تصوير أبو عبدالرحمن الكردي

صەلاحەدینی ئەیوبی

لە لای مێژونوسانی کورد

شەرەفخانی بەدلیسی - محەمەد ئەمین زەکی - صالەح قەفتان
شوکروڵا بابان - د. محسن محمد حسین

ئامادەکردنی
ئەحمەد حمەأمین ڕەنجیار

نارین

بسم الله الرحمن الرحيم

نارین

صەلاحەدینی ئەیوبی

لە لای مێژونوسانی کورد

مافی له چاپدانی پارێزراوه بۆ
نارین

نـــاوی کتێــــــــب: صەلاحەدینی ئەیوبی لە لای مێژونوسانی کورد

ئـــامـــادەکـردنی: ئەحمەد حمەأمین رەنجیار

نـەخشەسازی ناوەوە: کۆمپیوتەری نارین (محمد علی)

ســالّی چــــاپ: ٢٠١١ ز

ژمـــارەی سپـاردن: (١٣٠٣)ی ساڵی (٢٠١١)ی بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکانی پێدراوە.

بازاڕی زانست بۆ کتێب و چاپەمەنی

website:www.nareenpub.com

E-mail: info@nareenpub.com

تەلەفۆن: ٢٥١١٩٨٢ ٦٦ (٠٠٩٦٤)

مۆبایل: ٠٠٩٦٤ ٧٥٠٤٠٦٤٦١٠

صەلاحەدینی ئەیوبی

لە لای مێژونوسانی کورد

شەرەفخانی بەدلیسی – محەمەد ئەمین زەکی – صالەح قەفتان

شوکروڵلا بابان – د.محسن محمد حسین

ئامادەکردنی

ئەحمەد حمەأمین رەنجیار

پێشەکی

شتێکی روون وئاشکرایە کە گەلی کورد پلەو پایەیەکی تایبەتی هەیە لە مێژووی ئیسلامیدا، ئەمەش زیاتر بەهۆی ئەو سەرکەوتنانەوە بووە کە کوردە ئەیووبیەکان لە سەدەکانی ناوەڕاست بەرامبەر خاچ پەرستەکان بەدەستیان هێنا.

واتە ئەو بنەماڵە کوردیە رۆڵێکی گەورەیان هەبووە لە ناساندنی نەتەوەکەیان بە خەڵکانی جیهان و سەرنجی دۆست و دوژمنیان بەلای خۆیاندا کێشمەند کردووە.

جا بۆ دڵنیاکردنی ئەو کەسانەی کە بیروبۆچونی نادروستیان بەرامبەر ئەو بنەماڵەیە هەیە، چەندێتی پابەند بوونیان بە نەتەوەکەیان و ئەو کەڵك و سوودانەی کە لە کردارەکانیان کەوتۆتەوە بەکورتی دەیخەینە روو.

سەرەتا پێویستە ئەوە بزانین کە خودی (سەلاحەدین) خۆی پێشەنگی ئەیوبیەکان بووە، نکوڵی لە کوردێتی خۆی نەکردووە بە بەڵگەی ئەوەی (إبن خلکان) کە مێژوونوسێکی متمانە پێکراوە دەڵێ: (یەکێك لە برازاکانی سوڵتان کەناوی "المعز إسماعیل بن یوسف الإسلام" بوو، خۆی بە نەوەی ئەمەویەکان لەقەڵەم دەدا).

لەدوای ئەوە دەڵێ: (بەڵام گوێم لە قاضی "إبن شداد" بوو دەیوت: سوڵتان ئەو قسەی زۆر لەلا ناخۆش بوو، بەمنی وت ئەو رەچەڵەکەی برازام هیچ ئەسڵ و ئەساسێکی نی یە).

هەروەها کەسانی تریش لە بنەماڵەی ئەیووبی ئەو رەچەڵەکەیان رەد کردۆتەوە، وەك مەلیك (العادل أبوبکر) کە ئەوەش مامیەتی.

کاتێ ئەو شتە دەبیستێ نامەیەکی هەڕەشە ئامێزی بۆ دەنێرێ و داوای لێ دەکات واز لەو جۆرە رەچەڵەکە هەڵبەستوانە بێنێ و دەست بەرداری ببێت.

شایەنی ئاماژە بۆکردنە کە کوردەکانی ئەو سەردەمە تەنانەت خاوەن دەسەڵات و میرنشینە دیارەکانیش ئەو جۆرە رەچەڵەکەیان بۆخۆیان داناوە، بەڵام مەبەستیان لە

دیاریکردنی ئەو رەچەڵەکانە جیاواز بووە، خاوەن میرنشینەکان بەمەبەستی نزیك بوون لە ئاینی ئیسلام و شەرعیەت دان بە دەسەڵاتی خۆیان ئەو کارەیان کردووە.

بەڵام هەرچی ئەو مەلیکەیە "المعز اسماعیل" بەهۆی سەرکەشی و نیازخراپی ئەو کارەی کردبوو، هەروەها لەبەر بەدرەوشتی و داوێن پیسی لەلایەن سەربازەکانی دەکوژرێ. هەروەك سەرچاوە مێژووییەکان ئاماژەی بۆ دەکەن .

ئینجا شتێکی گرنگتر دەربارەی ئەو زمانەی کە ئەیوبیەکان لەنێو خۆیان گفتوگۆیان پێ دەکرد، بێگومان زمانی زگماکی خۆیان بووە بە بەڵگەی ئەوەی (جورجی زیدان) کە مێژوو نوسێکی مەسیحیە دەڵێ: (سەلاحەدین لەگەڵ یاریدەرە نزیکەکانی بە زمانێك دەدوا خەڵکەکە لێی تێ نەدەگەیشتن).

لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ کە ئینتیمای نەتەوەیی لای ئەیوبیەکان بەرجەستەبووەو دەتوانین بڵێین شانازیشیان بە کوردێتی خۆیانەوە کردووە .

بەڵام بەداخەوە هەژاری میللەتەکەمان لەلایەنی رۆشنبیری کارێکی زۆری کردۆتە سەر دەرگاواڵاکردن بۆ ئەو کەسانەی کە بیانەوێ مێژووی ئیسلامی کورد بشێوێنن.

لەراستیدا تۆمەت خستنە پاڵ ئەو بنەماڵەیە پیشەی کەسانێکە کە هەگبەیان خاڵیە لە بەڵگەی زانستی راست و دروست و لەهەمان کاتیشدا بەڵگەیە بۆ نارۆشنبیران.

ئەگینا کەی رەوایە بە چاوی ئەمڕۆ دادگایی مێژوو بکەین و لەسەردەمانێك بیری ئاینی بەرقەراربوو بێت، باسی بیری نەتەوایەتی بکەین.

فەتحی قودس ئاکامەکەی چەند دەرسێك بوو بۆ ئەورووپاو هەڵوێستەیەك بوو لەلایەن جیهانی ئیسلامی و عەرەب بەرامبەر بە کورد!

سەبارەت بەو کەڵك و سوودانەش کە لەکردارەکانیان کەوتۆتەوە، لەراستیدا زۆرنزۆرن بەڵام وەك ئاماژەمان بۆ کرد تەنها بەکورتی باسی سودمەندبوونی گەلی کورد دەکەین لەم بارەیەوە.

ئەوەی راستی بێت ئەگەر هەر هەڵوێستەیەك لە مێژوودا بەرامبەر بە میللەتی کورد کرابێت، ئەوا لە ئەنجامی ناوبانگی (سەلاحەددین) و فەتحی قودس بووە.

ئەو کوردە مەردەی کە توانی نەتەوەکەی و ئیسلام بە جۆرێك ئاوێتە بکا، تا دنیا دنیا بێت دوژمن نەتوانێ لێکیان بپچڕێنێ.

بەڵام دیسانەوە بەداخەوە هێشتا میللەتی ئێمە نەیتوانیوە بکاتە ئەو ئاستە هەڵسوکەوتی تەواو لەگەڵ مێژوودا بکات تاکو داهاتووی پێ روونـاك بکاتەوە، چونکە بنەماڵەی ئەیوبی لە رۆژئاوادا چاکتر ناسراون زیاتر لە رۆژهەڵات.

رۆژئاوا بە هۆی دیراسەیەکی قوڵی ژیانی (سەلاحەددینی ئەیوبی) چەند دەرسێك فێربوو، کەچی تازە ئێمە بابەتی ئاوا ساکارو سادە دەخەینە روو.

تاکو ئەو ڕستەیە: (رۆژئاوا لە رقی سەلاحەددین کوردستانیان دابەش کرد) نەبێتە ویردی سەر زاری نەوەکانمان.

سەلاحەددین رەمزێکە بۆ گەلی کوردی موسوڵمان لەمەڕ هەڵسوکەوت لەگەڵ بێگانە، نمونەی بەرامبەر بە بیروباوەڕەکەی.

هەرچەندە خودی رۆژهەڵات ناسەکان خۆیان دانیان بەبەزەیی و لێ بوردن و کاربەرزی سوڵتاندا هێناوە، بەڵام کاتێ یەکێکی وەك (غۆرۆ) کە خۆی بەنەوەی خاچپەرستەکان دەزانێ و دەڵێ: (سەلاحەددین وا هاتینەوە).

لەو کاتەدا با ئەو وتەیەی خوای گەورە بخەینەوە یادمان کە روو لە پێغەمبەر (ﷺ) دەکات و دەفەرموێت: ((ولن ترضى عنك اليهود و النصارى حتى تتبع ملتهم)) با ئێمەش خۆمان بە نەوەی سەلاحەددین بزانین و بۆی بچینە مەیدان بە بیرو باوەڕەی سەلاحەددین هەیبوو، بەو هەڵسوکەوتەی لەگەڵ باپیرانی (غۆرۆ) کردی. بزانین ئاخۆ زەرەرمەند دەبین !

باشە بۆ شانازی بە یەکێك نەکەین سەری کوردی بە ئیسلام و هی ئیسلامی بە کورد بەرزکردبێتەوە؟ بۆ بەوە رازی نەبین کاتێ ناوی (قودس) بێ، هەروەك قاضی محی

الدین کاتێ وتاری هەینی لە مزگەوتی ئەقسا خوێندەوە، قەدەری خوا کە لەیەکەم ڕۆژی فەتحی قودسدا بوو لە لایەن جەنگاوەرانی موسڵمانی کورد.

لە دەسپێکی وتارەکەی دا ئاماژەی بە ڕۆڵی کورد کردو وتی:

الحمد لله الذي ذل دولة الصليبي وعز بالكرد دين المصطفى العربي

هەر بۆیە تائێستاش فەلەستینیەکان چاویان بڕیوەتە دایکانی کورد تاکو ڕۆڵەیەکی تری وایان بۆ گۆش بکات.

شایانی ئاماژە بۆ کردنە کاتێ قودس لە لایەن خاچیەکان داگیر کرا (٧٠٠٠٠) موسڵمانی لێ کوژرا، بەڵام کە سوڵتان فەتحی کرد بە هۆی ڕێکەوتنێك بوو لە نێوان هەردوو لا، هەروەها دڵ نەرمیەکی زۆریشی بەرامبەر دیلە خاچیەکانی ناو قودس نواند.

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هێزێکی زۆری خاچیەکان لە ئەوروپا بە ڕێکەوت بۆ سەندنەوەی قودس، کە دیارترین هێز بە سەرکردایەتی (رتشارد قلب الاسد)بوو، کەچی سوڵتان بەردەوام بوو لەسەر دڵ نەرمی و لێبوردەیی خۆی. هەتا خودی ئەو مەلیکە کاتێ نەخۆش کەوت سوڵتان خوردەمەنی و پزیشکی بۆ ڕەوانە کرد، تاکو نەفس بەرزی موسڵمانان نیشان بدات.

بۆیە ئەم پاشایە زۆر سەری لەو کارە سوڕماو بەم جۆرە وەسفی سوڵتانی کردووە کە دەڵێ: (أنا أعلم بأن السلطان صلاح الدين شهم، عالي الهمة، عادل، رحيم).

بەو جۆرە سەلاحەددین بۆ ئەوروپای سەلماند کە موسڵمانان بە چاوی مرۆڤانەوە سەیری دوژمن دەکەن.

ئینجا با بزانین ڕۆژهەڵات ناسەکان چۆن لە بارەی (سەلاحەددین)ەوە دواون. بۆ نمونە (ادنولد سید توماس) دەڵێ: (لە سەردەمی ئەو سوڵتانەدا مەسیحیەکان لە میسردا لە بارودۆخێکی زۆر خۆشدا ژیانیان دەگوزەراند، ئەو سوڵتانەی کە ناسرا بوو بە (لێبوردەیی ئایینی)، هەندێ سەرانەو باجی بە تەواوی لەسەر هەڵگرتن و

هەندێکیشی کەم کردەوە، هەروەها لەسەر کاروبارە گشتیەکانیش دایمەزراندن وەك وەزیرایەتی و نوێنەرایەتی و ...هتد

هەروەها (کارل بروکلمان)یش کە ڕۆژهەلات ناسێکی ترە دەڵێ: (لە راستی دا سەلاحەدین لە ڕۆژهەلاتدا وەك رەمزێك وایە بۆ بەختەوەرترین و پڕ ئاسایش ترین چاخی مرۆڤ، هەروەها دوژمن و ناحەزانی هیچ چارەیان نەبووە بێجگە لە دان هێنان بە مەردایەتی و دڵ نەرمی و بەخشندەیی).

لە دوای ئەوەش تۆمەتێکی تر دەخرێتە پاڵ ئەو بنەماڵەیە و بەوە تاوانبار دەکرێن کە (دەوڵەتێکی نەتەوەییان پێك نەهێنا). لەهەمان کاتدا هەندێ نووسەری شۆڤێنی عەرەب دەڵێن سەلاحەددین و بنەماڵەکەی تەنها بایەخیان بە هاوڕەگەزی خۆیان داوەو کەس و کاری خۆیان لەسەر پلەوپایەی بەرز دامەزراندووە، لەگەڵ ئەوەشدا هەندێکی تریان هەر دان بە کوردیەتی ئەیوبیەکاندا نانێن.

سەبارەت بە بایەخی ئەیوبیەکان بۆ کرد لە راستی دا بەڵگە زۆر زۆرە، کوردەکانی ئەو سەردەمە پێش دەرکەوتنی (سەلاحەددین)یش ئەو هەستەیان هەر هەبووە، هەروەها لەو کاتەدا ئایین پێوانە بووە بۆ دامەزراندنی خەڵك لەسەر پلەوپایەی بەرز، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هۆزە کوردەکانی ئەو سەردەمە لەناو خۆدا یەککگرتوو بوون و هەتا کوردێکی شیاو هەبوایە بۆ پلەو پایەیەکی بەرز ڕەگەزێکی تریان دانەدەنا، بۆ نمونە کاتێك ئەسەدەدین شێرکۆی مامی صەلاحەددین کۆچی دوایی دەکات چەند سەرکردەیەکی تورك و کورد دەیانەوێ پلە و پایەی وەزیرایەتی لە دوای شێرکۆ زەوت بکەن.

بۆیە پیاوێ بەناوی (فەقێ عیسا هاوکاری) هەوڵدەدات صەلاحەددین بە وەزیر دابنێو دەتوانێ زۆربەی سەرکردە کوردەکان ڕازی بکات بەوەی واز لەو کارە بێنن و لە کۆتاییدا ڕوو دەکاتە سەرکردەیەکی کورد کە ناوی (خەسرۆ کوڕی ئەلیلی هەزبانی)یە

پێی دەڵێ: (لێگەڕێ با کوردێك ببێتە وەزیـر باشـترە لـەوەی تورکمانـەکان ئـەو هەلـە بقۆزنەوە).

لە پاش ئەوەی ئەیوبییـەکان توانییانـە دەوڵـەتێکی بـەهێزی یـەکگرتووی ئیسلامی کوردی سەر بە خەلافەتی عەبباسی پێك بهێنن کـە چـەند مەملەکەیـەکی وەك (وڵاتـی شام و میسر و مەغریب و سـودان و یەمـەن و حیجـاز و کوردسـتان)ی گرتبـووەوە. کـە مێژوونووسـەکان بـە (دەولـە الاکـراد)ی هـەروەها پادشاکانیـشیان بـە پادشـایانی ئـەو ناوچانە ناوزەد کراون.

لە دوای ئەوە با ئێمە چەند پرسیارێك لە خۆمان بکەین، ئایا ئەگەر صەلاحەددین لە کەناراوەکانی دەریای ناوەڕاست بەرەنگاری خاچییەکانی نەکردایە ئەو ناوبانگەی پەیدا دەکرد، گەر لە پارچە زەوییەکی کوردستان گۆشەگیربوایە ئەیتوانی ئـەو سـوودەی کـە بە کوردی گەیاندووە بیگەیەنێت؟

ئایا گەر لە پێناوی ئیسلام نەبوایـە ئـەو هـەموو ڕەگـەزە جۆراوجـۆرە بەشـداری لـە سوپاکەی دەکرد؟ ئەو سەرکەوتنانەی بەدەستدەهێنا؟

لە دواییدا نەتەوەکی لەو پەڕی سەربەستی و سەربەرزییە جودابوونەوە لە خەلافەت مانای چییە؟

لە بەر ئەوەی من لەو بڕوایەدام کە ئەیوبییـەکان زیـاد لـە پێویـستی ئـەو سـەردەمە بایەخیان بە نەتەوەی خۆیان داوە و بە هیچ کلۆجێکیش ڕەوا نییە تانە و تەشـەریان لێ بـدرێت، هـەروەها بـۆ گەیـشتن بـە حەقیقـەت پێویـستە لاسـاییکەرەوە نـەبین و خوێندنەوەیەکی ورد و واقیعیانەمان هەبێ بۆ ئەم مەسەلەیە.

هەر لەم ڕووەشەوە من هەستاوم بە هەڵدانەوەی لاپەڕەی کتێبە مێژووییە خۆماڵییە باوەڕپێکراوەکانی کورد، وەك (شەرەفنامەی شەرەفخانی بەدلیـسی) و (خولاصـەیەکی تأریخی کورد و کوردستان)ی محمد ئەمین زەکی و (مێژووی گەلی کـورد لـە کۆنـەوە تـا ئەمڕۆ)ی صالح قەفتان و (مێژووی کورد و کوردستان) ی شوکراللەی بابان و هـەر یـەك

لەو بناغە دانەرانەی مێژووی کوردمان کە لە بارەی ئەیوبییەکان و صەلاحەددینەوە کە وەك بەشێکی گرنگ لە مێژوومان لێی دواون، هێناومن وە هەروەها پاشکۆیەکیش بە ناوی (دەوری کوردەکان لە سوپای صەلاحەددیندا)ی د. محسین محمد بهێنم ئەمەش بە خاتری ئەوەی جارێکی تر نەوەی نوێمان بە مێژووی پڕ لە سەروەری خۆی ئاشنا بێتەوە و چیتر وا نەزانێت لەم سەردەمی ئازادی کورد و حوکمی خۆڕێبەرییەیدا نەبوونی باس و خواستی (صەلاحەددینی ئەیوبی) لە کایە ڕۆشنبیری و سیاسییە کوردییەکەماندا کارێکی ڕوایە بەرامبەر بە ئەو زاتە گیراوەتەبەر گوایە صەلاحەددین لە رابردوودا هیچی بۆ میللەتەکەی نەکردووە هەتا ئێستا پێویست بە باس و خواست و یادکردنەوە و فیستیڤاڵ بۆگرتنی بێت. نەخێر، بەڵکو ئەوە صلاحەددین بوو وەك کوردێکی موسڵمان و بە سوپایەکی زۆرینەی کوردەوە کە سەرۆکایەتی دونیای ئیسلام گەرای دەکرد بەرامبەر بە دونیای خاچپەرستی وەستایەوە و لوت بەرزی چەندین سەدەی ئەوانی دا لە زەوی و سەرزەمینی ئیسلامی لە داگیرکاری و زۆرداری ئەوان سڕییەوە،بەڵام زۆر حەیف لە دوای نەمانی ئەوو پەرتەوازەبوونەوەی میللەتانی ئیسلامو هاتنەوەی تەوژمی خاچ پەرستی بۆ جیهانی ئیسلام و کۆلۆنی کردنی خاك و نەتەوەکانی، باسو خواسێك لە سەلاحەدینی ئەیووبی بوو بە پێویستیەکی حەتمی لەبیرخۆ بردنەوە لەلایەن خودی نەتەوەکەی خۆشیەوە.

پێی دەڵێ: (لێگەڕێ با کوردێك ببێتە وەزیر باشترە لەوەی تورکمانەکان ئەو هەلە بقۆزنەوە).

لە پاش ئەوەی ئەیوبییەکان توانییانە دەوڵەتێکی بەهێزی یەکگرتووی ئیسلامی کوردی سەر بە خەلافەتی عەبباسی پێك بهێنن کە چەند مەملەکەیەکی وەك (ولاتی شام و میسر و مەغریب و سودان و یەمەن و حیجاز و کوردستان)ی گرتبووەوە. کە مێژوونووسەکان بە (دەولە الاکراد)ی هەروەها پادشاکانیشیان بە پادشایانی ئەو ناوچانە ناوزەد کراون.

لە دوای ئەوە با ئێمە چەند پرسیارێك لە خۆمان بکەین، ئایا ئەگەر صەلاحەددین لە کەناراوەکانی دەریای ناوەڕاست بەرەنگاری خاچییەکانی نەکردایە ئەو ناوبانگەی پەیدا دەکرد، گەر لە پارچە زەوییەکی کوردستان گۆشەگیربوایە ئەیتوانی ئەو سوودەی کە بە کوردی گەیاندووە بیگەیەنێت؟

ئایا گەر لە پێناوی ئیسلام نەبوایە ئەو هەموو ڕەگەزە جۆراوجۆرە بەشداری لە سوپاکەی دەکرد؟ ئەو سەرکەوتنانەی بەدەستدەهێنا؟

لە دواییدا نەتەوەکی لەو پەڕی سەربەستی و سەربەرزییە جودابوونەوە لە خەلافەت مانای چییە؟

لە بەر ئەوەی من لەو بڕوایەدام کە ئەیوبییەکان زیاد لە پێویستی ئەو سەردەمە بایەخیان بە نەتەوەی خۆیان داوە و بە هیچ کلۆجێکیش ڕەوا نییە تانە و تەشەریان لێ بدرێت، هەروەها بۆ گەیشتن بە حەقیقەت پێویستە لاساییکەرەوە نەبین و خوێندنەوەیەکی ورد و واقیعیانەمان هەبێ بۆ ئەم مەسەلەیە.

هەر لەم ڕووەشەوە من هەستاوم بە هەڵدانەوەی لاپەڕەی کتێبە مێژووییە خۆماڵییە باوەڕپێکراوەکانی کورد، وەك (شەرەفنامەی شەرەفخانی بەدلیسی) و (خولاصەیەکی تأریخی کورد و کوردستان)ی محمد ئەمین زەکی و (مێژووی گەلی کورد لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ)ی صالح قەفتان و (مێژووی کورد و کوردستان) ی شوکراللەی بابان و هەر یەك

لەو بناغە دانەرانەی مێژووی کوردمان کە لە بارەی ئەیوبییەکان و صەلاحەددینەوە کە وەك بەشێکی گرنگ لە مێژوومان لێی دواون، هێناومن وە هەروەها پاشکۆیەکیش بە ناوی (دەوری کوردەکان لە سوپای صەلاحەددیندا)ی د. محسین محمد بهێنم ئەمەش بە خاتری ئەوەی جارێکی تر نەوەی نوێمان بە مێژووی پڕ لە سەروەری خۆی ئاشنا بێتەوە و چیتر وا نەزانێت لەم سەردەمی ئازادی کورد و حوکمی خۆڕێبەرییەیدا نەبوونی باس و خواستی (صەلاحەددینی ئەیوبی) لە کایە ڕۆشنبیری و سیاسییە کوردییەکەماندا کارێکی ڕوایە بەرامبەر بە ئەو زاتە گیراوەتەبەر گوایە صەلاحەددین لە ڕابردوودا هیچی بۆ میللەتەکەی نەکردووە هەتا ئێستا پێویست بە باس و خواست و یادکردنەوە و فیستیڤاڵ بۆگرتنی بێت. نەخێر، بەڵکو ئەوە صلاحەددین بوو وەك کوردێکی موسڵمان و بە سوپایەکی زۆرینەی کوردەوە کە سەرۆکایەتی دونیای ئیسلام گەرای دەکرد بەرامبەر بە دونیای خاچپەرستی وەستایەوە و لوت بەرزی چەندین سەدەی ئەوانی دا لە زەوی و سەرزەمینی ئیسلامی لە داگیرکاری و زۆرداری ئەوان سڕییەوە،بەڵام زۆر حەیف لە دوای نەمانی ئەوو پەرتەوازەبوونەوەی میللەتانی ئیسلامو هاتنەوەی تەوژمی خاچ پەرستی بۆ جیهانی ئیسلام و کۆلۆنی کردنی خاك و نەتەوەکانی، باسو خواسێك لە سەلاحەدینی ئەیووبی بوو بە پێویستیەکی حەتمی لەبیرخۆ بردنەوە لەلایەن خودی نەتەوەکەی خۆشیەوە.

بەشی یەکەم

صلاح الدینی ئەیوبی

لە دووتوێی (شەرەفنامە)ی

شەرەفخانی بەدلیسی دا

پادشایی میسر و شام

کە بە بنەماڵەی ئەییوبی بەناوبانگن

چیرۆك بێژانی دەمڕاس و دیرۆك زانانی دورناس و مێژوونووسانی تەڕدەست و مێژووناسانی پیتۆڵ و لە سەرهەست، بۆ باسی ئەم مەبەستەمان بەم جۆرە دەست پێ دەکەن و دەڵێن:

با پیرانی پادشایانی میسر و شام بە بنەو بنەچەکە دەگەنەوە سەر شادی کوڕی مەروان[1] و لە هۆزی کوردەکانی رەوەندەن[2] و لە مەڵبەندی ئازەربایجان، لە گوندی دوین[3] دەژیان. گوندی دوین ئێستا وێرانە و لە شوێن ئەو گوندێك بە ناوی ((ضغور سەعد))ەوە ئاوەدان کراوەتەوە.

لە رۆژگاری دەسەلاتداری سولتان مەسعوودی سەلجووقیدا، یەکێك لە کاربەدەستانی سولتان پاراستنی قەلای تکریتی بە شادی – باپیرە گەورەی ئەییوبییەکان – ئەسپاردووەو بەو هۆیەوە شادی لە تکریت گیرساوەتەوەو هەر لەوێدا ماوەتەوە، هەتا رۆژی تینداری ژیانی کەوتۆتە خۆرنشینی مەرگەوە و شادی لە کەس و کاری بووە بەشین.[4] لە پاش نەمانی شادی، کوڕی گەورەی – کەناوی نەجمەدین ئەییوب بوو–[5] لەسەر کاری بابی دامەزراو ئەکی قەلاداری کەوتە سەر شانی. نەجمەدین ئەییوب برایەکی لە خۆی گچکەتری هەبوو ناوی ئەسەدەدین شێرکۆ بوو.[6] لەو سەروبەندانەدا کە نەجمەدین ببووە دژداری تکریت، رۆژێك لە رۆژان نجمەدین و شێرکۆ پێکەوە بە ناو شاری تکریتدا دەگەڕان، لە نەکاو ژنێك بە زیرۆن و گریان و هاوار، هاواری بۆ هێنان و دەست و دامێنیان بوو، کە بیکەن لە راهی خودادا کابرایەك چاوی بڕیوەتە ناموسم و ئێوە نەمپارێزن ئاوڕووم دەبا! وا خۆن هاویشتە دالدەو پەسیوی ئێوەوە.

ئەسەدەدین شێرکۆ بە بێ رامان و سێ ودوولێ کردن، رای کردەسەر کابرای بێ ئابڕووی ئابڕووبەر و ئەو نێزەی لەدەست دەرێنا کە گەفی پێ لە ژنەکە دەکرد و هەر بە نێزەکەی خۆی برینێکی وا حەستەمی لێ کرد کە بەبێ لینگەفرتەو نقەکردن، هەر دوو جاران دەمی پێك داداو مرد.

نەجمەدین وەك هەموو فەرماندارێکی خۆ نەبوێر و رێ و شوێن زان، شێرکۆی برای خۆی کۆت و زنجیر کرد و خستیە زیندان و کارەساتەکەشی چۆن دیبو، ئاوای دەنامەیەکدا نووسی و بۆ نایبی سولتان مەسعوودی سەلجۆقی نارد و چاوەنۆڕی فەرمانی بەغدا بوو.

نایبی سولتان مەسعوود لە وەلامی نامەی نەجمەدیندا نووسیبووی: ئەو کابرایە کە برای تۆ کوشتوویە، دۆستێکی زۆر نزیك و خۆشەویستی من بوو، زۆری بۆ بە پەرۆشم. لە لایەکی تریشەوە هەواڵ و هۆگری تۆشم. زۆر دەترسم رۆژێك تووشم ببێ بە تووشی شێرکۆوە و خوێنم هەڵچی و خۆم بۆ رانەگیرێ و لە تۆڵەی دۆستی لە دەست چووما، شیری لێ بکێشم و لێمان ببێتە کێشە و دیسان خوێن بێتە سەر خوێن. من وای بە باش دەزانم تا تەمەنی ماتەمی ئەوم لەسەر دەڕەوێ، ئێوە لەو مەڵبەندەبارکەن، با چاومان بە یەکتر نەکەوێ[٧] نەجمەدین لە وەرامەوە زانی کە تازە لە تکریت مانەوە تامی نەماوە . دەگەڵ شێرکۆی برای دا نێومالێ و کەل و پەلی خۆیان پێچایەوە و باریان کردو روویان کردە مووسڵ و چوونە لای عیمادەدین زەنگی، کە فەرمانڕەوای موسڵ بوو[٨] عیمادەدین زۆری بەخێر هێنان و گەلێکی رێز لێنان و زۆر بە رووی خۆشەوە لە لای خۆی گل دانەوەو کردنیە باوەڕپێکراوی خۆی و لەسەر خواست و ئاواتی خۆیان دایمەزراندن.

کاتێ کە شاری بەعلەبەك کەوتە دەست عیمادەدینەوە، بە نەجمەدینی ئەسپارد کە بەسەر کاروباری رابگا و کارگوزاری ئەوبێ.

نەجمەدین کەڵە پیاوێك بووە لە پیاوە هەڵبژاردەکانی جیهان، بەمشوور و کارزان و ئازاو پاڵەوان و لەسەرخۆ و پشوودرێژ و بەرچاوفرەوان و دەست و دڵ پاك و ئاکاچاك و لە خواترس و پارێزگار و لاگری بێچارەو هەژاران و ئاگری سەرگیانی دوژمن و بەدکاران‌و جێگەی شانازی دۆست و یاران، لە هەر کوێیەك و لە هەر جێیەك ماوەیەك ماوەتەوە، بە دادگەری و هونەروەری دەنگی داوەتەوە.

لەو سەروبەندەدا کە بەسەر بەعلەبەك راگەیشتووە، خانەقایەکی بۆ سۆفیەکان دروست کردووە کە بەنەجمییە ناوی رۆیشتووە.

لە پاش مەرگی خوالێخۆشبوو عیمادەدین زەنگی، نەجمەدین و ئەسەدەدین شێرکۆ چوونە لای نورەدین مەحموود[٩] کە پادشای شام بوو. نورەدین بە هاتنی کوڕانی شادی، شادوشاگەشکەبوو، زۆری بەخێراتن کردن و گەلێکی بەرێز گرتن. شێرکۆی کردە سەرداری لەشکر و شاری حیمسیشی پێ سپارد[١٠].

عازدی ئیسماعیلی والی میسر[١١] – کە لە چەنگ فەرەنگان وەتەنگ هاتبوو –هانای بردەبەر نورەدین مەحموود کە بە هاواریەوە بچێ. نورەدین مەحموود سێ جاران شێرکۆی بە لەشکری گرانی خۆیەوە ناردە میسر و یاریدەی عازدی دا. لە جاری سێهەمیندا – لە سەر خواستی عازد– شێرکۆ، شاپووری وەزیری عازدی کوشت و لە جێگەی ئەو کرا بە وەزیر.[١٢] بەڵام هێشتا گوڵێکی لە گوڵزاری وەزارەت نەچنی بوو کە شەختەی سەختی مەرگی لە پڕ، بەرگ و پەلکی گوڵی ژیانی پەرپەر کرد و هەڵیوەراندو کۆچی بێوادەی ئەو ئازا و ئازادە – وەك دڕکەزی – چەقیە ناو جەرگی هەموو میسری‌و شاسیەکەوە، لە دوای تەنیا ٦٥ رۆژ وەزیرایەتی کردن، رۆژی دووشەممە، دووەمی مانگی جیمادی یەکەمی ساڵی ٥٦٤.ك (١١٦٩.ز) گیانی پاکی بە خودای تاك سپارد و لە پاش ئەو سەلاحەدینی برازای کرا بە جێنشینی.

سەلاحەدین لاوێکی ژیهاتی و ژیر و کارامە و پیاوێکی زیت و زۆرزان و بەزیپك و دەستگەرم بووە. لە ماوەیەکی زۆر کەمدا زۆر خۆی رەپێش خست و هەموو کاروباری

میسری خستە ناو چمك و ژێر چۆکی خۆیەوە و کارێکی کرد کە هیچ کەسێك لە میسردا هیچ کارە نەبێ، خۆی نەبێ.

لە لایەن خەلیفە عازدەوە نازناوی مەلیك ناسری پێدراو لەو ساوە بە مەلیك ناسر سەلاحەدین ناو برا.

سەلاحەدین لە دوای ئەوە کە زۆر باش لە میسردا خۆی داکوتا و هەموو کاروباری رووبەڕا کردن، پیاوی بە نامەوە ناردە شام و وەڵامی بۆ نوورەدین بە ڕێ کرد و تیا درکاندی: گەورەم خۆت ئاگاداری کە چەندێکە لە دیدای ئێوە بەش بڕاوم و چاوم بە کەس و کارو خزمانم نەکەتووە. بە تایبەتی زۆرم وەڕەزی باوکم کردووە و زۆری بە تاسەم. ئەگەر ئەو چاکەیەشم دەربارە بکەی و ڕێگەی بابم بدەی بێتە لام و بە دیداری شابم، هەرگیز لە سوپاسگوزاریت رزگاریم نایە.

نوورەدین ئاواتەکەی پێك هێناو نەجمەدین، بەرەو فرزەندی جگەرگۆشەی — کە دەمێك بوو بۆی بە پەرۆشەوە بوو — بەرەو میسر چوو.

رۆژی بیست و چوارەمی رەجەبە مانگی ساڵی ٥٦٥ك (١١٦٩.ز) نەجمەدین گەیشتە میسر و خەلیفە عازد — هەر خودی خۆی — تا دەرەوەی پاتەخت بە پیریەوە هات و زۆر بە رێز و حورمەتەوە پێشوازی لێکرد.

نەجمەدین ئەییوب کە مینا یاقوب پێغەمبەر، لە سوێی ئازیزی لە بەردڵان و جگەگۆشەی پاڵەوانی، جگەربرژاو و چرژاو و لە تاوی دوورە دیدەیی یۆسفی میسری جوانی، تانە لە چاو و بێ تین و تاو بوو، هەموو ئاواتی هەر ئەوەندەبوو جارێك لە کەنارێکەوە هەواڵێکی بژنەوێ یان لەباتی دەنگ و باسی، بۆ کراسی، وەبەر بێڤل کەوێ. ئەوا خوا کارێکی وای کردووە کە دووبەدوو، رووبەروو دەبنەوە و هەمبەر بە یەك خۆ دەنوێنن و تێر و پڕ دەبەژن و باڵانی یەك رادەمێنن و دەس دەملی یەکتر وەردێنن و تەمی سەردەمی تووشی جودایی دەڕەوێنن و دێو و خێوی حەستەمی رۆژانی لێك بڕان و چاوەنۆڕی دەتۆرێنن و دەتارێنن. لەو تووشی یەکتر هاتنەوەدا،

فرمێسکی شادی هەڵدەوەرین و پەلك و بەرگی چرۆی داری پەژارە و خەمباری —وەك گەڵا ڕێزانی ساردەپاییز — دادەوەرین.

باب و کوڕ پێك شاد و شوکور بوونەوە و لە ناو چەپڵەڕێزان و گوڵبارانی حەشاماتدا بەدڵی خۆش و چاوی ڕوونەوە بەرەو ماڵ بوون و بۆ ناو شار چوونەوە.

سەلاحەدین لە بەرانبەر ئەو سەروەرە خاوەن ناوەی باویدا، هەر دەبوو بە تنۆکە ئاوێك و بە چاوێکی ئەوەندە بەڕێزەوە سەیری دەکرد کە هەموو کەس سەیر دەما.

هەر کەنەجمەدین تۆزی ڕێگەی تەکاند و شەکەتی ڕەرواند و پشووی داو حەسایەوە، سەلاحەدین کەوتە خاك و پایەوەو لەبەری پاڕایەوە کە وەزیرایەتییەکە خۆی بیکا و ئەمیش وەك بەندەیەکی ئاڵقە بە گوێ فەرمانبەرێکی بە گوێ و گوێ لە مست و ڕاست و درووست، لەبەر دەستیدا ڕاوەستێ و بە ڕاوێژ و فەرمانی ئەو دانیشێ و هەستێ و نۆکەرێکی کەمبەرە بەستەی بێ. بەڵام نەجمەدینی وا پسپۆڕ و دورناس — کە دەیزانی نرخی کوڕەکەی چەندەو چەند هێژا و بە جەوهەر و هونەرەوەر و مەرد و ڕەندەو چاوی تێوە بوو کە چۆن ئەستێرەی بە گرشەی شکۆ و سەربڵندی، لە ئاسۆی هات و کامڕانیدا دەدرەوشێتەوەو سات بە سات پتر دەگەشێتەوە — باش تێ گەیبوو کاڵای خونکاری هەر بە باڵای ئەو بڕاوەو لە کەسی تر ناوەشێتەوە، بە هیچ ئاوایەك ملی نەدا جێگەی بگرێتەوەو بۆی لە خودا پاڕاوە کە هەر باڵادەست و کامڕەوا بێ، لە سەرەتاکانی مانگی محەڕەمی ساڵی ٥٦٧.ك (١١٧١.ز) دا، خەلیفە عازد بە نەخۆشی لەسەر جێگا کەوت و پتر لە دەرۆژی نەخایاند کە چاوی لە دنیای ڕوون نوقاند و لە مەڵبەندی ڕابردوواندا لە ناو نوێنی گڵکۆدا بۆ هەمیشە لێی خەوت(١٣).

سەلاحەدین بوو بە یەکەمین کەلەپوورگری خەلیفەی خوالێخۆشبوو. هەر کە خەلیفە سەری ئاوا بوو، سەلاحەدین خۆی گەیاندە سەر گەندینەی گەواهیرات و کۆ — کۆ و ولودە— لۆدەزێر و زێو وەسەر یەك نرابوون و هەڵدرابوونەوە. چەند یەغدان و سندوق و

تێر و جەواڵ، لە خشڵ و خەملی دوڕ ویاقووت و زمڕووت و لاڵ، قەڵاپەچن و دارماڵ بوون، هیچ لێی رانەوەستا، سووکە دەستێکی پێدا هێنا و رایماڵی.

ئەو هەموو دراوە — لەسکە دراوە، لەزێر و زێوان — کە دەژمارە وپێوان نەدەهاتن و بە ساڵ و زەمانان کۆمەڵی ئیسماعیلی بەو نیازە کە رۆژێك دێت و دراو بۆ رۆژی وا بە کاریان دێت، قۆشە —قۆشە و چکە— چکە بە گردەوەکۆیی وەسەر یەکیان نابوو، لە خەزێنەی خەلیفەکەی خۆیان دانابوو، هەمووی مابوو، بە خڕوپڕی و سووك و هاسان کەوتە دەس گەڕناسانی کورد.

یافیعی لە تاریخەکەیدا دەڵێ: هێندێك لەو شتانەی کە دەگەنجینەی عازیددا بووە و دەست سەلاحەدین کەوتووە، دار عەسایەك لە زمرووتی رووت و سەدهەزار بەرگ کتێبی دەست نووسی زۆر هێژا و خۆشخەت بووە [١٤] ئیتر لە پاش مەرگی عازید ناوەکەشی لە ئاسۆ ئاوا بوو، کاروباری دنیاداری لە میسردا بۆ سەلاحەدین یکلا بۆوە.

سەلاحەدین ئەو جار دەستی کرد بە رێك وپێك کردنی دارایی و داهاتی میسر و لەشکری زۆر و تێری ساز کرد و ئەوەندەش بە دادگەری و دڵسۆزی رەفتاری دەگەڵ ژێردەستان و بێ دەستان دەکرد کە دڵی زۆبەی زۆری خەڵکی میسری بە لای خۆیدا هێنا و لە هەموو گۆشە و کەناران و گوند و شاراندا، باس هەر باسی پیاوەتی و کارچاکی سەلاحەدین بوو.

کە سەلاحەدین لە میسردا بوو بەو دەسەڵاتدارە، چاوچنۆك و چرووك و قرپۆکە پیاوان، لە لای نوورەدین بۆیان تێ چاند و پێیان راگەیاند کە سەلاحەدین وەك پادشا لە خۆی دەڕوانێ و خۆی بە پیاوی تۆ نازانێ. نوورەدین دڵی لە سەلاحەدین کرمێ بوو، لێ بڕابوو کە بۆ خۆی بچێتە میسر و یەکێکی تر لە جێگەی سەلاحەدین بکاتەوەزیر و ئەوی لەسەر کار لابەرێ. سەلاحەدین کاتێ بەم کەین و بەینەی زانیەوە، کۆڕێکی پێك هێنا و باوکی و خاڵی و خزم و کەسی خۆی کۆکردەوەو مەبەستەکەی

خستە گۆڕێ و داوای کرد کە لە هەموو سەرێکەوە لێی بتۆژنەوە و بیر و بڕوایان چییە دەری بڕن.

تەقیەدین — کە برازایەکی سەلاحەدین بوو— لە ناو کۆڕەکەدا هەستا و گوتی ئەگەر نوورەدین هەر پێی داگیرت و هاتە میسر، بە لەشکرەوە پێشی لێ بگرین و بەگژیدا بچین. ئێمە هەتا دەسمان چەك بگرێ و هەتا رەگی تەڕمان دەلەشدا مابێ، نابێ میسر لە دەست خۆمان بدەین.

نەجمەدین کە لای سەرووی هەمووانەوە رۆنیشتبوو، وتارەکەی نێوەچڵ بە تەقیەدین بڕی و گەلێکی جوێن پێدا و دەری کردە دەرەوە. ئەمجار رووی کردە سەلاحەدین و پێی گوت: کوڕی خۆم! من باوکتم و شەهابەدینیش خاڵتە، ئێمە تۆمان لە هەموو کەس خۆشتر دەوێ. ئەگەر ئێستا ئێچمە هەردووکمان چاومان بە نوورەدین زەنگی بکەوێ، دەکەوینە خاك و پایەوەو دەستەونەزەر بە نۆکەری لە بەر دەسیدا دەوەستین. جا کە ئێمە باوك و خاڵت بین و وابین، کار بەدەستان و سەردارانی چەکدارانت دەبێ چۆن بن؟ ئەگەر بە راستی و بە وردی بیر بکەینەوە، ئەم وڵاتە پارچەیەکە لە زەوی و زاری نوورەدین مەحموود و ئێمەش هەموو نان خۆرو کۆیلەی ئەوین. ئەگەر ئارەزووی دەرکردنمان بکا، ناچارین بڕۆین و ئەگەر فەرمانی سزادانمان بدا، سەر بە فەرمانین. ئەگەر بە قسەی بابی خۆت دەکەی، وەرە و وەك پێت دەڵێم بە نامەیەك بۆ نوورەدین مەحموودی بنووسە: گەورەم! وەك من گوێ بیستبووم گوایە دڵی پڕ بەزەیی و پیرۆزت هاتۆتە سەر ئەو نیازە کە لەشکری نەبەز و هەمیشە سەرکەوتووەکەی خۆتان بنێرنە میسر، بۆ رزگار کردنی، وەك من بیری لێ دەکەمەوە لام وایە هیچ ئەمەی پێ ناوی و بۆ منیش لە مردن گرانترە کە ئێوە تۆزی رێگاتان لێ بنیشێ و خودا بەو رۆژە نەکا لە رێگەدا ئێوە شەکەت و ماندووبن.

من تا ئێستا هەرگیز لە کۆیلەیی و نۆکەری ئێوە سەرپێچیم نەکردووە و ناشیکەم. هەتا دەمرم و بگرە دوای مردنیش من خۆم و گیانم پاسەوانی پێچکی تەختی فەرمانڕەوایی ئێوە دەزانم.

تا تۆم ناسیوە من خۆم فڕێ دا   هەرچی بیفەرمووی سەرم لەڕێدا

ئەگەر خودا نەخواستە لە منی کۆیلەی ئاڵقە بە گوێوە ئاکارێك سەری هەڵدابێ، یان کارێکی وا رووی دابێ کە بەهۆیەوە تۆز و گەردێك لە دڵی رۆشنی ئێوە نیشتبێ و من خۆم پێم نەزانیبێ، دیسان پێویست بەوە ناکا رەنجی سەفەرت بدەمە بەر باری گوناهم لەسەر خۆم سەنگینتر بکەم لەوێوە نۆکەرێکی بەردەستی خۆتان بنێرن، با لێرەوە بە دەستی خۆی زنجیر بخاتە گەردنمەوە و رەکێشم کا هەتا دەمهێنێتە بەر ئاستانەی دەرگانەی خانەدانی سایە چەورت.

بەندەی سەرکز و شکستە باڵم   خۆڵی بەر دەرگات بە چەم دەماڵم

سەلاحەدین لە ئامۆژگاری بابی دەرنەچوو، نامە نووسرا و بە رێ کرا. کۆڕ بڵاوەی کرد و لە بێگانە هەڵوەژێرا. نەجمەدین و سەلاحەدین دوویەدوو مانەوە. باوك رووی کردە کوڕی خۆی و گوتی: کوڕم! تۆ هێشتا لاوی و سەرت گەرمە و زوو هەڵدەچی! هێمان سارد و گەرمی ژیان، قاڵی نەکردویت و لەکڵی دەرنەخستویت و لە بەروارد کردنی سوود و زیىنتدا پوخت و پاراو نەبوویت. دەبێ ئەوەندە بزانی هەر وەك گەف و هەڕەشەی نوورەدین لە شامەوە بۆ تۆ گەیشتووە، هەرا و گوڕەشەی تۆش بە نوورەدین دەگاتەوە. ئەوی سرتەی خەڵکت بۆ دێنێ، لای خەڵکیش بۆت تێ دەچێنێ، سبەی رۆژ نوورەدین دەیزانیەوە کە تۆ چنگت بە سەر میسردا گرتووە و ناتەوێ بەشی ئەوی لێ بدەی، هەچی لە هێزو توانایدا بوایە و دەستی پێ راگەیبایە، دەیهێنا کایەوەو لەشکری شام و موسڵی لێ دەنگ دەداین و دەهاتە سەرمان بۆ شەڕمان و سا بە هەر نرخێك بۆی بکرایە و بە هەر جۆرێك بۆی ژبلوایە، ئەوەندەی زیان پێدەگەیاندین، ئەگەر بۆشی دەر نەکرابایین هێز و گوڕی زۆر لێ هەڵدەقرچاندین بەڵام وەك دەڵێن: مار بە

فیتوی نەرم لە کون دێتە دەر، ئەم باریك رستنەی ئێستامان ئەو گشتە کە وەها خاو دەکاتەوە کە باو ناخواتەوەو ئاو بە ئاگردا دەکرێ و کێشە دادەمرکێتەوە.

کورِم! ئێمە لە باتی ئەوە کە شەرِی نوورەدین بکەین، زۆر ئەکری گرینگترمان لە پێشەو دەبێ بەرەو پێشی ببەین و ئەنجامی بدەین و دوا رۆژی خۆمان قایم کەین[١٥].

لە راستیشدا هەر وەك نەجمەدین بەراوەردی کردبوو، راست هاتەوە. کاتێ نامەی سەلاحەدین و باس و خواستی ناو کۆر و گفت و لفتی نەجمەدین گەیشتەوە نوورەدین، پشووی هاتەوە سەخۆ و ژەنگی دڵتەنگی مشت و ماڵ کرا و وەرامی نامەی سەلاحەدینی بە رووخۆشی و پڕ لە دڵخۆشی دانەوە نووسیەوە و تیا درکاندی کە : ((جگە لە تۆ کەس لە سەر میسر نابێ و تۆ دەستی راست و دڵسۆزی بە راستی منی و لەوە بەو لاوە کەس رای ناکەوێ بەدگۆیی تۆم لە لا بکاو رێگە نادەم لە گوڵ کاڵترت پێ بڵێن)).

ساڵی ٥٦٨.ك (١١٧٢.ز) نەجمەدین ئەییوب رۆژێك لەسەر ئەسپ هەڵدێرا و چەند رۆژێك لە ناو نوێن و باندا بە نەخۆشی مایەوە، ئەوسا گیانی بێ تاوانی بە بینایی چاوان سپارد.

کورشی پایەبەرز و خاوەن شکۆی، لە بەرێکردنی تەرمەکەیدا، داربەستی خستە سەرشانی خۆی و لە شوێنێکدا کە شایانی ئەوباوکە بێ وێنەیە بوو، بە خاکی سپارد و پرسە و سەرەخۆشی شاهانەی بۆ دانا.

نەجمەدین ئەییوب شەش کوڕی لە پاش بەجێ ما: سەلاحەدین یوسف، سەفەدین محەمەد ئەبوبەکر، شەمسەدەوڵە تورانشا[١٦]، سەفەلئیسلام توغرولتەگین، شەهەنشاه، تاجەلملووك بوری[١٧].

نورەدین مەحموود ساڵی ٥٦٩.ك (١١٧٣.ز) سەرزەمینی بەجێ هێشت و بە مردنی ئەو سەلاحەدین بەبێ لەمپەرو بەرگر پادشایەتی میسری بۆ رەخسا و هیچ کۆسپی لەو

بارەوە لە سەر ڕێ نەما و هەر بەوەندەشەوە نەوەستا، دوای ماوەیەکی کەمیش شامیشی خستە ژێر قەڵەمڕەوی فەرمانڕەوایی خۆیەوە و ئاڵای دەوڵەتی ئەییوبی بەسەر وڵاتی شامیشدا شەکایەوەو هەناسە سارد و بێ دەرەتان و شەکەتی ئەرکی ژیانی، لە ژێر سایەدا حەسایەوە.

سەلاحەدین کەسی بێ کەسان و فریاڕەسی بێ دەسان بوو. بەدکار نەویست و هەژار خۆشەویست بوو. ڕووی لە هەر لایەك بکردایە، ئاهۆی پیسی و بێ فەڕی و نەگریسی لێ دەتاراند و هەر شوێنێك سایەی ئەوی پێدا رابردایە، پیت و بڕەوی بەرێژەوی بەسەر دانیشتوانیدا داباراند.

لە دوای شامیش زۆری نەخایاند کە شاری قودس و خەلیلە رەحمانیشی لە فەرەنگان پاکردەوەو خوار و خاچی راست و یەکلا کردەوە.

تەرابلوس و یەمەن:

لە لایەکی تریشەوە سەلاحەدین بەهائەدین قەراقوشی برازای خۆی[١٨] بە لەشکرەوە بەرەو خۆریشین بەڕێ کرد و ئەویش خاچ پەرستەکانی لە تەرابلوسی غەرب وەدەر نا، کە دەمێك بوو چەپاویان دەکرد.

تیرێژی ئەستێرەی بەختی سەلاحەدین سات بە سات پتر و زۆرتر سەرزەمینی دەتەنیەوەو سروەی ئازادی لە سایەی ئەو خانەدانەدا، دەم بە دەم خۆشتر دەشەنیەوە، هێشتا هەواڵی گرتنی تەرابولس کۆن نەببوو، کە مزگێنی هات وا توورانشاش یەمەنی گرت و ئەو لە دین دەرچووەی کە بە زۆر دولینگەی بە سەر یەمەندا بەردابۆوە و ناوی عەبدولنەبی بوو، لە شەڕگەدا بە دەستی پیاوەکانی توورانشابە کوشت چوو.[١٩]

وەك باسمان کرد زۆربەی زۆری وڵاتی شام –بە دەمشقی پاتەختەوە– کەوتە ژێر دەستی سەلاحەدین مەلیك ساڵح ئیسماعیل کوڕی نورەدین مەحمودیش فەرمانڕەوایەتی حەلەبی بە دەستەوە مابوو، بەوێ دامەزرابوو.[٢٠]

سەلاحەدین ساڵی ٥٧٢.ك (١١٧٦.ز) فەرمانیدا دیوارێك بە درێژایی بیست و نۆ هەزار و سێسەد گەز لە رووکاری بیابانەوە بە هەر چواردەوری قاهیرەدا بکێشرێ. لە هەموو لایەکەوە وەستا و فەعلەیان لێ کۆکردەوە و دەست بە کار کرا و هیچ وەخت کار رانەگیرا و پشوی تێ نەکەوت و وچانی لێ نەدرا و هەتا دوارۆژەکانی ژیانی سوڵتان ئەو قورەکاریە دوایی هەر پێ نەهاتبوو.

شەڕی ڕەملە:

ساڵی ٥٧٣.ك (١٢٧٧.ز) سەلاحەدین بە لەشکری زۆرەوە هێرشی بردەسەر شاری عەسقەلان و قەڵاکانی دەورو بەری تاڵان و ماڵێکی زۆری لە خاچپەرستەکان گرت. نیازی وابوو رەملەش بگرێ. ئەو لە رێگەی رەملەدا بوو، لە پڕونەکاو لەشکرێکی گەورەو گران و لە ژمار بەدەری خاچپەرستان، وەك لێشاو بەوناوە وەربوون و لەشکری سەلاحەدینیان دەناوە خۆ گرت و دەرەتانیان بۆ نەهێشت و بوو بە کوشت و کوشتارێك لەو رۆژەدا باب وئاوڕی وە سەر کوڕی خۆی نەدەداوە. لەبەر تۆزی سواران، رۆژی رووناك و تاووساو، ببووە شەوەزەنگێکی ئەنگوست لە چاو. دەم و دووخی شیران وەك راخوشینی ئەستێران دەبریسکانەوە. لیزمەی بارانی تیران وەك تەرزەی خاکەلێوە لەو نێوە، کەی کەم ئیسەی کەم دای دابوو. لە هەر چوار کەنارانەوە، لە سۆنگەی خوێن بارانەوە، جۆی خوێن جۆخینی جەندەکی کوژراوانی گرتبووە بەر خۆی و رایدابوو. هەر گۆشتی تەڕ بوو بە دەم دەبانانەوە زوێلێ دەبوون و هەروا گیان بوون و بە دەم هەنیسکانەوە دەردەچوون. هەتا رمبی حەیزەرانی هەژدەقەفی بەگەل دەلەرین، سەری سواران لە دەشتی شەرگەی بەریندا، وەك سێوی باوەرێن دادەوەرین.

هەر چەندە سوارچاکانی فەرەنگ یەکجار زۆر و زۆر ئازاو لە شەڕدا نەهەنگ و خاوەن زۆریش بوون، بەلام لەشکری پەروەردەی دەستی سەلاحەدین کە ترسان و هەڵاتنیان بەوپەڕی شوورەیی و نەنگ دەزانی، کۆی کەمی خۆیان وەبەر چاو نەدا و لە هەموو لایەکەوە هەر گوڕڕە و هەرا بوو. رۆژ رۆژی کوڕانە و شەڕ شەڕی فەرەنگ و کوردانە، پیاو لاشەی لە ناو گۆڕ بێ، نەك بمێنی و سەرشۆڕبێ. کەس لەو هەنگامەیەدا خۆی نەوەشارد و لە جەنگ خۆی نەبوارد.

لەشکری سەلاحەدین قارەمان هەتا شیری بڕی و تا هێزی تێدا ما، لەشەڕدا ما و لە شەڕ، دانەما و دوژمنی خۆی زۆر شپرێو کرد، بەلام لە زۆرانی کەم دەگەڵ زۆرەدا، زۆری زیان پێ گەیشت و بەشی هەرەزۆری بەسەربەرزی چوون. برازای سەلاحەدین کە ناوی تەقیەدین و تەمەنی لە بیست بەهاری تێ نەپەڕاندبوو لەو شەڕەدا خونچەی ژینی پەرپەر کرا و لەسەر رووپەڕی سیایی ڕیزی مەردەنەمرەکاندا جێی خۆی کردەوە.(٢١) تەنانەت سەلاحەدین خۆشی زۆر جاران لەو شەڕەدا کەوتە تەنگ و چەڵەمەوە و درایە بەر گەمارۆ و خرایە شوێنی بەرتەنگ و مەودا کەمەوە و بەهەزار ناری عەلی و بە زەبری شیر و بە نووکی خەنجەر، لەمپەری پەڕاند و ریزی دڕاند و ڕێی بۆ خۆی کردووە و بە لەشکر شکاویخۆی گەیاندەوە میسر.

خاچپەرستەکان لە دوای ئەو سەرکەوتنەیان لەشکریان بردەسەر حەماو لە دەوری قەلاکەیدا چوار مانگ مانەوە.

لە بڕانەوەی سالی ٥٧٣ك (١١٧٧ز) دا قەلای حەڵەب بە بێ شەڕ و لە ڕێی ئاشتیەوە کەوتە دەست سەلاحەدین و ئەویش فەرمانڕەوایی حەڵەبی بە مەلیك زاهیری کوڕی خۆی سپارد.

هێرشی سەر شام:

خاچپەرستەکان ساڵی ٥٧٤.ك (١١٧٨.ز) بە نیازی داگیر کردنی شامەوە هێرشیان هێناو لەو دەمەدا فەڕوخ شای[٢٢] برازای سەلاحەدین —لەباتی مامی— بەسەر شام راگەیشت، خۆی لێ ساز دان و رێبازی لێ بڕینەوە دەڵێن: نانێکی خواردووە بەو رۆنەوە، هاتووە بەو پی و شۆنەوە. فەرەنگ لایان وابوو لە هەموو هەوران هەر دەبارێو جارێ سەرکەوتوون تازە دانابەزنەوە، بەڵام کە فەڕوخ شا خۆی دەرخست، بۆی دەرخستن کە بە تاقەگوڵێك بەهار دانایە و ئەو کوردەی ئەوان نەیانناسیوە بە تێشکانێك ورەیان بەرنەدایە و هەرگیز ترسیان بە دڵدا تێنەپەڕیوە. دوو لەشکر پێك وەربوون و دەگژ یەك راچوون و هەنگامەیەکی زۆر بەسام روویدا. ئەو رۆژە لەشکری ژێر سەرکردەیی فەڕوخی کورد، کارێکی بە فەڕەنگان کرد با بە دەواری شڕی ناکا. هەر خاچ بوو دەسینگی فەڕەنگاندا دادەپاچان و خوار دەبوونەوە و هەر خاچپەرست بوون بە سەر قەڵپوزی زیندا لار دەبوونەوە و بەرەو بەهەزار بەهەزاری مەرگ گلار دەبوونەوە. فەڕوخ تۆڵەی رەملەی دەقات لێ ساندن و زۆر پیسی شکاندن و تێی گەیاندن کە خەونی بەراوەژوویان دیوە، تەنانەت سەرکردەکەشیان لە کۆڵ دنیایەك کردەوە.

هەر لە ساڵی ٥٧٤.ك (١١٨٧.ز)دا شەهابەدین لالۆی سەلاحەدین —کە فەرمانڕەوای حەما بوو— رۆژی لەسەر زەوی نەمابوو، دنیای روونی بەجێ هێشت و مەلیك موزەفەر تەقیەدین کوڕی شەهەنشای کوڕی نەجمەدین لە جێگەی ئەو کرا بە فەرمانڕەوای حەماو تا ساڵی ٥٧٧.ك (١١٨١.ز) فەرمانڕەوایی کرد و ئەویش رووی کردە بارەگای خودا و دنیای بێ تان و پۆی بەخۆی ڕەوا نەدی.

ساڵی ٥٧٦.ك (١١٨٠.ز) شەمسودەوڵە تورانشا کوڕی نەجمەدین، ئەو ئازا و فیلەتەنەی بە زەبری شیر هەمو شار و گوند و چیا و چیمەن و دەشت و بەندەنی یەمەنی سەند و چووبووە ئەسکەندەرییە، گێژاوی مەرگ وەك گێژی ئەسکەندەر دەناو

خۆی گرت و روو بە نەمان رۆی هێشت. تەرمەکەیان هێنایەوە شام و لە فێرگەیێکی بنیاتی خوشکیدا نێژرا. لە پاش نەمانی توورانشا سەیفەلئیسلام تغتەگین توغرول تەگینی برای کرا بە جێنشینی و بوو بە فەرمانڕەوای یەمەن.

شەڕی تەبەریا (طبرية)، کە بە شەڕی حوتتین بەناوبانگە:

ساڵی ٥٨٣.ك (١١٨٧.ن) ڕۆژێکی هەینی، لە رۆژەکانی مانگی مەولوود، لەشکری سەلاحەدین و لەشکری خاچپەرستان، لە دەشتی تەبەریا گەیشتنە یەك و بەرانبەر بەیەك وێستان.

ئەوە ئەورۆژە بوو کە سوڵتان سەلاحەدین بۆی دەگەڕا و پاڵەوانە داخ لە دڵەکانی مەگیرانیان پێوە دەکرد[٢٣] هەموو بە دڵ لێ بڕابوون کە ژەنگی جەنگی ڕەملە بە یەکجارەکی لە مێشکی فەرەنگان بکرێنن و وایان لەبەر یەك هەڵدڕێنن کە لە مێژووی تازە و کەونیشیاندا گرینگترین بەسەرهات و نەهتیان بێ.

لێك مۆڕبوونەوەی دووربەدوور زۆری نەخایاند، خێوی خوێنخوازی رووبەندی لە سەرچارەی درێوی لاداو بە چڕنووکی تیژ و نینۆکی درێژی پڕ قرێژی، لە شەپیلك و لاڕانی شۆڕەسوارانی شەڕانی ڕەبادا و لە پڕ دوو لەشکر وەکوو دوو دەریای لە گۆشتو ئاسن، بە یەکا هاتن و پێکیان دادا. گوڕەو هەوهەوی سواران و کۆڕەو حیلەی کەحێلان و هابگرەی شیروەشێنان و دەبمرەی نێزەداران و ئاخ و ناڵەی برێنداران لەو دەشتەدا مەحشەرێکی وای بەرپا کردبوو ساوای بەر مەمکانی دەکردەپیرو زۆرهانێك. عیزراییل هەر چنگ و پلێکی ببووە هەزار پەل و بە تەرزێك لە گیانکێشان کەوتبووە پەلەوە، نەیدەپەرژا سەری خۆی بوخرێنێ و بە هیچ لایەکدا لا بکاتەوە.

ئەسپی دووبادی عەرەبی نەژاد، خاك و خۆڵی بۆ سمکۆڵی وە بەر نەدەهات و لە خوێناودا وە مەلە کەوتبوو. لە بەر پاکۆی لاشەو گیشەی جەندەك و گالێش و تەرمەکی تەرمان، نە بۆی دەلوا بۆ پێش بڕوا و نەلۆی دەکرا باو بخواتەوە. هەر سوارێك لەسەر

ئەسپی بپەڕیباو مەلەی نەزانیبا، تازە لە گۆمی خوێندا دەرنەدەهاتەوە. لەشکری خاچپەرستان شکان، بەلام چۆن شکانێك؟ ئەوی بە بیری خۆی ڕێگەی هەلاتنی بۆ خۆی دەدۆزیەوە و بە خەیالْ بۆی دەردەچوو، وای سەر لێ شێوابوو کە بە سەر دەچوو، بەرەو دوژمن رای دەکرد و نووکی خەنجەری مووکار و شیری جەوهەرداری کورد وهەر لە ڕێوە دەیقۆزیەوە. ئەو لەشکرە گەورە و گرانەی فەرەنگ لەو ڕۆژەدا، لە هەشتێك مشتێك و لە دیوارێك خشتێکی مابوو. شکستەی شەل و کوت و شکستیان بە خوێن و خوڕەوە و لەشی پڕ لە برینەوە، ملیان لەو دەشتە بەرینە نابو. هەموو زەندەقی چووبوو، هیچی زراوی پێ نەمابوو. تەنانەت سوپاسالاری هەرەگەورەشیان، نەشیا دەربازبێ و بە دیل گیرا و زنجیری خرایە پا و پیلەوە.

هەلە و هەلکەوتووە:

سەلاحەدین نەیهێشت دوژمن پشوو بدا و برینی خۆی بلێسێتەوە و گۆشتەزون بێنێتەوە. وای بە بشا زانی هەتا گەرمەبرینیان سارد نەبۆتەوە و بەخۆدا نەهاتوونەوە، باشتریان سەرو گوێلاك بو کتێتەوەز هەلیکوتایە سەر بازێڕی عەکا و لەنەکاو ئابلۆقەی داو لە خاچپەرستانی پاك کردەوە و چوارهەزار موسولْمان —کە دیلی دەستی فەرەنگ بوون — بەدەستی سەلاحەدین ئازاد کران.

ئەو سەرڕەوی هەلیگرتبوویە، خاوی نەکردەوە و بە پانەوە هێرشی بردەسەر شارەکانی نابلوس و حەیفا و قیساریە و ناسرە و عەسقەلان و گەلێك قەلاو دژ و ئاوی بەژ و دەشت و تەلانی تریشی لێ گرتن و ئەوسا فەرمانی دەرکرد کە چونکە لەشکر لەو ماوە زۆرەدا هەر لە شەڕدا و شەکەت بووە، با وچان بداو ماندووی بحەسێتەوە و خۆ بگرێتەوە و وەگورد بێتەوە. شەڕی لە وەدوامان شەڕی بەرانانە و ئامانج و مەبەست رووگەی پیرۆزی خاچپەرست و موسولْمانانە.

گرتنی قودس:

لـە پـاش ماوەیـەك وچـان و سـانەوە، شـەیپووری ئامـادەبوون لێـدرا و لەشـکری سـەلاحەدین بـەرەو دەوروبـەری شـاری قـودس کەوتـەڕێ و گەیشتە جـێ. سـەر لـە هەوەڵـەوە لـە لای خۆرنـشینی شـارەوە لەشـکربەزی کـرد. دوای چـەند رۆژێك پلانـی گۆڕیو بنکەی بردەلای خۆرهەڵاتی شارەوەو لەوێوە پەلاماری شار درا و شەڕی مـان و نەمان دامەزرا. شاری قودس شێست هەزار خاچپەرستی تێدابوو، هـەمووی بـە گیـان و دڵ لێ بڕابوو هـەتا شـیری بـبڕێ و تـاهێزی تێـدا مـابێ، شـەڕی رووگـەپارێزی بکـا. زۆر چالاکانە چاکی مەردانەیان لێ بەلادا کرد و قۆڵیان لێ هەڵماڵی و ملیان نا لە پتـەوکردنی سەنگەرو دابەستنی چەپەر و شانیان دایە بەر بۆچـین و مـۆرەی دیـواران و سەنگچن و هەڵنانی حەشارو پیواران و دڵیان دایە سەر سەربەخت کردن و شار بەدەستەوە نەدان.

سەلاحەدینیش بڕیاری دابوو بە هەر نرخێك لەسەر تەواو بێ، ئەو کارە گرینگە تەواو کا و کاری شەڕی خاچپەرستان بـە یـەکجاری یـەکلا و یەکچاو بکاتـەوە و قەدسـیان لێ بستێنێ و موسوڵمانی لێ دابمەزرێنێ. لە هەر چوارلاوە بەرەوقانی قەڵاگر و مەنجـەنیقی ئاگرپژێنی خستەکار و بەربووە کوچك پێدادان و بـەردەباران و سـووتمان نانـەوە. دەم بەدەم و سات بەسات ئاڵقەی لە شار تەنگ دەکردەوەو هێـچکی لـە فـەرەنگ دەکێـشاو هیچزی بەربـەرەکانی لێ هەڵدەقرچـاندن و وای دەمـاڵی کـولێ کـردن، کـە ئاواتـەخواری مردن بن. رێگەی پشوودانی لێ بڕیبوون، هەرکێ سەرێکی هێنابا دەرێ، نەیدەبردەوە و کێ بەقەد بەرگە نوشتەیەکی دیار با، تیری ساردەکەوان ساردی دەکردەوە.

ئەم دەورەدانە فرەی نەخایاند و رۆژی هەینی بیست و حەوتـەمی رەجـەبی مـانگی ساڵی ٥٨١.ك (١١٨٧.ز) خاچپەرستان توانای بەربـەرەکانێ کردنیـان بـڕا و داوایـان لـە سـەلاحەدین کـرد کـە لـە خوێنیـان خـۆش بـێ و بـە دیلیـان نـەگرێ، شـار دەدەن بـە دەستەوە سەلاحەدین بەڵێنی پێدان و دەرگای شاری قودس کرایـەوە و موسـوڵمان بـە شاگەشـکەیی بـە نێـو قـودس وەربـوون و بەرلـە هـەموو شـتێك چـوون ئـەو خاچـە

زەبەلاحەیان ورد و خاش کرد کە لە سەر گومەزی بەردی سەخرەتوللا قوتیانەوە کردبوو.

هەر ئەو رۆژە سەلاحەدین و هەوالانی نوێژی هەینیان لە مزگەوتی بەیتولموقەدەسدا بەجێ هێنا و دەنگی سوپاس و شادومانی گەورە و گچکەی موسولمانان —لەو رۆژە مێژوویینەدا— گوێی فریشتەی عاسمانی[٢٤] دەزرینگاندەوە. ئاوا مال بە مالّ خۆ گیشتەوە و شاری قودس، کە لە سالّی ٤٧٢.ك را تا ئەو رۆژە دەبەردەستیان دابوو، سەلاحەدین بۆ موسولمانانی ساندەوە[٢٥]

ئەمجار سەلاحەدین و خاچپەرستان لە سەر ئەوە پێك هاتن کە هەر پیاوێك لە خاچپەرستەکان بیست دینار و بۆ هەر ژنێك دینارێك لە زێڕ سکەی شاری سوور سەرانە بدەن و ئازاد بن. هەر کەسیش ئەو دراوەی بۆ هەلّنەسوڕا، بە بارمتە بمێنێتەوە تا دەیدا یان بۆی دەدرێ. لە کۆ کردنەوەی ئەو سەرانەیە دراوێکی لە ئەندازە بەدەر کۆ کرایەوە و هەمووشی هەر لەوێ بەسەر لەشکرچی و مەلا و فەقێ و دەروێش و سۆفیاندا بەشرایەوە.

قەلاّی سەور:

لە پاش گرتنی قودس، سەلاحەدین لەشکری بردە سەر قەلاّی سەرو و دەوری دا. قەلا زۆر دژوار و حەستەم بوو، هەروا بە سووك و هاسانی نەدەگیرا و پشووی درێژەی دەویست. زستانێکی زۆر سەخت بەسەردا هات و لەشکر خۆی لە سەرمان لە دەرەوە پێ نەدەگیرا. بەند و بەستەلّەك پیاوەکانی کەسیرە کردبوو، لە بنەوە کەوتبوونە پرتەوە. لە سەر ئامۆژگاری ئامۆژگاران، سولّتان دەستی لەو قەلایە هەلگرت و لەوێوە بە هێرشێکی گورج و گۆلانەوە لە نەکاو پەلاماری شاری تەرسووسی داو لە ماوەیەکی زۆر کەمدا گرتی و مالّێکی زۆری لە خاچپەرستان دەسکەوت و لە پاش تالان،

شارەکەی سووتاند و بەرەو مەڵبەندەکانی تری خاچپەرستانی بزووت و وەك بزووت بە پووشەوە بنێی، شار لە دوای شار قەلا لە دوای قەلا دەکەوتنە دەست سەلاحەدین و لە هەموو لایەکەوە فەرەنگی راو دەنان تا گەیشتە قەڵای بەرزیە.

قەڵای بەرزیە : (٢٦)

ئەو قەڵایە بۆ سەختی و هەڵەمووتی و رژدی ناوبانگی دەرکردبوو، بەرزایی دەگەڵ دیوارەکانی لە پێنسەدوحەفتا گەز تپر بوو. بەلام لێبڕانی سەخت و پتەوی سەلاحەدین، زۆر لەوە پتەوتر بوو کە قەڵایەکی بەدینە خۆی لە بەر بگرێ دەستی لێ هەڵنەگرت هەتا قەڵای بەرزیەش لە سەربەرزی کەوت و ملی بۆ سەلاحەدین چەماند و ئەوێشی لە دوژمن داتەکاند.

ئەمجار هێرشی بردەسەر ئەنتاکیا. خاچپەرستانی ئەوێ لە رێگەی ئاشتیەوە دەگەڵی پێك هاتن و هەرچی دیلی موسوڵمانانیان لە لا بوو هەموویان ئازاد کردن.

بەسەرکردنەوە:

لە پاش گەڕانەوە لە ئەنتاکیا، سوڵتان لەسەر بانگهێشتنی مەلیك زاهیر شای کوڕی چووە حەڵەب. مەلیك زاهیر پێشوازیەکی شایانی شانی میوانی مەزنی خۆی کرد و لە خۆشیان شاگەشکە ببوو.

سوڵتان بۆ ماوەی سێ رۆژان لە میوانداری رۆڵەی شیرینی مایەوەو لەوێوە چوو بۆ سەردانی تەقیەدینی برازای و ڕووی کردە شاری حەمایە. ماوەیەکیش لە لای ئەو مایەوە و زۆری دڵی تەقیەدینی دایەوەو لاواندیەوە وَ ناوچەی جەبەلە(٢٧) و چەند شوێنێکی تریشی پێ بەخشی و خستنیە ژێر فەرمانیەوە.

لەوە دوا سەلاحەدین گەڕایەوە بۆ دیمەشق چەند رۆژێکیش لەوێدا حەسایەوەو ئەمجار هێرشێکی بردە سەر شاری سەفەد(٢٨) و ئەوێشی بە بێ شەڕ و خوێنڕێژی دەسکەوت و لە سۆنگەی گرتنی سەفەدەوە، کەرەك و کەوکەبیش(٢٩) —کە سەر بەوێ

بوون- کەوتنە سەر قەڵەمڕەوی سەلاحەدینەوە. لەوێشەوە هاتە شاری قودس و نوێژی جێژنی قوربانی لە (بیت المقدس)دا کرد و پاشان چووە عەسقەلان و مەلیك عادلی برای لەوێ لابرد و ناردیە سەر قەڵای کەرەك و ئەمجار هاتە عەکاو فەرمانیدا شوورە کاول کراوەکەی نوێ بکرێتەوە و کۆنە و رزیو و بن خزیوی لێ دوور بخرێتەوە و عەکا بە وارشێکی قایم و پتەو دەورە بدرێتەوە.

قەڵای شقیف[٣٠]:

لە پاش ئەو گەشت و گوزارە، سوڵتان هەر خۆی بە لەشکرێکەوە ڕکێفی هێنایە و چووە جەستەی قەڵای شقیف، کە قەڵایەکی زۆر رژد و سەخت و ڕەوەزێکی ماه و حەستەم بوو. دەوری لێدا و گێچەڵی تێهاڵاند.

خاوەنی قەلاکە خاچپەرستێکی زۆر پیتۆڵ و لە بنەوەبڕ بوو. دەیزانی ئەوە سەلاحەدینە و دیارە، تا دژەکەی نەستێنێ وازی لێ ناهێنێ و ئەویش ئەوەندەی بە بەرەوە نیە کە بتوانی هەتا سەر بەربەرەکانی سوڵتانی پێ بکرێ. رۆژێك هەر بە تاکە سوارە لە قەڵاکەی دەرکەوت و خۆی گەیاندە سەلاحەدین و گوتی وا خۆم هاوێشتە پەنای تۆوەو خۆم و ماڵ وخێزانم بە پیاوەتی تۆ دەسپێرم. سوڵتان زۆر بە رووخۆشی بەخێری هێناو لە وەرامدا گوتی، هەرچی تۆ ئارەزووتە بڵێ تا بۆت بکەم. کابرای خاچپەرست -کە زمانی عەرەبیشی زۆر باش دەزانی- عەرزی کرد من خۆم هاویشتۆتە خاك و پای تۆوە، دەزانم مەردایەتی تۆ لە هەموو نیاز و ئاواتێکی ئێمەی تێپەڕاندووە و ئاشکرایە کە تۆ لە بەڵێنی خۆت پاشگەز نابیەوە. من هەر ئەوەندەم دەوێ خۆم و ماڵو خێزانم لە دیمشق دا بمەزرێنی و بژێوێکی وامان بۆ دەبەرچاو بگری کە نەمر و نەژی پێی بژین و سەری خۆمان راگرین. ئەگەر ئەو ئاواتەم بێتە دی ئەوا منیش بە خۆشی خۆم لە تەهی دڵەوە قەڵا بۆ پیاوەکانی سوڵتان جێ دێڵم و بە شانازییەوە هەتا دەمرم نانخۆری سوڵتانم.

سوڵتان بەو قسانە گەردی لە سەر دڵ نەماو دەگەڵی رێك کەوت و بڕیار درا کابرا بچێتەوە کارسازی خۆی بکاو ئەوسا بە ماڵ و منداڵەوە بەرەو شام بارکا. سوڵتانیش — وەك پەیمانی دابوو— لەشکری لە دەوری قەڵا دوور خستەوەو لە دوورەوە چاوەنۆڕ بوون کەنگێ قەیران بەسەر دەچی و کابرا لە قەڵا دەردەچێ، ئەو سایە بچنە ناویەوە، رۆژ هاتن و شەوگار چوون، کابرای تاین نەهاتە دەرو بەڵێنی نەبردە سەر و هەرچی گوتبووی هەمووی بە درۆ دەرچوو.ئەو رێوی بازی و فەندەڵ و فێڵەی هەر بۆیە کرد کە لەشکری سوڵتان هیچ نەبێ بۆ ماوەیەك سەر و دڵی بەردەن و رێی دەستی ببێ و دیوارە رووخانوان چاکاتەوەو کەل و قوژبنان داداتەوە و بورجان گورج کاتەوە و دانەوێڵە و تێشوی زۆر وەسەر یەك نێ و چەکی لە کارکەوتوو نوێ کاتەوە و کەللە لە کەللەی دوژمن بداتەوە.

سەلاحەدین هەستی کرد کە دەستی بەزاخەدا کراوە و بەزمانێکی لووس و دوو قسەی خۆش، فریو دراوە. زۆری لەبەر گران هات و فەرمانی بە لەشکری گرانی دا کە هەتا قەڵای شقیف دەگەڵ زەوی رێك نەخرێ نابێ وازی لێ بێنرێ. دەوری قەڵا درایەوەو سەر لە نوێ مەنجەنیقی ئاگرپڕێن و کەرستەی قەڵا رمێن دامەزرایەوە. بەڵام هێشتا کڵی شەڕی بە گوڕوتاو بە تەواوی نێڵ نەدرابوو، نامە و ڕاسپاردە بە هەڵەداوان گەینە سەلاحەدین وخەبەریان دایە وا لەشکرێکی زۆر و زەبەندەی خاچپەرستان کە سەروبنی دیار نیە و کاری هەزار و دەهەزار و سەد هەزایش نیە و بەدەر لە هەژمارن و خوا نەبێ کەس نازانێ چەندن و چەند تەیارن و چییان پێیە، گەیشتوونەتە سەر بەندەرگەی عەکا و دەوری قەڵاکەیان داوە و زۆریان زۆری بۆ مەلیك عادل و دانیشتووانی شار هێناوە و کار گەیشتۆتە ئالۆزی و کزی و تەنگایەکەوە کە مەلیك عادل بە ناچاری ملی داوە شاری عەکا بە هەموو چەك و جبەخانەو گەمیە و کەلەك و بارەبەرانەوە بخاتە دەست فەرەنگانەوە و سەربارێش دووسەدهەزار دیناریان کاڵەدڕانە بۆ ببژێرێ و سەد دیلی خاچپەرستی گەورەشیان دەگەڵ پێنج سەد دیلی رەمەکی

سەربەوان ئازاد بکا و بەوانی بسپێرێ و ئەوانیش پیاوەتی بکەن رێگەی موسوڵمانەکانی شارەکە بدەن، لە شار دەرکەون و لە رێگەی خۆیان تێ نەگەیەنن و ئەوسا شارەکەش ببێتە مۆڵگەی فەرەنگان [٣١].

سەلاحەدین لە بیستنی ئەم کارەساتە دڵتەزێنە گەلێك تەزووی سارد و گەرمی بە لەشدا هاتن و دەماری رێك هاتن و لە حیرسان گرژ بوو. هەرگیز چاوەنۆڕی ئەو رۆژەی نەدەکرد کە بنەماڵەی ئەییوبی بەو جۆرە سەرشۆڕیە مل بدەن و سەربۆ دوژمن دانەوێنن. لە عەیبەتان ژانی دەدڵ وێستان و لێ بڕا کە ئەم پەرۆشینە لە شان بکاتەوە.

پسپۆڕانی لە شەڕزان و راوێژکەرانی زۆرزانی کۆ کردەوە و کۆڕیان بەست و مەبەستەکەی خستە بەردەستەوە. بیرو بڕوای هەموویان ئەوە بوو قەڵای شقیف واز لێ بێنن و هەرچی زووە فریای عەکایە بکەون. سەلاحەدین فەرمانی دا بە مەلیك ئەفزەڵی کوڕی –کە لە باتی بابی بە سەر دیمشق راگەیشت– بچێ و عەسقەلان وێران کا، چونکە دەترسا خاچپەرست دەستیان بگاتە عەسقەلان و پوورِ و تالانی بکەن و ئەوەندەیان لێ دەسکەوێ کە بۆ گرتنی شاری قودس خۆی پێ سازدەن.

مەلیك ئەفزەڵ بە خەڵکی عەسقەلانی راگەیاند کە شڕو شتاڵ و سڕو سیپاڵیان بپێچنەوەو عەسقەلان بەجێ بێڵن و روو بکەنە ناوچەی ترەوە. خەڵکی عەسقەلان کلۆڵو چارەرەش دەستەپاچە ببوون و سەرە ودەرایان نەدەکرد کە چ بکەن و روو بکەنە کوێ؟ دەستیان کرد بە هەراج کردنی ئەو کەل و پەلانەی کە بۆیان وەدەرنەدەخرا. نرخی هەموو شت لە دەوە ببووە یەك و هێشتا کڕیاریشی نەبوو. لە تاریخی مراةالجنان دادەڵێ: ((عەسقەلانیەك دوازدە مریشکی دەدا بە درهەمێك)). ئیتر بەو پێیە لێکی دەرەوە و بیری لێ بکەرەوە.

پوختەی مەبەست حەشامات و ئاپۆرەی زۆر –لە بۆرە پیاگ و لەشکری– بەربوونە خاپوور کردنی شارو لە رۆژی بیستەمی مانگی شابانەوە هەتا رۆژی نیەتی رەمەزان، داریان بەسەر بەردەوە نەهێشت و داروپەردوویان بەسەر یەکدا داو سەرەڕای کاول

کردنی، ئاگریشیان پێوەنا و لە خۆڵەمێش و مشکی بەولاوە –لە شوێنەواری ئەو شارە بەخت وەرگەڕاوەی تەخت کراوە– شتێك نەمابوو کە پێی بڵێن شت.

هەر لە سەر ئەو پلانە، شاری لودد و قەڵای رەملەشی بە مەرەدی عەسقەلان برد و بە سووتاوی و کاول کراوی بەجێ هێشتن.

بە لەشکرەوە بەرەو عەکا دەچوو، نامەیێکی لە مەلیك عادڵەوە بۆ هات بۆی نووسیبوو خاچپەرستان ئێستا خاوتر قسە دەکەن و هاتوونەتە سەر ئەوە ناوچەی کەنار دەریا بدرێ بەوان و ئەوانیش دەست لە شەڕ و خوێنڕێژی بەر بدەن و ببنە دۆستی یەکجاریمان. تۆ فەرمانت لە سەر چییە؟ سەلاحەدین بەوە ڕازی بوو. مەلیك عادلی سپارد کە دەگەڵیان ڕێك بکەوێ. ئیتر هیم و بناخەی ئاشتی و شەڕ بەربەست کردن لە نێواندا دامەزرا و پەیماننامە نووسرا و بە سوێند و بەڵێنی پیاوانەش دابەسترا. هاتووچۆی بازرگانی برەوی سەند و هەر دوولا بۆ سارد و سەودا و کاڵا بە کاڵا دەچوونە ناو یەکتر و دنیایەکی کڕ و ئارام هاتە ڕوو.[٣٢]

سوڵتان ئەوسا مەلیك ئەفزەڵی کوڕی بە لەشکرەوە ناردەوە شام، کە پشوو بدەن و بحەسێنەوە بۆ خۆشی چووە شاری قودسی و ماوەیەك لەوێ مایەوە و بەرەو دیمەشقی پاتەختی گەڕایەوە.

لە رۆژی بیست و حەوتەمی شەشەکانی ساڵی ٥٨٨.ك (١١٩٢.ز) گەیشتەوە دیمەشق و هەر کە خەبەری هاتنەوەی بلاو بۆوە، هەموو خەڵکی شام بە ژن و منداڵ و پیرو کاڵەوە، کەس نەمابوو نەچێ بە پێشوازی ئەو خۆشەویستەوەو هەموو کەس لەو رۆژەدا گەشە لە چاو و بزە لە سەر لێوان و مزگێنیان بە یەکتر دەدا و بە شانازی هەرەبەرزیان دەزانی کە چاویان بە دیداری ئەو نەبەرد و مەردەبەناودەنگە روون دەبێتەوە.

کۆچی یەکجاری:

ساڵی دوایی کە دەبووە ساڵی ٥٨٩.ك (فیبرایر ١١٩٣.ن) ڕۆژی هەینی پازدەی سەفەرە مانگ، سوڵتان سەلاحەدین بۆ پێشوازی حەجاجان -کە لە مەکە دەگەڕانەوە- لە شار دەرکەوت. لە گەڕانەوەدا تایەکی زۆر گرانی هاتێ. ئیتر بەو تایە کەوت و بەری نەدا و زۆریشی مەودا نەداو لە پاش دوازدە ڕۆژ، واتا ڕۆژی یەکشەممە بیست و حەوتەمی سەفەری ساڵی ٥٨٩.ك (٤ی مارس ١١٩٣.ن) ئەو خوداپەرستە خۆشەویستە، بەهەشتی بەرینی لە سەرزەمینی بەرتەنگ بە باشتر زانی و جیهانی بەرچاوتەنگی بەرەڵدا کرد و خێوەتی سەربەرزی لە بەر بارەگای یەزدانی دڵاوادا بەرپا کرد.

لە ڕۆژی مەرگی سەلاحەدین ئەییوبیدا وا بیر دەکرایەوە کە هەرچی خۆشی و شادیە سوڵتان لە پێش خۆیدا بە پێشباری بەڕێ کردووە، یان هەمووی بە شوێن کۆچباری ئەو نازدارەدا باری کردووە.

حەشاماتی شام و حەول و حەوشی، هەرچی لەو کارەساتە بە ئاگا بوو، بە خڕی و بە پانەوە جمابوون و تێکڕا گەورەو گچکە و پیر و منداڵ و ژن و پیاو لاو و کاڵو شارستانی و دەشتەکی و دارا و هەژار و خانەدان و رەمەکی و کاسبکار و جووتیار، قوربەشان و سەربەهەش و جەرگڕەش و دڵ بریان و چاو بە گریان بوون. جۆی فرمێسکی سوێر و سوور لە چاوانەوە سەری کردبوو. ئەو ئاپۆرەی لە ناشتنا بەشدار بوون و ئازیەتبار بوون، لە ئەندازە بەدەر بوون و لە شین و شەپۆرگێڕان و لە خۆدانەدا، لە ئەندازەیان بردەدەر. خۆ نەخوازە کە داربەستی تەرمی پیرۆزی دەرکەوت، دەنگی گریان و هاوار و ڕۆرۆ و شڵپەی دەستی لە خۆدەران و کوتەی لاقی لە پێش تەرما سەماکەران، گای ژێر زەمینی سڵ دەکرد و دڵی فریشتەکانی عاسمانی سەشینی دادەچڵەکاند و دادەخورپاند و رایدەتڵەکاندن. تەرمی پیرۆزی لە نزیک مزگەوتی ئەمەوی لە شاری دیمشقدا بە خاك سپێرا و لەشی کەوتە بن گڵ، بەڵام هەتا

دنیا دنیایە، سەلاحەدین نەمردووە و نامرێ و ناوی ئەو مەردە لە سەر زاری خەڵکی هەموو دنیا، هەموو زەمانان بە هەموو زمانان، هەر دەمێنێ و لە ناو ناچێ.

وا لە دنیا بژی ئەگەر بمری هەرچی ناوت بزانێ بۆ بگری
پیاوی ئازا نەمان سەری نادا ناوی چاك هەر دەژی لە دنیادا

ئاکارەکانی:

سوڵتان سەلاحەدین هەر چەندی خوا حەزکا پادشایەکی دادگەر و بەلەنگازپەروەر و بەدەست و دڵ و ئازاد و ئازا و سەنگین و گران و رەزا سووك و خوێن شیرین و رووخۆش و دەم بە پێکەنین بوو. پیاوی دەست رەنگین و هونەروەری زۆر لە لا هێژا بوو. دۆستی هەرە نزیکی پیاوی خوێندەوار و زانا بوو. رێزی لە بوێژ و نووسەران دەناو بۆ شیرینکار و بەجەوهەران سەروەر و پشت و پەنا بوو. هۆزان و پیتۆڵ و هونەرمەندی لە خۆی خڕ دەکردنەوە، کەمایەسی و کەم و کۆڕی ژیانی بۆ پڕ دەکردنەوە. لە هیچ چاکەیەك خۆی نەدەبوارد، با زۆریشی تێ چووبا. دەسەر هیچ خراپەیەکەوە نەدەچوو با زۆریشی پێ چووبا. لە رۆژگاری ئەودا کەس نەیدەوێرا بە خەیاڵیش خراپە بکا. هیچ دەستدارێك تە تیتوش دەس نەدەکەوت کە لە سەر بێ زۆران بادی هەوابێ. یان بیری زۆرکاری بە دڵدا بێ. لە ودم و پیتی ئەو سەرداره سەرزەمینی میسر گەیشتە چڵە پۆپەی گەشەداری و ببووە نموونەی ئارامی و خێر وخۆشی و هەرزانی. هێندێك لەو شوێنەوارە بەهرەدارانەی کە لێی بەجێ ماون هەر ماون و ئەمانەن:

١ و ٢ — مەدرەسەی قەڕافەی گەورە و مەدرەسەی قەڕافەی گچکە. کە لە نزیك گۆڕی پیرۆزی ئیمام شافعین.

٣— مەدرەسەی قاهیرەی موعیززی. نزیك بەو زیارەتگایە کە دەڵێن ئیمام حوسێنی تێدا نێژراوە.

٤- مەدرەسەی حەنەفییان. کە لە جێی کۆشکی عەبباس کوڕی سەلاردا دروست کراوە.

٥- مەدرەسەی شافعیان کە لە میسر بە ناوی ((زین التجار)) بە ناوبانگە.

٦- مەدرەسەی مالکیان لە قاهیرەی موعیززی.

٧- نەخۆشخانەیەك لە ناو کۆشکی خۆیدا.

٨- مەدرەسە و خانەقایەك لە قودسی خەلیل (شاری خەلیل)

٩- خانەقایەك لە جێگای کۆشکی ((سعید السعدا))[٣٣] کەیەکێك بووە لە خەلیفە ئیسماعیلییەکان[٣٤]

بەخشندەیی و دلاوایی سولتان بێ وێنە بووە، مالی دنیا و خۆلی دەم ڕێگای بە چاوێك سەیر کردووە. تەنانەت کە لە پاش مردنی سەری نەغدینەکەی خۆیان داوە، تەنیا چل و حەوت درهەمی مالی دنیا لە پاش بەجێ ماوە.

ئەبولفەتح عوسمان کوڕی سەلاحەدین:

سولتان سەلاحەدین هەر بە زیندی سەر میسری دابوو بە عوسمانی کوڕە گەورەی کە نازناوی مەلیك عەزیز بوو.[٣٥] کاتێ وەلامی مەرگی کتوپڕی جەرگبڕی ئەو شێری میسری و شێری مەیدانە گەیشتەوە عەزیزی میسر، بە کۆسکەوتەیی و پەژاری کەوتە ماتەمداری و ئازیەتبارییەوە و لە میسریشدا پرسەی لە پاش هەلگیرانی خوانی سەرەخۆشی، سەرداران و ئەمیرانی میسر بوونە سوێندخۆری و پەیمانی سەروەریان بۆ مۆر کرد. ئەویش کەوتە خۆی و خۆی تەیار کرد و کاروباری میسری لێك ولە بار کرد و ئەوسا دەگەلێ مەلیك عادلی مامیدا کاکە و برالەی خۆیان کرد و بە جووتە لەشکریان ئاژۆت و چوونە سەر شام و گەڕیان دە مەلیك ئەفزەلێ هالاند. برایەك لە لایەك و براو مامێك لە لایەکی ترەوە لەشکریان بەگژ یەکدا کرد و مەلیك ئەفزەلێ دوو جاران لەشکری هێرشبەرانی بە پاشدا کشاندەوەو سەری سێ جارە زۆر بە توندی دەوری درا و

مەودای لێ بەرتەسك كرا وبرستیان لێ بڕی و دەرۆستیان نەهات و لەمانگی رەجەبی سالّی ٥٩٢.ك (١١٩٦.ز) دا مەلیك ئەفزەڵ دیمشقی بۆ بەجێ هێشتن. عوسمان فەرمانڕەوایی دیمشقی دابە عادڵ و بەرەو میسر گەڕایەوە.[٣٦]

سالّی ٥٩٣.ك (١١٩٧.ز) سەیفەلئیسلام توغتەگین (توغرولتەگین) كوڕی نەجمەدین ئەییوب -كە پادشای یەمەن بوو- كۆچی دوایی كرد و كوڕەكەی كە ناوی فەتحەدین ئیسماعیل و نازناوی مەلیك موعیز بوو جێگەی گرتەوە.

سالّی ٥٩٥.ك (١١٩٨.ز) مەلیك عەزیز عوسمان كوڕی سەلاحەدین -كە پادشای میسر بوو- لە دوای شەش سالّ پادشایەتی كردن چاوی لە دنیا پۆشی و لەو دنیا كەوتە خۆشیەوە.

مەلیك عەزیز پیاوێكی ژیر و وریا و وشیار بووە و لە شەڕمێونی و هێمنیدا ناودار و لە پشوودرێژی و سەرەخۆییدا تای نەبووە. زۆریش دەست وداوین پاك و دڵ چاك و بەخشندە بووە.

لە پاش نەمانی مەلیك عەزیز، بەرەی ئەییوبی لە سەر جێنشینی ببوونە دوو دەستە، دەستەیەكیان گەرەكیان بوو ئەبوو مەنسوور عەلی كوڕی عەزیز بكەنە جێنشینی باوكی[٣٧]، دەستەكەی تر ناردیان بە شوێن مەلیك ئەفزەڵ كوڕی سەلاحەدیندا و كردیانە پادشای میسر.

مەلیك ئەفزەڵ كوڕی سەلاحەدین:

هە وەك لەوە پێش باسمان كرد، هەتا سەلاحەدین مابوو مەلیك ئەفزەڵ بە سەر دیمشق رادەگەیشت و كە ئەویش نەما عەزیز عوسمانی -برای ئەفزەڵ- دەگەڵ مەلیك عادڵی مامیدا، سێ جار لەشكریان هێنا سەر شام و ئەفزەڵیان دەركرد و قەلاّی سەرخەد[٣٨]یان دایە و ئەفزەڵ لەو قەلاّیەدا دەژیا. تا مەلیك عەزیز لە میسر مرد، ئەوسا لە دوویان نارد بۆ ماوەیەكی كەم لەسەر میسر پادشایەتی كرد. كە مەلیك عادل

بەم کارەی زانی، بە لەشکری گەورە و گرانیەوە هاتە میسر و بە زۆری زۆرداری دیسان مەلیك ئەفزەڵی لە سەر تەختی پادشایی داگرت [٣٩] و قەڵای شمشیاتی [٤٠] پێ سپارد. مەلیك ئەفزەڵ هەتا مرد هەر لەو قەڵایەدا رایبوارد و لە ساڵی ٦٢٢.ك (١٢٢٥.ك) بەر بەزەیی خوا کەوت.

تاریخی یافعی دەڵێ [٤١] مەلیك ئەفزەڵ لە زانست و وێژەوانیدا زۆر سەرکەوتوو بووە. زۆری فەرمایشی پێغەمبەر لە بەر بوون. خەتخۆشێکی دەسڕەنگین و لە زەبر بووە. دڵی بە زانا و هونەرمەندان کراوەتەوەو زۆری لە خۆی نزیك کردوونەوەو گەلێکی لە لا بەرێز بوون. لە کاری ناڕەوا زۆر بە قێز و بێز و تووڕە بووە. خۆی بە کەسی بێکەسان دەژمارد و لەگەڵ گەلدا بێدرێغ بووە. بە کورتی، زۆر لاوێکی پێکەوتە و ئاکارچاك و هونەروەر و بە جەوهەر و لە پیاوەتیدا گوڵی سەرچڵ بووە لە بوێژیشدا دەستی باڵای هەبووە. بۆ نموونە مەلیك عەزیزی برای —وەك زانیمان— ناوی عەسمان و مەلیك عادڵی مامی بە ئەبووبەکریش ناو براوە، بۆ خۆشی ناوی عەلی بووە. ئەبووبەکرو عەسمان رێك کەوتون و هاتوونە سەر عەلی و لە شامیان دەرکدووە لەو بارەوە نامەیەکی بۆ ناسر [٤٢] ی خەلیفەی عەبباسی نووسیوە و ئەو شێعرانەی تێدا گونجاندووە (ئەمە کوردیەکەیانە):

دنەی ئەبووبەکریدا عویمان و دەس لە دەسا
بەشی رەوای عەلی بێچارەیان وەبەر پێدا
گەورەم دەزانی کەوا باوك بە زیندی سەری
بەناوی جێگری خۆی بۆ منی قەڵەم لێدا
کە ئەو نەما لە سەرم دەس کرا بە سەرپێچی
لە خێچ و خواری، کەسێك راستی ناچێ بە گوێدا
منیش بە دەردی عەلی رووت کرام بە دەست عوسمان
ئەبووبەکر کە نەبێ کێ دەوێرێ خۆم لێدا؟!

نارسەدینەڵلای خەلیفەی بەغدایەش لە وەرامی مەلیك ئەفزەڵدا سیٚ بەیتی نامەی خۆیدا گونداندووە، دەڵیٚ:

ئەگەر چی دەردەدڵیش زۆر هەبوو لەنامەکەتا
هونەر دەبـاری بەرێژە و لە تۆی پەیامەکەتا

عـەلی کـە مافی وەبن لیـچ درا بە زۆرداری
کـەسێکی وا نەبوو ئەو دەم بگا بـە هاواری

بـەلاّم ئەتۆ وەکوو ئەو نیت و ئێمە هـانـاتین
دەبم بە یاریدەرت خۆش بە هـاربینا هـاتین

نەسروڵلا کوڕی ئەبولکەرەم زیائەدین محەمەد، کوڕی عەبدولکەریم شەیبانی جزیـری وەزیـری مـەلیك ئـەفزەڵ بـووە، کـە ئـەویش دەگـەڵ عیـزەدین عـەلی[٤٣] و مەجـدەدین ئەبوسەعادەتی برای[٤٤] بە ئیبنوئەسیر ناوبانگیان رۆیشتووە. ئەو ئیبنوئەسیـرەی کـە وەزیری مەلیك ئەفزەڵ بووە لە هەموو زانایانی زەمانی خۆی بەناوبانگتر بـووە و کـەس نـەیتوانیوە لـە زانایـیـدا لـە بـەری بکـۆخی و لـە بەرانبەریـدا بلّـیٚ ئـەزم. لـە هونـەری نامەنووسی و وتار ڕازاندنەوەو وردەکاری پسپۆڕانەدا هـەر خـۆی تاکەسوارەی مەیـدان بووە. لە جزیرەی ئیبنوعومەر لە دایك بووە[٤٥] و لەوێش پێگەیشتووە و دەڵـێن زۆر بـە منداڵی هەموو قورئانی لەبەر کردووە. ئەوەندە بیرتیژو لەسەرزەین بووە هەموو کەسـی ناسیاوی سەری لیٚ سووڕ ماوە، هێشتا تازەلاوێك بووە هەموو دیوانی شێعری موتەنەبی (متنبی) و بوحتوری (بحتری) وەك ئاو لەبەر بووە.

تـاریخی یـافعی لـە ئیبنوخەلـەکان (ابـن خلکـان)[٤٦]ەوە دەگێڕێتـەوە کـە ئـەم ئیبنوئەسیرە کاتیٚ خوێندنی تەواو کرد و پێگەیـشت، لـە دیـوانی سـوڵتان سـەحەدینی ئەییوبی دامەزرا و سوڵتان زۆری خۆش دەویست و هەر ئەویش کردی بە وەزیری مەلیك ئەفزەڵی کوڕی خۆی. ئیبنو ئەسیر لەکار و باری خۆیـدا زۆر سەربەسـت و کارامـە بـوو،

وەزیرایەتی حکوومەتی دیمشقی بەڕێوە برد هەتا مەلیك ئەفزەڵیان لە شام دەرکرد. ئیبنوئەسیری وەزیر زۆر ئەترسا کەتنێکی پێ بکەن و گەڕێکی تێ هاڵێنن، لە شاری دیمشقدا خۆی حەشار داو کەس نەیدەدیت و لە ئەنجامدا یەکێك لە پەردەدارانی مەلیك ئەفزەڵ خستیە ناو سندوقێکەوە کاڵەی داو لە وشتری بارکرد و بردیە میسر. لە میسریش ببووە نایب و وەزیری کوڕی عەزیز [٤٧].

کاتێ مەلیك عادڵ میسری داگیر کرد، ئیبنو ئەسیر دیسان توانی خۆی رزگار بکاو بەر چەنگی عادل نەکەوێ، لە میسرەوە خۆی گەیاندە حەلەب و ماوەیەك لە لای مەلیك زاهێر مایەوەو لەوێشەوە چووە موسڵ، سەردەمێك لە سنجاریش رایبوارد و دوبارە گەڕایەوە موسڵ. ئیتر هەتا مرد لە مووسڵ بوو. ئەو کتێبانەی کە داینـاون و لەوانەوە زانیاری ئەو پیاوەمان بۆ دەردەکەوێ، یەکیان المثل السائدة کە دەربارەی نووسەر وشاعێرەوە دانراوە. ئەوەندەی ئامۆژگاری بە نرخ و هێژا تێدا گونجاندووە کە هەموو نووسەرو شاعیرێك زۆری پێداویستی پێیان دەبێ. دوو کتێبی تریشی بەناوی (الوشی للرقوم فی حل المنظوم و المعانی المخترعة فی صناعة النشاء) نووسیوە. ساڵی ٦٣٧.ك (١٢٣٩.ز) شیرازەی ژیانی هەڵوەشاو بەرگی مەرگی پۆشی و لەسەر تاقچەی نەمان ریزی رابردوواندا جێگەی بۆ دیاری کرا. دوو برای لە خۆی گەورەتری هەبووە ناویان عیزەدین عەلی و مەجدەدین ئەوبولسەعادت بووە.

مەلیك عادل کوڕی نەجمەدین ئەییوب:

یافعی لە تاریخەکەی خۆیدا دەڵێ: مەلیك عادل زۆر پیاوێکی کارزان و بە زیپك و زاکون و بەمشوور بووە، زۆری خەمخۆری لە بێزۆران کردووە. تەنانەت بەبیری بە ئەندازەیەك بووە کە سوڵتان سەلاحەدین بۆ هەموو کاری دژواری پرس و رای پێ کردووە و گرێ پووچکەی کاری ئاڵۆزاوی بە ئامۆژگاری ئەو رەها کردووە. هەروەها زۆر دیندار و پارێزگار و لە خواترسیش بووە، رۆژووی زۆری گرتووە و لە نوێژ و ئەونوێژان

زۆر خێر بووە. لەسەردەمی پادشایەتی سوڵتان سەلاحەدیندا لە وڵاتی شام بەسەر عەکا[٤٨] و کەرەك[٤٩] راگەیشتووە.

لە پاش مردنی مەلیك عەزیزی برازای، دەستی بەسەر میسر و شامدا گرت و ئەبوومەنسوور عەلی کوڕی مەلیك عەزیزی ناردەشاری روها[٥٠] و کاروباری ئەوێی پێ سپارد و مەلیك کامل محەمەدی کوڕی خۆشی بەسەر میسرەوە دانا، کە لە باتی خۆی ئەو پێ رابگا. مەلیك موعەزەمی کوڕیشی لە دیمشقدا کردە هەمەکارە و مەلیك ئەشرەف -کە سێهەمین کوڕی بوو- جزیرەی پێ سپارد و مەلیك ئەوحەد ئەییوبی کوڕی چوارەمینی کردە فەرمانڕەوای ئەخلات[٥١] ئەوسا بۆ خۆی هات و لەسەر تەختی پادشایەتی میسر پاڵی دایەوەو سێبەر ئاڵای بەرزەباڵی، سەری لە گونبەزی بەرزی کادزی عاسمان دەساوی.

بەکوشت چوونی موعیز:

لە سەرەتاکانی ساڵی ٥٩٨.ك (١٢٠٢.ز) دا، مانگی رەجەب، مەلیك موعیز ئیسماعیل کوڕی سەیفەلئیسلام توغتەگین کوڕی نەجمەدین ئەییوب، -کە پادشای یەمەن بوو- لەشاری زوبەید[٥٢] بە دەستی سەردارانی لەشکری خۆی کوژرا. بۆیەشیان کوشت چونکە ئەو موعیزە پیاوێکی داوێن پیس و هەمیشە سەرخۆش و بێفەڕ و بەگەڕ بووە. دەست درێژی بۆ ماڵ و نامووسی ژێردەستانی خۆی کردووە. هەر ئەو موعیزە لە لای شەڕم بووە بڵێ کوردم، گوتوویە من لە تۆوی ئەمەویەکانم. لە پاش نەمانی ئەو، مەلیك ناسری کوڕی -کە هێشتا زۆر منداڵ بوو- کرا بە جێنشینی.

یەك لەو زانا بەناوبانگەی کە لەو سەردەمەدا ژیاون ئەبولغەنایم موسلیم کوڕی مەحموودی شیرازیە کە کتێبی عجایب الاسفار وغرائب الاخباری بەناوی ئەو مەلیك موعیزەوە داناوە.

مردنی ئەییوب:

مەلیك ئەوحەد ئەییوب کوڕی مەلیك عادل -کە فەرمانڕەوای ئەخلات بوو- پیاوێکی زۆر ناپیاو و تووش و چەموش و توورە و تۆسن و نەگونجاو بوو، ساڵی ٦٠٩.ك (١٢١٢.ز) خوای چارەساز، لە کۆڵ کلۆڵ و بێچارانی کردەوەو بۆ خۆی بردەوە، ئەخلاتیش خرایە سەر جزیرە ودرایە دەست مەلیك ئەشرەف.

ساڵی ٦١٢.ك (١٢١٥.ز) مەلیك عادل نەوەیەکی خۆی بە ناوی مەسعوود کوڕی مەلیك کامیل ناردە یەمەن کە لەوێ پادشایەتی بکا. کاتێ مەسعوود گەیشتە سنووری یەمەن، هەموو کەیخودا و پیاوماقوڵانی یەمەن هاتنە پێشوازی و بەخۆشی و شادییەوە لەسەر تەختی یەمەنیان دانا.

ساڵی ٦١٥.ك (١٢١٨.ز) مەلیك عادل دڵی لە ئاو و گڵی جیهان گۆڕی و باروبنەی یەکجاری بەرەو گۆڕ تێك ناو بۆ هەمیشە چاوی لێك نا.

پازدە کوڕی لە پاش بەجێ مان، پێنج لەوانە لەڕووی ئەم جیهانەدا ئەستێرەی هاتیان لە عاسمانی کەمەرانیدا درەوشایەوەو لەسەر تەختی پادشایەتی پاڵیان دایەوە. ئەو پێنجانە کامیل و موعەززەم و ئەشرەف و ساڵح و شەهابەدین غازی بوون.

مەلیك ئەشرەف مووسا کوڕی مەلیك عادل:

مەلیك ئەشرەف -کە بە منداڵی ناوی مووسا بوو- لە رۆژگاری دەسەڵاتی بابی دا روها (ئورفا)ی دراوەتێ و حەرانیشی بۆ خراوەتە سەر و کە مەلیك عادل -کە پاشای دیمشق بوو- ساڵی ٦٢٥.ك (١٢٢٧.ز) لە دنیا کۆچی کرد. داودی کوڕی - کە نازناوی مەلیك ناسر بوو- جێگەی گرتەوە و بوو بە پادشای شام. ساڵی ٦٢٦.ك (١٢٢٨.ز) مەلیك کامیل کوڕی مەلیك عادل لە میسرەوە لەشکری هێنا سەر دیمشق کە داگیر بکات. مەلیك ئەشرەفیش دەگەڵ مەلیك کامیلی برایدا پێك هاتن کە بۆ داگیرکردنی دیمشق هاوکاری بکەن. مەلیك ناسر داود- کە جێنشینی باوکی خۆی بوو-

بەربەرەکانی مامەکانی بۆ نەکرا و لە رووی ناچاریەوە داوای پێك هاتن و شەڕ داکوژانی کرد. لە پاش وتوووێژ و نامە راسپاردە گۆڕینەوەی زۆر، بڕیار لە سەر ئەوە درا مەلیك ناسر دیمشق بەجێ بێڵی و لە باتیان قەڵای شوبەك [٥٣] و نابلس و کەرەك وەرگرێ. مەلیك ئەشرەف دیمشقی دەس کەوێ و حەڕان و ئورفە و رەققە[٥٤] ببنە بەشی مەلیك کامیل. لەپاش ئەو بەشینەوەیە، مەلیك کامیل هاتەوە میسر.

مەلیك ئەشرەف لە دیمشقدا لەسەر تەختی فەرمانڕەوایی جێگیر بوو، لە راستیدا خێرو بێرێك بوو خودای گەورە بۆ داماوان و لێقەوماوانی ناردبوو. تا خوا حەز کا دلۆڤان و دڵنەرم و بەکارو کارزان و خوێن گەرم و بەمشوور ورێك و پێك و بەدامو دەستوور ودەستپاك و ئاکاچاك و لەبەدفەڕی بەدوور بوو. هەموو خەڵکی شام شەو و ڕۆژ بۆی دەست وەدوعا بوون، کە ئەو پادشا خاوەن داد و ئەو بەهرەی خودادادەیان لێ نەستێنێ سەرداران و سەربازانی لەشکری، ئەو ساتەیان لە خودا دەویست کە فەرمانیان بۆ دەرکا و خوێنی خۆیانی بۆ بەخت کەن و کۆسپی سەر رێگەی تەخت کەن. خوێندەواری زۆر خۆش دەویست و پەرەی زۆری بە خوێندن دا. گەلێك فێرگە و زانکۆی گرینگ و پڕبایەخی بنیات نان و مامۆستای هێژای بەسەرەوە دانان. زانکۆیەکی بەناوی دارالحدیث بۆ زانای بەناووبانگ شێخ ئەبوو عەمر [٥٥]- کە بە ئیبنوسەلاحی شارەزووری بەناوبانگە- کردوەوە، کە دەرسی فەرموودەکانی پێغەمبەری تێدا بڵێتەوە.

مەلیك ئەشرەف ساڵی ٥٧٠.ك (١١٧٤.ن) هاتۆتە دنیاوە[٥٦] و ساڵی ٦٣٥.ك (١٢٣٧.ن) لە تەختایی گۆڕدا جێگەی گرت و گیانی پاکی بە خودای تاك سپارد. سەرکردەکانی سوپایی و کاربەدەستانی سەراوپەردەی شایی و هەموو گەورە پیاوانی شارو زانا و پێشەوایانی ئایینی، لە ناشتنی تەرمەکەیدا بەشدار بوون و لە قەڵای دیمشقدا ئەسپاردەی گڵیان کرد و لە پاش ماوەیەك تەرمی پیرۆزی گوێزرایەوە بۆ ناو کۆشکێکی خۆی کە لە نزیك مزگەوتی گەورەی بازێڕدا دروستی کردبوو، لەوێ وەشێرایەوە.

مەلیك كامیل محەمەد کوڕی مەلیك عادل[٥٧]:

مەلیك كامیل پادشایەك بوو لە ڕۆژگاری خۆیدا لە هەموو پادشایان ناوبەدەرەوەتر بو لە دنیاداری و چاكەكاری و بەگژداچوونی زۆرداریدا، لە هەموو خونكاران لە سەرەوەتر بوو. مەرد و ڕەند و خێرەومەند و چاوتێر و دڵاوا بوو. ژیر و وریا، پیتۆل و زۆرزان و دانا بوو. لە مەیدانی شەڕدا لە ڕووی هەزار سوار ڕووی وەرنەدەگەڕا و بۆ دینداری و خوداپەرستی ناوبانگی بەدنیادا دەگەڕا.

ئەوەندەی لە راست دوژمنان ئازا و بەزراو بوو، سەد ئەوەندە لە خودا دەترسا و لە فەرمانی بە موو لای نەدەدا. لە ئاوی شەو پارێزی دەكرد و لە ناڕەوا بێزی دەهاتەوە. هەموو شەوانی هەینی پیر و پیاوچاكی لە خۆ كۆ دەكردنەوە و بە باسی خواناسی و پرس و ڕای خواپەرستانە رایدەبوارد.

لە ڕۆژگاری پادشایەتی خۆیدا حەدیسگەیەكی خۆشنوما و بەرفرەوانی لە قاهیرەی (معزن)ی دروست كردووە و گومبەزێكی زۆر بەرز و تەرزیشی بەسەر گڵكۆی ئیمام شافعیەوە بەرز كردۆتەوە.

مەلیك كامیل لە ڕۆژگاری باوكیدا ببووە دەستی ڕاستی بابی و سەرە و بەرە پێدانی دیوانی میسر بەو سپێرا بوو. لە پاش ئەوە كە ساڵی ٦١٥.ك (١٢١٨.ز)[٥٨] باوكی كۆچی داویی كرد، مەلیك كامیل جێگەی گرتەوەو زۆر زوو هێزوپێزێكی وای پەیدا كرد كە توانی لە ماوەیەكی زۆر كەمدا خاكی حیجاز و یەمەن و شامیش بخاتە ژێر سێبەری ئاڵای خۆیەوە و بەو هۆیەوە، لە هەموو مزگەوتەكانی هەموو ئەو مەڵبەندە ئیسلامیانەدا خودبەی هەینی و جێژنان بەناوی ئەو پادشا خاوەن شكۆیە دەخوێنرایەوە و لەسەر بەرزەكی مزگەوتان وایان پێ هەڵدەگوت: خاوەنی مەككە بە هوبەیدەوە و یەمەن بە زوبەیدەوە و میسر بە سەعیدەوە، سەرداری شام بە پاڵەوانیەوە وجزیرە بە مناڵانیەوە، بۆ هەردووك ڕووگە سوڵتانەو خاوەنی هەردووك

نیشانە. خزمەتکاری هەردووك شوێنە پیرۆزەکانە. بۆ دین یاریدەر ویاری جێنشینی پێغەمبەر (مەلیك کامیل) خوا راوەستاوی کات، ئامین.

مەلیك کامیل ئێوارەی رۆژی چوار شەممە بیست و یەکەمی رەجەبی ساڵی ٦٣٥.ك (٨ی مارس ١٢٣٨.ز) لە قەڵای دیمشقدا دەستی لە ژیان بەردا و زۆر بە رووسووری، رووی کردە بارەگای خودای خۆی. واتا لە تەمەنی چل ساڵیدا جوانەمەرگ بوو.

باسێك دەربارەی مەرگ و نەمانی پادشایانی میسر و شام:

یافعی لە تاریخەکەی خۆیدا دەڵێ: مەلیك مەسعوود یووسف کوڕی مەلیك کامیل کە ساڵی ٦١٢.ك (١٢١٥.ز) لە سەر فەرمانی باپیری لەشکری بردەسەر یەمەن و پادشایەتی یەمەنی دەس کەوت، ئەوسا نیازی خاکی جیجازی کەوتە سەر و ئازانە و بازانە گوڕی بەستەوەو بازێکی سەربازانەی داو هەردەی پیرۆزی جیجازیشی وەك دڵخوازی خۆی خستە دەستەوە. ئەو مەلیك مەسعوودە ساڵی ٦٢٦.ك (١٢٢٩.ز) لە مەککەی پیرۆز کۆچی دوایی کرد و لە پێچی ماڵاواییدا راسی سپارد کەوا کفن و دفنی لە ماڵ ودراوی خۆی بۆ نەکەن و تەرمەکەی بدرێتە دەست شێخ سدیق[٥٩] —کە پیر و پیاوچاکێی بەناوودەنگی ئەو رۆژگارە بوو— تا پیری ناوبراو لە جاوی بێخەوش و رەوا، کراسی قیامەتی بۆ ببڕی و وەك هەموو مردووی هەژار وبێ پەنا، بێ هەرا و هوریا و زەنا و بێ ئەوە هیچ رێزی لێ بنرێ، ئاوێتەی ژێر توێی خاك و گڵ بکری و لەسەر کێلی گۆڕەکەی بنووسن: ((ئەمە گڵکۆی هەژاری چاو لە دەستی خودای پەروەردگار، یوسف کوڕی محەمەد کوڕی ئەبووبەکر کوڕی ئەییوبە)).

شێخ سدیق لە باتی کفن باڵاپۆش و فۆتەیەکی خۆی تێوە پێچا کە زۆری حەج پێوە کردبوون و لە گۆڕستانی رەمەکی موسوڵمانانادا بە خاکی سپارد.

مەلیك كامیل لە مەرگی ئەو جوانەمەرگە ئازیزە، كزەی لە جەرگەوە هات و تەمی خەمی پەژارەی جگەرگۆشەی ئاوارەی، دەوری تەنی و دوبارە لە شامدا پرسەی بۆ دانایەوە و شین و شەپۆڕ نویٚ كرایەوە.

ساڵی ٦٣٢.ك (١٢٣٤.ن) سەركردەی لەشكری مەلیك كامیل (سەواب خادم) —كە لە ئازایەتیدا ببووە نموونەی هەڵكەوتوویی و نەبەردی لە دنیادا و هەموو میرخاس و گەڕناسێك ئێرەی پێ دەبرد— دنیای بەجێهێشت و مرد. ئەو سەوابە سەد پیاوی وای پێگەیاندن كە زۆر لەوانە لە دوارۆژدا بە پلەوپایەی زۆر بەرزوباڵا گەیشتن.

هەر لە ساڵی ٦٣٢.ك (١٢٣٤.ن) دا مەلیك زاهیر كوڕی سوڵتان سەلاحەدین —كە ناوی داود بوو، نازناوی ئەبوو سولەیمانیشیان بۆ خستبووە سەر— لە قەڵای بیرە[٦٠]ی پایەختیەوە گوێزرایەوە بۆ گۆڕستان و برازایەكی خۆی —كە ناوی مەلیك عەزیز كورشی مەلیك زاهیر بوو— كرا بە جێنشینی.

ساڵی ٦٣٣.ك (١٢٣٥.ن) مەلیك موحسین كوڕی سەلاحەدین پەردەی لای ژیانی دادایەوەو بەرەو نەبوونی بادایەوە. ئەو مەلیك موحسینە زانایەكی هەڵكەوتوو بووەو بە تایبەتی لەمەڕ فەرمایشاتی پێغەمبەری خواوە وەك دەریایەكی بێپەی وا بووە و لە هەموو ڕیٚ و شوێنی ئایینیدا زۆر شارەزا بووە، دوورە دنیا و لە خوا نزیك و بیٚ فیز و ئارام پارێزگار و بیٚ ئازار بووە.

ساڵی ٦٣٥.ك (١٢٣٧.ن) مەلیك ئەشرەفی پادشای شام، ڕۆژی لە سەر دنیا نەماو چووە بەر بارەگای بەزەوی خوداو مەلیك ساڵح ئیسماعیلی برای كرا بە جێنشین و لەسەر تەختی دیمشقی بە چوار مشقی دانیشت.

مەلیك كامیل كوڕی مەلیك عادل لە مسیرەوە بە لەشكرەوە و هاتە ویزەی ئەو مەلیك ساڵحە و شاری دیمقشی دەورەدا. مەلیك ساڵح لە شاردا سەنگەربەندی كرد و ماتەی هەڵگرت و ماوەیەكیش بەربەرەكانی هێرشبەرەكانی كرد، بەڵام لە ئەنجامدا

ناچار بوو لە پاش وتووێژێکی رواڵەتی و بە مەرجی کەم و زیانی زۆر، مل بدا و وڵاتی خۆی بە کامیل بدا و مەلیك کامیلی مام بوو بە پادشای شام و وەك دەپێشیشدا لێ دواین، پادشایەکی زۆر کامڕەوا و بە دام و دەستوو و مە مشوور بوو، بەڵام هەر لە پاش دوو مانگ پادشایەتی شام کردن، مردن هاتە جەستەی و دەوری شاری لەشی گرت و لە پاش بیماریەکی کەم و ئازارێکی زۆر و گیانی پاك و بێ تاوانی کردەمیوانی مەڵبەندی نەماوان.

تا دوو رۆژان وایان نەکرد ئەو باس و خواسە بڵاو بێتەوە. سێهەم رۆژی پێمردنی — کە هەینی بوو— بەر لەوە مەلا بچێتە سەر منیبەر کابرایەك سەر کەوت و بە قەو گوتی: خوایە بەزەت بە مەلیك کامیلدا بێتەوە و سایەی مەلیك عادلمان لەسەر نەڕەوێتەوە. حەشاماتەکە بە بیستنی ئەم خەبەرە دلتەزێنە تێکرا دایانە قوڵپی گریان و بوو بە شین و شەپۆڕ و لەخۆدان. مەلیك عادلی جێنشین —کە لە میسر بوو— هێشتا منداڵ بوو، کاروباری دیناداری پێ هەڵنەدەسووڕا. سەردارانی لەشکر و کاربەدەستانی وڵات وایان بە پەسند زانی کە موزەففەرەدین مەلیك جەوادیونسی برازای مەلیك کامیل بکرێتە سەرپەرشت و بەناوی مەلیك عادلەوە فەرمانڕەوایی دیمشق بەڕیوە بەرێت. ئەوسا گۆڕی مەلیك کامیلیان لە پەنا مزگەوتی گەورەوە هەڵکەند و تەرمەکەیان لە قەڵاوە گوێزتەوە و ئەو گۆڕەیان بۆ کردە ماڵی یەکجاری.

پادشاکانی دیکەی ئەو خانەدانەو باسی بڕانەوەیان:

یافعی لە تاریخەکەیدا دەڵێ: مەلیك کامیل مرد و عادلی کوڕی لە میسر کرا بە جێنشین و مەلیك جەواد بە ناوی ئەو، بوو بە فەرمانڕەوای دیمشق. ساڵی ٦٣٧.ك (١٢٣٩.ز) پیاوە گەورەکانی میسر هاتبوونە سەر ئەو بیروباوەڕە کە مەلیك عادل وا منداڵ بۆ پادشا دەست نادا و باش ئەوەیە مەلیك ساڵح ئەییوبی برای لەبری ئەو پادشابێ.

ڕۆژێك پەلاماری کۆشکیان داو مەلیك عادڵیان خستە ناو کەژاوە و لە بنکەی فەرمانڕەوایەتیان وەدەرنا. چەکدارێکی زۆر دەوری کەژاوەیان گرت و بردیانە قەڵا و خستیانە زیندانەوە. ئیتر مەلیك سالح هیچ لەمپەر و تەگەرەی لەبەر نەما و بەبێ دڵەتەپێ، لەسەر تەختی پادشایەتی جێگیر بوو.

مەلیك سالح سەروبەری تەواوی بە کاروباری میسردا. پادشایەکی دادپەروەرو مشوورخۆر بوو. بۆ ئاسوودەیی ژێردەستانی، خۆی زۆر ماندوو دەکرد و بۆ بەختەوەر کردنی کڵۆڵان، تەمەنی خۆی بەخت دەکرد. لە هەموو ئاقارێکی میسردا مزگەوت و پەرستگەی بنیات نان و میسری –سەر لەبەر– زۆر ئاوەدان کردەوە.

ئەوسا بە نیازی شام ساندنەوە –بە لەشکری گرانەوە– کەوتە ڕێو هاتو جەوادی لەسەر دیمشق بەرکەنار کردو لە باتی ئەسکەندەریەی پێ سپارد کە پێی رابگا. مەلیك سالح بۆ ئەوە لە بەرچاوی خەڵك مەلیك جەوادی بشکێنێ، خۆی کە سوار بوو سەرپۆشی زینی ئەسپی خۆی پێ هەڵگرتو چەند هەنگاوێك بە پیادەیی وەپێش خۆی دا. بەڵام لە دواییدا لەو سووکایەتی بەسەر هێنانەی زۆر پەژیوان و شەرمەزار بوو.

مەلیك سالح دوای ئەوەی دیمشقیشی بەیەکجاری بوویە، رووی کردە مەڵبەندی غەورو لەوێوە ناردیە شوێن مەلیك سالح ئیسماعیل[٦١] ی مامی –کە فەرمانڕەوای بەعلەبەك بوو– کە بێتە لای و بچێتە بەر فەرمانیەوە. مەلیك سالح ئیسماعیل ئامادەنەبوو سەر وەبەر باری برازاکەی خۆی بێنێ و بۆ بەربەرەکانی کردنی داوای لە موجاهید[٦٢]ی فەرمانڕەوای حمیس کرد کە دژی ئەو برازایەی کۆمەگی پێ بکا. موجاهید بە دەنگیەوە هات و لەشکری بۆ نارد و ئەویش کە خۆی بە ساز و تەیاری دیت، لەشکری خۆی بە کوێرەڕێیەکی وادا هێنا کە هەتا لەشکر بە ناو شاری شام وەرنەبوون، کەس پێی نەزانی و کاتێ پێیان زانی کار لە کار ترازاو مام، پرزەی برازای بڕی و زۆربەی سەرباز و سەردارانی سوپای شام لە پادشای خۆیان تەکینەوەو تەکیاندا

بە تەك مەلیك سالّح ئیسماعیلەوە و سالّح ئەییوبیان فرۆشت و دلّی سالّح ئیسماعیلیان پیّ کڕی.

سالّح ئەییوب دەیویست خۆ و شێرێ، بەلاّم هێندێك لە پیاوانی مەلیك ناسری خاوەنی کەرەك -کە بۆ کۆمەگی سالّح ئیسماعیل هاتبوون- تووشیان بوو بە تووشیەوەو گرتیان و بالّ بەستە بردیان و کردیانە دیاری دەستی خۆیان بۆ پادشای خۆیان برد. مەلیك ناسر مەلیك سالّح ئەییوبی لە قەلاّی کەرەکدا خستە گرتووخانەوە.[٦٣]

کاتێ مەلیك عادلّی کوڕی مەلیك کامیل کە سالّح ئەییوبی برای ئەوەی دەگەلّ کراوەو لە دیمشق وەدەر نراوە، هەلی بە دەرفەت زانی و توانی خۆی لە بەندی میسر رزگار بکا و تەختی پادشایەتی میسری وەگیر خۆی خستەوە و پیاویشی ناردە لای مەلیك ناسر و رایسپارد کە ئەگەر بیّ و سالّح ئەییوبی برام بداتە دەست، سەد دیناری خوێنبەها بۆ دەنێرم[٦٤] مەلیك ناسر بەو پێشنیارە زۆر تووڕە بوو، مەلیك سالّح ئەییوبی لە بەند رزگار کرد و پەیمانیشی دەگەلّ بەست کە بە لەشکری خۆی میسری بۆ بستێنێتەوە و بە گەورەی خۆشی بزانیّ.

مەلیك سالّح ئەییوب بە مەلیك ناسر و لەشکریەوە روویان کردە میسر و هەر ئەوەندە لە سنوورەوە چوونە چوورەوە، هەموو ئەمیرانی بەرەی کامیلی ئەییوبی میسر -کە عادلّیان دەدزا و سالّحیان دەویست- گوز و گومبەت هەلّیانکوتایە سەر مەلیك عادلّی پادشایان و دەست ولاقیان بەست و لە گۆشەی زیندانیان توند کردەوە و ڕێگەیان بۆ مەلیك سالّح کردەوە و چوون بە پیریەوە و بۆ سەر تەختی پادشایەتی میسریان بردەوەو ئەوسا مەلیك ناسر هاتەوە بۆ قەلاّی کەرەك.

سالّی ٦٣٨.ك (١٢٤٠.ن) مەلیك ئیسماعیلی پادشای دیمشق- سا بەهەر نیازێك بووە- قەلاّی شقیفی بۆ خاچپەرستان چۆلّ کردووە. لەسەر ئەم کارە ناڕەوایە، دوو زانای هەرە گەورەی شام (عیززەدین عەبدوسەلام[٦٥] و ئەبوعەمر ئیبنولحاجب[٦٦]) زۆر

بە توندی بەرپەرچیان دایەوەو تووڕەیی خۆیان ئاشکرا کرد. مەلیك سالّح ئیسماعیل لەو بەگژ داچوونەیان زۆری رك هەستا و عیززەدینی لە ئیمام جومعەیی خست و دەگەڵ ئیبنوحاجیدا گرتنی و هەردووکی خستە زیندانەوە.

ساڵی ٦٤١.ك (١٢٤٣.ز) ئەو مەلیك جەوادە -کە لە پاش مەرگی مەلیك کامل چەند رۆژێك فەرمانڕەوای دیمشق بوو- لە دنیا دەرچوو.

ساڵی ٦٤٥.ك (١٢٤٧.ز) مەلیك عادل کوڕی مەلیك کامیل لە زینداندا مەرگی فریاکەوت و رزگاری کرد [٦٧]. کوڕێکی لە پاش بەجێ ما ناوی ((مەلیك موغیس عومەر))بوو، کە بابەکەی مرد، ئەویشیان خستە زیندانەوە. لەسەر ئەوکارە چەند جارێك شەڕ و کێشە لە نێوان مەلیك سالّح ئیسماعیلی پادشای دیمشق و مەلیك سالّح ئەییوبی میسر و مەلیك ناسری کەرەکدا روویدا و بەشی زۆریش هەر مەلیك سالّح ئیسماعیل تێدەشکا. سەرەرای ئەوەیش قاتی و گرانی و پەتای چاووقوولکە بە شامیان وەربوون و زۆریان قڕ کردن و هێزو پێزێکیان پێوە نەهێشتن.

ساڵی ٦٤٧.ك (١٢٤٩.ز) مەلیك سالّح ئەییوبی پادشای میسر لە شاری میسر وشکاوی ژیانی هات. قەتایا ناو -کە کۆیلەی مەلیك سالّحی خوالێخۆشبوو بو- دەگەڵ سەرداران و ئەمیرانی میسردا بڕیاریاندا کە هەتا جێنشینی بۆ دادەنێن باسی مەرگی مەلیك سالّح لە لای کەس نەدرکێنن. مەلیك سالّح کوڕێکی بوو بە ناوی مەلیك موعەززەم [٦٨] و لەو سەردەمەدا لە وڵاتی شام دەژیا. هەتا پیاویان نارد و مەلیك موعەززەمیان پەیدا کرد و هێنایانەوە میسر، سێ مانگی پێ چوو، بەڵام هێشتا کەس بە مەرگی مەلیك سالّحی نەزانیبوو، کە جێنشین پەیدا بوو. ئەوسا نەمانی پادشای پێشوو راگەیەندرا و پادشا نوێی لە جێگەی داندرا و مینبەر و زێڕ و زێوی دراو بە ناوی مەلیك موعەززەم رازێنرایەوە.

ساڵی ٦٤٧.ك (١٢٥٠.ز) لەشکرێکی زۆر گران و پڕچەکی خاچپەرستان هێرشیان هێنایە سەر میسر [٦٩] مەلیك موعەززەم بۆیان دەرکەوت و لە شاری مەنسوورە پێشایی

ئەو لێشاوەی گرت و بەرەنگاریان بوو. شەڕ و کوشتارێك کرا کە هەتا دنیا دنیایە و زەوی لە سەر پەرشتی گایە لە هەموو کۆڕ و دیوەخانان، خۆشخوانان بە بەیت و چیرۆکوانان بە داستانی بگێڕنەوە. لەو ڕۆژەدا خوڕینی خونکاران و گوڕینی سەرداران و هەڕەشەی چەکداران و خرمەی سواران و گرمەی تەپڵ و دەواڵان و بۆڕەبۆڕی ترسەنۆكو بێ باران، دەنگی هەوری بەهارانی وەبن خۆ دەدا. سنگ و بەری نەیاران بە دەردی کۆتەرەداران چووبوون، کە شۆڕەسوارانی کوردی ئەییوبی، ڕمی حەیزەرانی سەر بە جۆلانی خۆیان پێ دەئەزموون و نێزەیان بێ بەزەیی وەك جلیتی ڕۆژی شایی بەسەردا دەکوتان.

لەشکری مەلیك موعەززەمی ئەییوبی لەو شەڕی فەرەنگەدا نموونەی گەڕناسی و نەبەردی بێ وێنەی بە خەڵکی جیهان ڕاگەیاند و لەو جەنگەدا لەشکری خاچپەرستانی وا شکاند و ئابڕووی وا تکاند کەهیچ ئافەریدەیەك لە دنیادا خۆزگەی پێ نەخوازێ لە کۆڕی شەڕ و لە شەڕگەدا حەوت هەزار کەلەشی خاچپەرستان لە گۆڕێ بەجێ مان و پاشان ئەو لاشانە گەنین و بوونە بژیوی خەرتەل و دالاشان. پادشای گەورەی خاچپەستان دیل کراو دەست و قاچی بەسترا و پەسترایە گۆشەی بەندیخانەوە و لەوێشدا بە کۆت و پێوەند شەتەك درا(٧٠).

مەلیك موعەززەم لە پاش ئەو سەرکەوتنە فیز و هەوای پەیدا کردبوو، ڕەفتاری دەگەڵ کۆیلەکانی بابیدا زۆر خراپ ببوو. ئەوەندەی زۆر بۆ هێنان کە ئەوانیش لە دژی ئەو یەکتریان گرت و لە نەکاو ڕۆژێك لێی ڕاپەڕین و گرتیان و کوشتیان و عیزەدین تورکمانی (٧١) –کە یەکێك بوو لە خۆیان– کردیانە سەرداری خۆیان و لە مەنسوورەوە بە لەشکرەوە هاتن و قاهیرەی ((معزز))یان دەست بەسەردا گرت.

پادشادیلەکەی خاچپەرستانیش پێنج سەد هەزار دینار و شاری دمیاتی دانێ و خۆی لێ کڕینەوە و ڕزگار کرا(٧٢).

هەر لەو ساڵەدا مەلیك ناسر –حاكمی كەرەك– لەشكری بردە سەر دیمشق و زۆر بە هاسانی گرتی. ئەوسا زۆر باش بە خۆدا هات و لەشكرێكی ساز و پڕچەكی سازدا و رووی كردە میسر وهاتە گیانی كۆیلەكان، بۆ لە میسر وەدەرنانیان. لەشكری میسر بە سەركردەیی كۆیلەكان لە عەبباسیە هاتانە بەرایی و شەڕێكی زۆ خەست و خوێناوی لەو ناودا قەوما. لە ئەنجامدا لەشكری میسر شكا ولەشكری ناسر بە سەركەوتوویی هاتە ناو شاری قاهیرە وئاڵای دەوڵەتی ئەییوبی دیسان لەسەر میسر شەكایەوەو لەسەر بەرزەكی مزگەوتان، خودبەبەناوی مەلیك ناسر خوێنرایەوە.

عیززەدین توركمانی و قەتایا دەگەڵ سێسەد كۆیلەی هەڵبژاردەو زۆر لە كۆیلەكانی مەلیك ساڵح، لەدەست ناسر هەڵاتن و بەرەو شام رۆیشتن. لە رێگەدا تووشی كاروانێكی سوپایی مەلیك ناسر هاتن. كە چەك و جبەخانەو گەنجینەو تەپڵ و ئاڵا و كەل و پەلی تریان بۆ میسر دەهێنا. عیززەدین و قەتایا بەو سێسەد كەسەوە بەسەر كاروانیان داداو هەر ئەوەندە بڵێی یەك و دوو لە بەریەكیان هەڵوەشاندن و شیر و رمیان تێنان. شەمسەدین لۆلۆ –كە سەرقافڵە بوو– كەوتە بەردەستیان و وەك مەڕی ئاوەكی گۆش تا بە گۆش سەریان بڕی. تەپڵی مەلیك ناسریان ورد و خاش كرد و گەند و داراییەكەیان هەموو بە تاڵان برد. لەوێشەوە هێرشیان بردەسەر غەززە و گرتیان و كۆڕی سەلاحەدین ئەییوبی و مەلیك ئەشرەف مووسا كوڕی عادل[٧٣] فەرمانڕەوای حیمس و مەلیك ساڵح ئیسماعیل– كە لە پێشدا هێندێكی دەربارە دواوین– دەگەڵ گەلێك لە سەرناسان و ئەمیرانی ئەییوبیان بەدیل گرتن و هەموویان یەكجێ كوشتن و ئاسەواریان بڕینەوە.

كاتێ هەواڵ و باسی ئەو كارساتە جەرگبڕە بە مەلیك ناسر گەیشتەوە، زانی كار لە كار ترازاونە و تازە مانەوەی لە میسردا هیچ تامی تێدا نەماوە. ناچار بە یەكجاری سێ بەردەی نایە مشت بووكی پادشایەتی بە تەخت و تاجی میسر و تەلاقێكی وایدا بە هیچ

شێخ و مەلایەك چا نەبێتەوە و میسری بەجێهێشت و سەری خۆی هەلگرت و بەرەو شام قاچاندی.[٧٤]

ساڵی ٦٤٩.ك (١٢٥١.ن) تەواشی –کە لە لایەن مەلیك ناسرەوە دژداری کەرەك بووە– هەستا سەربەخۆ مەلیك موغیس عومەر کوڕی مەلیك عادل کوڕی مەلیك کامیلی لە بەندیخانە دەرێنا و کردیە فەرمانڕەوای کەرەك. دەڵێن دەستی هەنگویناوی بخەیە زاری سپڵەوە دەیگەزێ. ئەویش پارسەنگی چاکەی نان بدەی خۆی ئاوا خراپە دایەوە.

ساڵی ٦٥١.ك (١٢٥٣.ن) مەلیك سەلاحەدین کوڕی مەلیك زاهیر کوڕی سەلاحەدین کوڕی نەجمەدین ئەییوب، ڕۆژی لە سەر دنیا نەما و پەنای بە گۆڕستان برد.

ساڵی ٦٥٢.ك[٧٥] (١٢٥٤.ن) ئەمیران و کەیخودایانی میسر، عیززەدین تورکمانیان کردە پادشای خۆیان و نازناوی مەلیك موعیزیان دایە . ئەو موعیززە –وەك گوتمان– لە کۆیلەکانی مەلیك ساڵح بوو. ئیتر لەو ڕۆژەوە پادشایەتی میسر کەوتە دەست کۆیلانەوەو خانەدانی ئەییوبی سێبەری لەسەر میسر ڕەوی و بۆ یەکجاری ناویان لە ڕووپەڕی پادشایەتی میسر کوژایەوە. جا چونکە هێندێك لەو کۆیلانەی بەرەی ئەییوبیان، دەگەڵ پادشایانی عوسمانیدا هاوچەرخ بوون، لە برانەوەدا — کە باسی ئەو پادشاخاوەن شکۆیانە دەکەم– بەرەبەرە ئەگەر خوا حەزکا، لەوانیشەوە دەدوێم.

مەلیك ناسر داود کوڕی موعەززەم کوڕی عادل، لە ترسی عیززەدین تورکمانی ئۆقرە و ئامانی لێ هەلگیرابو. بەدەربەدەری و خاکەسەری هەر ڕۆژە لە جێیەك و هەر شەوە لە دێیەك رایدەبوارد.

ساڵی ٦٥٦.ك (١٢٥٨.ن) بە هەناسەی ساردی سەری نایەوە و لە گۆڕی تەنگەبەردا بە بێ ترس حەسایەوە.

ئەو مەلیك ناسرە زیرەك و خۆش مرخ بووە. ماوەیەك دەرسی خوێندووە و لای مۆئەیدی تووسی گوێی بۆ حەدیس راداشتووە. شێعری زۆر باش دەهۆندەوە و مانای زۆر تەروناسکی بە بیر و مێشکدا تێدەپەڕی.

ساڵی ٦٦٢.ك (١٢٦٥.ز) کۆیلەکانی میسر هاتنە سەر کەرەك و دەوریاندا. مەلیك موغیس کوڕی عادل سەنگەربەندی خۆی کرد و ماوەیەك شەڕی کرد. بەڵام دوژمن بڕستی لێ بڕی و مەلیك موغیس بە هێرشکەرانی گوت: ئەگەر نەمکوژن خۆمتان بە دەستەوە دەدەم. بەڵێنیان پێداو هاتە دەر و ناردیانە لای پادشای میسر و ئیتر سەری تێدا چوو.

لە پاش مەلیك موغیس، تازە لە نەتەوەی نەجمەدین ئەییوب کەس سەری بە پادشایی نەگەیشتەوە.

خودا بە نیازی خۆی دەکاو چۆنی دەکا و چۆنی گەرەك بێ، فەرمانی رەوایە.

پەراوێزەکان

١- لە بنەماڵەیێکی گەورە و سەرەك هۆز بووە، لە گوندی ئەجدنکانی نزیك بە دوین ژیاوە، بە رەگەز دەچێتەوە سەر پادشایانی شەددادی کورد. هاوچەرخی ئەمیر فەزلونی سێهەم بووە. کاتێ ئەمیر قرتی تورکمان ولاتەکەی بۆ سەلجوقیان لێ داگیر کردوون، شادی لە نیشتمانی خۆی ئاوارە بووە.

٢- لە کتێبی (اخبار الدول)دا دەڵێ: لە هۆزی حەمیدی کوردە، بەلام رەوەندە، رواندا، رەوندی یان رەوادی تیرەیەکن لە هۆزی هەزەبانی، هەزانی یان خێزانی، کوردن کە لە نێوان هەولێرو ئازربایجان دەژیان و هۆبەیان لە لای ئشنە (ئاران) بوو. جەمیل.

٣- مێژوونووسان لە سەرە ئەو ناوە کێشەیانە، هێندێك دەڵێن: لە نێوان هەولێر رەواندزە و نزیکی گوندی دێرحەریرە، کەسەر وەختێك پایتەختی فەرمانڕەوایی سۆران بووە. زانای گەورەی کورد مەلا محەمەد کوڕی حاجی هەزار مێردی. لە ئیبنو خەلەکانی کوردەوە دەگێڕێتەوە کە فەرموویە: ((دوین دال بۆر واو ژێر. شاریکێکە لە نزیك هەولێر و زۆربەی کاولگەیە و ئەمڕۆ ئەو دەوروبەرە بە ولاتی سۆران ناسراوە)). هێندێکیش گوتوویانە لە ئازربایجانە و کەوتۆتە لای سنووری تاران (یەریڤان) و گورجستان. شەرەف خان خۆی لای وایە و گەلێك لە مێژووناسانی ئێستاش وەك دوکتۆر ئەحمەدبیلی و ئەمین زەکی بەگ هەر لە سەر ئەو بڕوایەن، بەلام قازی مەحیەدین لای وایە بدوین بیتوێنی ئێستایە کە لە لای کۆیسنجەقە. جەمیل.

٤- ئەمیر جەمالەدین بەهرووز کۆنە کۆیلەی شادی بووە. کە شادی ئاوارە کراوە، بەهرووز لە لای مەلیکشای سەلجۆقی دامەزراوەو یاریدەی لەلەی شازادانی کردووە. کاتێ لەلە مردووە، بەهرووز جێگەی گرتۆتەوە, وریایی زۆری لە خۆی نیشان داوە و لە ئەنجامدا کراوەتە والی بەغدایە. ئەوسا ناردوویە بە شوێن شادی کۆنە خاوەنیدا و قەلای تکریتی داوەتە دەست، لە پاش مەرگی شادی، نەجمەدین ئەییوب و شێرکۆ

بوونە دژداری تکریت، کە شارێکی بچووکە و لە لای رۆژاوای دجلەیە و سەر بە سامرایە. جەمیل.

٥- نەجمەدین لە گوندی ئەجدنکان هاتە دنیاوە و ساڵی ٥٦٨ ك لە میسر دنیای بەجێ هێشت. جەمیل.

٦- ئەبو لحەرب شێرکۆ کراوە بە سەرکردەی لەشکری نورەدین زەنگی و ساڵی ٥٥٥.ك ئەمیر حەج بووەو ناردراویشەتە میسر بۆ یاریدەی خەلیفە عازەدوبیلای فاتمیو سێ جار دەگژ فەرەنگان راچوەو و کراوەتە وەزیری خەلیفە و لە بیست و دووەمی جیمای دووەمی ساڵی ٥٦٤.ك دامردووە و لە مەدینە نێژراوە. جەمیل.

٧- مامۆستا محەمەد کورد عەلی لە کتێبی القدیم و الحدیث ی دا دەڵێ: کابرای پەلاماری ژنەکەی دابوو، لە ئەفسەرانی پارێزگاری قەڵاو مەسیحیش بوو. لەو شەوەدا کە نەجمەدین دەبوو تکریت بەجێ بێڵێ، سەلاحەدین لە دایك بوو، باوکی پێوقەدەمی بە شووم زانیوە. نووسەرێکی بەردەستی، خاوی کردۆتەوەو گوتوویە: ئەم منالە گوناهی چیە کە خۆی لێ بە خاوەن ناکەی؟ چوورانی لە دوارۆژدا نابێتە پادشایەکی بەناوبانگ؟ جەمیل. جورجی زەیدان دەڵێ: میرزاکە مەسیحی بوو، ئەگەر ئەو نەبا، نەجمەدین سەلاحەدینی ساوای دەخنکاند. هەژار.

٨- عیمادەدین زەنگی کوڕی تاقسونقور، بەسەر بەغدا راگەیشتووە و ساڵی ٥٢١.ك (١١٢٧.ن) بۆتە فەرمانڕەوای مووسڵ و ساڵی ٥٤٠.ك (١١٥٥.ن) -کە ئابلۆقەی قەلای جەعبەری داوە - کوژراوە.

٩- نوورەدین مەحموود کوڕی عیمادەدین زەنگی ساڵی ٥١١.ك (١١١٧.ن) لە حەلەب هاتۆتە دنیاوە و ساڵی ٥٤٠.ك (١١٥٥.ن) بۆتە فەرمانڕەوا، پادشایەکی دادگەر بووەو لە رێی ئیسلامدا زۆری شەڕی فەرەنگان کردووە. قەڵا و وارشی زۆری لە دەوری زۆر شاران دروست کردووە و گەلێك فێرگەی ئایینی بنیات ناون، بیست و هەشت ساڵ

بە سەربەخۆیی پادشایەتی کردووەو ساڵی ٥٦٩.ك (١١٧٣.ز) لە شام مردووە و هەر لەوێش نێژراوە. جەمیل.

١٠- نەجمەدین و شێرکۆ ئاشنایەتی پێشوویان دەگەڵ نورەدین هەبووە، ساڵ ٥٢٦.ك (١١٣٢.ز) شەتابیك نورەدین لە باشووری تکریت دەگەڵ سەلجوقیان بە شەڕ هات و زۆر خراپ شکا و خۆی گەیاندە تکریت. نەجمەدین میواندارى کرد و بەکەڵەك و بەلەم لە دەجلەی دەرباز کرد. جەمیل.

١١-والی بووە یان خەلیفە؟ عازدوبیلا یازدەمین خەلیفەی فاتمی عوبەیدییە و ناوی عەبدوڵا کوڕی یوسف کوڕی حافیز بووە. ساڵی ٥٥٥.ك (١١٦٠.ز) بە لاوەتی کراوە بە خەیفە و ساڵی ٥٦٧.ك (١١٧١.ز) مردووە. جەمیل. شەرەف خان هەر خۆی بە ناوی خەلیفە عازد ناوی بردووە. بڕوانە چاپە فارسیەکەی میسر، رووپەڕ ٨٦.هەژار.

١٢-شاپوور (شاور) لە پەیسەری ئەسەدەدین شێرکۆ و هەواڵانی دەگەڕا و لێیان دەخەفتا. نیازی وابوو کە بانگێشتنێکیان بکا و لە ماڵە خۆیدا هەموو بکوژێ. ئەو پیلانە پێ زاندرا و رۆژێك لە سوپاکەدا سەلاحەدین گرتی و باڵ بەستەی ناردی بۆ خەلیفە کە فەرمانی لەسەر چیە؟ خەلیفە بۆی ناردەوە کە سەری ببڕن و سەرەکەی بە دیاری بۆ بنێرنەوە. ئا بەم جۆرە خاینەی دەیەویست وڵاتەکەی بدا بە فەرنەگان، سەری تێدا چوو. جەمیل.

١٣- خاوەنی (أخبار الدول) لە رووپەڕی ٩٩ی کتێبەکەیدا دەڵێ: ((سەلاحەدین کە بوو بە وەزیر، عازدی گرت و لە کۆشکێکدا خستیە ژێر چاوەدێرییەوە هەتا مرد))، بەلام من ئەمە بە راست نازان، چونکە سەلاحەدینێکی دەگەڵ خاچپەرستەکانی قەستەسەری ئەوەندەباش رەفتار بکا بۆ تیماری بریندارانیان پزیشك بنێرێ و بەفراو تونیایەتیان بشکێنێ، دەگەڵ نان بدەی خۆی -ئەگەر ئەمەشم راست بێ! کە لە دوای مامی کردی بە وەزیر- بۆ گەیشتن بە کورسی پادشایەتیەکی کە درەنگ یا زوو هەر هی خۆیەتی، چۆن ئەو رەفتارە ناهەموارە دەکا؟ سەرەڕای ئەوەش زۆربەی

مێژووناسان پێچەوانەی ئەوەی دەگێڕنەوە. جورجی زەیدان دەڵێ: ((عازد پیلانی دژی سەلاحەدین ڕێك دەخست و شێخ سولەیمانی گزیکاریش – کە ئەبولحەسەنیان پێ دەگوت و بەتەمای جێنشینی و خواستنی ئەمیرە سیتەلمەلیك خوشکی عازید بوو – لەو پیلانەدا یاریدەی عازیدی دەکرد. بەڵام چونکە سیتەلمەلیك خۆشی نەدەویست و بە گیان و دڵ ئەڤینداری عیمادەدینی هاونشینی سەلاحەدین بوو، مەرگیش کە بۆ عازید لە کەمیندا بوو پیلانیان تێکدا.جەمیل.

١٤–یافیعی لە تاریخەکەیدا (٣– ٤٤٥) دەڵێ: سەلاحەدین دەستی بەسەر کۆشکی نشیمەنی عازیدا گرت و ماڵ و سامانەکەی خستە دەست خۆیەوە، هەرچی ویستی لێی هەڵبژارد و بەئارەزووی لێشی بەخشی و لێشی فرۆشت. گەواهێرات و نەغدینەی ئەوەندە بەنرخی هەبوون کە گەلێك ساڵان خەریکی کۆکردنەوەیان ببوون، وێنەیان لە خەزێنەی هیچ پادشایەکدا نەبووە، لەمانە چەڵاکێکی زمرووت بوو کە قامیش و نیوێك درایژایی بوو، ئەسپی لە یاقووتی هەبوو. گەلێك شتی تریش هەر کتێبی بژاردەو خۆشخەتی سەد هەزار بەنگ تێیدا بوو. جەمیل.

١٥–جورجی زەیدان دەڵێ: نەجمەدین پێی گوت، بەخودا ئەگەر نوورەدین داوای قامیشەی شەکرێکی میسر بکا، دەگەڵی بە شەڕ دێم و خۆمی دەگەڵ دەگۆڕمەوە. هەژار.

١٦– مەلیك موعەززەم شەمسەدەولە تورانشا. لە زۆربەی شەڕەکانی دەگەڵ خاچپەرستاندا لە سەرداره هەرەئازاکانی لەشکر بوو. موئتەمەنەلخەلافە جەوهەر کە بەلەشکری سوودانەوە شۆڕشی دەکرد، توورانشا دەردەستی کرد وساڵی ٥٦٧ سوودانی گرت و ساڵی ٥٦٩.ك دەستی بەسەر یەمەندا کێشا. ماوەیەك لە شام لە باتی سەلاحەدین حوکمی کرد و بەسەر بەعلەبەکیش ڕاگەیشتووە. یەمەن و بەعلەبەکی دایەوە بە سەلاحەدین و بەسەر ئەسکەندەییە رادەگەیشت و ساڵی ٥٦٧ هەر لەوێ مردووە.جەمیل.

١٧– زانایەکی بەرز و شاعیرێکی توانا بووە. ساڵی ٥٥٦.ك هاتۆتە دنیاوە وە دەگەڵ کاکی دەوری حەڵەبی داوە و زۆر ئازایانە دەگژ دوژمن ڕاچووە و لەشەڕدا بریندار بووە و برینەکەی وەبنی داوە و ساڵی ٥٧٩.ك پێی مردووە. جەمیل.

١٨– قاموس الاعلامی تورکی دەڵێ: قەراقوش کۆیلەی سەلاحەدین بووە و برازای نیە. ناوی بەهائەدین عەبدولا بووە و ئەبوو سەعیدیشیان پێ گوتووە. سوڵتان سەلاحەدین زۆری خۆش ویستووە، ئەگەر خۆی لە ماڵ نەبووبێ ئەوی لە جێگەی خۆی داناوە. کاتێ خاچپەرستان لە عەکا بە دیلیان گرت، سوڵتان بە دە هەزار زێڕی لێ کڕینەوە، ماوەیەك بە سەر شامیش ڕاگەیشت. پیاوێکی زۆر پیاو و خێرەوەمەند بووە، شوورەی قاهیرە و دژی جەبەل و پردی سەرەڕێی ئەهرامی جیزەو گەلێك تەکیەو میوانخانەی دروست کردوون. ساڵی ٥٩٧.ك (١٢٠٠.ز) مردووە. جەمیل.

١٩– عبدولنەبی کوڕی مەهدی، بە ملهوڕی یەمەنی گرت و پیاوێکی زۆردار و خوێنمژ بوو. گومبەزێکی لە سەر گۆڕی باوکی کردبوو. خەڵکی ناچار کردبوو کە لە باتی کابە لە دەوری ئەو گومبەزەدا سووڕ بخۆن. تورانشا گەیشتە سەری کوشتی و تالانی کرد و گۆڕی بابی هەڵوەشاند و زێڕەکەی تواندەوەو بە جێگەی خۆی گەیاند. جەمیل.

٢٠– ساڵی ٥٦٩.ك کە نوورەدین مرد، ئیسماعیل وەسالانە بوو، سەلاحەدین وڵاتی شامی لێ داگیر کرد و تەنیا حەلەبی بەدەستەوە بوو. چەند ساڵێك حوکمی ئەوێی کردو ساڵی ٥٧٧.ك (١١٨١.ز) مرد. جەمیل.

٢١– ڕەنگە نیازی مەلیك مەنسوو محەمەد کوڕی مەلیك موزەففەر تەقیەدین عومەر کوڕی نوورو دەوڵە شەهەنشا بووبێ. زانای بەناوبانگ ئەمیر عیسای هەکاریش لەو شەڕەدا بە دیل گیرا، سوڵتان بە دراوێکی زۆری کڕیەوە. جەمیل.

٢٢– ئەمیر عیزەدین فەڕوخ شا کوڕی نوورەدەوڵە شەهەنشا. فەرەنگ لە ژێر سەرکردایەتی بلدوین شای چوارەمدا بوون، کە حاکمی ڕەملە بوو. فەڕوخشا وەخت

بوو بلدوین بەدیل بگرێ. بەڵام هەمفری ناوێك -کە لە سوارچاکان (شەڤالیە)ی بەناوبانگی خاچپەرستان بوو- خۆی دەبەر گێڕا ورزگاری کرد و لەسەر ئەو خۆ دەبەر گێڕانە، بریندار کرا و هەر بەو برینەش مرد. نابێ ئەوەمان لەبیر بچێ کە شەڕی مرجعیون بە دوای ئەو شەڕەدا بە ماوەیەك روویدا و حاکمی تەڕابولس و بلدوین حاکمی رەملە و هوج خاوەنی تەبەریە و گەلێك لە خاچپەرستانی گەورەی تر بە دیل گیران، بلدوین بە ٢٥٠هەزار زێڕ و بەئازاد کردنی هەزار دیلی موسوڵمان خۆی کڕیەوە. جەمیل.

٢٣- لە ئەنجامی شەڕی رەملە -جگە لە حاکمی تەرابولس و ئەنتاکیە- بلاوین و هەموو سەردارانی تری خاچپەرست، پەیمانی شەڕ وەستاندنیان دەگەڵ سەلاحەدین بەست و ماوەیەکی زۆر دنیا ئارام و هێمن بوو. بەڵام لەو ساڵەدا هێندێك لە فەرمانڕەوایانی خاچپەرست پەیمانەکەیان شکاند و شەرنات حاکمی کەرەك رێی بە کاروانێکی بازرگانە موسوڵمانەکان گرت و تالانی کردن و ژن و پیاوەکانی بە دیل گرتن‌و جنێوی بە ئایینی ئیسلام دا. سوڵتان کە ئەم هەواڵە ناخۆشەی بیستەوە، لەشکری برد و لە بنکەی سەلامە نزیك بە گوندی بەسرێ، لەشکربەزی کرد و ئەوەندە ڕاوەستا تا کاروانی حاجیان دەرباز بوون و لەشکری میسریشی بۆ هات. ئەوسا گوێزایەوە تەل عەشتەر و کۆڕێکی لەسەر لەشکرانی خۆی پێك هێنا و پلانی شەڕیان داڕشت و بڕیاریان دا کە بۆ هەتا هەتایە فەرەنگان تەنبێ بکەن.

ڕۆژی پێنج شەممە ١٦ی رەبیعی دووەمی ساڵی ٥٨٣.ك (١١٨٧.ز) ریزەکانی لەشکری رانا و مایەوە هەتا بۆ بەیانی نوێژی هەینی کرا و ئەوسا لەشکری دەنگ داو لە لای باشووری زێباری تەبەریەوە، لە رووباری ئوردون پەڕیەوە و بە دزیەوە ناردی کە بچنە سفوریا و بە وردی مەکۆی دوژمنی بۆ هەڵنێن. بەر لە هەموو شتێك گردی کە فەرسەبتی لێ گرتن و رێی هاتوچۆی لێ بڕین. کۆمەڵێك پیاوی زۆر ئازا و بەکاری لە رووکاری دوژمن دامەزراند و خۆشی بەلەشکرێکی هێرش بەرەوە پەلاماری تەبەریەی داو زۆر زوو بەردەستی کرد. بەڵام قەڵاکەی خۆی نەدا بە دەستەوە و ژن و منداڵ و

دەست و پێوەند و گەلێك پیاوەكانی ریامۆند –كە لەو قەلایەدا قەتیس مابوون– هاواریان بۆ جۆی شای خاوەنی سفوریە نارد. خاچپەرستان كۆڕی جەنگیان پێك هێناو بە گەل و بڕیانریان دا كە بەرەنگاری سەلاحەدین بن. لە بەرەبەیانێكدا بە پانەوە هێرشیان هێناو نیازیان وابوو ریێ لە سوڵتان ببڕن و لە لەشكرەكەی خۆی دابڕن و نەشهێڵن دەستیان بە ئاوی خواردنەوە رابگا، بەلام سوڵتان دەستی خۆی رەپێش خست و هەموو ریسی لێ كردنەوە بە خوری و ناچاری كردن پاشەكشە بكەن و بچنەوە سوپاگە. رۆژی دوایی كە دەبووە بیست و شەشەمی مانگ، لەشكری سوڵتان هەڵیكوتایە سەریان و لەبەر یەكیان هەڵوەشاندن و راویان نان و جۆی شا و ڕینۆڵدئەرناتی برای –كە حاكمی كەرەك بوون– دەگەڵ گەلێك لە خاچپەرستانی تر بە دیل گیران و لە پاش بڕانەوەی شەڕەكە، سوڵتان رووی كردە خێوەتی خۆیەوەو دەگەڵ راوێژكەرو سەردارانی لەشكر دا بەگەل سوژدەی سوپاسگوزاریان بۆ خودا برد كە بە سەر كافرانیدا زاڵ كردوون. ئەمجار فەرمانی دا پادشا دیلەكانیان بۆ برد، لە لای خۆی دانان و بەفراویان بۆ هێنان و دەستی كرد بە سەركۆنە كردنی خاوەنی كەرەك كە ئەو كەریەتیەی بۆ كردووە؟ كاروانی موسوڵمانی رووت كردووە و ناوی پێغەمبەری بە خراپ بردووە؟ لە سەر سوێندێكی كە خواردبووی بە دەستی خۆی ملی ڕینۆڵدی پەڕاند، بەلام جۆی شای زۆر لاواندەوە و پەوپەڕی رێز و حورمەتەوە دەگەڵ گیراوەكانی تردا ناردیەوە دیمەشق. جەمیل.

٢٤– قازی حەڵەب (مەحیەدین)لە قەسیدەیەكدا –كە بۆ سوڵتانی نووسیبوو– پێشبینی گرتنی قودسی تێدا كردبوو، گوتبوی:

سەفەر حەڵەبتان ئەستاند بە شیرێ مانگی رەجەبیش قودس دەگیرێ پێشبینیەكەیو ڕاست گەڕا، سوڵتان ناردی هێنایان و خودبەی هەینی بەوی خوێند و لەسەرەتاكەیدا گوتی:

ئەم دینە کە پێغەمبەری عارەب بوو خوودانی کرد هات و لەدەست دوژمنەدینانی دەرانی. جەمیل.

٢٥– زێرنۆف پرسەکی لە پەنا تاریخەکە داناوە، چونکە خاچپەرستان ساڵی ٤٨٢.ك (١٠٨٩.ز) قودسیان گرتووە و سەلاحەدین ساڵی ٥٨٣.ك (١١٨٧.ز) دەری کردوون. جەمیل.

٢٦– بەزیە شارێکە لە وڵاتی شام. خاوەنی قەڵا و ژن و منداڵی بە دیل گیران. کچێکی حاکمەکە کە تازەبووك بوو، زاواکەی لە جەنگەی شەڕدا لێ هەڵبڕابوو، سوڵتان فەرمانی دا بەشوێن زاوادا گەڕان، تا پەیدایان کردەوە و دایەوە دەست بووکێ. جەمیل.

٢٧– لەو دوو نوسخەدا لە جیاتی جەبەلە، حەڵەب نووسراوە. ڕەنگە دەورووبەری حەڵەبی نیاز بووبێ. عەونی رۆژبەیانی لەناو کەوانەدا نووسیویە ((نواختە حلب)) وادیارە نواختەی بەنەواحی یان نواختە حەلەبی بە یەك ناو زانیبێ بەلام فارسییەکە دەڵێ: ((سلطان برادرزادە را نواختە، جبلە و یك دو قصبە دیگر را اضافة الکای او نمودە)) نواختن، لاواندنەوەیە، واتا ((برازای لاواندوەوەو جەبەلە و یەك دو شارۆکەی تری خستە سەر مەڵبەندەکەی)) هەژار.

٢٨– شارێك بوو بە سەر چیایەکی بەرزەوە و دژەکەی دەیڕوانیە دەریاچەی تەبەریا. جەمیل.

٢٩– دژێکی سەخت بوو، لەسەر چیای رووکاری تەبەریا و بەسەر دۆڵی ئوردوندا زاڵ بوو. جەمیل.

٣٠– شقیف لە سوریا، لە کەناری دەریا و سی کیلۆمیتری سەورە ناوی قەڵایەکە و فەرنەگ ناویان نابوو ((بوفور)).

٣١– بۆ هێرشە هەموو ئەوروپا هرووژا و لە بۆرەپیاگەوە هەتا کەشە و پادشا، لە خەزای خاچپەرستیدا بەشدار بوون. سەرکردەکانی شەڕ ریچارد شێردڵ پادشای

ئینگلیز و فیلیپناگتۆس پادشای فەرانسە و فریدریك باربارۆس پەداشی ئەڵمان بوون. خوا وای کرد رۆژی چواری جەمادی دووەمی ساڵی ٥٨٦.ك (دەی حوزەیرانی ١١٩٠.ن) فریدریك لە چۆمی سالفدا خنکا و لەشکرەکەی بڵاوەی کرد. ریچارد و فیلیپ شەڕی زۆریان کرد زۆریان ئازاری موسوڵمانان دا. بێ تاوان وبە تاوانیان هەر دەکوشت و تەڕو وشکیان پێکەوە دەسووتاند. دوایی ئەو دوانەش لە نێوان خۆیاندا تێك چوون. فیلیپ رۆژی حەوتەمی رەجەبی ساڵی ٥٨٧.ك (تەمووزی ١١٩١.ن) بە تووڕەیی فەلەستینی بەجێ هێشت و کۆناردی لە جێگەی خۆی کردەسەرکردەی لەشکرەکەی. ریچارد نزیکەی مانگێك لە عەکا مایەوەو بەرەو یافای ئاژۆت. لەشکری سوڵتان رێگەی لێ گرتو زۆری شپرز کرد و دەیافای پەستاوت و لەوێدا خۆی قایم کرد. سوڵتان لە یافاش تەنگی پێ هەڵچنی و جارێك لەشەڕێکدا هێندەی نەمابوو ریچاردی بگرن، گیلیۆم ناوێك هاری کرد، من ریچاردم, ئەویان کوشت و ریچارد بە پەلە پرووزە دەرباز بوو.

ریچارد کە دەیزانی سەلاحەدین بە هیچ جۆرێك ورە بەر نادا و دەستیشی لێ بەر نادا، چاری ناچار دەگەڵی کەوتە وتووێژی ئاشتی و لەسەر ئەوە پێك هاتن کە ریچارد خوشکی خۆی بدا بە مەلیك عادل و کەنار دەریا بۆ بووك و زاوا بێ و قودسیش لە ژێر فەرمانی ئەو دوانەدا بێ کە نوێنەری خاچپەرست و موسوڵمانان و زیارەتی ((بیت المقدس)) بۆ ئیسلام و مەسیحی، وەك یەك و ئازاد بێ.

ئەمین زەکی دەڵێ: بڕیارەکەی پێشوو وابووە مەلیك عادل هەزار و شەشسەد کەس لە فەرەنگە یەخسیرەکان بەر بداو دووسەد هەزار دیناریش بدا و ئەوانیش لێ بگەڕێن موسوڵمانان لە عەکا دەرکەون. بەڵام خاچپەرستەکان پەیمانی خۆیان شکاند و قەڵت و بڕیان خستە موسوڵمانەکانەوە. دەڵێن: هەر ریچارد شێردڵ رۆژی ٢٣ی رەجەبی ساڵی ٥٨٧.ك (١٢ی حوزەیرانی ١١٩١.ن) دووهەزار و حەوسەد موسوڵمانی کوشتووە. هەر لە شاری عەکا ٦٠ هەزار موسوڵمان کوژراوە. جەمیل .

٣٢- سعيد السعدا نازناوی پیاوێکی خەلیفە موستەنسەروبیلای فاتمی بووە و ناوی پێشووی قەنبەر بووە. جەمیل.

٣٣- ئەو خەلیفانەن کە لە مەغریب و میسر حوکمیان کردووە و لەو شیعانە بوون کە ئیسماعیلی کوڕی جەعفەری سادق بە ئیمامی خۆیان دەزانن. لە ساڵی ٢٩٧.ك را تا ٥٦٧.ك خەلیفایەتیان کردووە. عەونی. لە مێژووەکانی تردا نووسراوە کە هەر لە قاهیرەدا جگە لە دوو نەخۆشخانە، کۆشکی خەلیفەشی کردووە بە نەخۆشخانە و ئەنوای غەریبانیشی بنیات ناوە. جگە لەوەش گەلێك پرد و ئاوبارە و شوورەی دیواری لە شاران کردووە و رێگەی زۆری خۆش کردوون و زەوی کشت و کاڵی چاك و زیاد کردووە و باج و گومرگی گرانی لەسەر خەڵك لابردووە. درۆشمی ئاڵاکەشی پەرچەیەکی زەرد بووە و سیسارگێکی سووری لەسەر نەخش کراوە. جەمیل.

٣٤- هێندێك لە مێژووناسان لایان وایە مەلیك ئەفزەڵ کوڕە گەورەی بووە. عەونی و جەمیل.

٣٥- ئەمین زەکی لە تاریخی دووەل و ئەماراتی کوردی دا، ج٢، ل٢٢٦ دەڵێ: مەلیك عادل و کۆمەڵێك لە ئەمیرانی ئەییوبی رازی نەبوون کە مەلی عەزیز پەلاماری مەلیك ئەفزەڵ بدا و بوونە ناوبژیکەر و لە هێرشی یەکەمدا گێرایانەوە دواوە. ساڵی دوایی دیسان هێرشی هێنایەوە سەر وڵاتی شام و زۆر هاتە ناوەوە. مەلیك عادل لاگیری لە ئەفزەڵ دەکرد و دنەی لەشکری عەزیزی دەدا کە لێی هەڵگەڕێنەوە تا نەتوانێ بەشی براکەی داگیر بکا، بۆ جاری دووەمیش پێکی هێنانەوە.

ئەمین زەکی هەر لەو کتێبەدا دەڵێ: مەلیك عادل کە زانی شەڕی ئەو دوو برایە کۆتایی نایە و لەو سۆنگەیەشدا لەشکری موسوڵمان تێ دەچێ و فەرەنگیش گوێیان لە کڵاو دەرپەڕاندووە و نینۆك لێك دەخیشێنن و لەوانەیە هەر ئەوان بەهرەی لێ ببین، دەشیەویست بۆ خۆی خەز و بەزەکەی بەرێ، وازی لە ئەفزەڵ هێناو دەگەڵ عەزیز

ڕێك کەوت و بە جووتە هاتنە سەر شام و ئەفزەڵیان دەرکرد و قەڵای سەرخەدیان دایەو بۆ خۆی بوو بە پادشای وڵاتی سووریا. جەمیل.

٣٦- مەلیك مەنسوو عەلی کوڕی مەلیك عەزیز عوسمان کوڕی سەلاحەدین یووسف. عەونی.

٣٧- قەڵایەکی کەونارایە لە شام و لە نێوان حوڕان و جەبەل دروزە و ئێستا شوێنەواری کۆنی لێیە. عەونی.

٣٨- ئەمین زەکی دەڵێ: کاتێ مەلیك ئەفزەڵ کرا بە پادشای میسر و سەرپەرشتی مەلیك مەنسووری برازای، لێ بڕا کە تۆڵە لە مەلیك عادل بکاتەوە، ناردیە لای مەلیك زاهیری برای -کە پادشای حەڵەب بوو- دژی مامی یاریدەی بدا و بۆ خۆشی خەریکی خۆسازکردن بوو کە بچێتە جەستەی مامی. مەلیك عادڵ بەو کەین و بەینەی زانی و لە بنەوە نێوانی ئەفزەڵ و سەردارانی تێکداو بە لەشکرێکی زۆریشەوە هاتە سەر میسر و ساڵی ٥٩٦.ك (١١٩٩.ز) ئەفزەڵ و مەلیك مەنسووری دەرکردن و میسریشی خستە ژێر قەڵەمڕەوی خۆیەوە. جەمیل.

٣٩- شمیشات کەونە قەڵایەکە لەسەر چەمی فوڕات لە کوردستانی باکووری و لە باشووری قەڵای مەنسوورە. ئەتڵەسی عوسمانی بە سامسادی نووسیوە. عەونی.

ئەمین زەکی دەڵێ: ئەگەر لە میسریان دەرکرد، ناردیانەوە قەڵای سەرخەد و ماوەیەکی تێدا مایەوە. مەلیك زاهێری برای لەشکری حەڵەبی هێنا کە شام بگرێ، وریایی مەلیك عادل نێوانی دوو برالەی تێکدا و مەلیك زاهێر هاتەوە حەڵەب و مەلیك ئەفزەڵ بە ناهومێدی هاتەوە قەڵای سەرخەد. لە پاشان عادل بەزەی پێدا هات و قەڵاکانی نەجم و سروج و حمسادی دایە. جەمیل.

٤٠- یافعی عەبدوڵڵا کوڕی ئەسەد بە قوتبی مەککەو میوانی مەدینە ناسراوە، چونکە زۆریان تێدا ماوەتەوە. ساڵی ٧٥٥.ك مردووە. زۆری کتێب داناون ((مرأة

الجنـان في الحـوادث الزمـان)) کـە لـە حەیـدەرابادی دەکـن چـاپکراوە لـە هـەمووان بەناوبانگترە. جەمیل.

٤١– خەلیفە ناسرەدینەڵلا ئەحمەد کوڕی موستەئزی، سـی و چـوارەمین خەلیفـەی عەباسی لـە سـاڵی ٥٧٥ یـەوە تـا سـاڵی ٦٢١ حـوکمی کـردووە و لـە پـاش ئـەو زاهـیر بیئەمریلای کوڕی بۆتە خەلیفە. عەونی.

٤٢– عیزەدین عەلی: ئەبولحەسەن عێزەدین عەلی کوڕی ئەبولکەرەمی جزیری بـرای ئەبولسەعادەت مەجدەدین موبارەك کوڕی ئەبولکەڕەمی جزیـری، کـە بـە ئیبنوئەسـیر بەناوبانگـە و لـە جزیـرەی ئیبنوعومـەر (أبـن عمـر) سـاڵی ٥٥٥.ك (١١٦٠.ز) هاتۆتـە دنیاوەو کتێبی (النهایـة في غریـب الاحادیـث و الکامـل في التـاریخ و أسـدالغابة في معرفـة الصحابة) ئەو دایناون. عەونی.

٤٣– ئەبوسەعادەت مەجدەدین مبارەك ئەبولکەرەمی جزیری –کە بـە ئیبنوئەسـیر بەناوبانگە – سـاڵی ٥٤٤.ك (١١٤٩.ز) لـە جزیـرەی ئیبنوعەمـەر هاتۆتـە دنیـا و لـەوێ گەورە بووەو چووەتە مووسڵ و لە لای محەمەد سەعید کـوڕی مبـارەکی خوێنـدووە و گوێی لە فەرموودەکانی پێغەمبەر گرتووە و بۆتە دۆستی ئەمیر موجاهێدەدین قایماز و دوای ئەویش هەمدەمی ئەمیر نـوورەدین ئەرسەلانی کـوڕی بـووە، شەپڵە لێـی داوە و گردەنیـشن بـووە. ئـەمیر و نـەجیم زادەکـان دەهاتنـە مـاڵی پرسـیان پـێ دەکـرد. میوانگەیەکی لە دەوری شـار دروسـت کردبـوو، سـاڵی ٦٠٦.ك کـە مـرد، لەوێـدا نێـژرا. (جامع الأصول و النهایة في غریب الاحادیث و النـصاف في تفسیر القـرآن والبـدیع في فـن الکتابـة و دیـوان الرسـائل وکتـاب الـشافي و المـصطفا و المختـار في الادعیـة والافکـار) و گەلێك شتی تریشی داناوە. جەمیل.

وادیـارە عـەونی و رۆژبـەیانی لەسـەر خـاوەنی النهایـة في غریـب الاحادیـث پێـك نەهاتوون. هەژار.

٤٤- جزیرەی ئیبنوعومەر، عومەری کوڕی عەبدولعەزیز ئاوەدانی کردۆتەوە و بۆیە بە جزیرەی عومەری ناونراوە. عەونی.

منیش دەڵێم عەبدولعەزیز عومەری کوردی خەڵکی بەرقەعید – کە سەر بە مووسڵە- دروستی کردووە. مێژوونووسی گەورە ئەبوالفیداش لە مێژووە هێژاکەیدا، ج٣، ل١٣٩ قسەی من دەکا. لە ناوەکەشی دیارە ئیبنوعومەر نەبوو. هێندێکی تر کە نووسیویانە عومەر کوڕی حەسەنی تەغلەبی دروستی کردووە، لە ڕەگەزپەرستیەوە بووە و لە ڕاست نووسین بە دوورە. جەمیل.

٤٥- ئیبنو خەلەکان، ئەبولعەبباس شەمسەدین ئەحمەد کوڕی ئیبراهیم لە زانا گەورەکان و مێژوونووسەر بەناوبانگەکان بووە. ساڵی ٦٠٨.ك لە شاری هەولێر لە دایك بووە و ساڵی ٦٧١.ك لە دیمشق مردووە. زۆر کتێبی هێژای داناون، (وفيات الاعيان وانباء وابناء والزمانى) مێژوویێکی لە هەموان بەناوبانگترە. عەونی. خەلەکان لە دۆڵی خەلەکانە و گوندێکی گەورەیە و لە کۆیسنجەقەوە نزیکە. جەمیل.

٤٦- ئەبوو مەنسوور عەلی مەلیك عەزیز عوسمان. هەژار.

٤٧- عەکا شارێکە لەسەر کەناری دەیای سپی ناوەراست هەڵکەوتووەوقەڵایەکی کەونارای هەیە کە لە زەمانی خاچپەرستان و لە هێرشی ناپلۆن و شەڕەکانی ئیبراهیم پاشای میسریدا -ئەو قەڵایە- دەورێکی گەورەی مێژوویی هەبووە. لە دوارۆژیشدا دەوری زۆر گەورەتری دەبێ. زۆر فەرموودەی پێغەمبەر و مژدەی گەورەی دەربارەی هەیە. یەکیان ئەو حەدیسە بەناوبانگەیە کە فەرموویە: ((خۆشی لەو کەسەی عەکای دیت))و فەرموودەدەربارەی ((عين البقر)) و شتی دیشەوە هەموویان بە عەرەبی داخێون، هتد. عەونی. ئەو حەدیسانە بە زمان پێغەمبەرەوە هەڵبەستراون، بڕوانە کۆتایی سفرالسعادەی خاوەنی قاموس. جەمیل. عەکا شاری پیرۆزی بەهاییانە و بۆ ئەوان وەك مەککەی موسوڵمانان وایە. هەژار.

٤٨– قەلآیەك بەو ناوە لە دۆڵی کەرەکدایە. ئاوەڕۆی کەرەك دەڕژێتە دەریاچەی لووت، کە لە رۆژهەلاتی ئوردونەو گەلێکیش شوێنەواری کۆنە قەلآیانی زەمانی خاچپەرستان و هیتری تێدایە. عەونی.

٤٩– شارێکە ئێستا ناوی ئورفایە، ١٩٠ کیلۆمیتر لە دیاربەکری پاتەختی کوردستانی تورکیاوە دوورە و لە باکووری جزیرەیە و لە رۆژهەلاتی فوراتە، شارێکی کەونارایە و شوێنەواری کلدانیانی زۆر تێدایە. عەونی.

٥٠–ئەخلات شار و قەلآیەکی قایمە لە وڵاتی بدلیس و باکووری رۆژاوای دەریاچەی وانە، لە کوردستانی باکووری و دانیشتوانی لە چوارهەزار تێناپەڕن. عەونی.

٥١–شارێ بەوناوە لە یەمەنە، کەوتۆتە باشووری رۆژهەلاتی بەندەری حودەیدە و گەلێك زانای گەورە لەو زوبەیدەوە پەیدا بوون. عەونی.

٥٢– ئێستا کاولە قەلآیەکە لە نێوان عەمان و دەریای سووردایە و سەر بە ئوردونە. عەونی.

٥٣– شارێکە لە سووریا لە سەر چەمی فوراتە و کەوتۆتە نێوان حەڵەب و دێرزۆر. عەونی.

٥٤– شارێکە لە جزیرە و باشووری رۆژهەلاتی ئورفایە.عەونی.

٥٥– ئەبوو عەمر عوسمان کوڕی عەبدوڕڕەحمان لە زانا بەناوبانگەکانی شافێعیە. ساڵی ٥٧٧.ك لە شارەزوور هاتۆتە دنیاوە و ساڵی ٦٤٣.ك مردووە. زۆر کتێبی بەنرخی لە زمان و ئەدەبدا نووسیوە. عەونی.

٥٦– مشاهیرالاکرادی ئەمین زەکی دەڵێ: ساڵی ٥٧٨.ك (١١٨٢.ز) لە دایك بووە. جەمیل.

٥٧– مەلیك کامیل ئەبو لمەعالی ناسرەدین محەمەد، کوڕی مەلیك عادل سەیفەدین ئەبوو بەکر محەمەد، کوڕی ئەمیر نەجمەدین ئەیوب، مانگی مەولودی ساڵی ٥٦٧.ك

(١١٨٠.ز) هاتە دنیاوەو لە شەڕی خاچپەرستاندا ئەوەندە ئازا و بەکار بووە ریکاردوسی پادشای ئینگلیس نازناوی شیڤالیەی داوەتێ. جەمیل.

٥٨- لە چاپەکەی رووسیادا وا نووسراوە بەڵام لە دوو نوسخەی خەتی تردا شەشسەد وپێنجە. عەونی.

٥٩- شێخ سدیق کوڕی بەدری، کوردی هەولێری لە مەککە دەژیا. جەمیل.

٦٠-قەڵای بیرەجەگ لە رۆژهەڵاتی رووباری فورات رۆژاوای شاری ئورفایە.عەونی.

٦١- هەر ئەو مەلیك سالح ئیسماعیلی کوڕی مەلیك کامیل کوڕی عادل لە دیمشقی دەرکرد و براش بوون. مەلیك سالح ئەیوب کوڕی مەیل کامیل کوڕی عادل برازای سالح ئیسماعیل بوو، کە فەرمانڕەوای بەعلەبەك بووە.

٦٢- موجاهیدشێرکۆ کوڕی ئەسەدەدین شێرکۆ.

٦٣- مەلیك ناسرداود کوڕی مەلیك شەرەفەدین عیسا کوڕی مەلیك عادل کوڕی نەجمەدین ئەیوب. جەمیل.

٦٤- ڕەنگە هەزارێك لەو ناوەدا پەڕیبێ و سەد نەبووبێ و سەدهەزار بووبێ. جەمیل.

٦٥- عیززەدین کوڕی عەبدوسەلامی دیمشقی - کە نازناوی سوڵتان زانایانی دراوەتێ- لە شاگردانی ئامێدی کورد و ئیمام جومعەی دیمشق بووە. کە ئەو کارەساتەی بەسەر هاتووە، لە دواییدا رای کردووە و چۆتە میسر و سوڵتانی میسر زۆری قەدر گرتووە و کردوویەتە دادپرس و ئیمام جومعەی مزگەوتی عەتیق و لە قاهیرەشدا لە مەدرەسەی ساڵحیە دەرسی گوتۆتەوە و لە رۆژی دەیەمی جیمادی یەکەمی ساڵی ٦٦٠.ك (١٢٦١.ز) کۆچی دوایی کردووە.

٦٦- شێخ جەمالەدین ئەبوعەمر عوسمان کوڕی ئەبوو بەکر کوڕی یونس کوردی شارەزووری، لە رێزمانزانە بە ناوبانگەکانی زمانی عەرەبی بووە. ساڵی ٥٧٠.ك (١١٧٤.ز) لە ئەرستا لە مەڵبەندی سەعید میسر لە دایك بووە و لەوێ خوێندنی تەواو

کردووە و لە فێرگەی فازلیەدا لە قاهیرە کراوەتە فێرکار و دەرسی گوتۆتەوە و روویان لێ ناوە کە بیکەنە قازی. حەزی لێ نەکردووە و لە ترسی قازیەتی، لە میسر رای کردووە و پەنای بە دیمشق بردووە. دەپێشدا لەسەر شۆپی شافعی رۆیشتووە و لە شام رچەی مالکی رەچاو کردوە لە مزگەوتی گەورەی دیمشقدا کراوەتە مامۆستا و گەلێك کتێبی زۆر هێژای داناون و لەوانە نامیلەکەیەکە بۆ برەو پێدانی مەزەبی مالکی، شافیە لە سەرف و کافیە لە نەحودا بە شەرحەوە ئەو نووسیونی و شرح المفصل ومختصر المنتهی لە اصولی فقه و گەلێك شتی تریش هەر بەرهەمی ئەوە. لە پاشان کەوتە ئەسکەندەریەوە و رۆژی پێنجشەمە بیست و شەشی شەشەکانی سالّی ٦٤٦.ك (١٢٤٨.ن) لە تەمەنی ٤٦سالّیدا مردووەو لە دەری بابولبەحر لە گۆرستانی سالّح کورِی ئەبووشامە نێژراوە.

باوکی ئیبنوحاجب بەرلەوە بێتە میسر، پەردەداری ئەمیر عیزەدین سەلاحی کورد بووە ولە شاری سند (زاخۆ) لە لای ئامێدیەوە ژیاوە و لەبەر ئەو پەردەداریەی باوکی ناوی ئیبنوحاجبی بەسەردا براوە. جەمیل.

٦٧- لە رووپەرِ ١٦٩ی اخباروالدول دا دەلّێ: مەلیك سالّح (نەجمەدین) ئەییوب نیازی وابوو بەرەو شام بچێ . دەترسا لەو بەینەدا عادلی برای، گێچەلّێك بکا. ویستی بینێرێتە قەلّای شوبەك، عادل ملی نەدا کە دەرکەوێ. سالّح هێندێك کۆیلەی خۆی ناردن لە زینداندا خنکاندیان و بلاّویان کردەوە کە بە مردنی خۆی مردووە. جەمیل.

٦٨- مەلیك موعەززەم، تورانشایان پێ گوتووە. جەمیل.

٦٩- سانت لویس (سانلویی) ئیمپراتووری فەرانسە سوپا سالاری ئەو هێرشە بووە. جەمیل.

٧٠- زیانی سەلیبیان لەو شەرِەدا سەدهەزار کوژراو بوو. جەمیل.

٧١- مەلیك موعیز، عیزەدین ئایبەگ (ئاغابەگ) مێردی شەجەرەتوددورِی ئەییوبی، لە سالّی ٦٥٣.ك (١٢٥٥.ن)دا خۆی کردەپادشای میسر و حەوت سالاّن

حوکمێکی سەربەخۆی کرد و میرات گرانی لە دوای ئەو بە چینی کۆیلە (تەبەقەی مەمالیك) ناو براون. جەمیل.

٧٢- ئەمین زەکی دەڵێ: سان لویی بە هەشسەد هەزار دینار خۆی کڕیوەتەوەو شاری دمیاتیشی داوەتەوە بە موسوڵمانان. جەمیل.

٧٣- زیرنۆف پرسەك (؟)ی لە سەر داناوە. رەنگە لەبەر هەڵەی ناوەکەی بێ، چونکە مووسا کوڕی عادل هەرگیز حیمسی بە دەستەوە نەبووە. تەنیا بەسەر میسر راگەیشتووە و ئەمەش زۆر لە دوای ئەوە بووە و راستەکەی ئەشرەف موزەفەرەدین موسای کوڕی مەنسوورە کە لە نێوان ساڵانی ٦٤٤.ك (١٢٤٥.ن) و ٦٦١.ك (١٢٦٢.ن) پادشای حیمسێ بووە.

٧٤- لە تاریخی دووەل و ئیماراتی کوردی دا دەڵێ: ساڵی ٦٥٢.ك (١٢٥٤.ن) خەلیفەی بەغدا دەستی تێخست و ناسر و عیززەدینی ئاشت کردەوە. جەمیل.

٧٥- ئەمین زەکی دەڵێ: ساڵی ٦٥٣.ك بووە. جەمیل.

بەشی دووەم

صلاح الدینی ئەیوبی

لە دووتوێی (خولاصەی تأریخی کوردو کوردستان)ی محمد أمین زەکی دا

حکومەتی ئەیوبی تا دامەزراندنی

باپیر و باوکی مونەسیسەکەی کێن و لەکوێوە هاتوون:

ئەم دەوڵەتە، هەرە گەورەی ئەو حکوومەتانەیە، کە کورد دایمەزراندوە. لەبەرئەمە زۆر پێویستە، کە باش لە ئەصڵ و فەصڵی تێبگەین.

ئینسیکلۆپیدیای ئیسلام، ئەڵێ: باپیری صەلاح ئەددین، مونەسیسی ئەم دەوڵەتە (شادی=شاژی) کوڕی مەروانە. کە لە کوردانی خێڵی (رودای=راوندا) ی (دوین) بوو، ئەم خێڵە بەشێکی عێلە گەورەکەی (ئەزبەنی=هازبەنی) بوو. مەنسوبیەتی شاد، بە شاری دوین، نوقتەیەکی زۆر موهیمە، چونکە ئەیزانین کە حکوومەتی شدادی کورد، لە دوین[1] دا دامەزراو هەڵبەت لە زەمانی شادی دا، هێشتا شۆرەت و باسی ئەو حکومەتە لە فیکر نەچوویۆوە.

بەعزێ لە مونەریخینی عەرەب، ئەصڵ و نەسەبێکی دوورو درێژیان بۆ شادی هەڵبەستووە. مەسەلەن وەکوو ئیبن خەلدوون، کە نەسەبەکەی ئەباتەوە سەر (عوف ئەلحەمیر ئەلدوسی) بەڵام ئەمانە هیچیان جێگەی باوەڕ نییەو راستیەکەی ئەوەیە کە تأریخ، باپیری شادی ناناسێ.

کوڕانی شادی (ئەیوب، شێرکۆ)، لە گوندی ئەجدانکان=ئەجدنکان[2] هاتۆتە دنیاوە، صاحێبی (النوادر السلطانية) کە قازی ئیبن شەدادە، وە موصاحیبی تکریت بوو، صاحێبی (كتاب التأريخ)، کە تاج ئەددین شهنشای ئەیوبییە، ئەڵێ شادی خەڵکی (دوین)ە.

بەڕیوایەتێکی تر، نەجم ئەددین ئەیوب لە (شێختان)[3] هاتۆتە دنیاوەو لە موصڵ دا گەورە بووەو خزمەتی سولتان محەمەدی ملکشاهی کردووەو لە تەرەف ئەوەوە کراوە بە محافظی تکریت (الحروب الصليبيه ل١١٢)

خولاصە وەکوو ئینسیقلۆپەدیا، ئەڵێ: شادی لەگەڵ بەهرۆزی رۆمی، دۆستایەتی هەبوو، ئەم بەهرۆزە مامۆستای کوڕی سەلجوقیەکان بوو. لە پرێکدا بەهرۆز (دوین)ی بەجێ هێشت و چوە بەغدا. وە بەهێزو مەعریفەتی خۆی زۆر پێشکەوت و لە تەرەف سوڵتان مەسعودی کوڕی ملکشاهەوە کرا بە محافظی بەغدا. لە دوای ئەمە خەبەری بۆ شادی ناردو بانگی کردە لای خۆی.

چۆن پێشکەوتن:

باپیری سوڵتان صەلاح ئەددین، بە هیوای مجاهد ئەددین بەهرۆز، وڵاتی خۆی بەجێ هێشت و بەماڵەوە هاتە بەغدا. لەدوی بەینێك کە سوڵتان مەسعود، تکریتی بە موڵکانە دا بە بەهرۆز، ئەمیش شادی دۆستی بە وەکیلی ناردە سەر ئەو موڵکە. لە پاش چەند ساڵێك، شادی ئەمری خوای کردو لە تکریت نێژرا. وە نەجم ئەددین ئەیوبی کوڕە گەورەی لە جێگەی دانرا.

لەساڵی ٥٢٦هـ دا[٤]، ئەتاپکی موصڵ عیمادەدینی زەنگی، لە جنوبی تکریت لەگەڵ ئۆردووی سەلجووقی بەغدا، شەڕی کرد و شکاو بە حاڵێکی خراپ خۆی گەیاندە تکریت، نەجم ئەددین ئەیوب میوانداری خۆی و تەوابیعی کردو کەڵەك و بەلەمی بۆ پەیاکردو لە شطی دیجلە پەڕاندیەوە. حکوومەتی بەغدا لەم معاونەتی نەجم ئەددین ئەیوبە عاجزبوو.

لە دوای بەینێك و قوعاتێکی تریش قەوما. ئەسد ئەدین شێرکۆهی برای ئەیوب، یەکێ لە ظابطی قەڵای تکریتی کوشت و بەم تەرحە جێگەیان لەق بوو. وە مجاهد ئەددین بەهرۆز بە ئەندێشەی مەوقیعی خۆی، نەجم ئەددین ئەیوبی لە وەکیلی خست و تەمێی کردبوو کە لە تکریتدا نەمێنن. نەجم ئەددین ئەیوب بە ناعیلاجی لەگەڵ براکەیو ماڵیانا بەشەو تکریتی بەجێهێشت و بە ئومێدی چاکەی عیمادەدینی زەنگی رووی کردە موصڵ.

ئەڵێن سوڵتان صەلاح ئەددین لە تکریت و لە سالّی ٥٣٢ھ (بـە گـوێرەی ئیستانلی لیمپول ١١٣٧م) دا هاتبوە دنیاوەو حەتتا بەعزێ کەس گوتوویانە ویلادەتی تەصادفی ئەو رۆژەی کرد کە مجاهد ئەددین بەهرۆز ئەمری بە دەرچوونیان لە تکریت کردبوو. بـە گوێرەی قسەی کاتبێکی گاوور، کە لە خزمەت نەجم ئەددین ئەیوبدا بوو، ئـەو شـەوەی کە لە تکریت دەرچوون، سوڵتان صەلاح ئەددین تەوەلودی کـردوە. وە چـونکە بـاوکی زۆر عاجزبوو، وە لە طالعی خۆی بێزاربوو، لە تەوەلودی ئـەم کـوڕەی و گریـانی زۆری، سەغڵەت بوو. بەو تەرحە تکریتیان بە جێ هێشت.

نەجم ئەددین و براکەی، کە گەیشتنە موصلێ، عماد ئەددین زەنگی، چاکەی ئـەیوبی هێنایە بەرچاوی و بە رووخۆشی و مەمنونی قبوڵی کـردن. وە ئیرادێکـی موناسـیبی بـۆ تەخصیص کردن. دووبرا بە حورمەت و عیزەت، لە سـەرای زەنگیـدا مانـەوەو لەگـەڵیا چوون بۆ بەعزێ شەڕیش. وە قتێك کە عیماد ئەددین چوە سەر سـوریاو (بەعلەبـەك)ی داگیرکرد (٥٣٤ھ)، نەجم ئەددین ئەیوبی کرد بە محافظی ئەوێ.

لەدوای وەفاتی عماد ئەددین، موڵکەکەی کەوتە دەسـت کوڕەکـانی. لەشـکری شـام هاتنەسەر بەعلەبەك. نەجم ئەددین ئەیوب زانی کە لەو پاشاگەردانیەدا، لەشکری شـام، هەرچۆنێ بێ، بەعلەبەك زەوت ئەکا بە فیکرێکی دووربین، لەگەڵیانا رێك کـەوت و چـوە شام دانیشت و بەرەبەرە پێشکەوت، تا بووە سەرداری لەشکری شام. شێرکۆهی بـرای کە لەلای نور ئەددین مەحموودی کوڕی عماد ئەددین مابووەوە، ئەویش بـە خزمـەت و ئازایی و عەقڵ و کەماڵ خۆی، تەرەقی کرد و بوو بە سەرلەشکری نور ئەددین.

نەجم ئەددین ئەیوب، وەقتێك کـە ئـەهلی صـەلیبی دووەم شـامی موحاصـەرەکرد، مودافەعەیەکی مەردانەو بەرزی کردو لافاوی صەلیب شکاولە شام دوورکەوتەوە.

ئـەمیری شـام هەرچـەندە تابیعیـەتی نورئـەددین مـەحموودی قبـوڵ کردبـوو، بـەلام سـوڵتان نورئـەددین دیـسان وەکـوو بـاوکی هەرچـاوی لـە شـام بـوو. وە بـە فیکـری داگیرکردنی، لە ئیدارەی شێرکۆهدا، لە سالّی ٥٤٧ دا لەشکرێکی ناردە سەر شام. ئـەم

حاڵە نەجم ئەددین ئەیوبی خستە موشکیلاتەوە، چونکە حەزی نەئەکرد کە بەرامبەر بە براکەی بوەستێ و حەزی نەئەکرد لەگەڵ لەشکری کوڕی وڵی نیعمتیا شەڕ بکا. بەم فیکرە باشە، ویستی ئیشەکە بە ئاشتی ببڕێتەوە. لەگەڵ شێرکۆهدا بەرەسمی کەوتە موخابەرەوەو لەدوا شەش ڕۆژ لەشکری شێرکۆه، داخلی شام بوو. لەدوای بەینێك سوڵتان نورالدین، صەلاح ئەددین کوڕی ئەیوبی نارد بۆ میصر، حاڵ بە نەوعە دەوامی کرد.

ئەمیر صەلاح ئەددین چۆن پێگەیشت:

بەعزێ ساڵانی منداڵی، لە بەعلەبەکدا ڕابوارد. بەلام دائیر زەمانی منداڵی، تاریخ هیچ نازانی ستانلی ئەڵێ: ئەبێ صەلاح ئەددینیش وەکوو ئەمیر زادەکانی تر، لە حوجرەدا قورئانی خوێندبێ و فێری خوێندن و نووسین بووبێ. دیسان هەر لە بەعلەبەکدا کتێبی صەرف و نەحوی تەواو کردبێ و مەبادیی شیعرو ئینشاو عیلمی حدیث و بەعزێ شتی تر، فێربووبێ چونکە باوکی پیاوێکی زۆر گەورەو بڵند بوو، بە تەبیعەت مامۆستای هەرە بەناوبانگی بۆ پەیاکردوە.

کتێبی (طبقات الشافعیة) دەرحەق بە دەوری جاهیلی ئەڵێ صەلاح ئەددین عیلمی حدیثی لە لای حافظ ئەبو طاهر ئەلسەلەفی، و ئەبو طاهر بن عوف و شێخ قوطب ئەددین ی نیشاپووری و عەبدوڵلا بن بری ئەلنەحوی و بەعزێ مامۆستای بە شوهرەت خوێندوە. قورئان و فیقهی (تنبیه)ی لەگەڵ بەعزێ داستانی خبکاوری لەبەربوو.

دەرحەق بەو زەمانەی کەلە شامداو لە پێش چوونی بۆ میصردا، ڕایبواردوە، لە تەرەف موئەریخینی عەرەبەوە، هیچ نەبێژراوە. ئەمما موئەریخینی غەرب بەعزێکیان ئەڵێن: صەلاح ئەددین، دەوامی مەجلیسی سوڵتان نورئەددینی ئەکرد، وە بە سیفەتی ئەمەی کە کوڕی حاکمی شام بوو، حورمەت و عیزەتی ئەبینی. جوانێکی عاقڵ و شارەزاو بە ئەدەب بوو، ڕیعایەتی دینی زۆر ئەکرد و ڕەنگە وەکوو ئەمیرزادەکانی ئەو

زەمانە مەیلی راوو شکاریشی بووبێ. بێ شوبهە یاری (گۆ و گۆچان)ی ئەکرد. بەعزەن لەگەڵ سوڵتان نورئەددین دا ئەم یارییەی ئەکرد.

بە گوێرەی کاغەزێك، کە لەدوای گرتنی شام، بۆ خەلیفەی عەباسی (مستضيء بینەمریللاه)ی نووسیوە، لە پێش سەفەری میصردا، لەگەڵ باوکی و مامی لە هەموو غەزایەکدا، حازربووە. وەکوو صاحێبی کتێبی (حیاة صلاح ئەددین الايوبی) ئەڵی بە مقتضای قەومیەتی کوردی، سوارێکی چاك بوو، وە لە شەجاعەت و شەهامەتدا، سەرفراز بوو.

قاضی ئیبن شەداد، لە (النوادر السلطانية) دا ئەڵێ، کە لەگەڵ باوکیا لە بەعلەبەکەوە هاتە شام، دایمە لە خزمەت باوکیا بوو. وە لە فەزڵ و کەماڵی ئەو ئیستیفادەی ئەکرد، تا شۆرەتی سەند، لە دواییدا سوڵتان نور ئەددین حەیرانی زەکاو کەمالاتی بوو، رۆژ بە رۆژ مەقامی گەورەتر کرد.

ئەوەڵ سەفەری میصر:

کە شاوری وەزیری خەلیفەی میصر، داوای کۆمەکی لە سوڵتان نور ئەددین کرد، سوڵتان شێرکۆهی بە لەشکرێکەوە نارد بۆ میصر (٥٦٢ھ[٥] و ئەمیر صەلاح ئەددینیش بە ئەمری مامی لەگەڵ ئەم لەشکرەدا چووە قوماندانی فیرقەی پیشدار. ئیبن شەداد ئەڵێ: ئەسەدەددین شێرکۆه هەرچی ئەکرد بە پرس و رای ئەمیر صەلاح ئەددین ئەیکرد، چونکە زۆر عەقڵ و حوسنی تەدبیری ئەمین بوو.

شێرکۆه کە گەیشتە میصر، لەشکری (ضرغام) ی لە (بلبیس)دا شکاند و ئەم وەزیرەی لە قاهیرەدا موحاصەرە کرد. وە لە دوای (فسطاط)، قاهیرەش دەست شاور کەوت و (ضرغام) کوژرا، شاور، رووی لە شێرکۆه وەرگێراو نەیهێشت بێتە قاهیرەوە. لەسەر ئەمە، شێرکۆه ئەمیر صەلاحی بە لەشکرەوە ناردو بلبیس و شرقییەی زەوت کرد. شاور کە وایزانی، خەبەری بۆ (ئملریك)ی قەڕاڵی (قودس) و میصر، شێرانە، سێ

مانگ مودافەعەی کردو لە لایەکی تریشەوە سولّتان نورئەددین بۆ کۆمەکێکی دووراو دوور چووە سەر مەملەکەتی قودس و قەلاّی (بنیاس)ی موحاصەرە کرد. قەراڵی قودس، کە ئەمەی بیست، ترسی لیّ نیشت و لەگەڵ شێرکۆە رێك کەوت و قەرارياندا کە لەشکری شام و قودس لە خاکی میصر، بچنە دەرەوە، وە لەسەر ئەم قەول و برە شێرکۆه بە لەشکرەوە گەڕایەوە شام.

لە دوای شێرکۆه شاوری فێڵباز، لەگەڵ فەڕاڵی قودس رێك کەوت لەشکرێکی بچوکی قودسی لە میصردا دانا، ئەمە بە تەبیعەت خیلافی موعاهەدەبوو، سولّتان نور ئەددین لەگەڵ شێرکۆهدا قەراری گرتنی میصریان داو خەلیفەی عەباسی بەغداش بەمە رازی بوو.

دووەم سەفەری میصر:

لە دوای سەفەری ئەوەڵ بە سێ ساڵ، شێرکۆه بە خۆی و ئەمیر صەلاح ئەددین و لەشکرێکی دوو هەزار کەسی هەڵبژاردەوە، رووی کردە میصر، وە لەدوای زەحمەتێکی زۆر گەیشتە (ئطفح) کە چل میلێك لە قاهیرەوە دوور بوو، وە لەوێشەوە خۆی گەیاندە (جیزە). لەشکری مەلیکی قودسیش لە بارامبەرو لە قەراغی چەمی نیل بوو، مەلیك ئاموری، موعاهەدەیەکی لەگەڵ خەلیفەی فاگیمی ئیمزا کردو بەگوێرەی ئەم موعاهەدەیە، میصر کەوتە ژێر حیمایەی مەلیکی قودسەوە. لەدوای ئیمزای ئەم موعاهەدەیە، مەلکی قودس بە خۆی و لەشکریەوە، لە پرێکا لە نیل پەڕیەوە، شێرکۆه کە ئەمەی چاوپێکەوت، چوو بوو (صعید)و لەشکری قدس تەعقیبی کرد، شێرکۆه لە (بابین) راوەستاوە کە لەشکری قودس نزیکی بووەوەو لەگەڵیانا کەوتە شەڕەوەو بە جەسارەت و ئیدارەی باشی ئەمیر صەلاح ئەددین، لەشکری قودس زۆر خراپ شکا، وە لە دوای ئەم غەلەبەیە، لەشکری شام ئەسکەندەرییەی زەوت کردو شێرکۆه ئەم قەلاّ گەورەو بە ئەهەمیەتەی دایە دەست ئەمیر صەلاح ئەددین ئەمە ئەوەڵ حاکمیەتی

ئەمیر بوو. لە دوای ئەمە، شێرکۆهـ نیوەی لەشکرەکەی بۆ ئەمیر صەلاح ئەددین بە جێ هێشت و لەگەڵ نیوەکەی تری چوو بۆ (صەعید).

مەلیکی قودس، لە دوای شکانی، گەڕایەوە قاهیرە و لەوێ لەگەڵ حکومەتی میصردا قەراریان بە موحاصەرەکەردنی ئەسکەندەریەدا، لە تەرەف بەحریشەوە (دوننما)یەکی قوردس رەفاقەتی موحاصرینی ئەکرد. ئەمیر صەلاح ئەددین بەرامبەر بە دوننماو لەشکری میصرو قودس، قەهرەمانانە مودافەعەی کرد. مەهارەت و جورئەتێکی زۆر بێ ئەمسالی نواند. حەفتا رۆژ بەم نەوعە بەرامبەر بە تەعەڕوزاتی بەحرو بەڕ، وەکو شێر وەستا.

لەولاشەوە شێرکۆهـ رووی کردە پایتەختی میصر و لە (برکە ئەلحەبەشە)وە دەستی کرد بە موحاصەرەی ئەم دەستوبردەی شێرکۆهـ ترسی خستە بەینی دوشمنەوەو تەڵەبی صوڵحیان کرد بە شەرتێ کە لەشکری قودس و شام، میصر بەجێ بهێڵن و ئیتر دەخلی ئیشوکاری میصر نەکەن.

لەدوای ئەم صوڵحە، ئەمیر صەلاح ئەددین چەند رۆژێك لە ئۆردووگاهی قەڕاڵی قودسدا بوو، بە تەبیعەت تەدقیقی ئوصوڵی عەسکەری ئەو قەومەی کرد بە گوێرەی ئەم صوڵحە، هەردوو لەشکر، لە میصر چوونە دەرەوە.

خیلافی صوڵح، ئەوەندەی پێ نەچوو کە قەڕاڵ (ئیملریك) گەمعی زەوتی میصری کردو، بە لەشکرێکەوە رووی تێکرد، (بلبیس)ی گرت و کۆشتارێکی زۆری لە خەڵکی میصر کردو منداڵ و ژنیش لە قەتڵ و عام نەجاتی نەبوو.

ئەمجارە خەلیفەی فاطیمی، بە نەفسی خۆی، کەوتە هاوارو کاغەزێکی بۆ سوڵتان نور ئەددین نووسی و رجای حیمایەی لێ کردو پرچی ئافرەتی موسوڵمانی بۆ ناردو ئەمەش عەلامەتی پاڕانەوەیەکی فوق ئەلعادەبوو.

شاوری وەرزیری خەلیفە، کە لە خائینی و درۆزنیدا ئەمسالی کەم بوو، بە ئومێدی پارە، مەلیکی قودسی تەفرەداو لەگەڵی کەوتە موخابەرەوە، مەقصەدیشی وەقت

رابواردنبوو، تا ئیمدادای سوڵتان نور ئەددینی دی، خولاصە بەم ئومێدە مەلیکی قودس، لە پێنج میلێکی قاهیرەدا راوەستا.

سێیەم سەفەری میصر:

سوڵتان نور ئەددین، لەسەر پاڕانەوەی خەلیفە، قەراری خۆی دا، بە ظاهیری بۆ یارمەتی خەلیفەو لە حەقیقەتدا بۆ زەوت کردنی میصر لەشکێکی بە قوەتی کۆکردەوەو لە قوماندای شێرکۆهدا ناردی بۆ میصر. ئەم لەشکرە، هەشت هەزار کەسێك بوو، وە گەلێ ئومەرای مەشهووری تیا بوو، ئەمیر صەلاح ئەددین ئارەزووی چوونی نەبوو، بەلام بەرامبەر بە ئەمری سوڵتان و مامی نەیتوانی راوەستێ و لەگەڵ مامی چوو.

(ئملریك)، کە خەبەری هاتنی شێرکۆهی بیست شڵەژاو ئەوەڵەن ویستی نەهێڵێ لەگەڵ لەشکری میصردا یەکدگیربێ، بەڵام پێی نەکراو نیهایەت لە ربیعالثاني ٥٨٤ دا (کانوونی پانی ١١٦٩م) بە نائومێدی گەڕایەوە قودس.

لەولاوە، شێرکۆه گەیشتە بەردەمی قاهیرەو خەلیفەو خەڵکی میصر هاتن بە پیریەوەو بەیان شوکردو بەخێرهاتنیان کرد. لە دواییدا لەبەردەمی قاهیرەدا خێوەتی هەڵدا، لەپاشدا خەلیفەش هاتە ئۆردوگاو شێرکۆهی زیارەت کردو بەیانی شوکرو مەمنونیەتی کرد. شاوریش هاتە لای شێرکۆه و زۆر ئەپەری مەمنونیەت و مەحیبەتێکی درۆی نواند.

عادەتەن هەموو رۆژێك، بە سواری ئەهاتە لای شێرکۆه و وەکوو دۆستێکی چەند ساڵەو موخلیس، بێ تەکلیف ئاموشۆی ئەکرد. فیکری وابوو کە زیافەتێك بۆ شێرکۆه و ئومەرای شام بکاو لە فرصەتێکدا هەموویان لە ناوبەرێ، بەلام (کامل)ی کوڕی پێیزانیو هەڕەشەی لێ کرد و گوتی: " بەخوا شتێکی وا بکەی خەبەر بە شێرکۆه

ئەدەم !" لەگەڵ ئەمەشدا بۆ خیانەت کردن، لە فرصەت ئەگەڕا، ئومەرای لەشکری شێرکۆهـ هەموو، حسی خیانەت و درۆزنیی شاوریان کردبوو.

ڕۆژێکی جومعە، بە عادەتی خۆی شاور هاتە ئۆردووگاهـ شێرکۆهـ لەوێ نەبوو، ئەمیر صەلاح ئەددین لەگەڵ بەعزێ ئومەرای تر، لەگەڵیا سواربوون و لە سوارەکانی دووریان خستەوەو لە پاشدا خستیانە خوارەوەو قۆڵیان بەست و ناردیان بۆ خەلیفە. وە خەلیفە ناردیەوە دواوە تا سەری ببڕن و ئەم ئەمرەیان بەجێ هێنا و سەرەکەیان نارد بۆ خەلیفە. بەم تەرحە، وجودی ئەم وەزیرە خائینە، کە ئەوەندەی نەمابوو میصر بخاتە دەست فەرەنگ، هەڵگیرا.

لە دوای ئەمە خەلیفە عاضد، ئەسد ئەددین شێرکۆهی بانگ کرد و خەڵاتی وەزیریو لەقەبی (مەلیك ئەلمەنصور ئەمیر ئەلجیوش) ی دایە. ئەسد ئەددین شێرکۆهـ بە صیفەتی وەزیری خەلیفە، دەستی کرد بە ڕێکخستنی ئیشوکاری میصر، بەڵام وەزارەتی، ئەوەندە دەوامی نەکرد و لە ڕۆژی شەممە ٢٢ی جەمادی ئەلئاخر ٥٦٤دا ئەمری خوای بەجێ هێنا. لە مودەتی وەزارەتی شێرکۆهدا ئەغلەبی ئیشی موهیم، حەواڵەی ئەمیر صەلاح ئەددین کرابوو.

وەزارەتی ئەمیر صەلاح ئەددین:

ئەمیر لەدوای سێ ڕۆژ تەعزییەی مامی، فەرمانی خەلیفە بۆ وەزارەتی، صادیر بوو. بەعزێ لە ئومەرای شام لەمە مەمنوون نەبوون و گەڕانەوە شام و ئەمەش ئەسەری حەسوودی بوو. بە تەبیعەت بۆ ئەو مەقامە، هیچیان بەقەد ئەمیر صەلاح ئەددین لایەق نەبوون، خەلیفە لەقەبی (مەلیك ئەلناصر ئەبو المظفر صەلاح ئەددنیا و ئەدین یوسف بن ئەیوب)ی دایە.

مەلیك ناصر، لە عومری بیست و دووساڵیدا و، لە دوای تەکامولێکی سیاسیی و عەسکەری، گەیشتە ئەم مەقامە بڵندە. بەڵام کە تەماشای ئەترافی خۆی کرد، کەسی

وای لە ئومەرای نەدی، کە بەگیان و دڵ یارییەی بدا، وە وای موناسیب زانی کە باوك و براکانی و خزمانی لە خۆی کۆ بکاتەوە. کاغەزی بۆ نووسین و هاتن. کە باوکی هات، خەڵاتی وەزارەتی لەسەر شانی هەڵگرت و تەقدیمی باوکی کرد، بەڵام باوکی قبووڵی نەکرد و گوتی: " ئەگەر تۆ لایەق نەبویتایە، خوا ئەمەی نەئەدایتیٚ".

مەلیك ئەلناصر، ویستی خەڵکی میصر لە خۆی مەمنون بکاو زۆر ئیحسانی دانیٚ و چاکەی لەگەڵ کردن و هەرچەندە خۆی سوننی و خەڵکی میصر شیعە بوون، هیچ دەخلی ئیشوکاری مەزهەبی نەکردن و تەنیا لە خوگبەدا لە دوای ناوی خەلیفە ناوی " نورئەددین" یش ئەبرا.

لە وەقتی وەزارەتیدا، ئەهلی صەلیب (دمیاط)یان داگیر کرد. مەلیك ئەلناصر لەشکری لێکردن و شارەکەی سەندەوەو لە میصر دەریکردن و بێجگە لەمەش، قەصەبەری (عقبە)شی، کە لەسەر رێگەی حەجاجای میصر بوو، زەوت کردن و ئەم دوو زەفەرەی، تأثیری گەورەی بەسەر خەڵکی میصردا بوو. وە موحیبەتێکی زۆریان لە حەقی پەیاکردن و مەوقیعی مەلیك رۆژ بە رۆژ لە دڵی خەڵکی میصر و ئومەریدا لە بڵندیدابوو.

بەینێك (مۆتەمن ئەلخیلافە)، کەوتە خیانەتەوە لەگەڵی، وە حەتا فەرەنگی لیٚ هاندا کە بێتە سەر میصر، تا مەلیك ئەلناصر بکەوێتە بەینی دوژمنی خاریجی و داخلییەوە. (مۆتەمن ئەلخیلافە) بە لەشکری سۆدان کە پەنجا هەزار کەسێك بوو، پشت ئەستوور بوو. مەلیك لە فرصەتێکدا، ئەم خائینەی لەناوبرد. وە لەسەر ئەمە لەشکری سۆدانی، عوصیانی کرد.

مەلیك ئەلناصر شەمس ئەدەولە تورانشاهی برای، بۆ کوژاندنەوەی ئەم ئاگرە مەمنور کرد و حەقیقەتەن ئەم برا ئازاو دڵسۆزە، باش لە عۆدەیان هات و لە فەرفی دوو سیٚ ساڵدا، رەچەڵەکی برینەوەو لە خاکی میصردا سۆدانیی نەهێشت و زۆری لیٚ

کوشتن، باقیش رای کردن بۆ سۆدان. لەوێش لە تەرەف (عادل) ی برایەوە، تەفرو توونا کران.

لە دوای کوشتنی مۆتەمن ئەلخیلافە (جەوهەر)، مەلیك ئەلناصر مەشهوور (بهائەدین قرەقوش)ی کرد بە مۆتەمن ئەلخیلافە.

مەلیك الناصر، هێشتا تازە هەرای سۆدانی بڕیبووەوە، کە ئەهلی صەلیب هاتە سەر دمیاط. مەلیکی قودس، لەگەڵ حکوومەتی رۆمدا، قسەی کرد بەیەك و ویستی میصر داگیر بکاو لەپێش هاتنی مەلیك الناصرەوە، زۆر باش بۆ مودافەعە حازر کرابوو. لەبەر ئەوە دوننما و لەشکری قودس لە دوای پەنجا رۆژ شەڕو موحاصەرە، بە حاڵێکی خراپ گەڕانەوەو هیچیان پێ نەکرا، بێجگە لەمەش بە تەقدیری خوا فەرتەنەیەکیش لە بەحردا پەیابوو، وە بەقایای دوننمای رۆمی غەرق کرد.

لە دوای ئەم غەلەبەیە، مەلیك ئەلناصر، حاڵی مودافەعەی تەرك کردو بە لەشکرێکەوە رووی کردە لەفەسگین و دەستی کرد بە تەچیق و تالانیان. گۆڕانی وەظیفەتی عەسکەرییە و سیاسییەی میصر، بەم تەرحە تەعەڕوزی ئۆردووەکەی بە فەلەسطین، بۆ خەڵکی میصر، حادیسەیەکی فوق العادة بوو. دەمێك بوو لە ژێر نفوذو وەحشەتی فەرەنگدا دامابوون و ئەیانناڵاند، بەڵام بە سایەی حوسنی ئیدارەو دەهای مەلیك ئەلناصرەوە کەوتنە حاڵێکی ترەوە، مەجا فەرەنگ لە تەعەروضی ئەوان ئەترسا. تەبەدولی وەضعیەت بەم نەوعە، موحیببەتی مەلیك ئەلناصری لە دڵی میصرییەکاندا زیاتر جێگیر کرد و مەوقیعی مەعنەوەی مادی مەلیك، رۆژ بە رۆژ لە بڵندیدا بوو.

مەلیك ئەلناصر، لەگەڵ ئەمەدا کە وەزیری خەلیفە عاضد بوو، لە تەرەف سوڵتان نورئەددینیشەوە مەنصەبی (سپهسالار)ی بوو. وە زۆر موخلیصی سوڵتان بوو.

مەشهوور قاضی الأفضل و عماد ئەددین اصفهانی، هەردووکیان لە مەعییەتی مەلیك ئەلناصردا، مەئموورى موخابەراتى رەسمیەو مشاورى خاص بوون. قاضى ئیبن شەددادیش لە دواییدا (٥٨٤هـ) بوو بە کاتبی خصوصی سوڵتان صەلاح ئەددین.

مەلیك ئەلناصر، لە دوای کوژاندنەوەی ئیختیلالی داخلی و غەلەبە بەسەر فەرەنگدا، ویستی بۆ تەئمینی سەربەخۆیی، وردەوردە، مەزهەبی سوننی لە بەینی میصریەکانا بڵاوبکاتەوە. بەم فیکرە باشە، دوو مەدرەسە (حوجرە)ی گەورەی کردەوە، یەکێکیان ناصرییەو ئەوی تریشیان کاملییەی ناونرا. ئیبن ئەپیر ئەڵێ حەبسخانەی (دار المعونە)ی رووخاندو مەدرەسەیەکی بۆ مەزهەبی شافیعی، لە جێگەی دروستکرد. (دار العدل)یشی کرد بە مەدرەسەی شافیعی. قازیانی شیعەی میصر عەزل کردو لە جێگەی ئەوان قاضی شافیعی دانا.

سوڵتان نور ئەددین، بۆ خوبە خوێندنەوە، بەناوی خەلیفەی عەباسییەوە، زۆر ئیلحاحی ئەکرد ئەفکاری عومومییەش ئەمەی ئەویست. بەلام مەلیك ئەلناصر هەڵەشەیی نەکرد و ویستی ئەووەڵەن مەوقیعی خۆی باش قایم بکاو لە دواییدا دەست بداتە ئەم ئیشە. لە دوای بەینێك، بە عادەتی خۆی، مەجلیسێکی ئیستیشارەی کۆکردەوەو موزاکەرەی لەگەڵ کردن و لە پاشدا لەسەر قەرارى مەجلیس، خوگبە بەناوی خەلیفەی عەباسییەوە خوێنرایەوە. خەلیفەی فاطیمی (العاضد)لەو وەقتەدا نەخۆش بوو. بە ئەمری مەلیك ئەم خەبەرەیان لێ شاردەوە، واقیعەن لەدوایچەند رۆژێك (العاضد) وەفاتی کرد (٥٦٧هـ) مەلیك لە وەفاتی زۆر عاجز بوو، چونکە بۆ سیاسەتی بەرامبەر سوڵتان نو ئەددین، مەصڵەحەت نەبوو.

مەلیك الناصر، لە دوای دفن و تەعزییەی ئەلعاچد، نەتەوەی و خانەدانی فاطیمی، لە قەسری خەلیفە هێنایە دەرەوەو، لە خانوویەکی تریشدا ئافرەتەکانی داناو زۆر باش تەماشی کردن. لەم جویێ کردنەوەیەش مەعنا زاوزێیان بوو.

خەزێنەی قەسری خەلافەتی بەسەر ئومەراو پیاو ماقولان و موحتاجینا دابەش کرد. لـە دوای وەفـاتی ئەلعاچـد، مـەلیك ئەلناصـر بـوو بـە حوکمـداری سـەربەخۆی میـصر. ئەووەڵ ئیش دروستکردنی قەڵای قاهیرە بوو. لەو وەقتە ئەم پایتەختـە عیبـارەت بـوو لە چەند پارچـەیەك: فـسطاط، گەڕەکـەکانی کـە ئەحمـەدی گولـۆن دروسـتی کردبوو، قاهرە ئەلمەعزیە. مەلیك ئەلناصر بـە دەوری ئەمانـەدا، دیـوارێکی مەحکـەمی دروسـت کرد و قەڵایەکیش بەناوی خۆیەوە, بۆ حیمایەو موحافظەی شارەکە بینا کرد. وە لەناو ئـەم قەڵایەشـدا سـەراو دەوائـیر و بـەعزێ خـانووی موناسـیبی، بـۆ خـۆی و دەسـت و پێوەندی دروست کرد.

مەلیك الناصر صەلاح ئەددین، نەی ئەویـست کـە سـوڵتان نورئـەددین لێـی بکەوێتـە شوبهەوە، لەبەر ئەمە لە خوتبەو لە دوای ناوی خەلیفە، ناوی سولّتان نورئەددین، زیکر ئـەکراو سـککەی بـەناوی ئـەوەوە لێدا وە لـە خەزێنـەی قەصـری خولـەفای فـاطیمی دیارییەکی زۆر بە قیمەتی بۆ هەڵبژارد و ناردی.

بەینێك مەلیك ئەلناصـر، بـۆ فـەتحی قـەڵای (شـوبك)، کـە لـە فەلەسـگینداو لەسـەر ڕێگەی تیجاری میصرو شامدا بوو، چـوو. بـەڵام کـە بیـستی سـوڵتان نورئـەددین رووی کردۆتە ئەو ناوە، نەیویست تووشی بێ و زاری لە قەڵاکە هێناو گەڕایەوە.

بەعزێ ئومەرای سوڵتان نورئەددین کە لە فەتحی میصردا لەگـەڵ شـێرکۆه و مـەلیك ئەلناصردا نەمابوونەوە، چووبوونەوە لا سوڵتان نـور ئـەددین. ئەمانـە، دایمـە سـەعیان ئەکرد کە دڵی سوڵتان نـور ئـەددین لەگـەڵ مـەلیك ئەلناصـر بگـۆڕن، حـەتا ئـەڵێن کـە لەدوای گەڕانەوەی مەلیك، لە قەڵای شوبك، سوڵتان نور ئـەددین، رووی کـردە میـصرو ویستی بیگرێ، کە مەلیك ئەلناصر ئەم خەبەرەی بیست مەجلیسی شورای کرکـردەوەو موزاکەرەی لەگەڵ کردن و یەکێ لە ئەعضای مەجلیس گوتی لازمە شەڕ لەگەڵ سوڵتان بکەی. نەجم ئەددین ئـەیوبی بـاوکی کـە ئەمـەی بیـست تورەبوو، وە گـوتی: وڵاتەکـە وڵاتی سوڵتانەو هەمووماں عەبدو تەبەعەی ئەوین، وەلەسـەر ئەمـە، مـەجلیس بـڵاوەی

کرد و لە پاشدا نەجم ئەددین ئەیوب لەگەڵ لۆمەو نەصیحەتی مەلیك ئەلناصری کوڕی کرد.

واقیعەن سوڵتان نور ئەددین، لەبەر بەعزێ ئیشوکاری مەهیمی جەزیرە، نەیتوانی بێ بۆ میصر. مەلیك ئەلناصر، لە دوای چەندێك، توانشاهی برای بۆ تەئمینی سۆدان و تەدقیقی ئەحواڵی نارد.

سوڵتان نورالدین، لە دوای ئەمە کە کاغەزی ئیطاعەت و تابعیەتی لە مەلیك ناصر وەرگرت و ئیشوکاری جەزیرەشی تەواو کرد. خەبەری نارد بۆ مەلیك ناصر کە بە لەشکریەوە بێ و لە فەلەستین یەکدگیربن و شەڕ لەگەڵ مەلیکی قودس بکەن. واقیعەن مەلیك ناصر ئیطاعەتی کرد و چوو، بەلام لە پێش چاوپێکەوتنی سوڵتان بە سەبەبی نەخۆشی باوکیەوە، گەڕایەوە میصر.

واقیعەن ئەمیر نەجم ئەددین ئەیوب لە نزیك باب ئەلنەصر لە وڵاخ گلابوو، وە لەدوای چەند ڕۆژی وەفاتی کرد.

سوڵتان نورئەددین، لە گەڕانەوەی مەلیك ناصر عاجز بوو. وە قەراری دا کە بە لەشکرێکەوە، بچێتە سەر میصرو داگیری کاو مەلیك ناصر عەزل بکا، بەلام ئەجەل مەیدانی نەدایەو لەو ڕۆژانەدا وەفاتی کرد (ڕۆژی چوار شەممو، ٢١ شوال ٥٦٩ه).

لەپێش وەفاتی سوڵتان نورالدین، مەلیك ناصر زۆر فاعلیەتی نواند، لە لایەکەوە لە ژێر نضارت و ئەمری باوکیا لەشکری میصری تنظیم و تەربیە کرد. وە لە قەراغ بەحری سپیشەوە تا شاری (قابس) هەموو (تەرابلسی غەرب) و (تونس)ی داگیر کرد. لە لایەکی تریشەوە بۆ فەتحی یەمەن توانشاهی برای نارد (ڕەجەبی ٥٦٩ه) و ئەو وڵاتەو عەدەن، کەوتنە ژێر ئیدارەی میصرەوە.

لەو بەینەدا تەرتیب کرابوو، وە ئەمانە لەگەڵ مەلیکی فەرەنگیشدا قسەیان کردبوو بەیەك، بەلام لە پێش وقوعیدا، مەلیك خەبەری زانی و سەبەب کارەکانی هەڵواسی. لەو

بەینەدا دوننمای (سجلیا) هاتبووە سەر ئەسکەندەرییە، مەلیك ناصر، زوو دەفعی کردو لەو بەینەدا قەراڵی قودسیش مرد کە دوژمنێکی بە قوەتی مەلیك ناصر بوو.

لە دوای وەفاتی سوڵتان نورالدین، بۆ سەربەخۆیی بۆ مەلیك ناصر، ئیتر مانعێك نەما، وە بە تەبیعەت حاکمیەتی مطلقەی شەرق و سەرداری ئیسلام، کەوتە عۆدەی مەلیك ناصر صەلاح ئەددینەوە، رەقیبێکی وای بۆ نەما کە بتوانێ بەرامبەری راوەستێ. کورە منداڵەکەی سوڵتان نورالدین، وە سەیف ئەددین حاکمی موصڵ و سوڵتانی سەلجوقی رۆم لەناو دا هەبوو، بەڵام ئەمانە هیچیان حەدی ئەوەیان نەبوو کە بتوانن رەقابەتی لەگەڵ کەن. مەلیك ناصر، چونکە شەڕی فەرەنگی و دەرکردنیانی لە وڵاتانی ئیسلامی بە وەزیفەیەکی دینی ئەزانی، ویستی کە لەگەڵ ئەم حاکمانی موسڵمانانەدا ئیتیفاق بکاو هەموو قوەتی ئیسلام بەرامبەر بە دوژمنی دین کۆ بکاتەوە. ئەم فیکرە باشە ئەساسی سیاسەتی موستەقبەلی مەلیك ناصر صەلاح بوو، واقیعەن لەسەریشی رۆیشت.

لەدوای وەفاتی سوڵتان نورئەددین:

مەلیك صالح ئیسماعیل، کە هێشتا منداڵێکی یانزە ساڵە بوو، هاتە جێگەی سوڵتان نورئەددینی باوکی و ، بە سەبەبی بێ ئیدارەیی ئومەرای باوکی، غەلەبەیان لێ سەند، سەیف ئەددینی ئامۆزای، کە حاکمی موصڵ بوو، وڵاتانی جزیرەی سوڵتا نورئەددینی داگیر کرد، وە ئومەراکانی تریش هەریەکەو لە جێگەی خۆیدا، کەوتە هەوای سەربەخۆیی. مەلیك ئەلناصر، کە ئەم حاڵەی بیستەوە، کاغەزێکی بۆ وەزیری مەلیك صالح، کە (شەمس ئەددین محەمەدی کوڕی عەبدولمەلیك کورشی موقەدەم)بوو، نووسی و لۆمەی کردن و گوتی ئەگەر ئێوە باش خزمەتی مەلیك صالح نەکەن و موڵکەکەی موحافەڤە نەکەن، خۆی بیلزات دێ و محافظەی حقوقی ئەکا، ئومەرای مەلیك صالح، گوێیان نەدایە ئەم نەصیحەتە.

حاکمی حەڵەب (شەمس ئەددین بن دایە) ، (سەعد ئەددین کمشتکین)ی ناردە لای مەلیك صالح و بانگی کردە حەلەب، بۆ خاتری ئەمەی مەلیك ناصر دەسی نەیگاتێ، خەڵکی شام، ئەووەڵەن نەیانهێشت مەلیك بچێ بۆ حەڵەب، بەڵام دەفعی دووەم، کمشتکین هات و تەفرەیداو بردیە حەڵەب و لەوێ شەمس ئەددینی گرت و لەگەڵ خزمو کوڕەکانیا حەپسی کر. لە دوای ئەوە، کمشتکین، بۆ قایم کردنی جێگەی خۆی، لەگەڵ حکوومەتی فەرەنگی قودسدا، لەحەقی مەلیك ناصر، ئیتیفاقی کرد، لەسەر ئەم ئەحواڵە، مەلیك ناصر کاغەزێکی بۆ خەلیفە عەباسی (المستضيء بيلاه) نووسی و شکایەتی لەم شۆڕش و پاشاگەردانییەی مەملەکەتی مەلیك صالح کرد.

واقیعەن، لەو بەینەدا وەضعیەتی سیاسییە بۆ مەلیك ناصر زۆر موساعید بوو. مەملەکەتی فەلەسگین و سوریە بەدەس دوو منداڵی بێ کارەوە بوو، ئەمانەش (بالدوین چوارەمی بەلەك)ی کورشی مەلیك ئاموری و مەلیك صالح ئیسماعیل بوون.

لازم بوو، ئیستیفادە لەم فرصەتە بکاو ئەم ئەم مەملەکەتانە، بێنێتە ژێر دەستی خۆی، لەگەڵ ئەمەشدا مەلیك ناصر هەڵەشەیی نەکرد، چونکە نەی ئەویست خەڵکی شام، لە خۆی عاجز بکا، لەبەر ئەوە دایمە کاغەزی بۆ مەلیك صالح ئەنووسی و حورمەتی ی ئیطاعەی خۆی عەرز ئەکرد و سکەی بەناوی ئەوەوە، لێ ئەداو خوتبەی بەناوی ئەوەوە، ئەخوێندەوە.

کە مەلیك صالح چوو بۆ حەڵەب، کمشتکین بوو بە ئامری سەربەخۆ، ئیبن موقەدەمو ئومەرای تەرەفداری، کەتنە ترسەوەو کاغەزیان بۆ سەیف ئەددینی حاکمی موصڵ نووسی کە بێت و یارییەیان بدا. وەلحاڵ، سەیف ئەددین بڕوای پێ نەکردن و لە دوای تەڕەدودێکی زۆر بالعکس، لەگەڵ مەلیك صالح ڕێك کەوت. ئومەرای دیمەشق، کە ئەمەیان چاوپێ کەوت، ئینجا، رجانامەیان بۆ مەلیك ناصر نووسی، تا بیانگاتێ و لەم تەهەلوکە نەجاتیان بدا.

مەلیك ناصر، دەمێك بوو دەعوەتێکی وای لە خوا ئەویست، دەست بەجێ هەڵساو بە لەشکرەوە دەشتی (تیە)ی بڕی و لە خاکی قودس، بەبێ خۆف، تێپەڕی و گەشیتە خاکی سوریە. لە پێش حەرەکەتیدا، زاتەن بۆ خەلیفەی بەغدای نووسیبوو، کە زۆر پێویستە سوریەشی بەدەستەوەبێ، تا بتوانێ لەگەڵ حکوومەتی فەرەنگدا، خەریك بێ‌و مودافەعەی ئیسلامیەت، بکاو ذاتەن حکوومەتی بێکارەی مەلیك صالح ئەم خزمەتەیان پێ ناکرێ و نەیان کردوە، بەڵکو لەگەڵ دوژمنی دیندا ئیتیفاقیان کردوە.

مەلیك ناصر بەم تەرحە موساعەدەی لە خەلیفە وەرگرت و لەلای هەموو کەس، بە مودافیعی ئیسلام، ناسرا. لەبەر ئەوە، نە ك ئەمەی کە تووشی مقاوەمەتێك بێ، بەڵکوو لە هەموو لایەکەوە، ئیمدادو معاوەنەتی بۆ هات.

خولاصە، مەلیك ناصر گەیشتە (بصری) و حاکمەکەی چوو بە پیریەوە و ئیگاعەتی کرد، لەم شارەوە راستەو راست رووی کردە شامو لە ئەواخیری رەبیعوئەوەلی ٥٧٠هدا، گەیشتە ئەوێ و داخڵی شاربوو، چووە ماڵی باوکی و لەدوای ئیستراحەت، لەوەێ قەڵاکەی تەسلیم کراو خەزێنەو ماڵی زۆری تیابوو. هەمووی بەسەر خەڵکی شامدا دابەش کرد و هەموو کەسێك لە قدوومی مەمنون و مەسرور بوو.

مەلیك ناصر، بە فیکرێکی داهییانە، دایمە لە موخابەرەو موعامەلەیدا خۆی وا ئەنواند کە تەنیا بۆ معاوەنت و خزمەتی کوری وەلی نیعمەتی، لە مەلیك صالحە، هاتووە.

وەلە بەر ئەم حاڵە، هەموو کەس زیاتر خۆیشی ویست و ئومەراو ئەشرافی شام بە دڵ و بە گیان، تابیعی ئەمرو نەهی بوون.

مەلیك ناصر لە دوای رێکخستنی ئیشوکاری شام، (سەیف ئەلئیسلام طفتکین)ی برای، بەسەریەوە داناو رووی کردە حمص. شارەکەی گرت و مقدارێ قوەتیشی بۆ موحاصەرەی قەڵاکەی بەجێ هێشت و رووی کردە حەمما. حاکمی ئەم شارە (ئەمیر عزئەددین جوردیك) بوو کە لە سەفەری سێهەمی میصردا، لەگەڵ ئەمیر صەلاح ئەددین

بوو، بەڵام لە دوای وەزارەتی نەیویست لە مەعییەتیدا بێ و گەڕابووەوە شام. ئەم ئەمیرە، ئەووەڵەن نەیویست ئیطاعەتی بکا، بەڵام لە دواییدا مەلیك ناصری ئەمین کردەوەو شارەکەی تەسلیم کر

. تەنیا قەڵاکە بەدەس براکەیەوە ما، وە لە تەرەف مەلیکەوە بە مورەخەص بۆ حەلەب نێررا. لەوێ نوسەرا بەردەن و مەیدان بە رژانی خوێن، لە بەینی ئیسلامدا نەدەن. بەڵام ئەمیر عزئەددین کە گەیشتە حەڵەب، کمشتگین حەپسی کرد. لە دوای ئەمە، مەلیك رۆیی بۆ حەڵەب و لە سێیەم رۆژی جەمادی ئەلئوخرە ٥٧٠ھ دا، شارەکەی موحاصەرە کرد و ئیعلانیشی کرد کە بە دوژمنایەتی نەهاتوە، بەڵکو بۆ خەلاص کردنی پادشا لە دەس کمشتگین و بەعزێ ئومەرای عاصی هاتۆتە ئەم وڵاتە.

کمشتگین کە چاوی بەو حاڵە کەوت، ویستی بە واسیطەی فیدائیی، ئیسماعیلی مەلیك ناصر، لەناو بەرێ و ساعیی مەخصوصی ناردە لای مورشیدی ئیسماعیلی (شێخ ئەلجەبل راشد ئەدین سنان) و لە تەرەف ئەم شێخەوە چەند فیدائیەك، نێررا. بەڵام مەلیك ناصر پێیزانی و هەمووی کوشتن.

لە دوای ئەمە، بە تەضیقی کمشتگین، مەلیك صالح، خەڵکی لە عەلەیهی مەلیك ناصر، تەشویق کرد بۆ شەڕ. وە واقیعەن قەڵای حەڵەبیان بە شیددەت، مودافەعە کرد.

کمشگین، لە لایەکی تریشەوە (ریاموند)ی حاکمی تەڕابلسی، کە لە زەمانی سوڵتان نور ئەددینەوە حەپس بوو، بەرەلاکرد، تا بەرامبەر بە مەلیك ناصر یارییەیان بدا. ئەم قوماندانەی فەرەنگە، لە دوای بەربوونی، بوو بە وەصی مەلیك (بالدوین)ی قودس و، تەڵەبی معاوەنەتی کمشتکینی بە فرصەت زانی، تا حەق لە ئیسلام بسێنێتەوەو بە لەشکرێکەوە رووی کردە حمص. مەلیك ناصر کە وایزانی، وازی لە موحاصەرەی حەڵەب هێناو رووی کردە لەشکری قودس. بەڵام ریاموند، نەیوێرا راوەستێ و گەڕایەوە. مەلیك ناصریش، بەعلەبەکی زەوت کردو چووە شام.

مەلیك صالح، تەڵەبی ئیمدادی، لە سەیف ئەددین حاکمی موصڵ، کردو ئەم حاکمە دەستبەجێ بە خۆی و لەشکریەوە هات و لەگەڵ لەشکری حەڵەب یەکدیگر بوو، وە هەردوولا روویان کردە مەلیك ناصر، بەڵام مەلیك چونکە حەزی نەئەکرد فەساد لە بەینی ئیسلامدا بێ و فەرەنگ ئیستیفادە بکا، تەکلیفی رێك کەوتنی لێ کردن و خەبەری بۆ ناردن کە بە غەیریشام، ئەو وڵاتانەی کە زەوتی کردوە، هەموویان بۆ رەد ئەکاتەوەوتەنیا بە وەکالەتی مەلیك صالح، شام بۆ خۆی ئەهێڵێتەوەو ئەگەڕێتەوە میصر. بەڵام سەیف ئەددین و مەلیك صالح قبووڵیان نەکرد. لەدوای ئەمە مەلیك ناصر رووی تێ کردن و لە نزیك حەمما لە ١٩ی رەمەزانی ٥٧٠ دا شەڕێکی قورس قەوما. وە مەلیك ناصر غەلەبەی بەسەر دوژمندا کردو زۆر خراپ شکاندنی و تا حەڵەب راوی نان. لەو شارەدا موحاصەرەی کردن. سەیف ئەددین خۆی دەربازکردو چوەوە موصڵ، بەڵام لەشکری مەلیك وازیان لێ نەهێناو روویان کردە موصڵ، ناچار سەیف ئەددین لەشکرێکی شەش هەزار کەسی، بە پیرەوە ناردو لە (تەل ئەلسوڵتان) دا تووشی لەشکری مەلیك بوون و مەمجارەش لەشکری موصڵ پەرێشان بوو، وە زۆریان لێ بەدیل گیراو تالانێکی زۆر دەس لەشکری میصر کەوت. بە قیبەی لەشکری موصڵ، رایان کردە حەڵەب. مەلیك ناصر لە دوای ئەم ظفەرة، لە رێگە دا قەڵای (بزاغە) و (منبج) و (ئعزاز)ی زەوت کردو دەستی کرد بە تەچیق کردنی قەڵای حەڵەب.

لە وەقتێکدا کە مەلیك ناصر، لەگەڵ موحاصەرەی قەڵای (ئعزاز) (نزیك حەڵەب)، خەریك بوو، رۆژێك فیدائیەك لە پڕێکا هجومی کردە سەری و شیرێکی لەسەری دا، بەڵام لەبەر کلاوزری، کەم تەئپیری کردو دەستەو دائیرەی مەلیك، بە فریادا گەیشتن و کابرایان کوشت. وە زۆری پێ نەچوو، یەك لە دوای یەك، چەند فیدائیەکی تر، هەڵیان کوتایە سەر مەلیك، بەلام هەموویان لە ناوبران.

ئەم قاتیلانە لە تەرقەف (کمشتکین) ی خائینەوە، نێررابوون، مەلیك ناصر لە دوای ئەم حادیثەیە قەڵای حەڵەبی زیاتر تەضیق کرد و نیهایەت خەڵکی شارەکە نەیانتوانی بەرامبەر بە شیددەتی مەلیك، راوەستن و بە بەعزێ شروط، صوڵحیان ویست.

لەو بەینەدا کچێکی سوڵتان نورئەددین و خوشکی مەیلك صالح، بۆ شەفاعەت هاتە لای مەلیك ناصر، وە مەلیك زۆر قەدرو حورمەتی گرت و لەبەر خاطری ئەو، کەسی ئازار نەدا، ئەسیرەکانی حەڵەبی بەرەڵا کرد و بریندارەکانی تەداوی کرد.

نیهایەت مەلیك صالح، لەسەر مەیلی خەڵکەکە، بە صوڵح راچی بوو. وە وازی لەو وڵاتانە هێنا کە دەستی مەلیك ناصر کەوتبوو، وە بەم تەرحە، غەیری حەڵەب و أطرافی، هیچ جێگەیەك بۆ مەلیك صالح نەمایەوەو هەموو کەوتە ژێر حوکمی مەلیك ناصرەوە.

لەدوای ئەم صوڵحە، مەلیك لە شەوالی ئەو ساڵەدا گەڕایەوە شام و لەوێ خەڵاتی خەلیفەی عەباسی، گەیشتێ و بەناوی خەلیفەوە، بوو بە صاحێبی میصرو شام و عینوانی (سوڵتان)یشی درایە. وە لە ئیعتیباری ئەو رۆژەوە ناوی مەلیك صالح لە سکەو خوگبە هەڵگیراو سکە بەناوی (مەلیك ناصر یوسف بن ئەیوب)ەوە لێدرا. لە دوای ئەمە لەو سەفەرەدا هەرچی تاڵانێك دەس کەوتبوو، هەمووی بەسەر لەشکردا دابەش کرد.

دەوری سەڵتەنەتی:

سوڵتان صەلاح ئەددین لەدوای رێکخستنی ئیشوکاری سوریە، فیرقەی ئیسماعیلییەی تەربیە کردو لەدوای حەسانەوە لە شام، تورانشاهی برای کە لە یەمەنەوە بۆ دیدەنی هاتبوو کرد بە وەکیل و لەسەر سوریەی داناو گەڕایەوە میصرو دەسی کرد بە بینای شوورەی دەوری قاهیرە و قەلاکەی، واقیعەن ئەم شوورەییە زۆر

جار تەعمیر و تەغییر ئەکرا، بەڵام عەلامەتی بەیاخی سوڵتان ، کە (هەڵۆ) یەکی سوور لەسەر زەمینێکی زەرد بوو، ئێستاکەش بەسەر یەکێ لە دیوارەکانی قەڵاکەوە ماوە.

لەدوای گەڕانەوەی سوڵتان بۆ میصر، فەرەنگ بە فرصەتیان زانی و لە دوو قۆڵەوە روویان کردە شام و بەعلەبەك و ئەوناوەیان تاڵان و بڕان کردو تورانشاهیشیان شکاندو زۆریان لە موسڵمانان بە دیل گرت.

سوڵتان صەلاح ئەددین، کە ئەمەی بیست بە لەشکرێکی بچووکەوە، رووی کردە فەلەسگین و تا (رملە) هات و لەوێ تووشی لەشکرێکی بە قوەتی فەرەنگ بوو وە کەوتنە شەڕەوە، بەڵام ئەم غەلەبەیە بۆ دوژمن بوو، وە سوڵتان لە تەهلەکەیەکی گەورە، نەجاتی بوو (٥٧٣ه). (ئەمیر عیسا)ی حەکاری لەم شەڕەدا کەوتە دەس فەرەنگ و لە دواییدا سوڵتان بە پارە کڕییەوە.

سوڵتان صەلاح ئەددین گەڕایەوە میصر و ئەمجارە لەشکرێکی بە قوەتی کۆکردەوەو لە دوای سێ مانگ، رووی کردە سوریە، وە لەشکری شامیشی خستە تەك خۆی و تەنگی بە فەرەنگ هەڵچنی، لەو بەینەدا لەشکری گاوور حەممایان تضیق کردبوو، وە لە دواییدا چوونە سەر (حارم) کە لە ژێر حاکمی حەڵەبدا بوو، وە لە دوای سەندنی پارەیەکی زۆر لە مەلیك صالح گەڕانەوە دواوە.

فەرەنگ بەرامبەر بە سوڵتان، خۆی بە چەعیف دی و بە ترسێکی دوایی، دەسی کردی بە قایم کردنی سەرحەدی خۆی و دروستکردنی قەڵایەك لە نزیك (بەیت یەعقوب).

ئەم قەڵایە بۆ ئیسلام خراپ بوو، لەبەرئەوە سوڵتان ویستی بە تەماعی ماڵ وازیان پێ لێ بێنێ، بەڵام فائیدەی نەبوو، وە تەواویان کردو بوو بە مەرکەزێکی موهیمی حەربی.

مەلیکی قودس، لە دوای تەواوکردنی ئەم قەڵایە، لەشکرێکی ناردە سەر سوریەو سوڵتانیش (ئەمیر فەرەخشاه)ی برازای بە لەشکرێکەوە ناردە بەرامبەریان.

فەرەخشاه، فەرەنگی خراپ شکاندو ئەوەندەی نەمابوو مەلیکی قودس ئەسیرکا، بەلام شوالییەکی گاوور، کە ناوی (همفری)بوو، مەلیکی رزگار کرد.

لە لایەکی تریشەوە، سولتان صەلاح ئەددین، خۆی بە لەشکرەوە، چووە سەر قەلای یەعقوب و موحاصەرەی کرد و دەسی کرد بە تالان کردنی أطرافی صەیداو بەیروت.

مەلیکی قودس، بۆ ئینتیقام لە سولتان و مەنعی تالانی موسلمانان، بە لەشکرێکی زۆر بەقوەتەوە رووی کردە لەشکری سولتان و لە (مبرج ئەلعیون)دا.

شەڕێکی زۆر قورس لە بەیندا قەوما و فەرەنگ زۆر خراپ شکاو زۆریان لێ بەدیل گیرا حاکمی طەرابلس (ریاموند)، حاکمی رملە (بولدوین)و حاکمی طەبریە (هرج)و بەعزێ پیاو ماقولانی تری فەرەنگیش، لەناو ئەسرادا بوون (٢ی موحەرەم ٥٧٥، ١٠ی حوزەیران ١١٧٩).

سولتان، لە دوای ئەم زەفەرە بلندە بە دوو مانگ، هاتەوە سەر قەلای یەعقوب و لە ظەرفی پێنج رۆژدا گرتی و محافیظانی فەرەنگی ئەسیر کرد و قەلاکەی تێکو مەکاندا.

بە سەبەبی لەدەست چوونی قەلای یەعقوب، فەرەنگ کەوتە ترەسەوەو تەلەبی موتارەکەیەکی دوو سالیی و سولتان قبوولی کرد. بە غەیری حاکمی (ئنطاکیە) هەمووی ئومەرای فەرەنگ داخلی ئەم صولحە بوون.

سولتان صەلاح ئەددین ویستی لەم فرصەتەدا، ئیشوکاری جەزیرەش ساغ بکاتەوە، حاکمی حصن کیف (نورئەددین) کە زاوای (قلیج ئەرسەلان) ی حاکمی سەلجوقی رۆم بوو، لەگەلێ خەزوریدا تێك چوو بوو، وە لەسەر ئەوە قلیج ئەرسەلان ئیعلانی حەربی لەگەلێ کردبوو, وەلحالێ ئەمیر نور ئەددین موتەفیقی سولتان بوو، هەرچەندە سولتان صەلاح ئەددین لە وەقعەی (حصن رعبان)ەوە رقی لە قلیج ئەرسەلان بوو، بەلام دیسان نەیویست خوێن لە بەینی موسلمانانا برژێ و رێکیخستن و خۆشی چووە سەر حاکمی ئەرمەنییەی بچووك کە (روبین) بوو، وە شکاندی و مەجبووری صولحی کرد.

لەم ظەفەرانەی یەك لە دوای یەکەی سولتان، هەموو کەس ئاگادار بوو. وە دەرەجەی شەوکەت و قودرەتیان ئیقرار کرد، وە هەموو حکومەتە بچکۆلەکان بۆ دۆستایەتی، هەولیاندا و گەورەیی سولتان صەلاح ئەددنیان قبول کرد و لە بەینی خۆیان و و سولتاندا ئیتیفاقێکیان کرد کە لە ئیعتیباری جەمازی ئەلئەوەل ٥٧٥هـ (تشرینی ئەوەلی ١١٨٠م) وە ئەبوایە دوو سال دەوامی بکردایە.

حاکمی موصل و جەزیرەو هەولێرو حصن کیف و ماردین و سولتانی رۆم و مەلیکی ئەرمەنییەش، داخلی ئەم ئیتیفاقیە بوون. وە قەول و بڕیان کرد کە لەم مودەتەدا، شەڕ لەگەل یەك نەکەن. بەم نەوعە شەڕی بەینی موسلمانان دوای هات و شۆرەتی گەورەیی سولتان، بەناو ولاتانی بەحری رەش و خلیجی فارس و بەحری سپیدا، بلاوبوووەوە بە واسیطەی ئەم ئیتیفاقەوە، ئیمکانی ئیستیعمال کردنی هەموو قوەتی ئیسلام بەرامبەر بە فەرەنگ، حاصل بوو.

لە دوای ئەمە، سولتان بە دلێکی ڕاحەتەوە، لە رەجەبی ٥٧٦هـ دا، گەڕایەوە میصرو ئەمیر فەرخشاهی برازای بەسەر شامەوە، بە جێ هێشت.

سولتان کە گەیشتە میصر، دەسی کرد بە رێکخستنی ئیشوکاری ئەوێ و کردنەوەی مەکتەب و مەدرەسەو چاککردنی رێگەوبان و تەحکیم کردنی ئەسکەندەریە. توانشاهی برای، کە لە دوای بەعلەبەك، ئەسکەندەریەی درابوویە، لە پێش گەیشتنی سولتان بە میصر، وەفاتی کردبوو.

لە وەقتێکدا کە سولتان لەگەل ئیشوکاری میصر خەریك بوو، خەبەری بۆ هات کە رینۆلد (ارناط)، بە خیلافی شروطی موصالەحە، کاروانێکی تیجاری ئیسلامی، کە لە نزیك (کرن)ەوە تێئەپەڕێن، تالان کرد.

تەصادوف لەو وەقتەدا گەمییەکی حەجاجی مەسیحی لای دابوە دمیاط، سولتان بۆ بەرامبەریی بە معامەلەی حاکمی کرگ، ئەو حەجاجانەی گرت.

هەر لەو بەینەدا، حاکمی موصلّ و جەزیرە ئەمیر سەیف ئەددین غازی، وەفاتی کرد. جەزیرەی ئیبن عمری دابوو بە سەنجەرشاهی کوڕی و عەقری حەمیدیشی دابوو بە ناصرەدین کشك و باقی وڵاتانی موصلّ و جەزیرەشی وەصیەت کردبوو بۆ عزئەددین مەسعودی باری.

لە دوای چەند وەقتێکی تر . مەلیك صالح ئیسماعیلیش وەفاتی کرد (٢٥ی رەجەبی ٥٧٧) وە حەلەبی وەصیەت کردبوو بۆ عزئەددین مەسعود. ئەمیر عزئەددین لە دواییدا حەلەبی بەرامبەر بە سنجاردا بە عماد ئەددینی برای (١٣ی محرەمی ٥٧٨).

سوڵتان صەلاح ئەدین، لە وەفاتی مەلیك صالح و لە زەوت کرانی حەلەب لە تەرەفی عماد ئەددینەوە، زۆر سەغڵەت بوو، بەڵام بە سەبەبی ئیتیفاقی دوو ساڵەوە، مومکین نەبوو بچێتە سەری و حەلەبی لێ بسێنێ. واقیعەن سوڵتان زۆر ریعایەتی شەرت و عەهدی ئەکرد و قەت عەهد و میثاقی نەئەشکاند و نەیشکاندوە. لەگەڵ ئەمەشدا هێشتا بۆ تەواوبوونی مودەتی موعاهەدە، چوار مانگ مابوو، کەچی خەبەری بۆ هات کە بەعزێ لە موتەفیقەکانی لەگەڵ شێخی جەبەل و فەرەنگدا لە عەلەیهی سوڵتان، خەریکی رێك کەوتنن.

لەسەر ئەم ئەحواڵ و ئەخبارە، سوڵتان صەلاح ئەددین بە لەشکرەوە، رووی کردە شام. بارگرانی لەگەڵ (تاج ئەلملوك بوری)ی برایدا، نارد بۆ شام و خۆی بە لەشکرەوە دەسی کرد بە تاڵان کردنی وڵاتی فەرەنگ و دوشمن نەیوێرا رێگەی پێ بگرێ و بە بێ زەحمەت لە صەفەری ٥٧٨ دا گەیشتە شام.

لە دوائیستیراحەتی چەند رۆژێك، دیسان هەڵی کوتایە وڵاتی فەرەنگ، زۆری لێ کوشتن و (بیسان)یشی گرت و گەڕایەوە شام. لەدوای مانگێك چوو بەیروتی لە جیهەتی بەحرو بەڕەوە، بە ئۆردوو، دونیما موحاصەرەی کرد، بەڵام لە پێش گرتنی ئەم شارە لەسەر دەعوەتی (گوگبوری)ی حاکمی حەڕان، رووی کردە جەزیرە. لەم بەینەدا مودەتی ئیتیفاق تەواو بوو وە ئەغلەبی حاکمانی جەزیرە ئەیانویست بچنە ژێر

ئیتاعەتی سوڵتانەوە، وە ئەم ئارەزوەشیان عرض کردبوو. ئەم حاڵە بۆ غەلەبەی سوڵتان، موقەدیمەیەکی خێر بوو، وە ویستی لەمە ئیستیفادە بکا و موصڵ بگرێ و واقیعەن چوو وە موحاصەرەی کرد، بەڵام لەدوای دوومانگ موصڵی بەجێ هێشت و چوو سنجاری گرت (٢ی رەمەزانی ٥٧٨).

لەو بەینەدا، خەبەری زانی کە فەرەنگ خەریکی خۆ حازرکردنە بۆ تالانی جنوبی سوریە، سوڵتان ئەهمیەتی نەدایەو گوتی، فەرەنگ لەوێ بەڵکو بەعزێ گوندو موند زەوت ئەکا وەلحاڵ ئێمە لێرە شاران ئەگیرن، هەرە وەقتێ گەڕاینەوە ئەوێ، مومکینە فەرەنگ بشکێنین و لە وڵاتەکەی دەرکەین. واقیعەن مەقصەدی سوڵتان، ئەووەڵ و ئاخیر هێنانە ژێر ئیتاعەتی ئومەرای ئیسلام و ئیستیفادە لە قوەت و ئیتیحادیان بوو، بەرامبەر بە فەرەنگ، بۆ سەندنەوەی قودسی شەریف، بەم فیکرە ویستی ئەووەڵەن ئیش جەزیرە تەواوکا.

سوڵتان صەلاح ئەددین لە دوای سنجار ڕووی کردە قەڵای ئامەد (دیار بکر)و لە دوای موحاصەرەیەکی هەشت رۆژی، ئەو قەڵا مەحکەم و گەورەیەی گرت. لەو بەینەدا خەبەری بۆ هات کە عماد ئەددینی حاکمی حەلەب، لە عەلەیهی، لەگەڵ فەرنگدا ئیتیفاقی کردوەو ئەیانەوێ تعرض بکەنە وڵاتانی سوڵتان. لەدوای ئەم خەبەرە، دەست بەجێ لە فورات پەڕیەوەو لە رێگەدا (غیتان)ی لە ١٦ی موحەڕەمی ٥٧٩دا گرت و لە پاشدا چوو حەڵەبی موحاصەرە کرد.

عمادئەددین کە زانی ناتوانێ خۆی رابگرێ، تەڵەبی لە سوڵتان کرد کە لە باتی حەڵەب، سنجاری لەگەڵ تەوابعیدا (وەکو نصیبین، خاپوور، رقەو سەروج) بداتێ، سوڵتان صەلاح ئەددین ئەم گۆڕینەوەی قبووڵ کرد و لە ١٧ی صەفەری ٥٧٩ (١٩ی حوزەیرانی ٨١٣)دا، داخلی حەڵەب بوو. وە خەڵکی وڵاتەکە بە ئاهەنگ وشادی، ئیستیقبالیان کرد و زۆر مەمنون بوون.

لە وەقتی موحاصەرەی حەڵەبدا بوو، کە خەبەری وەفاتی مجد ئەددین بوری برای بۆ هات و زۆر صەغڵەت بوو.

قاضی شام (محی ئەددینی کوڕی زەکی) ، لە دوای فەتحی حەڵەب قەصیدەیەکی مەدحییەی بۆ سوڵتان نووسی کە ئەم بەیتە لەوە:

وفتحكم حلبا بالسيف في صفر

مبشــر بفتــوح القدس في رجب

حەقیقەت فەتحجی قودس، بە فاصیلەیەکی چوار ساڵی تەصادوفی مانگی موحەرەمی کرد.

لە دوای فەتحی حەلەب، شۆرەت و گەورەیی سوڵتان بە تەبیعەت زیاتر بوو، وە بە گەورەی هەموو ئومەرای ئیسلام ناسرا، بە غەیری موصڵ لە جەزیرەوە تا رملەو لەوێوە تا تەرابلس و یەمەن، هەمووی تابیعی ئەمرو نەهی بوو. تەنیا فکری لەگەڵ زەوت کردنی قودسی شەریف و دەرکردنی فەرەنگ لە وڵاتی ئیسلام، خەریك بوو.

سوڵتان صەلاح ئەددین لە ٣ی جەمادی ئەلئەوەلی ٥٧٩ دا لە حەڵەب جویێ بووەوە. لەو بەینەدا، فەرەنگ لە وەفاتی فەرخشاهی نائیبی سوڵتان لە شام، ئیستیفادەیان کرد وتا نزیکی شام وڵاتیان تاڵان کرد. لە لایەکی تریشەوە ئەمیری کرگ، تا مەدینەی منەوەرە ئەو ناوەی وێران کرد و حەتتا ئەوەنەدی نەمابوو کە مەدینەش بگرێ، بەڵام ئەمیر لۆلۆ بە فریا گەیشت و لەشکری کەرەکی شکاند و زۆری لێ بە دیل گرتن، سوڵتان، لەم ئەحواڵە عاجز بوو، وە ویستی زۆر باش فەرەنگ تەربییەت بکا، بە لەشکرەوە لە چەمی ئەردەن پەڕیەوەو گەیشتە (ببسان) و سوتاندی، وە لە ژووری (الفوله – عفوله) تووشی لەشکری فەرەنگ بوو، بە عەکسی زۆریی، نەیانوێرا بکەونە شەڕەوەو لەدوای بەنێك گەڕانەوە تەرەفی (حضورية).

لەدوای ئەمە سوڵتان چووە سەر کرگ و موحاصەرەی کرد، بەڵام فائیدەی نەبوو. ساڵی دواییش هاتەوە سەری و دیسان نەگیرا.(٦)

لە پاش ئەم حادیساتە ئومەرای فەرەنگ، بە موتەفیقی تەڵەبی صولحی چوار ساڵیان، لە سوڵتان کرد و ئەم تەکلیفەش قوولْ کرا سوڵتا گەڕایەوە شام.

لەو بەینەدا، حاکمی موصڵ بە موافەقەتی خەلیفەی عەباسی، ویستی لەگەڵ سوڵتاندا صوڵح بکاو بەم مەقصەدە بەهائەددین کوڕی شەدادی کە لەلای سوڵتا زۆر خۆشەویست بوو، لەگەڵ شێخ ئەلشیوخ صەدرئەددیندا، ناردە شام،

بەڵام سوڵتان صەلاح ئەددین بە مەصڵەحەتی نەزانی، وە لەدوای بەینێك بە لەشکرەوە رووی کردە موصڵ وموحاصەرەی کرد (٥٨١هـ)، حاکمی موصڵ بۆ رجای صوڵح، کچی سوڵتان نورەددینی مامی کە دایکی بوو، ناردە لای سوڵتان بەڵام فائیدەی نەبوو.

سوڵتان کە خەبەری بەعزێ ئەحواڵ و ئیختیلافاتی ئەمەنیشاتی بیست، وازی لە موحاصەرە هێنا و چوو میافارقینی گرت (رەبیعو ئەلئاخر ٥٨١). وە لە پاشدا گەڕایەوە سەر موصڵ، بەڵام نەخۆش کەوت و ناعیلاج ما، گەڕایەوە حەڕان.

لە ڕێگە تووشی مورەخەصێکی تری حاکمی موصڵ هات، بەعزێ شڕوگی، باش، وە کوو خوگبە خوێندن و سکەلێدان، بەناوی سوڵتانەوەو تەرك کردنی بەعزێ وڵاتانی تر، ڕجای ئاشتی کرد.

سوڵتا صەلاح، کە گەیشتە حەڕان نەخۆشیەکەی قورستر بوو، وە حەتتا بەعزێك ئومێدیان لە ژیانی بڕی و سوڵتانیش وەصیەتی کرد، بەڵام زۆری پێ نەچوو، نەخۆشیەکەی چاك بووەوەو لەو وەقتەدا ئیبن شەداد گەیشتە حەڕان (ئەواخیری ذی ئەلقعدە ٥٨١) و بەناوی حاکمی موصڵەوە صوڵحنامەی مۆر کرد، بە گوێرەی ئەم صوڵحە، سوڵتان صەلاح ئەددین بووە حوکمداری جەزیرەی شیمالی و بەشێکی کوردستان.

سوڵتان لە دوای ئەم صوڵحە، لە حەڕان هەڵساو چەند رۆژێك لە حمص دا مایەوە، لەوێ ناصرەددینی کوڕی شێرکۆهی مامی کوشت، چونکە لە وەقتی نەخۆشی

سوڵتاندا لە بەینی ئومەرادا سەعی بۆ حوکمداریی خۆی کردبوو، لە جێگەی ناصرەدین کوڕەکەی کرد بە حاکمی حمص و لە موحەڕەمی ٥٨٢دا هاتەوە شام.

سوڵتان صەلاح ئەددین و ئەهلی صەلیب:

سـوڵتان صـەلاح، لـە دوای ئەمـە ئیـشوکاری سـوریەو جـەزیرەی بڕییـەوە، ئـاگری حەسادەت و نیفاقی ئومەرا ی‌ئەو ناوەی کوژانـدەوەو هـەموو تـابیعی ئـەمرو فـەرمانی خـۆی کـرد, قوەتـە بڵاوەکـەی ئومـەرای موسـلمین، کـە ئەغلـەب بـۆ شـەڕو دەعـوای ناوخۆیان صەرف ئەکرا، کۆکردەوەو بۆ گەیشتن بەو مەقـصەدەموبارەکەی خـۆی، کـە فەتحی قودس و دەرپەڕاندنی ئـەهلی صـەلیب لـە فەڵەسـتین بـوو، تـوانی بـە عەمـەلی بهێنیۆ لەم وەحدەتەو نفوژی حاکیمەی خۆی بە تەواوی ئەمین بوو.

ئینجا قـەراری بـە ئیعلانـی جیهـادی موقـەدەس بەرامبـەر بـە فـەرەنگدا، تەفرەقـەو نیفاقی ئومەرای فەرەنگ لە فەلەستیندا بۆ تەگبیقی ئەم قەرارە زۆر موساعید بـوو، بـا خصوص لە دوای مردنی مەلیك (بالدوین)ی چوارەم، ئیشوکاری حکوومەت بـەینێك بـە وەکالەت بەدەس (ریاموند)ی حاکمی تەرابلسەوە بوو، لە دواییدا (سـیبیل)ی خوشـکی پادشا مردوە، کە شووی کرد بە (جۆی) ناو ئـەمیرێکی فـەرەنگ و تاجیـشی نایـە سـەر سـەری. ئـەم (جـۆی)ە لەشـکری کـردە سـەر ریامونـد کـە لـە گەبریـە بـوو؛ وە ئـەم ریامودەش داوای کۆمەکی لە سوڵتان کـرد. بـەڵام سـوڵتان ئـارەزووی نەئـەکرد کـە لـە پێش تەواوبوونی مودەتی موعاهەدە، هەڵکوتێتە سەر فەرەنگ.

ئەم نقضی عەهدە، ئەمجارەش، لە تەرەف فەرەنگەوە، وە بـە واسـیطەی رینۆڵـدی ئەمیری کەرگەوە، کرا. واقیعەن لە ٥٨٢ ھ دا، کاروانێکی گەورەی ئیسلام، لە وەقتێکدا کە لە نزیك کەرگەوە تێپەڕ ئەبوو، تووشی تەعەڕوزێکی فەرەنگ بوە، وە هەموو ماڵیان لـەدەس چـوو، پیـاوو ئـافرەتی ئـەم کاروانـەش ئەسیر کرا، بـە ریوایـەتێك خوشـکی سـوڵتانیش لـەناو ئـەم ئەسـیرانەدا بـوو. رینۆڵـد بەمـەش رازی نـەبوو، وە بـەعزێ

تەحقیراتو تەعەرپوزاتی بە دینی ئیسلامیش کرد. ئەم خەبەرە کە گەیشتە سوڵتان، زۆر سەغڵەت بوو، وە سوێندی خوارد ئەگەر رۆنۆڵد بگرێ ئەبێ بە دەسی خۆی بیکوژێ لە دوای ئەم وەقیعەیە، سوڵتان ئیعلانی غەزای کردبوو، محافەظەی حەجاجیش ئەوەی پێویست بوو کردی، وە لە قەصری سەلامە کە لەنزیك (بصری)ەوە بوو، ئۆردووگای دامەزراند. زۆر ی‌پێ نەچوو لەشکری میصریشی گەیشتێ، وە مەلیك (أفضل)ی کوڕیشی لە جیهەتی عەککاوە، شکستێکی باشی بە بەشێکی ئۆردووی فەرەنگ، دابوو. ریاموندیش لەگەڵ فەرەنگ ئاشت بووەوەو بەم تەرحە قوەتی فەرەنگ زۆر بوو.

سوڵتان صەلاح ئەددین مەجلیسی شورای حەربی کۆکردەوەو ئەم مەجلیسە، قەراری بە شەڕی فەرەنگدا، رۆژی پێنج شەممو ١٦ رەبیعولئەوەلی ٥٨٣ه، لەشکری ئیسلام بە بەردەمیدا رابوارد، وە رۆژی دوای لەدوای نوێژی جومعە لە خوار طبریة وە، لە چەمی ئەردن پەڕیەوە، وە ناردی بۆ کەشفی لەشکری دوژمن، کە لە صخوریووە بوو. لە دواییدا قوەتێکی بەرامبەر دوژمن داناو خۆی چووە سەر طبریةو زەوتی کرد، بەڵام ماڵ ومنداڵی ریاموند، خۆیان هاویشتە قەڵاکەوەو تەڵەبی معاوەنەتیان لە مەلیك (جۆی)کرد.

لە دوای موزاکەرەیەکی دوورو درێژ، فەرەنگ قەراری شەڕی دا، وە ویستی رێگەی ئەو لە سوڵتان ببڕێ، بەلام بە غەڵەت چوو، چونکە سوڵتان ئەم خصوصەی تەئمین کردبوو، رێگەی ئاوی لە لەشکری فەرەنگ بڕیبوو، رۆژی ئەووەڵ، لەشکری فەرەنگ هەوڵی بۆ بڕینی رێگەی ئاودا، بەلام موەفەق نەبوو. وە لەو رۆژە گەرمایەدا خۆیان لە بێ ئاوی شپرزە بوون و گەڕانەوە ئۆردووگای خۆیان. رۆژی دوایی لەشکری ئیسلام بە هەڵمەتێکی شێرانە روویان کردە لەشکری فەرەنگ و تەفرو تونایان کردن، لە لایەکەوە حەملەی ئیسلام و لە لایەکی تریشەوە تەئسیری تینویەتی، فەرەنگی بە تەواوی لەکار خست و ئەم رۆژی (٢٦ی رەبیعولئوخرە ٥٨٦)ە، رۆژی رووخانی بناغەی ئیماراتی

فەرەنگی لەفەستین بوو. مەلیك جۆی، ئەمیری كەرگ، برای مەلیك و بەعزێ ئومەرای تریش، لەگەڵ فەرەنگێكی زۆر بەدیل گیران. داری صەلیبی موقەدەسیش لەناو تالآنا بوو. وە لەو رۆژەوەی كە فەرەنگر هاتبووە ئەم ناوە، تا ئەو رۆژە تووشی شكستێكی وا گەورە و بە تەئسیر نەبووبوو.

لەدوای شەڕ خێوەتێكیان بۆ سوڵتان هەڵداو لەگەڵ ئومەراو پیاو ماقوڵانا تیا دانیشت. مەلیك جۆی و ئەمیری كەرگیان هێناو داینشتن. مەلیك داوای ئاوی كرد، دەس بەجێ بەفراویان بۆ هێنا، تۆزێكی لێ خواردەوەو دای بە ئەمیری كەرگ، بەلام سوڵتان دەس بە جێ مەنعی كرد و گوتی "ئێمە ئەم ئاوەمان بەو نەداوە تا لە ئینتیقامی ئێمە ئەمین بێ". لە دوای ئەمە باسی وەحشەت و غەدداریی ئەمیر كەرگی، دەرحەق بە كاروان و حەجاجی موسڵمانان كرد و لە پاشدا بە دەسی خۆی سەری بڕیو سوێندەكەی هێنایە جێ.

مەلیك جۆی، لەم معامەلەیە ترسا، بەلام سوڵتان دڵخۆشی دایەوەو لەگەڵ باقی دیلەكانا بە حورمەت و عیززەت ناردنی بۆ شام. تەنیا لە بەینی ئەمانەدا دووصەد كەسێكی هەڵبژارد كە بە خراپەو زوڵمیان، دەرحەق ئیسلام مەشهوور بوون، ئەم دووصەدەی كوشت.

لە دوای چەند رۆژێ، سوڵتان چووەوە سەر طبریةو ژنەكەی ریانموند، مەئیوس بوو، قەلآكەی تەسلیم كرد. لە دوای ئەمە، سوڵتان صەلاح ئەددین، رووی كردە باقی ولآتانی فەلەستین، زاتەن قوەتێكی وا نەمابوو بەرامبەری راوەستێ و گەیشتە بەرامبەر هەر قەلآو شارێك دەس بەجێ قاپی بۆ ئەكرایەوە. وە دەرحەق بە ئەهالی دایمە رووخۆشیو عەدالەتێكی بەرزی ئەنواند.

لە دوای گەبریە رووی كردە عەككا. بەلآم ئەم قەلآیە تەسلیم نەبوو. وە مودافەعەیەكی كورتی كرد، لە پاشدابە ئومێدی لوتفی سوڵتان، تەسلیم بوو. بوە خەڵكی رۆیشتن و ڕۆژی ٢ی جەمازی ئەلئولای ٥٨٣، لەشكری ئیسلام داخڵی ئەم

قەلایە بوو. وە لە مزگەوتەکەیدا کە گاوورەکان کردبوویان بە کلێسا، نوێژی جومعـەیان کرد. لێرە ماڵ وغەنائیمێکی زۆر دەس ئیسلام کەوت.

لەدوای ئەمە سولتان، مەلیك عادلی برای نـارد تـا لـە حـدودی میـصرەوە دەس پـیٚ بکاو مەلیك عادل (حصن مجدلیانا)و (یافا)ی گرت و دیلێکی زۆری دەس کەوت.

سـولتان خۆشـی لـە عـەککاوە، بـەعزیٚ قـۆلی نـاردە (ناصـرە) ، (قیـساریە)، (صەیفا)،(صەفوریە)، (شەقیف) و (الفولە — عەفولە)ی داگیر کرد. لە لایەکی تریشەوە (نابلس) و(سبسطیة)و بەعزیٚ قەصەبەی تری ئەو ناوەی گرت.

لە دواییدا خۆی بلزات، چوە سەر (تیـنین)ی گرتـی، لـەوێوە رووی کـردە (صـەیدا)و ئەم شارەی بیٚ شەڕ گرت و (بیروت)ی لە دوای هەشت رۆژ موحاصەرە زەوت کرد.

لە دواییدا سولتان ویستی (عەسقەلان) بگریٚ، چونکە لەسەر رێگەی میصرو عادەتـا قاپی قودس بوو. حەیف کە لەو وەقتەدا ئەهمیەتی نەدایە (صور). وەلحـال گاورەکـان وردە وردە لەویٚ کربوونەوە، بەلام بیٚ رەئیس بـوون. بـە هیممـەتێکی جـوزئی ئـەگیرا، وەلحـاڵ ئەهمیـەتی نەدایـەو لـە پاشـدا، ئـەم قەلایـە بـوو بـە ئـوس ئەلحەرەکـە بـۆ گاوورەکـانو زۆری پـیٚ نەچـوو (مـارکیز کونـارد)، لـە قوسـتنگینیەوە بـە مـاڵ وئەسلیحەیەکی زۆرەوە، هـات ئـەم قەلایـەو مودافەعـەی تنظـیم کـرد بـوو بـە ئـوس ئەلحەرەکەی ئەهلی صەلیبی سێیەم و سەبەبی فەلاکەتێکی زۆر بۆ موسڵمانان. ئیهمالی صور خەتایەکی سەوقی جەیش و سیاسیی سولتان بوو.

لـە پـێش هـاتنی ئـەم مـارکیزە، خـەلکی صـور خـەریکی تەسلیم بـوون، بـەلام کـە (کونارد) هات فیکریان گۆڕی.

سولتان صەلاح ئەددین ویستی بە واسیتەی باوکی کونارد کە لـە شـام ئەسـیر بـوو، مەنعی مودافەعەی صور بکا، بەلام ئەم تەدبیرە سەری نەگرت.

سولتان لە دوای ئەمـە رووی کـردە عەسـقەلان و موحاصـەرەی کـرد و چـواردە رۆژ لەگەلی خەریك بوو. ویستی بە واسیطەی مەلیك (جۆی)ەوە، ئـەم قەلایـە بگـریٚ، بـەلام

فائیدەی نەبوو، وە لە نیهایەتی جەمادی ئاخردا بە شیددەت هجومی کردە سەری و گرتی. لە دوای ئەمە غازە، رەملە، خلیل ئەلرەحمان و بیت ئەللەحم و چەند جێگەیەکی تریشی گرت.

ئەم هەموو فتوحاتە، لە زەرفی دوو مانگدا بۆ سوڵتان مەیسەر بوو، وە بە راستی ئەمە بە قیسمەتی هیچ پادشایەد نەبووبوو. لە دوای ئەمە، رێگەی (قودسی شەریف) بۆ ئیسلام کرابووەوە. سوڵتان صەلاح ئەددین ئەیزانی کە ئەهمیەتی ئەو شارە موبارەکە لەلای ئیسلام و گاوور زۆر گەورەیە، لەبەرئەوە نەیئەویست بە زۆر و بەشەڕ بیگرێ و تووشی موحاصەرەو تەخریبی بکا. بەم فیکرە هەیئەتێکی ناردە قودس، تا بۆ تەسلیم بوونیان قسە لەگەڵ خەڵکەکەی بکەن. فەرەنگی ئەوێ تەکلیفی تەسلیمیان قبووڵ نەکرد، لەو وەقتەدا قوماندانی قودس، حاکمی (رەملە) بلبان بوو، کە لە شەڕی (حطین)دا ئەسیر بووبوو، وە ئیزنی لە سوڵتان خواستبوو کە بچێتە قودست و ماڵەکەی بهێنێ و شەوێك زیاتر لە قودسدا نەمێنێتەوە. بەڵام ئەم قوماندانە بێ شەرەفە، بیلعەکس، لە قودسدا مایەوەو بوو بە فۆماندانی مودافەعەی شارەکە و شەست هەزار کەسێکی لێ کۆبووەوە، وە گەورەی قەشەکانی قودس، خەزێنەی کڵێسای بۆ کردەوە، تا بۆ مودافەعە صەرفی بکا.

سوڵتان صەلاح ئەددین کە وایزانی بە لەشکرەوە رووی کردە قودس و لە ١٥ی رەجەبی ٥٨٣هـ دا گەیشتە ئەوێ و دەورەی دا. وە لەدوای کەشف و سەرنجێکی پێنج ڕۆژی، لای شیمالی بۆ هجوم بە موناسیب زانی، وە نەقڵی ئەوێی کردو جەبەل ئەلزەیتونی کرد بە مەرکەزی ئۆردوو، وە لە وێوە دەسی کرد بە تضیقی شارەکە. لەشکری ئیسلام وردە وردە پێشکەوتن، لە چاڵەکەی دەوری تێپەڕ بوون و شوورەی وڵاتەکەشیان کون کرد. ئەم حاڵە بووە سەبەبی مەئیوسیەتی مودافیعینی فەرەنگ و تەڵەبی ئەمان و تەسلیمیان. لە دوای موزاکەرەیکەی دوورو درێژ بە شەرتی ئەمەی

کەلە زەرفی چل رۆژدا، فەرەنگ بە سەربەستی لە شارەکە دەرچن، وە هەر پیاوێك دە دینارو ژن پێنج و منداڵ دوو دینار فدیەی نەجات بدەن.

بەم قەول و بڕیدەیە، قەراری تەسلیمی شارەکە درا. لە ئیعتیباری رۆژی جومعەی ٢٧ی رجبی ٥٨٣وە، ئەهالی دەسی کرد بە دەرچوون لە قودس. بەم تەرحە، فەتحی قودس مەیسەر بوو وە هەروەکوو قاچی شام محی ئەددین لەدوا فەتحی حەڵەب تەخمینی کردبوو، لە مانگی رەجەبدا واقیع بوو. فیلحەقیقە سوڵتان ئەم قازیە فازیڵەی بانگ کردە قودس تا لە رۆژی فەتحیدا وظیفەی خەتیبی بەجێ بهێنێ، وە ئەو جومعەیە نوێژکەر ئەوەندە زۆر بوو کە مەسجدی ئەقصا نەیئەگرت.(٧)

ئەم فیدیەیەی سوڵتان صەلاح ئەددین تەڵەبی کردبوو، تەنیا بۆ مەنسوبینی لەشکری فەرەنگ بوو وە موساعەدەی کردبوو کە گاوورەکانی قودس وەکوو خەڵکی گاووری شارانی تر لە جێگەی خۆیانا بە صیفەتی تەبەعە بمێننەوە.

سوڵتان صەلاح ئەددین لە دوای دەرچوونی ئومەراو لەشکری فەرەنگ، ئینجا داخڵی قودس بوو. بێجگە لەوەش سوڵتان حەوت هەزار فەقیری لەسەر تکای مەلیك عادلی برای و خۆشی دە هەزار کەسی لە فدیە عەفوو کرد. رۆژێکیش لەو سبەینێوە تا ئێوارە بەبێ فدیە موساعەدەی دەرچوونی فەقیرو فوقەرا کرا. ئیزنی بە قەشەکان و مەئمورینی روحانیش دا کە تا ئەتوانن شت و مەك لەگەڵ خۆیانا بەرن.

خولاصە گەورەیی و مەرحەمەت و عەدالەتی سوڵتان، لە فەتحی قودسدا لە حەدبەدەر بوو، وە موحەرڕیرین و موئەریخینی گاووران، هەموو تصدیقیان کردوە.

زۆر حورمەتی ضعفاو با خصوص ئافرەتی گرت و زۆر یاریەی دان و مەلکە سیبیلی بە حورمەت و ئیکرام و لەسەر ئارەزووی خۆی ناردە لای مەلیك جۆی مێردی کە لە نابلس ئەسیر بوو.

بەعزێ لە ئافرەت، لە وەقتی دەرچوونیان، کە گەیشتنە لای سولْتان، رجای بەردانی مێردو کورو باوکیان لە ئەسارەت کرد وسولْتان زۆر موتەئەسیر بوو وە رجاکەی بەجێ هێنان.

ئەم موعامەلەی ئینسانانەی سولْتان دەرحەق بە فەرەنگی فەلەستین و قودس بە تەواوی عەکسی موعامەلەی ئەوان بوو دەرحەق بە موسلْمانان.

واقیعەن کە لە سالْی ١٠٩٩م دا کە (غودفری) قودسی گرت، ئەنواعی شەناعەت دەرحەق موسلْمانان کراو بە ئیعترافی موئەریخینی عیسەوی، نزیکی حەفتا هەزار موسلْمان قەتلْ و عام کرا.

سولْتان صەلاح ئەددین نزیکی مانگێك لە قودسی شەریفدا مایەوەو ئیوشوکاری رێکخست و مزگەوتەکانی تەعمیرو ئەحیا کردەوەو مەدرەسەکانی دامەزراندەوەو باقی نوقصانی ئیکمال کرد. لەدوای ئەمە بە لەشکرەوە رووی کردە صور. دوژمنەکانی میصریش بە ئەمری سولْتان رووی کردبووە ئەم قەلایە. مارکیز کونارد، لە فرصەت ئیستیفادەی کردبوو، وە ئەم قەلایەی زۆر باش تەحکیم کردبوو، هەرچەند لە بەحرو بەرەوە تەچیقیان کرد، فائیدەی نەبوو. وە زاتەن زستانیش بەسەرا هات و لەسەر تەکلیفی بەعزێ ئومەرا صەرفی نەزەر لە موحاصەرە کرا، بەلام سولْتان لەم حالە زۆر پەشێو بوو، چونکە ئومەرای لەشکر ئەهمیەتی ئەم قەلایەیان بەقەدەر سولْتان تەقدیر نەکردبوو، وەلحالْ لازم بوو هەرچۆنێ بێ ئەم قەلایەش لەدەس فەرەنگ بسێنن و فەلەستین بە تەواوی پاك بکەنەوە. حەیف کە خیلافی ئارەزووی سولْتان ئیصراریان لەسەر گەرانەوە کرد.

ظاهیر وایە کە لەم جیهەتەوە سێ غەلەت کراوە ئەووەلْی، لە وەقتی خۆیدا وە لە پێش فەتحی قودسدا ئەبوایە ئەم قەلایە لەدەس فەرەنگ بسێنرێ. دووەمی، ئەبوایە سولْتان صەلاح ئەددین نەیهێشتایە ئەوانەی کە شەریان پێ ئەکرێ وە لە ئەسیری بەرەلا کران وە یا لە شارە زەوتکراوەکان دەرچوون، لە صوردا کۆببنەوە، وە

مانیعەیەکی تازە بۆ ئیسلام تەشکیل بکەن. سێیەمی، ئەبوایە لە دوای فەتحی قودس کە لەشکری ئیسلام هاتەسەر ئەم قەلایە، وازی لێ نەهێنن و هەرچۆنێ بوایە زەوتیان کردایە.

خولاصە فەتحی قدس لە تەرەف موسڵمانانەوە ئەوروپای خستە تەعەصوب و تەلاشەوە، قەشە موتەعەصیبەکان داوێنیان لێ هەڵکردو دەسیان بە تەحریکات کرد وبە نەتیجە قوەتێکی عەڤیم کۆبووەوە و لە هەموو لایەکەوە روویان کردە فەلەستین. ئیمپراتۆری ئەڵمانیا و مەلیکی ئینگلیز، کە رە ریشاری شێردل مەشهوور بوو، لە رونەسای هەرە گەورە ئەم ئەهلی صەلیبە بوون.

سوڵتان صەلاح ئەددین لەو بەینەدا قەلای (هونین)ی گرت و قەلای کەوکەب و صەفدو کەرگیشی موحاصەرە کرد ولە ١٦ی رەبیعولئەوەلی ٥٨٤دا هاتەوە شام و لەوێ لەشکرێکی زۆری هەڵگرت و رووی کردە تەرابلس و ئنطاکییە، لە دوای زەوت کردنی، ئەنگرۆس، مەلیك (جۆی)ی بەرەڵلا کرد و شەرگی لەگەڵ کرد کە لە سوریەدا نەمێنێتەوەو بچێتەوە بۆ ئەوروپا و قەت بەرامبەر بە سوڵتان شەڕ نەکا. وەلحاڵ ئەم مەلیکە درۆزنە چوو بۆ صور، بەلام کونارد قبووڵی نەکرد و لە پاشدا چووە تەرابلس و بەعزێ لە بەقایای ئەهلی صەلیبی کۆکردەوەو لە پاشدا لەگەڵ لەشکری صور چووە سەر عەککا.

سوڵتان صەلاح ئەددین لەم سەفەرەیدا (مرقب، جبلە، لاذقیة، صەهیون)و بەعزێ قەلاو شارانی تریشی زەوت کرد. لە پاشدا بەسەر حەڵەبدا گەڕایەوە شام، وە لەدوای ئەمە لەشکری ئیزن داو خۆی لەگەڵ خەواصی لەشکری، بەو زستانە چووە سەر صەفەد و کەوکەب و هەردووکی زەوت کردو لەو بەینەدا خەبەری زەوت کرانی کرگیش لە تەرەف مەلیك عادلەوە گەیشتە سوڵتان.

سوڵتان صەلاح ئەددین بە غەیری صور هەموو شاران و قەلای فەلەستینی گرت، بەلام مانەوەی صور بەدەس فەرەنگەوە تەهلەکەیەکی زۆر گەورە بوو. زاتەن

هەیەجانی تەعەصوبی ئەوروپاش ئەهلی صەلیبی سێیەمی وردەوردە ئەگەیاندە صورو نیهایەت لە ئیبتیدای ساڵی ٥٨٥دا وەزعیەتی عەسکەریەی سوڵتان گۆڕاو لە تەعەروضەوە کەوتە مودافەعە.

کونـاردی قۆمانـدانی صـور، لەشکرێکی قـەقوەتی پێکـەوەنا ئـەم حەرەکەتـە موقەدیمەی فەرتەنەیکی گەورە بوو کە رووی ئەکردە مەملەکەتی ئیسلام. مەلیك جۆی خیلافی وەعدی، لەشکری زۆری لە تەرابلس کۆکردبووەوەو سەفائینی فەرەنگ دایمە ئەهاتن و ئەرزاق و سیلاحیان بۆ ئەهێنا.

سوڵتان صەلاح ئەددین بەرامبەر بەم ئەحواڵی خۆی حازر کردو بە لەشکرەوە لە (مـبرح ئـەلعیون)دا إنتظاری ئـەحواڵی کـرد و لـە لایـەکی تریـشەوە قـەڵای (شـقیف ئەرنون)ی موحاصەرە کرد، بەڵام کە دی فەرەنگ تەنگی بە عەککا هەڵچنیوە بەشێکی لەشکری لە دەوری شقیف بەجێ هێشت و خۆی رووی کردە عەککا.

موحاصیری عەککا، مەلیك جۆی بوو. وە نزیك دوو ساڵێك ئەم موحاصەرەیە گووڵی کێشا. سەبەبی دەوام کردنی موحاصەرەیش یەك لە دوای یەك هاتنی ئیمدادی فەرەنگ بوو، وەحەتتا کوناردیش ئیشتیراکی ئەم موحاصەرەیەی کرد. ئەگەر سوڵتان صەلاح ئەددین ئەهمیەتێکی تەواوی بە موحاصیرینی عەککا بدایە و لە پێش زۆربوونیان و هاتنی کورنارد زەربەیەکی باشی لێ بدانایە، نە موحاصەرە گووڵی ئەکێشاو نە فەرەنگ ئەکەوتە گەماعی سەندنەوەی فەلەستین و قودس.

بە عەکسی ئەمە سوڵتان زۆر ئەهمەیتی بە قەڵای شقیف داو مەلیك جویێ ی سەربەست جێ هێشت و بەرەبەرە قوەتی زیاد بکا.

سوڵتان صەلاح ئەددین گەیشتە عەککاو دی کە فەرەنگ لەگەڵ موحاصەرە خەریکن. لە دوای چەند رۆژێك تەعەروچی کردە قوەتی موحاصەرە، با خصوص ئەمیر تقی ئەددین ی برازای بە قوەتێکەوە بە راستی هجومێکی شێرانەی کردو تەرەفێکی عەککای بە دوژمن چۆڵ کرد و رێگەی بۆ شارەکە کردەوەو سوڵتان مقدارێ قوەتی

گەیاندە ناو شارو حەتتا (ستانلی) ئەڵێ بالنفس سولّتان خۆشی وەقتی عەصری رۆژی ٢ی شعبان ی ٥٨٥ه، داخلی عەککا بوو.

ئەمیر حسام ئەددین سمینی کرد بە قوماندانی قەلاکەو کە شەو هات بەسەردا، لەشکری ئیسلام گەڕانەوە ئۆردوگاو، لەم فرصەتەدا فەرەنگ تەحکیماتێکی زۆری کردو ئەو رێگەیەی کە ئۆردووی ئیسلام بە رۆژ گرتبووی، بەربەستی کرد. بەم تەرحە رەنجی سولّتان بە ضایع چوو.

سامی دوژمن بە نەوعێك شکا، کە لە ٥ی رەمەزانی ٥٨٥ه دا بێجگە لە موحاصەرەی قەلاکە، هجومێکی بە شیددەتیشی کردە سەر لەشکری ئیسلام و بڵاوەی پێ کردن. لەم بەینەدا لەشکری ئیسلام زۆر بلاو بووەوە، بەشێکی بەرامبەر بە ئەمیری إنطاکیة (بوئەمۆند) وەستابوو، قوەتێکی تر بەرامبەر بە ئەهلی صەلیب، دومیاگ و ئەسکەندەریەیان موحافەڤە ئەکرد.

لە لایەکەوە تەئسیری ئەم نیوە شکانە[٨] و لە لایەکی ترەوە بە سەراهاتنی زستانو رەمەزان و ئیصراری ئومەرای ئیسلام بۆ شەڕنەکردن و گەڕانەوە، سولّتان صەلاح ئەددینی مەجبووری هاتنە دواوە تا (خروبە) کرد وعەککای سپارد بە قەزا و قەدەر.

سولّتان صەلاح ئەددین، لە غیرەت و فەعالیەتی فەرەنگ و سستی و خۆلەشەڕ پاراستنی ئیسلام، زۆر صەغڵەت بوو. وە دەرکی تەهلەکەی دوایی کرد. کاغەزی بۆ هەموو لایەك نووسی و داوای کۆمەکی کرد و زستانی بەبێ حەرەکەت لە خروبەدا رابوارد و لەو نەخۆشیەی کە تووشی هاتبوو[٩]، وردە وردە چاك بووەوەو لەشکریشی لێ کۆبووەو لە دواییدا هەڵساو رووی کردە فەرەنگ (١٧ی رەبیعولئەوەلی ٥٨٦). لە دوای ئەو تەئریخە بە ٧رۆژ سولّتان گەیشتە بەر عەککا.

تا ئەو وەقتە دوژمن تەرتیباتی موحاصەرەی تەواو کردبوو، وە تەنگی بە مودافیعینی هەڵچنیبوو.

لەو بەینەدا دوننمای میصریش هاتبووە بەر عەککاو دوننمای فەرەنگی شکاند و داخڵی لیمانی قەڵاکە بوو، وە ئیحتیاجاتی مودافیعین، ئیکمالی کرد.

لەم وەقتەدا بوو کەخەبەری داخل بوونی ئیمپراتۆری ئاڵمان (فردریق یاریارۆس) بە ئەهلی صەلیب و حەرەکەت کردنی بۆ فەلەستین، گەیشتە سوڵتان. پیشداری ئۆردووی ئاڵمان، گەیشتبوە شیمالی کلکیا (ولاتی أطنة) سوڵتان صەلاح ئەددین بەرامبەر بە لافاوی ئەهلی صەلیب داوای کۆمەکی لە حوکمداران و ئومەرای ئیسلام کردو حەتتا بۆ تەڵەبی معاوەنەت هەیئەتێکیش نارده لای سوڵتانی مەراکیش (یەعقوب ئەلمەنصور) زۆر حەیف کە لە هیچ لایەکەوە گوێ نەدرایە قسەی سوڵتان و کەس یارمەتی بۆ نەنارد، وە بەم تەرحە ئەم قەهرەمانی گەورەی ئیسلامە، بەرامبەر بە ئەهلی صەلیب، تەنیا بە لوتفی خواو قوەتی خۆی راپەرموو.

ئیمپراتۆری ئاڵمان لە ١١ی حوزەیرانی ١١٩٠م دا لە چەمێکدا خنکاو لە دوای ئەمە بەشێکی ئۆردووی ئاڵمان گەڕایەوە مەملەکەتی خۆی و بەشێکیشی لە ئیدارەی کوڕی فرەدریق یاریارۆس (دوق دوسوابیادا)، بەسەر إنطاکیةدا رووی کردە فەلەستین.

بەشێکی ئۆردووی ئەهلی صەلیب، لەگەڵ موحاصەرە خەریك بوون. وە بەشێکی زۆریشی بۆ شەڕی سوڵتان جوێ کرابووەوە. ئەم بەشە لە ٢٠ی جماذی ئەلئاخر ٥٨٦ﻫ (٢٥ی تەمموزی ١١٩٠)دا هجومیان کردە سەر لەشکری سوڵتان و لە ئیبتیدادا بەشێکی لەشکری ئیسلام، خراپ شکاو بڵاوەی کرد. حەتتا بەعزێ لەمان تا (طبرية) و شام خۆیان نەگرتەوەو لەشکری فەرەنگ تا ئۆردووگای سوڵتا هات، بەلام لە پاشدا موگەبەقی قوەتی ئیسلام هەڵیان کوتایە سەر فەرەنگ زۆر خراپ شکاندیانن. مەیدانی موحارەبە پڕ بوو لە مەیت، و جورئەتی صەلیب بە تەواوی شکا.

لە لایەکی تریشەوە مودافیعین، بە بە عزێ وەسائیلی ئیبتیدائی، بورجەکانی موحاصرینیان ئاگر تێبەرداو لەگەڵ موحارببەکاندا سووتاندیان.

تەماسی سوڵتان لەگەڵ لەشکری ئینگلیز:

لە ٢٢ی جەمازی ئەلئاخرە ٥٨٦هـ دا، لەشکرێکی زۆر ی ئەهلی صەلیب، لە قوماندانی (قۆنت هانری)دا کە خوشکەزای قەراڵی ئینگلیز بوو، گەیشتە بەردەمی عەککاو هاتە دەرەوەو ئۆردووگای دامەزراند، وە خۆی بۆ تەعەرووزێك حازر کرد. سوڵتان کە ئەم خەبەری بیست، مەوقیعی خۆی بۆ موحارەبە بە موساعید نەدی، گەڕایەوە (ئەلخروبە) وەلحاڵ بەم تەرحە دوورکەوتنەوەی سوڵتان ئەزم و شیددەتی فەرەنگی لە موحاصەرەدا زیاتر کردو سەرلەنوێ تەنیگان بە مەحصورین هەڵچنی.

میری قەڵا، ئەمیر حسام ئەددین، لە لایەکەوەو قوماندانی تەحکیمات (بهائەددین قەرقوش) لە لایەکی ترەوە مودافیعینیان تەشجیع ئەکرد و مەردانە بەرامبەر هەموو هجومی فەرەنگ وێستان. موئەریخ (میشو) زۆر مەدح و سەنای فەعالیەت و مەتانەتی ئەم دوو قوماندانە ئەکا. زۆر جار سیارقلەی هجومی دوژمنیان سووتاندو گەلێ جار لە قەڵا دەرئەپەڕین و فەرەنگەکانیان مەجبوری جێگە گۆڕین و گەڕانە پاشەوە ئەکرد.

قۆنت هانری، بەرامبەر بەم مودافەعەی مەردانەیە مەئیوس بوو، وە هەموو قوەت و تەدبیری، حصر کردە سەر دەورەدانی و تضیقی قەڵاکە. لەو بەینەدا خواردەمەنی لە هەردوولادا زۆر کەم بووبوو، بەڵام سوڵتان لە بیروتەوە میقدارێکی موناسیب زەخیرەی گەیاندە عەککا و تەسلیمی مودافیعینی کرد.

ئەهلی صەلیب، کە زانیان موحاصەرەی بڕی ئەوەندەی تەئسیر ناکاتە مودافیعین، هاواریان نارد بۆ پاپا، و سەرلەنوێ لە ئەوروپا پڕوپاغاندا دەسی پێ کردو قوەتێکی زۆری صەلیب پێ دەرپێ گەیشتە بەردەمی عەککا.

قۆنت هانری، وەضعیەتی حەربییەی بۆ ئەهلی صەلیب، بە موساعید زانی و تەعەروضێکی کردە لەشکری ئیسلام. تەصادوف سوڵتان صەلاح ئەددین ناساغ بوو، لە ژێر خێوەتێکدا دانیشت و سەیری مەیدانی موحارەبەی کرد. شەڕ گەلێ گوولی کێشا، بەڵام لە نەتیجەدا فەرەنگ ضائیعاتێکی زۆری دا، وە بە پەشۆکی گەڕایەوە جێگەی

خۆی موئەلیفی (مصور تاریخ اسلام)، سەیید ئەمیر عەلی ئەڵێ ئەگەر سوڵتان خۆی شەڕی ئیدارەی بکردایە، موحەقەقە لەشکر ئیسلام ضەفەرێکی قەطعی و گەورەی دەس ئەکەوت.

لەو بەینەدا بە سەبەبی فەرتەنە، دونمای فەرەنگ لە عەککا دوو کەوتبووەو لەشکری ئیسلام لەم ظەفەرە ئیستیفادەیان کرد و مودافیعینی عەککایان گۆڕی.

بەڵام خیلافی ئارەزووی سوڵتان، لەشکرێکی کەمتریان تیا داناو لەلایەکی تریشەوە سیلاح و جبەخانەیەکی تەواویان نەدانێ. (ئەمیر سەیف ئەددین عەلی المشطوب) کرا بە قوماندانی عەککا.

بەعزێ لە موئەریخین ئەڵێن: سەبەبی لە دەسچوونی عەککا، کەمیی مودافیعین و شەڕکردنی نابەدڵیان و هاتنی ئیمدادێکی زۆر بۆ ئەهلی صەلیب بوو.

قەراڵی فەرەنگ (فلیب ئۆگوست) لە ١٢ی ربیع الاول ٥٨٧هـ دا بە لەشکرێکی زۆرەوە گەیشتە بەردەمی عەککا، بەمە لەگەڵ ئەهلی صەلیب یەکدگیر بوو. ئەم قوەتە تازەیە فائیقیەتی عەددەییەکی فەوقەلعادەی دا بە ئەهلی صەلیب و سوڵتان لەسەر ئەمە داوای کۆمەکی لە ئومەرای ئیسلامی تابیعی خۆی کرد. زۆری پێنەچوو قەراڵی ئینگلیز (ریشاری شێردل) یش کە بە جورئەت و ئازایی لە ئەوروپدا بە شۆرەت بوو، گەیشتە عەککا.(١٠)

موحاصەرەی عەککا لە تەرەف بەحرو بەرەوە، بە شیددەت دەوامی کرد. مودافیعین مودەتێك بەراستی سەربازانە مودافەعەیان کرد. سوڵتان صەلاح ئەددین هێشتا ئیمدادی بۆ ناهاتبوو، وە قوەتەکەش بۆ تەعەروز موساعید نەبوو. مودافیعین زۆری پێ نەچوو تووشی برسیەتی و گاعون بوون، وە لە ژێر باری ئەم موسیبەتانەدا زۆر بێ هێز کەوتن. بە ئەمری سوڵتان گەمیەك لە بیروتەوە پڕ لە زەخیرەو ئیمداد، نێررا بۆ عەککا. بەلام لە ڕێگا تووشی تەعەرزی قەراڵی ئینگلیز بوو، وە قوماندان

گەمیەکەی بە ناعیلاجی غەرق کردو ئەمە بۆ مودافیعینی عەککا چەربەیەکی بە شیددەت بوو.

ئەهلی صەلیب لە تەڕەف بەحرو بەڕەوە، بە شیددەت قەلاکەیان تەضیق کرد.

مودافیعین لە لایەکەوە بەرامبەر بە تضیقات و بۆمباردمانی دوژمن و لە لایەکی تریشەوە بەرامبەر بە برسێتی و ئەنواعی نەخۆشی، لە موجادەلەدا بوون و قودرەتی مقاوەمەتیان بە تەواوەی شکابوو. قەلای عەکا دوو ساڵ بووکە موقابیل بە فەرتەنەی صەلیب بە هیممەتی موجاهیدانەوە خۆی راگرتبوو. بەلام ئیتر کەلکی پێوە نەمابوو. تەلەبی معاوەنەتی لە سوڵتان کرد بەلام چونکە قوەتی لەشکری ئیسلام ئەوەندە نەبوو، ئەم معاوەنەوە نەکرا.

قوماندانی قەلاکە ئەمیر سەیف ئەددین عەلی مەشکوب، موقابیل بەم وەچعیەتە بۆ موزاکەرە چووە لای قەڕاڵی فەرەنساو پێی گوت " ئێمە شارەکەتان تەسلیم ئەکەین بە شەرتێك ئیوەش عەینی مەعامەلەمان لەگەڵ بکەن " فلیب ئۆگوست بەرامبەر بەم تەکلیفە ماقوڵە گوتی " من قەت رازی نابم کە لە خەڵکی عەککاو مودافیعنی، یەکێك ساغ بمێنێ". لەسەر ئەم جوابە ئەمیر سەیف ئەددین گەڕایەوە عەککا.

عەککا موددەتێکی تر خۆی راگرت، بەلام برسیەتی و نەخۆشی مەیدانی نەداو نیهایەت بە شەرتی محافظەی رۆحی موسڵمانان، تەسلیم بوو (١٧ی رەجەب ٥٨٧، ١٢ی تەمموز ١١٩١). بە گوێرەی شرگنامەی تەسلیم، ١٦٠٠ ئەسیری ئەهلی صەلیب بەرەڵلا ئەکراو ٢٠٠ لیرەش بە رونەسای صلیبیون ئەدرا.

بەلام ئەهلی صەلیب کە سەرمەستی تەعەصوب بوون، گوێیان نەدایە شەرت و عەهد، قەتڵ و عامێك زۆریان لە عەککا دا کرد. قەراڵی ئینگلیز، بە قایای مودافیعینی کۆکردەوەو لە دەری شار، لە ٢٣ی رەجبدا، هەمووی کوشتن. بەم تەرحە مودافعەی عەککا بووە سەبەبی لەناو چوونی شەست هەزار موسڵمان.

لە پێش گرتنی عەککا دا، لە بەینی رونەسای ئەهلی صەلیبدا، نیفاق و ئیختیلاف دەسی پێ کردبوو. بەینی قەراڵی فرانسەو قەراڵی ئینگلترە، خراپ بوو.

بەینی مەبیك جۆی و مارکیز غونارديش، لەسەر طەمعی تاجی لەفەستین تێك چووبوو. قەراڵ فلیب تەرەفداری غونارد بوو. وە قەراڵ ریشاریش مەلیکی (جۆی)ی حیمایە ئەکرد. لەسەر بەعزێ موعامەلەی حەقارەتی مەلیك ریشار، قەراڵی فرانسە عاجز بوو، وە لە ٧ی رەجبی ٥٨٧دا فەلەستینی بەجێ هێشت و رۆیی. غونارد لە عەلەیهی مەلیکی ئینگلتەرا، لە ژێرەوە موخابەری لەگەڵ سوڵتان ئەکرد و خەریکی ئیتیفاق بوو.

خولاصە ئەم نیفاقی بیەنی ئومەرای صەلیبە، صولت و شیددەتی فەرەنگی سست کرد و بەکەڵکی ئیسلام هات.

قەراڵی ئینگلیز، تەفریبەن لە دوای مانگێ ئیستراحەت، لە عەککا دا، رووی کردە یافا. وە لە رێگا لەژێر تعروضی بەردەوامی لەشکری ئیسلامدا، ضائیعاتێکی زۆریاندا. قەراڵ ریشار یافای تەحکیم کرد و بەعزێ قەلاشی لەویشدا دروست کردو بەلام لەشکری موجاهیدین فرصەتیان نەئەدایە و دایمە بە شەڕو شۆڕ تەنگەتاویان ئەکرد، حەتتا دەفعەیەکیان ئەوەندەی نەمابوو کە ریشرد ئەسیر بێ.

خولاصە قەراڵی ئینگلیز باش تێ گەیشت کە عەزم و سەباتی سوڵتان و مەهارەتی حەربیەی، لەگەڵ هیچ دوژمنێکدا موقایەسە ناکرێ وبەرامبەر بەم دوژمنە گەورەیە، شەڕکردن بێ فائیدەیە. چ ئەم قەناعەتەی چ مەیلی گەڕانەوەی بۆ ئینگترا، هێنایە سەر ئەوەی تەڵەبی صولح بکا.

سوڵتان صەلاح، لەگەڵ عەزم و مەتانەتی خارقولعادەی لە بەعزێ ئەحواڵ و زۆریی چایعاتی لەشرەکەی، موتەئەسیر بوو. لەبەر ئەمە موراجەعەتی ریشاری بە مەلیك عادلی برای بۆ صولح بە موناسیب بینی. مەلیك عادل و ریشارد مولاقاتیان کردو (هۆمفری دوتورن) تەرجومانی لە بەیندا کرد. بەلام چونکە تەکلیفی قەراڵی ئینگلیز

ئەوەندە موساعید نەبوو، موزاکەرەو هاتووچۆی سەری نەگرت. لەگەڵ ئەمەشدا، لەدوای تەشەبوسی صوڵحی (مارکی دوفروا)، قەڕاڵی ئینگلیز، دیسانەوە داوای ئاشتی کرد. نیهایەت موزاکەرەی ریشارو مەلیك عادل هاتە سەر ئەوەی کە قەڕاڵی ئینگلیز خوشکەکەی خۆی بدا بە مەلیك عادل و ئەو موڵکانەی قەراغی بەحر کە دەسی کەوتبوو، بە شکڵی دیاری مارەیی تەرکی کا، وە سوڵتان صەلاح ئەددینیش ئەراضی مەفتەحەی قودس، بدا بە مەلیك عادل و شاری قودسیش بۆ ئیسلام و گاوور سەربەست بهێڵرێتەوەو لەژێر ئیدارەی خوشکی قەڕاڵدابێ.

سوڵتان صەلاح ئەددین ئەم شروطەی بە نابەدڵی قبووڵ کرد، بەڵام قەشەکان بەم ئیزدیواجە رازی نەبوون و هەرەشەی (ئافورون)یان لە قەڕاڵ و خوشکەکەی کرد، لەبەرئەوە ئەم صوڵحە سەری نەگرت.

تەنیا فائیدەی ئەم موزاکەرەو هاتوو چۆیە ئەوەبوو، کە سوڵتان صەلاح ئەددین لەم فرصەتە ئیستیفادەی کرد. عەسقەلانی وێران کرد و سەبەبی ئەم تەخریبەی ئەوە بوو کە ئومەرای موسلیمین رازی نەبوون کە وەکوو عەککا مودافەعەی بکەن، و لە لایەکی تریشەوە هێشتنەوەی نەبووە سەبەبی ئیستیفادەی ئەهلی صەلیب لەو قەڵایە، و تەعەرۆزکردنە قودس.

خولاصە تەخریبی ئەم قەڵایە لە ٢٩ی شەعبانی ٥٨٧دا تەواو بوو. وە لە دوای ئەمە، سوڵتان ئەمری بە تەخریبی رملەش دا، وە خۆشی بە لەشکرەوە چووە (عین ئەلنطرون) ولە وناوەدا جێگەیەکی نەهێشت کە ئەهلی صەلیب بتوانن ئیستیفادەی لێ بکەن. وە کە زستان هات بە سەرا سوڵتان چووە (قودسی شەریف) و موجاهیدینیشی ئیزن داو قوەتێکی کەمی لە دەورما. وە بە واسیطەی ئەمانەوە، لە لایەکەوە تەحکیماتی قودسی، تەقویە ئەکرد و لە لایەکی تریشەوە دەرحەق بە حەرەکاتی دوژمن، ئیستیکشافاتی ئەکرد.

ریشار، لە ئەوائیلی ذی ئەلحجدا وە بە عەکسی سەرماو صۆڵەی زستان، رووی کردە رملەو بە ئەزیەتێکی زۆر، ئەم قەصەبەیەی گرت و لە پاشدا تا (بیت نوبە)ش هات، بەلام خۆی رانەگرت و گەڕایەوە و بەعزێ ئەهلی صەلیبیش بڵاوەی کرد و چوون بۆ (یافە) و (عەککا). بەم تەرحە قوەتی ریشار کەم بووەوە، وە ویستی عەسقەلان تەعمیر بکاتەوەو بیکا بە ئوسی حەرەکە بۆ خۆی، بەلام نیفاقی بەینی صەلیب و رقەبەریی کونارد لەگەڵ (ریشار)دا وە ئەخباری ناموساعیدی ئینگلترە، ریشاری مەئیوس کرد و دیسانەوە کەوتە تەڵەبی صولح، لە وەقتی بەهاردا بەعزێ عوصیان لە وڵاتانی جەزیرەدا روویدا، وە سوڵتان صەلاح ئەددین مەجبور بوو لەشکرەکەی نارد بۆ جەزیرە.

ریشار ویستی لەم وەضعیەتە ئیستیفادە بکا، وە تەعەروض بکاتە سوڵتان، بەم فیکرە لەشکری کۆکردەوەو لە ئەواسیطی جەمادی ئەلئولی ٥٨٨هـ دا تا حصن ئەلدارون چوو.

لەدوای خراپەو کوشتارێکی زۆر لە ئیسلامی ئەو ناوەدا، ریشار لە ترسی شکان و نەگرتنی قودس، ویستی بگەڕێتەوە. بەلام ئەهلی صەلیب بە قسەیان نەکرد و بە ناعیلاجی تا (بەیت نوبە) چوو، بەرامبەر بەم حەرەکەتی ئەهلی صەلیبە، سوڵتان صەلاح ئەددینیش بۆ مودافەعەو مقاوەمەت خۆی حازر کردبوو، وە هەر کانی و ئاوێکی سەر رێگەی دوژمن بوو، هەمووی وێران کرد. نیهایەت ئەم حاڵە ئومەرای صەلیبی بێزار کرد ولە مەجلیسێکی حەربدا، قەراریاندا کە واز لە قودس بهێنن و بچنە سەر میصر.

قەراڵ ریشار گەڕایەوە عەککاو کاغەزی بۆ سوڵتان نووسی. سەر لەنوێ داوای صوڵحی کرد. نیهایەت بە شەرتی ئەمە کە (ریافە)ش بەدەس ئەهلی صەلیبەوە بمێنێ صوڵح کرا (٢٢ شعبان ٥٨٨هـ، ٢ کانوون ئەووەڵ ١١٩٢م).

ئەمە، نەتیجەی سێیەم سەفەری ئەهلی صەلیب بوو. ئەم چەند صەدهازار فیدائی و جەنگاوەرە کە لە ئەوروپاوە وەکو لافاوێکی تەعەصوب رووی کردبوە قودسی

شەریف، پێنج ساڵ بەرامبەر بە عەزم و تەدبیرو جورئەت و بەجەرگی سولْتان صەلاح ئەددین، هیچی پێ نەکراو نیهایەت دوو قەصەبەی قەراغ بەحری دەس کەوت و بەشی زۆری لەناوچوو، وە بەشێکی کەمیشی دەرباز بوو و رۆیەوە بۆ وڵاتی خۆی.

بێینەوە سەر ئیستیفادەی سولْتان صەلاح ئەددین، وەکوو موحەرریری (حیاه صلاح الدین الایوبی) ئەڵێ، غەزای فەلەستین، لە ئیعیباری شەرە گەورەکەی (حطین)ەوە دەسی پێکردوو لە وتەئریخەدا بستێك لە خاکی فەلەستین بە دەس ئیسلامەوە نەبوو، بەلام لە دوای صولْحی رملە (٢٢ شعبان ٥٨٨هـ) هەموو فەلەستین، بە غەیری پارەچەیەکی باریك لە (صور)ەوە تا (عەککا)، بوو بە موڵکی سولْتان. فەرەنگ لەو هەموو وڵاتانە دەرکرا. بەیت ئەلمقدس سێنرایەوەو شان و شەرەفی ئیسلام، سەر لەنوێ بەرزکرایەوە.

قەهرەمانی کورد و ئیسلام، لەدوای صولح چووەوە قودس، ئەحواڵ و ئیدارەی داخلیەی رێکخست و بەعزێ مەکتەب و خەستەخانەی تیا دورست کردو لە پاشدا ویستی بچێ بۆ حەج، بەڵام ئومەرای ئیسلام لە ترسی غەدری فەرەنگ، بە نەفسی موبارەکی رجایان لێ کرد کە نەچێ و نیهایەت لەسەر ئیصراری ئەوان مۆقەتی وازی لەم فیکرە موبارەکە هێنا. لە پاش بەینێك لەگەڵ قوەتێکی بچووکی خاصەی، چوو بۆ وڵاتانی ساحلی و تەفتیشی قەڵاکانی و ئیستراحەتی خەڵکەکەی کرد ولە پاشدا بەسەر نابلس و بیسان و کوکبدا چووە بەیروت و لەوێ لەگەڵ ئەمیری إنطاکیە مولاقاتی کردو لە دواییدا لە ٢٦ی شەوال ٥٨٨هـ دا چووە دیمەشق.

وەفاتی سولْتان صەلاح ئەددین:

سولْتان صەلاح ئەددین، بەینێك لە شام دا لەگەڵ رێکخستنی ئیشوکاری وڵاتەکەی و دابەشکردنی صەدەقە بەسەر سواڵکەرو داماوا و ناردنەوەی غازیان بۆ جێگەی خۆیان، خەریك بوو. وە هەموو رۆژێکیش چەند ساعەتێك بە راو رای ئەبوارد.

ڕۆژی ١٤ صەفەر ٥٢٩ﻫ، چوو بە پیر حەجاجەوە. وە ئەم ئیستیقباله زۆر قەلاباڵغ و ڕۆحانی بوو، تەئسیری تێ کردو لە نەچوونی بۆ حەج، زۆر عاجز بوو، وە گریا. وەهەر ئەو شەوە لەرزی لێ هات و ڕۆژ بە ڕۆژ، نەخۆشیەکەی گرانتر بوو.

نیهایەت ڕۆژی چوار شەمموی ٢٧ صەفەر ٥٨٩ﻫ، (٤ مارت ١١٩٣م) ئەمری خوای بەجێ هێنا، عومری ٥٧ ساڵ بوو. عالەم بۆی گریا و ڕۆژی وەفاتی، کەس لەماڵ خۆی نەچوە دەرەوە. بازاڕو دوکان نەبوو. ڕێگەو کۆلان خاڵی بوو. مەیتی موبارەکی، بەبێ تەکلیف و هەرا، کفن و دفن کرا. لەدوای سێ ساڵ مەلیك ئەفزەڵی کوڕی لە نزیك مزگەوتی ئەمەویە ماڵی پیاوێکی صالحی کڕی و بە قایای جەسەدی موبارەکی، ڕۆژی عاشوور، بە حورمەت و عیزەتێکی زۆر، نەقلّ کرایە ئەوێ و سەر لەنوێ دفن کراو مەلیك ئەفزەڵ سێ ڕۆژ تەعزیەی بۆ گرت.

ڕۆژی دووەمی وەفاتی، عالەم کۆبووەوەو دەنگی گریان و شیوەن ئەگەیشتە ئاسمان. مەنعی لاوانەوەی بۆ کرا، تەنیا شاعیر (عماد) قەصیدەیەکی بە کووڵ و مەرثییەی بۆ نووسی.

دوقتۆر بیللی ئەڵێ: سوڵتان، وەفاتی کرد وبەم وەفاتە، ئوومەتی ئیسلام پادشایەکی زۆر بەهێزی وای لە کیس چوو کە لە بەلایەکی وای ڕزگار کرد کە ئەوەندەی نەمابوو تووشی فەوتانی بکا. سوڵتان صەلاح ئەددین وەفاتی کرد و دوژمنەکانیشی ئیقراریان بە گەورەیی کرد. وە ئیقراریان کرد کە ئوستادێکی گەورەو عالمێکی عظیم بوو، زۆر دەرسی ئازایی و شاسواریان لێ وەرگرت، نموونەی کەرەم، میثالی خەلقی باش و سەرچاوەی ڕەحم و شەفەقەت بوو.

لە حاڵی حەیاتیدا، حەڤدە کوڕ و کچێکی هەبوو (کتاب الفتح القسی فی الفتح القدس).

ئەوصافی بلندی و ئەخلاق و تەبیاتی باشی:

لە خولاصەی تاریخی ئەم قەهەرمانی ئیسلامە، باش تێگەیشتین، کە لەو رۆژەوەی کەبوویە وەزیری خەلیفە عاضد تا وەفاتی، چەند سەعی کرد بۆ غەزاو چەند خزمەتی گەورەی بۆ عالەمی شەرق کرد، چۆن غەلەبەی بەسەر فەرەنگ و ئومەرا ئیسلامدا کردو چۆن توانی دوو مەملەکەتی وەکوو سوریەو میصر کە بە سەبەبی ئیختیلافاتی مەزهەبی و گەمعی شەخصیەوە، زۆر لەیك جویٚ بوون، لە ژێر حوکمی خۆیدا دامەزریچنیٚ ولە کوردستانەوە تا تونس و یەمەن و عەدەن، زۆر قەومی جویٚ جوێی لە ژێر نفوزی خۆیدا کۆکاتەوەو باریەتیان لە بەینا بێنێتە وجود.

لە بەینی ئەم قەومانەدا کەس نەبوو کە بەدڵ سولتانی خۆش نەویٚ و ئیتاعەتی نەکاو لە وەقتی تەنگانەدا رۆحی خۆی بۆ فیدا نەکاو ئەمەش دەلیلی موحیبەتی و حورمەتی عمومی بوو. وە بۆیە خۆشیان ئەویست چونکە مەعین و نەصیریان بوو، بۆ دوژمنیان قەهار بوو، بۆ نەفسی خۆی و بۆ ماڵی دنیا هەوڵی نەئەدا، هەموو سەعی وتەقەلای بۆ مەصلەحەتی ئیسلام بوو.

سوڵتان صەلاح ئەددین تەنیا بە عەقڵی خۆی ئیشی نەئەکرد و دایمە لە راو فیکری روئەساو عاقلان ئیستیفادەی ئەکرد. ئەم حاڵەش بە گوێرەی حوکمی دینی ئیسلام وسوننەتی پێغەمبەر بوو. قەت حەزی لە ئیستیبدادو موستەبید نەئەکرد.

زۆر جار لەسەر فیکرو قەراری هەیئەتی ئیستیشارە، رای خۆی تەرك ئەکرد (وەکوو لە بەرامبەری صورو عەککادا دیمان).

لە صەنعەتی جەلبی قلوبدا، زۆر شارەزا بوو. هەموو کەس خۆشی ئەویست، لەبەر ئەمە وەفاتی بووە سەبەری شیوەن بۆ هەموو خزم و ئومەراو ئەتباع و رەعیەتی.

هەموو کەسێك زاتی موبارەکی سوڵتانی بە باوکێکی دڵسۆز و بە رەحم، بە پادشایەکی عادل، بە حوکمدارێکی توند و کوشندە بۆ دوژمن، بە تەرەفداری راست و

بە دوژمن زاڵم و پەنای پیاوچاك بە غازێکی مەتین و خادیمێکی دین و توحیدی ئیسلام، ئەزانی.

لە خزمەتکردنی بۆ ئیسلام نە نە خۆشی و نەماڵ و منداڵی مانعی نەئەبوو.

لە وەقتێکدا کە مەلیك ظاهری کوڕی مەئمور کرد، ئەم نەسیحەتە باشەی دایە:

" تەوصیەی تەقوات ئەکەم، کە مەبدەئی هەموو خێرێکە، ئەوی خوا ئەمری پێ کردوە، منیش ئەمرت پێ ئەکەم، چونکە سەبەبی رزگاریتە، خۆت بپارێزە لە خوێن ڕشتن، چونکە خوێن نانوێ، دڵی رەعیەت ڕاگرەو تەماشای ئەحواڵی بکە، چونکە تۆ ئەمینی من و ئەمینی خوای بەسەریانەوە. دڵی ئومەراو ئەرکانی حکوومەت ڕاگرە، چونکە مۆفەقیەتی من، لە سایەی مودارای خەڵکەوەیە، حەسوودی بە کەس مەبە، چونکە ئەجەل مۆڵەتی کەس نادا. لە موعامەلە لەگەڵ خەڵکا زۆر دیقەت بکە، چونکە ئەگەر ئەوانت لێ رەزا نەبێ خوا عەفووت ناکا، بەڵام ئەوەی لە بەینی تۆو خواتا واقیع بێ، بە تۆبەکردنێ لێت ئەبووڕێ، چونکە گەورەو لێبووردە."

سوڵتان صەلاح ئەددین بەرامبەر بە ڕەعیەتی قەت کیبرو داعیەی سوڵتانی نەبوو، هەموو کەس بەبێ زەحمەت ئەیتوانی بچێتە لای نە قاپیەوان نە وەزیر، مەنعی نەئەکرد.

صاحێب شکات بەبێ ترس و خۆف، ئەچووە لای و شکاتی ئەکرد. لە هەموو لایەکەوە شکاتکەر ئەهاتە لای و قەت صەغڵەت نەئەبوو. خەڵك بۆیە ئەچوونە لای، چونکە شارەزای رەحمی و حەق سەندنی بوون. لای سوڵتان گەورەو بچووك لە مەقامی حەقدا یەك بوو. دڵێکی نازکی بوو وە زۆر موتەئەسیر ئەبوو کە دەنگی فەقیرو هەژاری ئەبیست، مەرحەمەتی ئەهاتە جۆش و چاوی پڕ ئەبوو لە فرمێسك و خەڵات و پارەی ئەدانێ.

ئینسانیەت و خێری زۆری، لەلا خۆش بوو. قەت نەی ئەهێشت لە خادەم و کۆلە بدرێ، وەلحاڵ لەو زەمانەدا حاڵی ئەم نەوعانە، زۆر خراپ بوو. کە چاوی بە هەتیوێ

بکەوتایە، مەرحەمەتی ئەهاتە جۆش و ئەگەر کەسی نەبوایە جێگەی بۆ ئەدۆزیەوە، وە ئەگەر کەسێکی ببوایە پارەو مانگانەی ئەدایە تا تەربیەی بکەن.

ڕەحمەتی خوای لێ بێت، لە جل و بەرگا لە خصوص خوارد مەسکەندا، نموونەیەکی قەناعەت و فضیلەت بوو. دەفعەیەك خانوویکی باشی بۆ خۆی دروستکرد، کە تەواو بوو، هاتە سەیری و قەدەرێ تەماشی کرد و گوتی: "لەم خانوەدا تا نیهایەت نامێنێنو ئەم خانوە لایەقی کەسێك نییە کە ئەجەلی لە شوێنی بگەڕێ و ئێمە لە دنیادا وەظیفەمان تەنیا خزمەتی خوایە".

ماڵو موڵکی زۆر، قەت مەغروری نەئەکرد و ئەی گوت: ماڵ و خۆڵ لام یەکە.

لەبەر ئەوە هەرکەس داوای لێ بکردایە، بە مەئیوسی نەیئەگێڕایەوەو دائیمە لە تەڵەب زیاتری ئەدا. لەبەر زۆری کەرەم و دەس بڵاوی، مەعییەتی زۆر جار مەوجودی پارەی خەزێنەیان لێ ئەشاردەوە، تا بە سەبەبی کەرەمی زۆری بۆ وەقتی تەنگانە بێ پارە نەمێنێتەوە. میسالێکە زۆر گەورە کەرەم و دەس بڵاوی ئەمە بوو کەلە وەقتی وەفاتیدا نە پارەو نە موڵك و نەخانووی لە پاش بەجێما.

ئەمیر محەمەد عەلی لە (رحلە الشامیە)دا ئەڵێ: " مەرحوم لە غایەت بەدەر کەریم و سەخی بوو، وە ئەڵێن لە دوای وەفاتی تەنیا چل و حەوت درهەمی لە پاش بەجێما کە میراتی سواڵکەرێکیش مومکینە لەمە گەلێ زۆرتر بێ".

لە ساڵی ١٣١٦هـ (١٨٩٨م)دا کە ئیمپراتۆری ئاڵمانیا، شامی زیارەت کرد، نوطقێکی داو گوتی:

" زۆرم پێ خۆشە کە لە شارێکدام کە لە وەقتی خۆیدا زاتێکی وای تیا ژیاوە، کە هەرە گەورەی پیاوی عەصری خۆی بوو، وە لە شەجاعەت و ئازاییدا بێ ئەمسال بوو، شۆرەت و شەهامەتی بەدنیادا بڵاو بووبووەو ئەو زاتەش قەهرەمان صەلاح ئەددین ئەیوبیە".

لە دوای ئەمە بۆ تەعظیم و تەزکار، ئکلیلێکی لەسەر مەرقەدی موبارەکی دانا.

موحەڕیری (حیاة صلاح الدین الایوبي) ئەڵێ، لە شەڕێکی ئەهلی صەلیبدا بەبێ ئەمەی کە لە تیرەبارانی لەشکری صەلیبە پەروا بکا، هەڵی کوتایە پێشەوەو بانگی کردن: لە جێگەی خۆتان بوێستن، دڵی ئەم شێرە لە دڵی شێری ئیوە بەقوەت ترە.

لە وەقتێکدا کە هیلاکی بە دەوامی غەزا، بێتاقەتی کردبوو، وەلەبەر شیددەتی نەخۆشی لەسەر ولاخەکەی زۆر ناراحەت بووبوو، پێیان گوت دابەزەو تۆزێ بحەسێرەوە، بەلام لێی قبووڵ نەکردن و گوتی: من کە لەو ولاغە دابەزیم ئەوسایە بە نەخۆشیەکەم ئەزانم.

خولاصە ئەم سوڵتانە بێ ئەمساله بە سایەی ئەخلاق و ئەصافی بڵندیەوە ببوو بە نموونەی ئەرەفی ئیسلام و تیمثالی گەورەیەتی شەرق. مەجلیس پڕ بوو لە عولەماو عوقەلا، بە قاپی پڕبوو لە فەقیرو هەژار و موحتاجین، وە لەگەڵ ئەم هەموو گەورەییەشدا، بە دەرەجەیەکی وا متواضع بوو کە گووتوویانە: " تواضع و تەقوای بەڕاستی محیر ئەلعقول بوو".

زۆر جار لە شەڕدا بۆ غەلەبە سەندن و رزگاری مەملەکەت، هۆی تووشی تەهلەکە ئەکرد. وەلحاڵ لەناو ئەمسالیدا نادر هەیە کە ئەوەندە جەلادەت و فیداکاری نواندبێ. بێجگە لەمەش بۆ رێکخستنی ئیشوکاری مەملەکەت، زۆر خەریك ئەبوو، وە لەسایەی ئەمەوەیە کە مەملەکەتی ئەیوبی لە زەمانیداو لە هەموو شتێکدا تەرەقیی کرد... بەسەر رەعیەتەوە وەکو باوکێکی دڵسۆز وابوو، دائیمە بۆ خێرو سەعادەیتان نەصیحەتی ئەکردن.

لەم خصوصاتەوە، شاهیدی هەرە بەقوەتی دوژمنەکانیەتی، واقیعەن (استانلی)ئەڵێ:

"عالەم لە ئەوصاف و ئەخلاقی ئەم سوڵتانە، ئەوەندە تێ نەگەیشتبوو، وەلحاڵ هیچ شوبهە نییە کە نەفسێکی شەریف و بڵندو قەهرەمانێکی ئازا بوو، زۆر حەساس و بە رەحم بوو، دڵێکی صاف و پاکی بۆ حەیاتی زاهیدانەی بوو. بۆ دینی زۆر بە غیرەت

بوو، وەبەم ئەوصافەیەوە بە راستی لایەق بوو کەببێتە نموونەیەکی قەهرەمانی و مەردایەتی بۆ ئیسلام".

کتێبی تاریخی مونەریخین یش ئەڵێ:

"لە خصوصی صەلاح ئەددینەوە ئەوەی کە مەسیحیەکانی تووشی دەهشەت و حیرەت کردبوو، مروەت و علو جەنابی، سەخا و کەرەمی، رەحم و حیلمی، لێبوردن و عەفووکردنی و با خصوص ریعایەتی عەهدو پەیمانی بوو، وە بە راستی زۆر مەوجیبی حیرەتە، کە ئەم هەموو ئەوصافە بڵندە، کە دڵی ئەوروپاییەکانی پڕ لە تەقدیرو تەبجیل کردبوو، هەموو ئەمانە وەصفی زاتێکی وایە کە غەلەبەی بەسەریانا کردوەو لە ئاسیای دەرپەڕاندوون".

حورمەتی مەعییەتی خۆی ئەگرت و لەگەڵیان زۆر باش بوو، وە ئەگەر قەباحەتێك لە یەکێکیان بقەومایە، قەت نەیئەدایە رووی. قسەی کەم ئەکرد و مەعییەتیشی بەم تەرحە فێر کردبوو. مەجلیسی زۆر پاك بوو، کەس نەیئەوێرا لە عەلەیهی دراوسێ وە یا کەسێك غەیبەتی لەلا بکا. مالو منداڵی خۆی خۆش ئەویست، زۆر جار لەگەڵ منداڵەکانیا یاری ئەکرد. زۆر دیندار بوو وە منداڵەکانیشی بەو تەرحە پێکەیاندبوو. عەدالەتی زۆر لە لا خۆشەویست بوو، هەرکەس خیلافی حەرەکەتی بکردایە، بە شیددەت جەزای ئەکرد. حەفتەی دوو دەفعە بە نەفسی خۆی، بۆ بیستنی شکاتی مظلومین دائەنیشت. دەرگای بۆ گەورەو بچوك بۆ فەقیرو دەوڵەمەن کرابوەوە. ئەم عادەتەی لە وەقتی سەفەریشدا نەئەگۆڕی.

(ئیستیفان سن) ئەڵێ:

" صەلاح ئەددین لە ئیجرائاتیدا موەفەق، لە ئیشیدا شارەزا، لە تەقدیرو لێکدانەوەی قوەتی دوژمندا وریا بوو. کە قەراری بۆ کردنی ئیشێك بدایە، لە کردنیدا هیچ تەرەدودی نەئەکرد. لە ئیشدا قەت هیلاکی و بێزاری نەئەزانی، بەرامبەر زەحمەتو هیلاکی زۆر صەبور بوو. ئەمنیەتێکی خاروقلعادەی بە نەفسی خۆی بوو.

ئەو هەوو ئەوصاف و مەزایا بڵندەی تیا ظاهر بوو. نەفەری لە ئیشدا زۆر صادق و حوکمیشی دەرحەق زۆر عادل بوو".

سوڵتان صەلاح ئەددین لە جەلدی دووەمی تەرجەمەی (مصور تاریخ اسلام) دا لە تەرەف سەیید ئەمیر عەلی یەوە بەم تەرحە وەصف کراوە:

" صەلاح ئەددین جهانك اك بوبوك و اك قهرمان حکمدار درندن بری ایدی"

ئەحمەد زەکی پاشا لە مجەلەدی (رمسیس)دا بە موناسەبەتی کاسەکەی صەلاح ئەددین ئەڵێ:

" قەومی قبطی، ئەم پادشا گەورەیەیان زۆر خۆش ئەویست، چونکە حیمایەو ریعایەتی کردن. لە دەوری سوڵتەنەتیدا سەعادەت و رەفاه یان چاو پێ کەوت، دەلیلی هەرە گەورەی ئەم موحەبەتەش ئەمەیە کە رەسمی سوڵتان سەلاح ئەددین یان لە تەنیشت کاسەی موقەدەسەوە داناوە".

لە وەصیەت نامەکەیدا فەرموویەتی: "بۆ ئەمەی کە رۆژی حەشر شاهیدی غەزام بێ، شیرەکەشم لەگەڵ بنێژن" (هامەر ، جلد٤، ل٢٠٧، و ٢٠٩).

ئاثاری عومران و مەدەنیەتی:

ئاثاری عظمەتی سوڵتان صەلاح ئەددین، تەنیا عیبارەت بە غەزاو تەوحیدی ئیسلامو حوسنی ئیدارەو دەهای حەربی و سیاسەتی نەبوو. لەگەڵ ئەمەشدا زۆر بە بینای باش باش، وڵاتەکەی رازاندۆتەوە. لە ٥٦٦هـ دا، لە نزیك (موطەوتی قەدیم) مەدرەسەی ناصرەیەی بۆ تەدریساتی مەزهەبی شافیعی دروس کردو ئەمەش ئەووەڵ مەدرەسەیەکە کە لە میصردا دروست کراوە. لە دوای ئەمە (مدرسە القمحیە)ی لە نزیك ئەوەوە بینا کرد بۆ مەزهەبی مالکی. لە ٥٧٢ شدا (مدرسە الحنیفە)ی لە ماڵی (وزیر البطائحي)دا کردەوە کە ئێستاکە (السیوفیە)ێ پێ ئەڵێن. لەگەڵ کردنەوەی ئەم مەدرەسانەدا وەڤیفەی بۆ مامۆستا و قوتابیەکانیش تەعین کردو بەم تەرحە توانی لە جێگەی مەزهەبی شیعە، مەزهەبی سوننی بڵاوکاتەوە.

صاحێبی کتێبی (صبح الاعشی) ئەڵێ:

" خانەقاو تەکیە، لە پێش حکورمەتی ئەیوبیەدا لە میصر دا نەبوو، وە ئەووەڵ موئەسیسی ئەمانە سوڵتان صەلاح ئەددینەو لە دروستکردنی خانەقای (صلاحیە)وە کە بە (سعید السعداء) مەشهوورە، دەسی پێ کرد و بەعزێ ئەوقافیشی بۆ دانا".

ئەساسی قوەتی بەحریە لە میصر دا، لە تەرەف سوڵتان صەلاح ئەددینەوە دانراو بە عینوانی (دیوان الاسطول) دائیرەیەکی مەخصوص لە ژێر نظارەی مەلیك عادلی برایدا بۆ دامەزراند. ئەسکەندەرییەو دمیاط لە قەراغ بەحری سپی، وە فسطاط و قوص لەسەر نیل، بەندەری بەحریی موهیم بوون.

چونکە دی کە ئەسکەندەریە دایمە تووشی تعرضی فەرەنگ ئەبێ شورەو قەڵای زۆر باش تەعمیر کردەوە، وە لەوێ و لە میصر دا دوو خەستەخانەشی دروست کرد. قەصی (عەزیز بن ئەلمغر)ی فاطیمیشی کرد بە خەستەخانەو لەناو ئەو قەصرەدا غەریا خانەیەکیشی تەئسیس کرد.

بۆ ئیصلاحی زراعەت و تەسهیلاتی زوراع، بەعزێ پردو جۆگەشی دروست کرد. بەغەیری ئەمانە شوورەیەکی مەحکەمیشی بە دەوری پایتەختی میصردا کە عیبارەت بوو لە فسطاط و عسکرو قطائع و قاهرەی مضریەدا، کێشاو قەڵایەکی مەحکەمیشی لە جێگەیەکی بەرزیدا کە بتوانێ مودافەعەی ئەو چوار گەڕەکە بکا، دروست کرد.

لە ناو ئەو قەڵایەشدا خانوویەکی بۆ خۆی و سەرای حکورمەتی تیا بینا کرد. ئێستاکەش بەسەر دیواری ئەم قەڵایەوە رەسمی هەڵۆیەك هەیە کە عەلامەتی بایەخی نەفسی سوڵتان صەلاح ئەددین بوو (هەڵۆیەکی سوور لەسەر خامێکی زەرد).

رەسمی کەمەرکێشی بە تەواوی لەغو کردەوەو بەم تەرحە ئیشوکاری زوراع و توجاری زۆر سەهل کرد. واقیعەن لە دەوری حکورمەتی فاطیمیدا ئەهلی میصر لە ژێر باری گرانی ئەم رەسمەدا بە تەواوی پشتی کۆمابووەوەو لە رووی ئەمەوە، زۆری ظوڵم لێ ئەکرا.

بێجگە لەمەش، ساڵی دوو هەزار دیناری لەگەڵ هەزار ئەردەب گەنمی بە ئەمیری مەککە ئەداو رەسمی لەسەر حەجاج هەڵگرت. دووقتۆر (ئەحمەد بیللی) لە نیهایەتی بەحسی ئەم سوڵتانە گەورەیەدا ئەڵێ:

" ئەمەی کەباسمان کرد، جزئێکە لە ئەوصافی ئەم سوڵتانە گەورەیەو ئەم سەرداره بە شەوکەتەو ئەم فاتیحە مظفرة، من لەو فیکرەدام کە ئەگەر ئەمسالی صەلاح ئەددین لەناو ملوکی ئیسلامدا زۆر هەڵبکەوتایە، ئەحواڵی ئیسلام بەم نەوعە لە خاریج و داخل دا بێ خێرو پەشۆکاو نەئەبوو".

سەیید ئەمیر عەلی ئەڵێ: (الفضل قاضي) کە وەزیری بوو لە ئومووری خەیریەدا زۆرێ یارییەی ئەدا، شورا حکوومەتی صەلاح ئەددین، تەنیا قەرەقوش، حسام ئەددینو مەشطوب و ئەمثالی نەبوو، وەکو قاضی و کاتب عمادئەددین و عیسا الحکاریو بەعزێ عولەمای بەشۆرەتیشی تیابوو.(١١)

کوڕانی سوڵتان صەلاح ئەددین:

سوڵتان صەلاح ئەددین لە حاڵی حەیاتیدا حکومەتی فەلەستین و سوریەی بە مەلیك ئەفەضل عەلی (ئەبو ئەلحەسەن نورئەددین)، و میصری بە مەلیك عەزیز عوسمان (ئەبو ئەلفەتح عمادئەددین)و حەلەبیشی بە مەلیك ظاهری غازی (غیاث ئەددین)دابوو.

مەلیك عادلی براشی بەشێکی جەزیرەی بە دەسەوە بوو. کوڕانی شێرکۆهی مامیشی لە حمص دا جێگیر بوون و یەمەنیش بە دەسی کوڕانی سەیف ئەلئیسلام (طفکتین)ی برایەوە بوو. لە وەقتی وەفاتیدا سوڵتان کەسی نەکردبوو بە واریث و خەڵەف، لەبەر ئەوە کوڕەکانی هەرکەسە لە جێگەی خۆی ئیدارەی حکوومەتیان کرد و تەقریبەن نزیکی ساڵێك تابیعیەتی عالییەی مەلیك ئەفەضل یان محافظة کرد.

مەلیك ئەفزەڵ، مەلیك عەزیز، مەلیك عادل؛

مەلیك ئەفزەڵ، کوڕە گەورەی سوڵتان صەلاح ئەددین بوو، وە لەدوای باوکی مەتبوعی باقی حکومەتانی ئەیوبی بوو، ضیاءالدین ئیبن ئەپیر (برای موئەریخی مەشهوور ئیبن أثیر) وەزیر و مودیری ئوموری بوو. ئەو وەزیرە، لە ئیدارەو سیاسەتدا زۆر ضعیف بوو. لەبەر ئەوە ئینتیقامی ئیدارە زۆر تێکچوو، وە لە رووی ئەم وەزیرە بێ ئیدارەو تەدبیەوە، ئومەرای مەشهوورو ئێشکداری زەمانی سوڵتان صەلاح ئەددین زۆر لەبەرچاوی مەلیك ئەفزەڵ کەوتن و عەزل کران. لەبەرئەمە، هەموویان عاجزبوون و یەك لە دوای یەك سوریەیان بەجێ هێشت و چوونە میصر لای مەلیك عەزیز. وە زاتەن زۆری پێ نەچوو، مەلیك عەزیز سەربەخۆیی میصری ئیعلان کرد و لە ٥٩٠ هـ دا، بۆ زەوت کردنی موڵکی براکەی، بە لەشکرەوە رووی کردە سوریە.

ئیختیلافی بەینی ئەم دوو باریە بەناو بژی مەلیك عادل و بەعزێ ئومەرای ئەیوبی، هەرچۆنێ بوو، ئەمجارە تەسکین کرا. بەڵام ساڵی دوایی، مەلیك عەزیز دیسانەوە هاتە سەر شام و ئەمجارە مەلیك عادل یارمەتی مەلیك ئەفزەڵی داو بە سیاسەت و تەشویقاتی خۆی، لەشکری میصری لە مەلیك عەزیز وەرگێڕاو ئەم شازادەیەش بە نەتیجە، مەجبوور بوو گەڕایەوە میصر.

مەلیك عادل، لە ئووەڵدا بە ظاهر، تەرەفداری رێك کەوتنی برازاکانی بوو، بەڵام لە دواییدا کە تەماشای بێ ئیدارەیی و بێ تەجرەبەیی کردن وزانی کە رەنجی سوڵتان صەلاح ئەددین لە رووی کوڕەکانیەوە، مومکینە بە باد بچێ، وە مەملەکەتی ئەیوبی تووشی نشوستی و بێ هێزی ببێ، ویستی ئیدارەی مەملەکەت بگرێتە ژێر دەستی خۆیو زاتەن نارێکی برازاکانیشی بۆ ئەم مەقصەدە خدمەتی بوو.

بەم فیکرە لای مەلیك ئەفزەڵی گرت و مەلیك عەزیزی بە نائومێدی گێڕایەوە میصرو لەپاشدا دیسانەوە ئاشتی کردنەوەو مەلیك ئەفزەڵ گەڕایەوە شام و خۆشی لە میصردا بۆ رێکخستنی ئیشوکاری میصر، بەناوی مەلیك عەزیزەوە مایەوە. لە حەقیقەتدا

ئەیویست بناغەی حاکمی خۆی لە مەملەکەتی فیرعەونەکانا دابنێ. لەدوای بەینێك، بە بەعزێ بەهانە، لەگەڵ مەلیك عەزیزدا لەشکریان کردە سەر مەلیك ئەفزەڵ لە دوای شەڕو دەعوا لە ٥٩٢ هـ دا شام زەوت کراو مەلیك ئەفزەڵی بەدبەخت، لە باتی دیمەشق، بە ناعیلاجی بە قەڵای (سارخد) رازی بوو، سوریە بەناوی تابیعی ظاهیری میصر، کەوتە دەس مەلیك عادل.

واقیعەن ئەم موعامەلەیە لە خصوص ئەخلاق و خزمایەتیەوە، زۆر ناشیرین بوو، بەلام سەلامەتی مەملەکەتی ئەیوبی وای ئیجاب ئەکرد و لازم بوو بەرامبەر بە تەعەرەچاتی یەك لە دوای یەکی ئەهلی صەلیب و رێکخستنی ئیشوکاری مەملەکەتی ئەیوبی، حوکمدارێکی بە شەوکەت و سەردارێکی بە نفوز و تەجرەبە، بێتە سەر ئیش. لەبەر ئەمە هەر تەماشای مەصڵەحەتی عمومی بکرێ، هیچ عیتابێکی تاریخی روناکاتە فاتیحی کەرگ.

مەلیك عادل لە دوای ساخ کردنەوەی سوریە بۆ خۆی و رێکخستنی کاروباری، تەفتیشێکی ئەحواڵی جەزیرەی کرد و ئیدارەی ئەویشی دامەزراند. وە لەدوای وەفاتی کتوپڕی مەلیك عەزیز (٢٧ محرم ٥٩٥)، بە ناعیلاجی گەڕایەوە سوریە، چونکە مەلیك ئەلمەنصور محموودی کوڕی مەلیك عەزیز هێشتا منداڵ بوو. مەلکی ئەفزەڵی مامی بانگ کرابووە میصرو کرابوو بە نائیبی مەلیك مەنصور.

مەلیك ئەفزەڵ ویستی لەم وەظیفە تازەیە ئیتیفادە بکاو حەقی خۆی لە مەلیك عادلی مامی مسێنێ، لەگەڵ مەلیك ظاهری برای کە حاکمی حەلەب بوو، موخابەرەی کرد و وەعدی یارمەتی لەویش سەندو هاتە سەر ئەوەی کە لەشکر بکاتە سەر سوریە.

مەلیك عادل، لەم کەین وبەینە خەبەردار بوو، وە بە نفوزو سیاسەت زوو بەنی مەلیك ئەفزەڵ و ئومەرای مەعیەتی تێکداو بە لەشکرێکەوە رووی تێکردو تەنگی پێ هەڵچنی، نیهایەت لە ربیع الثانی ٥٩٦هـ دا، مەجبوری تەسلیم بونی کرد و خۆی و

مەلیك مەنصوری لە میصر کردە دەرەوەو مەملەکەتی میصریشی داگیر کرد و مەملەکەتی خۆی ئیعلان کرد.

مەلیك ئەفزەڵ ی بەدبەخت، بە مەئیوسی گەڕایەوە قەڵای (سرخد). لە دوای بەینێك مەلیك ظاهری برای، ویستی شامی بۆ بسێنێتەوەو حەتتا بە لەشکری حەلەبەوە هاتە سەر ئەم شارەو موحاصەرەشی کرد، بەڵام ئەو وەقعەیەش سیاسەت و تەدبیری مەلیك عادل بە فریادا گەیشت و بەینی دوو برای تێکداو مەلیك ظاهر وازی لە موحاصەرە هێناو گەڕایەوە حەلەب. مەلیك ئەفزەڵیش گەڕایەوە سرخد.

لە دوای بەنێك مەلیك عادل، قلعەت ئەلنەجم و سروج صمصادیشی دا بە مەلیك ئەفزەڵ، بەڵام ئەم ئیحسانە، ئەوەندەی دەوامی نەکردو لە ٥٩٩ دا لە دەستی سەندەوە.

دایکی مەلیك ئەفزەڵ گەڵ تکای لە مەلیك عادل کرد، بەلام فائیدەی نەبوو. مەلیك ئەفزەڵ کە وایزانی، قەڵای صمصادی تەعمیر کردەوەو خۆی بە تابیعێکی سەلجوقی رۆم ئیعلان کردو مودەتێکیش بەو نەوعە رایبوارد. حەتتا کە مەلیك ظاهری برای وەفاتی کرد بە یارمەتی (کیکاوس)ی حوکمداری سەلجوقی، ویستی حەلەب بگرێ و حکوومەتێك بۆ خۆی پێکەوە بنێ. بەڵام ئەم ئاخرتەقەڵایەش، بە سەبەبی ناڕێکی موتەفیقەکانی و موداخەلەی مەلیك ئەشرەفی کوڕی مەلیك عادلەوە سەری نەگرت (٦١٥ھ) وە شازادەی بەدبەختی بە مەئیوسی گەڕایەوە صمصادو تا ئاخیری عومری مەتروك و مەهجور لەوێدا ژیاو لە ٦٢٢ دا کتوپڕ وەفاتی کرد.

سەڵتەنەتی مەلیك عادل:

سەیف ئەددین مەلیك عادل لە ١٦ی رەبیعوئەلئوخرە ٥٩٦ھ (٢ شوبات ١٢٠٠م)دا لە قاهیرە حوکمداریی خۆی ئیعلان کرد، وە وەکوو باسمان کرد بە صورەتێکی ماهیرانە، مەملەکەتی سولّتان صەلاح ئەددینی تەقریبەن بە تەواوی، (بێجگە لە حەلەب) هێنایە

ژێر حوکمی خۆی. لە خصوصی ئیدارەوە، لەسەر شوێنی کاکی رۆیشت و ئیدارەی مەملەکەتی بەناوی خۆیەوە دایە دەس کوڕەکانی. مەلیك کاملی بەسەر میصرەوە، (مەلیك المعظم عیسا)ی بەسەر سوریەوەو (مەلیك ئەلئەشرەف موسا)ی بەسەر جەزیرەوە دانا. بەعزێ لە کوڕەکانی تریشی کرد بە حاکمی جێگایانی تر و تابیعی براکانی بوون.

لە دەوری حکومەتی مەلیك عادل دا، تضیقاتی ئەهلی صەلیب ئەوەندە نەبوو. لەگەڵ ئەمەشدا ئومەرای فەرەنگ، بە ئاینێکی مەخصوص، ئەو عەهدو پەیمانەی کە لەگەڵ سوڵتان صەلاح ئەدینیان کردبوو، شکاند. وە ئۆردوویەکی گەورەی ئەهلی صەلیب لە عبرەوە هاتە سەر بەیروت و گرتی. ئەم تەعەڕوزە تەصادوفی وەقتی شەڕو هەرای بەینی کوڕانی سوڵتان صەلاح ئەددینی کردبوو.

مەلیك عادل لەدای هاتنە سەرتەختی، بە لەشکرێکەوە چوو (یافە)ی داگیر کرد. ئەهلی صەلیبیش (تیبنین)یان موحاصەرە کرد، بەڵام بۆیان نەگیراو داوای صوڵحیان کردو موتارەکەیەکی سێ ساڵی لە بەینەداکراو فەرتەنەی ئەهلی صەلیبی چوارەم بەم تەرحە بڕایەوە.

لە ٦١٣ دا مەلیك ظاهر غازی، حاکمی حەڵەب، وەفاتی کردو تەشەبوسی مەلیك ئەفزەڵ بۆ گرتنی ئەم شارە، لەگەڵ (کیکاوس)ی سەلجوقی رۆمدا سەری نەگرت و حەڵەبیش کەوتە دەس مەلیك ئەشرەفی کوڕی مەلیك عادل، وە ئیدارەی کوڕانی قەهرەمانی هەرە گەورەی ئیسلام، بەم تەرحە دوای هات.

لە بێ طالیعی مەلیك عادل بوو کە ئاگری ئەهلی صەلیبی ئەمجارە، نەگەیشتە مەملەکەتی ئیسلام و تەنیا ئستامولی سوتاند و وێرانکرد.

پاپا (ئینوسانی سێیەم)، لە ١٢١٦ — ١٢١٧ م دا، فەرتەنەی ئەهلی صەلیبی پێنجەمی ئیجاد کرد. قەڕاڵی (مەجاڕ)، وە دوقەکانی ئاوستریاو باویرا، لەگەڵ ئومەرای ئاڵمانیا جنوبی، هەموو داخڵی ئەم قافڵەی پێنجەمە بوون. وە ئۆردوویەکی ٢٥٠,٠٠٠

کەسی (زۆری ئاڵمان بوو)، رووی کردە ساحیلی سوریەو لە بەحر هاتنە دەرەوەو تەرەفی عەککایان تاڵان و وێران کرد وحەتتا لەگەڵ گەورەکانی سوریەشدا کەوتنە شەڕەوە. لە دواییدا قەراریان دا کە بچنە سەر میصر. واقیعەن گەڕانەوە قەراغ بەحرو سواری گەمیەکانیان بوون و-روویان کردمە مەنصەبی نیل و لەوێ هاتنە دەرەوەو دەوری دمیاطیان دا.

مەلیك عادل لەو بەینەدا، لە شیماڵی سوریە بوو، کە خەبەری دمیاطی بیست، بە تالووکە بوو بۆ کۆکردنەوەی لەشکر و موقابەلەی ئەهلی صەلیب. رووی کردە شام، بەڵام ئەجەل مۆڵەتی نەداو لە نزیك شام لە (علاکین)دا وەفاتی کرد (جەمادی ئەلئاخر ٦١٥ه، ٣١ ئۆغسطوس ١٢١٨م).

ئەوصاف و میزاتی:

مونەلیفی "مصور تاریخی اسلام"، سەیید ئەمیر محەمەد عەلی ئەڵێ، سەیف ئەددین مەلیك عادل، ئەهلی مەعریفەت و تەدبیر، زۆر دوورئەندێش، لە حەرەکاتیا فضیلەت پەروەرو لە تەشەبوساتیا بە ثبات و لە ئەعمالیدا مەیالی چاکە بوو.

وەکوو کاکی زۆر عیلم و مەعاریفی خۆش ئەویست.

بە ئازایی و بەجەرگی لە شەڕدا، بە عەقڵ و کەماڵی لە ئیدارەو سیاسەتدا، لە زەمانی کاکیا دەسەڕاستی بوو، چ لە زەمانی کاکیاو چ لەدەوری حکوومەتی خۆیدا غەزایەکی زۆری لەگەڵ ئەهلی صەلیب کردوە.

لەگەڵ قەڕاڵی ئینگلیز (ریشاری شێردڵ) دا زۆر دۆستایەتی بوو. وە ئەم قەڕاڵە لە موخابەبەو موکالەمەدا، (خۆشەویست وبرام)ی پێ ئەگوت، وە حەتتا بەناوی ئەم دۆستایەتیەوە، مەلیك کاملی کوڕی کردبوو بە (شوالیە — جەنگاوەر).

لە سکەدا عینوانی (ئەبو ئەلفدا)ی قبووڵ کردبوو. لە زەمانی خۆیدا شەوکەت و سەطوەتی حکوومەتی بە تەواوی محافەظە کرد.

دەوری سەڵتەنەتی مەلیك كامل:

عینوانی (ناصرئەددین)و كونیەی (ئەبو ئەلمعالی محەمەد)ەو كوڕی مەلیك عادلە، لە رەبیعولئەوەلی ٥٧٦ ھ دا ھاتۆتە دنیاوە. لە دوای وەفاتی باوكی بوو بە حوكمداری میصر و دەركردنی ئەھلی صەلیب لە دەوری دمیاط و خاكی میصر، كەوتە عۆدەی ئەو.

لەو بەینەدا ئەلمەلیك ئەلموعەظەم عیسا (شەرەف ئەددین) حوكمداری سوریە بوو، مەلیك ئەلئەشرەف موسا (مظفر ئەددین)یش ئیدارەی حەڵەبی گرتبوە دەس خۆی.

ئۆردووی ئەھلی صەلیب، مودەتێكی زۆر دمیاگی موحاصەرەو تەضیق كرد، چ موحاصرین و چ مەحصورین، لەبەر نەخۆشی و برسیەتی، ضایەعاتێكی زۆریانداو لەدوای ساڵ و نیوێك موحاصەرەو تضیق، ئینجا دمیاط كەوتە دەس ئەھلی صەلیب لە ئیبتیدای مودافەعەدا، ئەھالی و مودافیعینی ئەم شارە، ٧٠,٠٠٠ كەسێك بوو، بەڵام لە وەقتی تەسلیمیدا، تەنیا سێ ھەزارێكی مابووەو ئەمانەش لە تەڕەف ئەھلی صەلیبی موتەعەصیب و خوێنخوارەوە، قەتڵ و عام كرا.

ئۆردووی صەلیب لە دوای گرتنی دمیاط رووی كردە قاھیرە. ئۆردووی مەلیك كامل، ھەرچەندە لە تەڕەف لەشكری براكانیەوە تەقوییە كرابوو، بەڵام دیسانەوە بە نەظەر ئۆردووی دوشمنەوە زۆر كەم بوو، وە بەربەستی تعرضی پێ نەكرا، لەبەر ئەوە مەلیك كامل لەگەڵ قوماندانی ئۆردووی ئەھلی صەلیب كەوتە مەوخابەرەوەو بە شەرطی وازھێنان لە دمیاط، وەعدی رەتكردنەوەی فەلەستینی دانێ، بەڵام ئەم تەكلیفی صوڵحە، لە تەڕەف ئەھلی صەلیبەوە قبووڵ نەكرا.

سقوطی دمیاط وتەعەروضی ئەھلی صەلیب بۆ سەر قاھیرە، لە ئەوروپادا تەئسیرێكی زۆری بوو، ئەھلی صەلیب كەوتە طەمعی میصر، وە مەلیك كاملیش بۆ نەجاتدانی میصر حازر بوو واز لە قودس بھێنێ. لەم حاڵەدا بەطاشەتی ئۆردووی ئەھلی صەلیب و طفیانی نیل، فەرحەتێكی باشی دا بە مەلیك كامل.

ئەمری دا هەموو سەدەکانیان شکاند و ئەرازی دەلتا غەرق کرا. خەتی رەجعەتی ئەهلی صەلیب بڕرا، لە بەحرەوە خواردەمەنیان نەئەگەیشتێ، وە تووشی برسیەتیەکی خراپ بوون. وە لەلایەکی تریشەوە، لەشکری ئیسلام بە کۆمەڵی بچوك بچوك، لێیان کەوتبوونە هجوم و تەعەروضێ و شڵەژاندبوویانن. لەسەر ئەم ئەحواڵە، ئەهلی صەلیب کەوتە تەڵەبی صوڵحەوە، بە شەرطی موساعەدەکردن بە گەرانەوەیان و موساعەدەی زیارەی حەجاجیان، صوڵحیان کرد و ڕۆیشتن.

لە دوای ئەمە کە هەرای ئەهلی صەلیبی شەشەم بڕایەوە، ئەوەندەی پێ نەچوو لەناو کوڕانی مەلیك عادلدا شەڕی خۆماڵی دەسی پێ کرد. مەلیك ئەلموعەظەم عیسا، حاکمی سوریە، لەکاکی وەرگەڕاو چاوی بڕیە تەختی میصرو خەریك بوو صەغڵەت بوو. لەو وەقتەشدا ئیمپراتۆری ئاڵمانیا (فرەدریقی دووەم) بە لەشکرێکی گەورەوە رووی کردبووە میصر. مەلیك کامل، ناعیلاج ماو کەوتە موخابەرە لەگەڵ ئیمپراتۆرو ویستی صوڵحێکی لەگەڵ بکا.

بە تەقدیری خوا، لەو بەینەدا مەلیك المعظمی حوکمداری سوریە, وەفاتی کرد (ذی ئەلقعدە ٦٢٣ هـ) و مەملەکەتەکەی بۆ مەلیك ناصر داودی کوڕی بە جێهێشت. مەلیك کامل لەم وەضعیەتە ئیستیفادەی کرد وبەلەشکرەوە رووی کردە شام، مەلیك ئەشرەفی برای لە ئەوەلا ویستی یارمەتی مەلیك ناصر بدا، بەلام لە دواییدا لەگەڵ مەلیك کامل رێکەوت و بەیەکەوە شامیان گرت و مەلیك کامل بەرامبەر بە بەعزێ وڵاتانی جەزیرە شامی دا بە مەلیك ئەشرەف ٦٢٦هـ، وە کەرگ و ئەلشواك و بەعزێ قەلای تر، لە باتی شام، درا بە مەلیك ناصر داود (١٢)

مەلیك کامل، لە دوای جێبەجێکردنی ئیشوکاری سوریە، رووی کردە جەزیرە (مەزۆپۆتامیا)، وە بۆ بەربەست کردنی لافاوی خوارەزمی و موغۆل، ئەم وڵاتەی تنظیم کرد و بەعزێ جێگەشی کە بەدەس ئەم و ئەوەوە بوو زەوت کرد و (حصن کرد)ی بە ناوی مەلیکی خاصەوەدا بە مەلیك نەجم ئەددین ئەیوبی کوڕە گەورەی و بەسەر

جەزیرەوە دانا، لە دوای بەینێ، موساعەدەی کرد کە نەجم ئەددین ئەیوب لەشکری بێ صاحێبی خوارەزمی بگرێتە ژێر دەسی خۆی تا بتوانێ بەربەستی لافاوی موغۆل ببێ.

لە ٦٢٩ ھ دا (١٢٢٩م)، ئیمپراتۆری ئاڵمانیا فرەدریق، کە گەیشتە سوریە، موزاکەراتی صوڵحەی بەینی ئیمپراتۆر و مەلیك کامل لەم رۆژانەدا دوایی هات.

بە گوێرەی ئەم موعاهەدەیە قودسی شەریف لەگەڵ ناصرەو أظرافی و لە عەککاوە تا یافە، پارچەیەکی ساحیلیش، بە موەقەتی کەوتە دەس فرەدریق و بەرامبەر بەمە تا مودەی دە ساڵ و شەش مانگ و دە رۆژ واز لە شەڕ هێنرا. وە لە لایەکی تریشەوە بەرامبەر بە هەموو دوژمنێك ئیمپراتۆر ئەبوایە یاریەی مەلیك کاملی بدایە. خولاصە ئەم موعاهەدەیە نە موسڵمان و نە گاووری مەمنون نەکرد، وە ئیمپراتۆریش زۆری پێ نەچوو فەلەستینی بەجێ هێشت و چووەوە بۆ ئاڵمانی.

لە دوای ئەم صوڵحە زۆری پێ نەچوو کە بەینی مەلیك کامل و مەلك ئەشرەفی برای، لەگەڵ سوڵتانی رۆم تێکچوو. وە سوڵتان کەیقوبادی سەلجوقی، لەشکری کردە سەر شیمالی جەزیرە (٦٣١ھ) و لەگەڵ لەشکری ئەیوبیدا کەوتە شەڕەوە. لە ئەوەلا، تاڵعی شەر بۆ لەشکری سەلجوقی موساعید بوو، وە بەعزێ جیگەیان لە موڵکی ئەیوبی داگیر کرد، بەڵام پێیان محافظة نەکرا، وە نیهایەت ئەم دەعوایە بە وەفاتی سوڵتان کەیقوباد بڕایەوە، وە لەشکری سەلجوقی لە خاکی ئەیوبی دەرکرا (٦٣٣ھ).

رێکیی بەینی مەلیك کامل و مەلیك ئەشرەف، ئەوەندە دەوامی نەکرد و مەلیك ئەشرەف لە عەلەیهی کاکی، لەگەڵ باقی ئومەرای ئەیوبیدا ئیتیفاقی کرد. مەلیك کامل ئەمەی بیست و دەس پێشکەرکی کرد، بە لەشکری میصرەوە رووی کردە شام. بەلام لە پێش ئەوەدا کە لەگەڵ لەشکری مەلیك ئەشرەف و موتەفیقەکانی بکەوێتە شەرەوە، مەلیك ئەشرەفی برای لە شام ئەمری خوای بەجێ هێنا (٤ی محرم ٦٣٥) وە شاری شام بێ موحارەبە کەوتە دەس مەلیك کامل. بەلام بەرامبەر بە تەسلیم کردنی ئەم شارە (بەعلەبەك) و (بصری)ی دا بە مەلیك صالح ئیسماعیلی برای.

مەلیك كامل لە دوای ئەم غەلەبەیە، بە چەند مانگێك لە دیمەشق وەفـاتی کـرد (٢١ رجب ٦٣٥هـ، ٨مارت ١٢٣٨م).

ئەوصاف و مزیاتی:

مەلیك کامل، بێ شوبهە حوکمدارێکی زۆر بـاش و موقتـەدیر بـوو. ئەوصـافی بڵنـدی خـۆی، چ لـە مەیـدانی شـەڕداو چ لـە ئومـوری سیاسـیدا، زۆر چـاك نوانـدوە. وەفـاتی، مەبدەئی نوشوستی حکومەتی ئەیوبیە. لە تەڕەف (ریشاری شێردل) ەوە بە (شـوالیە) قبوولێ کرابوو. لە خصوص عێرافان و عومرانەوە، لەسەر شوێنی بـاوك و مـامی ڕۆیـش. بـەعزێ ئاسـاری باشـی هەیـە و لەگـەڵ ڕێکخسـتنی ئومـوری ئەسقاو ئـەروای، میـصر، لەگەڵ خەریك بوو. تەحکیماتی قەڵای قاهیرەش لە زەمانی ئەودا تەواو کرا.

واقیعـەن بـە سـەبەبی تەسـلیم کردنـی قودسـی شـەریف و بـەعزێ جێگـەی تـر بـە ئیمپراتۆری ئاڵمانیا، بە ظاهر لایەقی عیتابە. بـەڵام لـە پـێش ئەمـەدا کـە ئینـسان لـەم خصوصەوە حوکمێکی قطعی بدا، لازمە ملاحظەی وەزعیەتی سیاسـییەی ئـەو زەمانـە بکاو ئەحواڵ و حەسادەتی براکانیش بێنێتە بەرچاو.

مەلیك عـادلی دووەم:

لەدوای وەفاتی مەلیك کامل، ئومەرای شەیوبی، مەلیك عـادلی دووەمیـان، کـە کـوڕە بچووکی مەلیك کامل بوو، بـە سـوڵتان ئـیعلان کـرد. وەلحـاڵ ئـەم شـازادەیە، چ لەبـەر بچووکی و چ لەبەر بێکارەیی، قابلیەتی حوکمداریی نەبوو. وەلەم خصوصەوە حەق لـە تەڕەف مەلکی نەجم ئەددینی بار گەورەیەوە بوو، کە لە وبەینەدا حاکمی جەزیرە بوو. لەوەقتێکدا کە لەگەڵ موحاصەرەی (ڕەها) خەریك بوو، خەبەری وەفاتی باوکی زانی و وازی لە موحاصـەرە هێنـاو لـەوەدا بـوو کـە بـێ بـۆ سـوریە، بـەڵام لـە پڕێکـا تووشـی

عوصیانی خوارەزمییەکانی مەعیەتی بوو، وە ویستیان بیگرن، هەچۆنێ بوو نەجاتی خۆی دا و خۆی گەیاندە سنجار.

بەدرئەددین لۆلۆی حاکمی موصلْ، کە یەکێ لە دوژمنانی ئەمیر نەجمەدین بوو، لەم فرصەتەدا ویستی مەحووی بکاتەوەو لە سنجاردا موحاصەری کرد.

بەلاّم قاضیە عاقلەکەی شازادە، بە حوسنی تەدبیری، خوارزمیەکانی لەگەلْ ئاشت کردەوەو بە یارمەتی ئەو لەشکری بەدر ئەددین لۆلوئی زۆر خراپ شکاندو لەوێوە رووی کردە دیاربکر. وە سولْتانی رۆمیشی لە دەوری ئەم قەلاّیەدا شکاندو ولاّتانی جەزیرەی دیسانەوە هێنایە ژێر ئیطاعەی.

لە سالّی ٦٣٦ هـ دا، حاکمی شام (مەلیك جواد یونس)، تەکلیفی گۆرینەوەی سنجارو رەقەو عانەی لەگەلْ شام، لە ئەمیر نەجم ئەددین کرد. ئەمیر نەجیم ئەددین ئەم فرصەتەی لەدەس نەداو قبوولّی کرد. تورانشاهی کوری بەسەر جەزیرەوە بەجێهێشت. حەران و رەها و بەعزێ جێگەی تریشی، دا بە ئومەرای خوارەزمی. وە بە لەشکرێکەوە رووی کردە سوریە و شامی گرت.

مەلیك عادل و ئەمیر داوای ئامۆزای کە حاکمی کەرگ بوو، لە بەینی خۆیانا وایان قەرار دابوو کە بچینە سەر مەلیك نەجم ئەددین ئەیوب، لەو وەقتەدا بەعزێ ئومەرای بەناوبانگ لە موعامەلەی مەلیك عادل، عاجز بوویوون و هاتبوونە لای مەلیك نەجم ئەددین. حەتا ئەمیر داودیش بە شەرتی ئەمەی کە شامی بدرێتێ، ویستی لەگەلْ مەلیك نەجم ئەددین دا ئیتیفاق بکا، بەلاّم ئەم تەکلیفەی قبوولْ نەکراو لە دوای ئەمە دیسان بایدایەوە سەر مەلیك عالد.

لە سالّی ٦٣٧ هـ دا، مەلیك نەجم ئەددین بۆ زەوتکردنی میصر، خۆی حازر کردو بە پێنج هەزار کەسێکەوە لە شام هەلّساو چوو بۆ نابلس. نەجم ئەددین ویستی بزانێ، مەلیك ئیسماعیلی مامی بە راستی یارمەتی ئەدا یان نا، چونکە ئەم مامە زۆر تەفرەی

دابوو، وە بە قسە هیچی نەهێشتبووە، وەلحالْ ئەم مامە لەگەڵی خیانەتی ئەکردو لە ژێرەوە لەگەڵ ئەهلی حمص قسەیان کردبوو بەیەك.

لە لایەکی تریشەوە ئومەرای لەشکری مەلیك نەجم ئەددینی، بە ئەنواعی وەعد و فێڵ تەفرەداو، لە پڕێکدا بڵاوەیان کرد و مەلیك نەجم ئەددینیان لە نابلس دا. بە تەنیا بەجێ هێشت. ئەمیر داوی حاکمی کەرگ، کە ئەمەی بیست، بە لەشکرەوە هاتە سەر نابلس و مەلیك نەجم ئەددینی ئەسیر کرد ونارديە کەرگ. هەرچەندە مەلیك عادل داوای کرد کە بۆی بنێرێ، قبوولی نەکرد.

لەو بەینەدا موعاهەدەی بەینی مەلیك کامل و ئیمپراتۆر فرەدریق، وەعدەی تەواو ببوو. بەلام فەرەنگەکان نەیانئەویست بیدەنەوە. ئەمیر داود، بە خۆیا راپەرموو، وە بە لەشکرەوە چووە سەر قودس و لەدوای موحاصەرەیەکی بیست و یەك رۆژی، زەوتی کرد (جەمادی ئەلئەوەل ٦٣٧ھ). وە ئەو تەحکیمانەی کە لە شارەکە لە تەرەف فەرەنگەوە کرابوو هەمووی تێکدا.

لە حوسنی طالعی مەلیك نەجم ئەددین، موزاکەرەی بەینی ئەمیر داود ئیسماعیل و مەلیك عادل، سەری نەگرت و بە تەوەسوطی ئەمیر حەمما، مەلیك نەجم ئەددین ئەیوبو ئەمیر داود، رێك کەوتن و هەردووکیان لە قودسدا موعاهەدەیەکیان لە بەینی خۆیانا کرد. بە گوێرەی ئەم موعاهەدەیە، میصر بۆ مەلیك نەجیم ئەددین و سوریەو وڵاتانی شەرقیش بۆ ئەمیر داود ئەبوو.

ئیتیفاقی بەینی ئەمیر داودو مەلیك نەجم ئەددین، مەلیك عادلی ترساندو دەس بەجێ ئەمری دا بە ملیك ئیسماعیلی مامی، کەبچێتە سەر ئەو دوو موتەفیقەو خۆشی بە فیکری چوونە سەر فەلەستین، بە لەشکری میصرەوە لە (بلباس)دا ئۆردووگای دامەزراند. بەشێکی لەشکری مەملوك، کە بەناوی مەلیك ئەشرەفی باری مەلیك کاملەوە، ئەشرەفیەیان پێ ئەگوتن، لە مەلیك عادل رازی نەبوون، لە ئۆردووگادا

چوونە سەری و گرتیان و لە سوڵتانی خەلعیان کرد و ناردیان لە قەڵای قاهیرە حەپسیان کرد.[١٣]

لەدوای چەند ڕۆژێك مەلیکی میصریان تەکلیفی مەلیك نەجم ئەددین کرد.

مەلیك ئەلصالح نەجم ئەددین ئەیوب:

کوڕە گەورەی مەلیك کاملە، لە ٦٢٣هـ دا لە میصر، هاتۆتە دنیاوە. لە ٦٢٥ دا باوکی کردی بە وەلی عەهدی خۆی. بەڵام بە تەئسیرو بوختانی دایکی مەلیك عادلی دووەم، لە دوای بەینێك لەبەرچاو کەوتوو لە میصر دوورخرابووە. وەکوو لە سەرەوە گوتمان، زۆر تووشی ئەزیەت و کوێرەوەری بوو، بەڵام نیهایەت بێ کارەیی مەلیك عادل ئەبوبەکر، بە فریادا گەیشت و لەدوای خەلع و حەپسی مەلکی نەجم ئەددین، بانگ کرایە میصرو لە وێ ئیعلانی سوڵتانی کرا (٦٣٧هـ، ١٢٤٠م) زۆری پێ نەچوو سەڵتەنەتی مەلیك صالەح لە تەرەف خەلیفەی بەغداشەوە تەصدیق کرا.

مەملەکەتی میصر، بەم تەرحەو بێ شەڕو هەرا، بۆ مەلیك صالح ساغ بووەوە.

وڵاتانی شەرقیش بە واسکەی (تورانشاه) ی کوڕیەوە لەژێر ئیدارەیەکی باش و مضبوطدا بوو. تەنیا سوریە لە بەینی شەڕو شۆڕو نیفاقی ئومەرای ئەیوبی ناڕحەت بوو ئەگەر ئەم وڵاتەشی بۆ ساغ بکرایەوە، بەتەواوی دەوری شەوکەتی زەمانی سوڵتان صەلاح ئەددین بە دەرەجەیەك ئیعادە ئەکرایەوە.

ئەوەی مەلیك نەجم ئەددین ئەیوبی سەغڵەت ئەکرد، موعاهەدەی قودس بوو. واقیعەن بۆی دەست نەئەدا کە سوریە دەس ئەمیر داود بکەوێ زاتەن چونکە موعاهەدەی قودسیش لەژێر جەبرو تەصدیقدا ئیمزا کرابوو، ئەوەندە قیمەتی حقوقیەو ئەخلاقیەی نەبوو. مەلیك صالح، بەم فیکرو قەناعەتە، بەطاڵیی ئەو موعاهەدەیەی ئیعلان کردو بە ظاهری ئەمیر داودیشی بە وەعدی حاکمیەتی شام دامرکاند.

مەلیك صالح، سالّی دوایی، لەگەڵ رێکخستنی ئیشوکاری میصردا رابوارد. بەدوی میصری عولیای تەئدیب کرد. روئەساو مشایخی ئیختیلالی گرت و موڵك و ئەراضیەکانی بەسەر مەملوکەکاندا دابەش کرد. لە عەینی ساڵدا لە جەزیرەی (روضـة)دا، کە لە ناو نیلدا بوو، سەرایەکی بۆ خۆی و قشڵەیەکیشی بۆ مەملوکەکانی دروست کرد.

لە عەینی ساڵدا مەلیك نەجم ئەددین لەگەڵ دوژمنانی خۆماڵیدا، تێك چوو. ئەمیر داود، لەدوای بەطاڵ کردنەوەی موعاهەدەی قودس، باش تێگەیشت کە سوڵتان نەجم ئەددین، مەیدانی ناداتێ تا نفوزێکی زۆر پەیابکا. ئەمیر نەجم ئەددین ئیسماعیلی مامی سوڵتانیش، لەبەر کردەوەی خائینانەی پێشووی لە تریس و لەرزدا بوو، وە ئەیزانی کە سوڵتان شامی بەدەسەوە ناهێڵێ. لە شەرقیشدا لە (جەزیرە)ش بەدرئەددین لۆلوئی حاکمی موصڵ، نفوزێکی زۆری پەیا کردبوو. شاری (ئامەد)ی لە تورایشاهی کوڕی سوڵتان زەوت کردبوو، وە بە غەیری (حصن کیف) و (قلقە الهائم) جێگەیەکی بەدەسەوە نەهێشتبوو.

نیهایەت ئەمیر داودو ئەمیر ئیسماعیلی حاکمی شام، لە عەلەیهی سوڵتان، لەگەڵ فەرەنگی میصردا ئیتیفاقیان کرد. لە موڵکی فەتح کراوی سوڵتان صەلاح ئەددین، (گەبەریە، شقیف، ئارنون و صەفەدی)یشیان دانێ، موساعەدەیان کردن کە لە شام سیلاح بکڕن. بۆ مەحوی مەلیك نەجم ئەددین ئەیوب، ئیتیفاق کرا. وە دەسیان کرد بە خۆحازر کردن. ئەساس و مودەبیری ئەم فەسادە، ئەمیر نەجم ئەددین ئیسماعیلی مامی سوڵتان بوو. لە وەقتی خۆیدا دیسان هەر بە حیلەو فەساد، شامی لە مەلیك (جواد یونس) سەندبوو، وە ئەم ئەمیرە لەترسی ئەو لەخوانەترسە، رای کردبووە لای فەرەنگ، ئەمیر ئیسماعیل لەم ئیتیفاق و تێکەڵییەدا، لەگەڵ فەرەنگدا ئیستیفادەی کردو میقدارێ پارەی نارد بۆ فەرەنگ و مەلیك جەوادی لێ وەرگرتن و ظاڵمانە کوشتی.؟

خولاصە بۆ رووخاندنی بناغەی سەڵتەنەتی ئەیوبی، داود و ئیسماعیل دەنائەتیان گەیاندە دەرەجەی نیهایەت و لە ژێرەوە خەبەریان نارد بۆ فەرەنگ کە ئوسەرای ئیسلام، کە لە (شقیف) و (ارنون)دان، ئەیانەوێ عوصیان بکەن.

فەرەنگی موتەعەصیب کە ئەم خەبەرەی بیست، هەموو ئەسیرەکانی هەڵگرت و بردینە عەککا و لەوێ هەمووی کوشتن.

لە دوای بەنێ لەشکری فەرەنگ و داود و ئیسماعیل، بەیەکەوەو روویان کردە لەشکری سوڵتان نەجم ئەددین و لە بەینی (غەزە) و (عەسقەلان)دا، تووشیان بوون و شەڕێکی قورس لە بەینیاندا قەوما. لەشکری موسوڵمانی ئەمیر ئیسماعیل لە وەقتی شەڕدا خۆیان جوێ کردەوەو چوونە لای مەلیک نەجم ئەددین ئەیوب و لە نەتیجەدا موتەفیقین زۆر خراپ شکان و لەفەرەنگ زۆر بەدیل گیراو مەجبور بوون لەگەڵ سوڵتانی میصردا صوڵحیان کردو لەشکری میصر گەڕایەوە.

بە سەبەبی دوورکەوتنەوەی مەلیک نەجمەدین لە سوریە، ساڵی دوایی فەرەنگ و ئەمیر داود، بەعزێ حەرەکاتی بچوك بچوك و بەلام زۆر زاڵمانەیان کرد. لە ٦٤١ ھ دا، لە بەینی مەلیک نەجم ئەددین و ئیسماعیلدا موزاکەراتی صوڵحیە دەسی پێ کرد، وە ئەساسی ئەم موزاکەرەیەش ئەمە بوو، کە مەلیک غیاث ئەددین کوڕی مەلیک نەجم ئەددین[١٤]، کە لای ئەمیر ئیسماعیل ئەسیر بوو، بەربدرێ و مەلیك بە مەتبوع بناسرێو لە خوتبەدا ناوی بخوێنرێتەوە. بەلام ئەمیر ئیسماعیل خەبەری وەرگرتبوو کە مەلیك نجم الدین بە دزیەوە خوارەزمیەکانی لێ هان ئەدا، بە سەبەبی ئەمەوە، قەتعی موزاکەرات کرا، وە لە ئەواخیری ئەو ساڵەدا ئیسماعیل و داود ئیتیفاقێکی قەتعییان لەگەڵ فەرەنگدا ئیمزا کرد و بەشی زۆری فەلەستینیان لەگەڵ قدسی شەریف و بەعزێ مەواقیعی موقەدەسەی ئیسمایان کەلە ناوەدا، بۆ تەرك کردن (٦٤١ھ). ئەمیر داود کە دوشمنێکی زۆر بە شیدەتی فەرەنگ بوو، مەجبور بوو کە مێزەکەی ناو صخرەو زەنگەکەی مسجد الاقصی شیان بداتێ.

مـەلیك نـەجم ئـەددین، بەرامبـەر بـەم دوژمنـە موتەفیقانـەی، خوارەزمیـەکانی بـە ئیمدادەوە هێنـا واقیعـەن لەشـکری خـوارەزمی، سـاڵی دوایـی ٦٤٢ھ، لەسـەر ڕێگـەیانا (قودسی شەریف)یان زەوت کرد و تـەخریباتێکی مودهـشیان لـەو نـاوەدا کـرد. مـەلیك نـەجم ئـەددینیش، لـە میـصرەوە ئۆردوویـەکی بەیارمـەتی خوارەزمیەکانـەوە نـارد، ئیسماعیلیش لەشکرێکی بە ئیمـدادی فەرەنگەکانـەوە نـارد. دوو لەشـکر لـە (غـەزە)دا شەڕێکی زۆر مودهیشیان کرد و ظەفەری قەطعی، کەوتـە دەس خـوارەزمی و لەشـکری میصر، لەشکری خوارەزمی تالانێکی بێ حەد و حیسابی کرد. لە دوای ئـەم غەلەبەیـە، لەشکری میـصر (قودسـی شـەریف) و فەلەسـتینیان داگـیر کـردەوە (٦٤٢ھ)، کـە ئـەم وڵاتە لە ئیعتیباری ئەم تاریخەوە تا ١٩١٨ م بەدەس ئیسلامەوە مایـەوە. ئـەمیر داود، تـەنیا (کـرت) و (سـلط)و (عجلـون)ی پـێ محافظـە کـرا. لەشـکری میـصر، شامیـشی موحاصەرە کرد و موحاصەرە زۆر گوولی کێشا.

ئینجا ساڵی دوایی ٦٤٣ھ، ئیسماعیل تەسلیم بوو، وە موقابیل بە شـام بەعلەبـەك و بـصری و مولحـەقاتی درایـە. لـە دوای ئـەم مۆفەقیەتـە، خوارەزمیـەکان بـە تـەمای موکافاتێکی زۆر بوون، بەڵام چونکە ڕەوەی کەدەسیان کەوتبوو ڕاچی نەبوون، داخڵـی خزمەتی ئیسماعیل و داود بوون، وە بەئەمری ئەوان (شام)یان موحاصەرە کرد، کە لـە تەڕەف قوماندانێکی ئەیوبیەوە تـا ئـەوائیلی ٦٤٤ھ مودافەعـە کـرا. ئـەمیری حەڵـەب و حەمما کە تـا ئـەو وەقتـە تەڕەفـداری مـەلیك نـەجم ئـەددینیان نـەکردبوو، بـۆ خـاگری بڕینـــەوەی شـــەڕو موصـــیبەتی خـــوارەزمی، لەشـــکری خۆیـــان نـــاردە ســـەریان و خوارەمیەکان لەسەر ئەمە وازیان لە موحاصەرەی شام هێنا و چوون بـە پـیر لەشـکری حەڵەبـەوە و لـە قـصبدا تووشـیان بـوون و خـوارەزمی زۆر خـراپ شـکاو یـەکێ لـە ڕونەسایان کوژراو یەکێکی تریشیان مەجبوری فەرار کرا.

ئیسماعیل ئیلتیجای کـردە حەڵـەب، و ئـەمیری حەڵـەب (یوسـفی دووەم) حیمایـەی کرد، بەڵام بەعلەبەك لەدەس چوو، وە کەوتـەوە دەس مـەلیك ئـەیوب، کـوڕو ژنـەکانی

ئەسیر کران وبرانە قاهیرە. ئەمیر دوادیش بە غەیری کەرگ هەموو موڵکەکانی لەدەس چوو، وە ئەویش رای کردە حەڵەب و کوڕێکی زۆر منداڵی بەسەر کەرگەوە بەجێ هێشت. ئەمیری حەڵەب، زۆر رقی لە مەلیك نەجمەددین ئەیوب بوو، وە بۆ مودافەعەی موڵکی خۆی بەرامبەر بە مەلیك ئەیوب، ویستی حمصی لێ زەوت بکاو لەشکرێکی ناردە ئەو شارەو لە دوای دوو مانگێك موحاصەرە، لە ئەمیر ئەشرەفی داگیر کرد (٦٤٦هـ).

مەلیك نەجم ئەددین لەم تەجاوزە زۆر عاجز بوو، وە بۆ شەڕی ناصر یوسفی دووەم، هاتە شام. یەکێ لە سەردارانی خۆی بە لەشکرێکەوە ناردە سەر حمص.

مەلیك نجم ئەددین، لە دوای گەیشتنی بە شام، خەبەری هاتنی ئەهلی صەلیبی حەوتەمی زانی، کە لە قوماندانی قەڕاڵی فرانسس (لوئیی حەوتەم)دا روویان کردبووە دمیاط. ئەم حادیسەیە مەجبووری کرد کە بە تەوەسوکی خەلیفەی بەغدا، لەگەڵ یوسف ناصری دووەمدا صوڵحێکی بە عەجەلە بکا. لە دوای ئەم صوڵحە بە رەغمی نەخۆشییەکی گرانی، بە (سدیە) نقلێ کرایە (ئاشیمونەن Ashmunen)، بەلام نەیتوانی مانعی ئیخراجی ئەهلی صەلیب و گرتنی دمیاط بێ، چونکە لە دوای نەخۆش کەوتنی إنضباط و ئیطاعەتی ناو لەشکری سست بووبوو. عەشیرەتی بەدەوی (کنانە)، کە محافظەی ئەو مەوقیعەی گرتبووە ئەستۆی خۆی، وایزانیبوو کە لە تەڕەف لەشکری سوڵتانەوە بەجێ هێڵراوەو بەم ترسە نامەردانەو بڵحانە رایان کردبوو.

مەلیك نجم ئەددین، مودەتێکی کەم لە پێش وەفاتیدا، وەزعیەتی کوڕانی داودی بە مەمنونی چاوپێکەوت، واقیعەن کوڕە گەورەکەی، کە دی باوکی، برا بچکۆلەکەی لە جێگەی خۆی داناوە بە حاکمی کەرگ، چوبووە سەری و ئەسیری کردبوو، وە بە رجای گۆڕینەوەی کەرگ لەگەڵ مەوقیعێکی تر بۆی، ئەم قەلایەی تەقدیمی مەلیك نەجم ئەددین کرد و مەلیك یەکێ لە ئومەرای بە میقدارێ لەشکرەوە ناردو ئیشغالی کرد.

مـەلیك ئەلـصالح نـەجم ئـەددین ئـەیوب، لـە ١٥ شـعبان ٦٤٧هـ (٢٣ تـشرینی پـانی ١٢٤٩م)دا وەفاتی کرد.

ئەفکارو ئاثاری:

غایەی موبارەکی ئـەم حوکمـدارە، تەئسیـسی حکوومـەتێکی بـە شـەوکەتی وەکـوو حکوومەتی سوڵتان صەلاح ئەددین و مەلیك کاملی بـاوکی بـوو، کـە عیبـارەت بـوو لـە میصر و فەلەستین و سوریە و جـەزیرە، بـە فـەرقێکی زۆر کـەم ئـەم مەقـصەدەی لـە ئەواخیری دەوری سوڵتەنەتیدا هاتە جێ. تەنیا ئەمارەتی سەربەخۆی حەڵەب و موصڵ لە دائیرەی نفوزی بەدەر بوو. مەلیك نـەجم ئـەددین بـۆ زیـادکردنی قـوەت و تەئـسیری خۆی لەشکرێکی موملوکی[١٦] ئیجاد کرد و ئەم قوەتە لە زەمـانی خۆیـدا بەراسـتی زۆر بەعەمەل هات و فائیدەی بوو، بەڵام ئەم قوەتە غەریبەیە، وەکو ئـەمثـالی تـاریخی، لـە دواییدا بووە سەبەبی لەناو چوونی حکوومەتی ئەیوبیە.

مـەلیك نـەجم ئـەددین بەسـەر مـەئمورین و ئومـەرای خۆیـدا نفـوزو نـەظـارەتێکـی بەقوەتی بوو، هیچیان لە حضوریدا، تا لێیان نەپرسرایە، نـەیان ئـەتوانی قـسە بکـەن. ئەم مەلیکە گەورەیە، بۆ ئیعمارو ئینشائات، زۆر هیمەتی کردوە. قەصـرەکانی روضـتو کبشی وە مەدرەسەکانی، نموونەیەکی زۆر بڵنـدی هیمەتیـە. بێجگـە لەمانـەش، شـاری (صالحیە)یشی دروستکرد و مەقصەدیشی ئەوە بوو کە بیکا بە قەڵایەکی سەرحەد.

دەوری سەڵتەنەتی تورانشاه:

کـوڕی مـەلیك صـالح نـەجم ئـەددین ئەیوبـە، لـە وەقتـی وەفـاتی باوکیـا، حـاکمی جەزیرەو کوردستان بوو. هێشتا لە زەمانی باوکیا لە شەڕو شۆڕی بەدرئـەددین لۆلـوئی ئـەتابکی موصـڵ و سـوڵتانی سـەلجوقی رۆمـدا لـە ئیـشوکاری سـەرداری و ئیـدارەدا پێگەیشتبوو. لە صەنعەتی حەربدا شۆرەتێکی گـەورەی هـەبوو، کـە خەبـەری وەفاتـا

باوکی بیست، دەتبەجێ هەڵساو رووی کردە میصر. (شجرە الدر)ی باوەژنی ئافرەتێکی تێگەیشتوو و عاقڵ بوو. تا تورانشاه گەیشتە میصر، موردنی مەلیك نەجم ئەددینی شاردەوە. تورانشاه، کە گەیشتە میصر، دەسبەجێ لە تەرەف ئومەراوە بەیعەتی پێ کراو بە سوڵتان ئیعلان کرا.

تا ئەو وەقتە لەشکری صەلیبی (سن لۆ) ، (دمیاگ)ی کردبوو بە ئوسی حەرەکەو لە دوای گەیشتنی ئیمداد، کە عیبارەت بوو لە ئینگلیز و فرانسز، رووی کردبووە پایەتەختی میصر. ئەووەڵ هەدەفی ئۆردووی صەلیب (منصورە)بوو. تورانشاه، لە دوای گەیشتنی بە میصر لەگەڵ کۆکردنەوەی لەشکرو تەئمینی مودافەعە خەریك بوو. ئەهلی صەلیب بە سستییەکی عەجائیب ئینجا لە ظرفی مانگێکدا لە دمیاطەوە گەیشتە مەنصورە. تورانشاه لە سستی و تەمەڵی ئەهلی صەلیب ئیستیفادەی کرد و لەشکرێکی باشی کۆکردەوەو لە لایەکی تریشەوە قەصەبەی مەنصورەشی باش تەحکیم کرد.

تا ئەو وەقتە، لەشکرێکی ئاڵمانیش هاتبوو بە ئیمدادی ئەهلی صەلیبەوەو ئەم لەشکرە بێ حیسابە، گەیشتبوە مەنصرەو موحاصەرەی کردبوو. فیضانی شطی نیل، پلانی (سن لۆ)ی تێکداو بە ئەمری تورانشاه پردەکانی بەینی مەنصورەو قاهیرە تێکردا و سەدەکانی شکێنراو لافاوی ئاو لە هەموو لایەکەوە دەروی ئۆردوگای صەلیبی داو خطی رەجعەتی بڕین و لە لایەکی تریشەوە لەشکری تەوانشاه لە هەموو لاوە، تەنگیان بە ئەهلی صەلیب هەڵچنی و هاتووچۆیانی لەگەڵ دمیاط تووشی نەخۆشیەکی خراپی کردن.

لە لایەکی ترەوە، تورانشاه تەشەبوسێکی خارقولعادەی بۆ زەوتی دمیاط و بڕینی رێگەی دەرچوونی ئەهلی صەلیب کرد، بەعزێ سەفائینی بەحری پارچە پارچەو بە پشتی حوشتر ناردە قەراغ بەحری سپی و لەوێ تێکی چەسپاندن و دونمایەکی

موناسیبی پێکەوەناو لە پڕێکا ناردیە سەر دمیاط و إرتباطی بەحری صەلیبی لەگەڵ ئەوروپادا بڕی.

خولاصە لە لایەکەوە تضیقی لەشکری میصرو لە لایەکەوە هجومی دائیمی شەگی نیل و لە لایەکی تریشەوە برسیەتی و نەخۆشی، سەرداری لەشرکی صەلیبی لەگەڵ ئۆردووەکەیدا مەجبوری گەڕانەوە کردو لەم رەجعەتەدا لەشکری میصر زۆریان لێ کوشتن و تەنگیان پێ هەڵچنین و نیهایەت ئەسیریان کردن (٦٤٧هـ).

سن لۆ، بەو بەیاخەوە کە لە مناستری (سن دە نیس) وەرکی گرتبوو، کەوتە دەس تورانشاه و لە دوانی دانی سەرانەیەکی ٨٠٠,٠٠٠ ئاڵتوونی و تەسلیم کردنی دمیاط، ئینجا خۆی و روئەسای رزگار کرد و موعاهەدەیەکیشی لەگەڵ تورانشاهدا ئیمزا کرد کە بە گوێرەی ئەوە، ئەبوو دەسبەجێ لە خاکی میصر بچێتە دەرەوەو ئەم شەرتەشی بەجێ هێناو چووە سوریەو سێ ساڵێك لەوێدا ما. ضایعاتی ئۆردووی صەلیب لەم حەرەکەتە بێ فائیدەیەدا، نزیك ٣٠,٠٠٠ کەسێك بوو (معالم تاريخ العصور الوسطى).

لەدوای بڕانەوەی هەرای ئەهلی صەلیب، تورانشاه خەریکی تەئسیسی ضبط و رەبطێکی عەسکەری لەناو لەشکری مەملوکدا بوو. بەشی بەحری کە مەملوکی باوکی بوون، زۆر خودسەر بوون، تورانشاه بە لەشکری جەزیرەی پشت ئەستوور بوو، وە ویستی مەملوکی بەحری بهێنێتە ژێر ضبط و رەبتەوە. ئەم فیکری سوڵتانە بۆ لەشکری عەبدانی لە ئیطاعة دەرنەچوو، دەسی نەداو سوئی قەصدێکیان دەرحەقی تەرتیب کردو بە غافڵی کوشتیان (٦٤٨هـ).

بەعزێ لە موئەریخین ئەڵێن لەم جینایەتەدا، دەسی (شجرە الدر)ی باوەژنی تیابوو رەنگە قسەی ئەمانە راست بێ، چونکە ئەم ئافرەتە چاوی لە سەڵتەنەت بوو، بەحتی باوەژنیی، بە گەبیعەت تورانشاه خۆش نەئەویست، لە لایەکی تریشەوە، لەگەڵ مورەتیبی ئەم جینایەتە، کە مەملوکی بەحری بوو، زۆر رێك بوو. وە حەتتا بەینێك لە دوای سەڵتەنەتیش، شووی کرد بە قوماندانی مەملوکی بەحری کە (ئیبیك)بوو، جا بە

گوێرەی ئەمە هیچ دوور نییە، کە تەرتیباتی ئەم جینایەتە، بە مەعلوماتی (شجره الدار)کرابێ.

خولاصە هەرچۆنێ بێ مەملەکەتی بەد طالعی ئەیوبی، لە حوکمدارێکی بە هەیبەت و لە سەردارێکی بە شۆرەت مەحرووم بوو. تورانشاه، ئاخیر سولتانی بە شەوکەتی ئەیوبی بوو، عەز و سەباتی، جورئەت و جەسارەتی، زۆر رەنگە کە رەونەقیەکی باشی بە سەلتەنەتی ئەیوبی بدایە. بەلام قەزاو قەدەر و خیانەتی داخلی، مەیدانی نەدا. تاریخ، نەقلێ کردنی دوننمای بە پشتی حوشتر هەر لەم سەرداره دیوەو ئینجا لە دوای دوو عەصر و چوار سالێ، سولتان محەمەدی فاتیح، شتێکی وای لەبەر ئەستامولدا کردو هیچ شوبهە نییە کە درەسی ئەم خاریقەیەی لە مەناقیبی جەلادەتی تورانشاهەوە وەرگرتبێت، بێجگە لەمەش مەحوکردنەوەی ئۆردووی صەلیب و ئەسیرکردنی قەڕاڵی فرانسەش، خاطیرەیەکی ئەبەدی شان و شەرەفی ئەم حوکمدارەیە.

دوایی حکوومەتی ئەیوبی میصر:

مەملوکی بەحری عاصی، لەدوای شەهید کردنی تورانشاه، شجره الدری باوەڕنیان کرد بە مەلیکەی میصر، خوتبەیان بەناویەوە خوێندەوەو سکەشیان بە ناویەوە لێدا، عینانی سکەی (المستعصمیة الصالحة الملكة المسليمن، ام ملك المنصور خليل)بوو. لە دوای ئیعلانی مەلیکە (معز ئەددین ئیبیك)ی رەئیسی مەملوکی بەحری، کرا بە قوماندانی ئۆردووی میصر.

سەلتەنەتی شجره الدر، زۆر دەوامی نەکرد، چونکە ئومەرای میصر لەسەر تەعین کردنی حوکمدارێك لە خانەدانی ئەیوبی، ئیصراران کرد و نیهایەت مەلیك ئەلئەشرەف موسای کچەزای مەلیك کامل و کوڕەزای ئاخیر ئەمیری ئەیوبی (یەمەن)، لە جێگەی شجره الدر کرا بە مەلیکی میصر (ئیبیك)[١٧]ەوە بوو.

ساڵی دوایی ، میصر لەگەڵ مەلیك ناصری یوسفی حوکمداری حەلەبدا تێکچو. ئەم شەڕو ئیختیلافە سێ ساڵێك دەوامی کردو نیهایەت خەلیفەی بەغدا کەوتە بەینەوەو صوڵحی بە مەلیك ناصر یوسف و ئیبیك کرد (٦٢٥ھ).

ئەمیری مەملوکی بەحری و قوماندنی لەشکری میصر (ئیبیك)، لە ٦٥٣ھ دا حوکمداریی سەربەخۆی خۆی بەسەر میصردا ئیعلان کرد و مەلیك ئەشرەفی مەخلوعیشی ناردەوە یەمەن لای خزمەکانی. بەم تەرحە سەڵتەنەتی بەشەوکەتی ئەیوبی میصر، نیهایەت کەوتە دەس عەبدەکانیان و ئەو غەڵەتی سیاسی و عەشکەریە کە بوە سەبەبی لەناوچوونی حکوومەتی عەباسی، بووە سەبەبی مەحووی سەڵتەنەتی ئەیوبی میصریش. وەلحاڵ لازم بوو کە مەلیك عادل لە پێش دانانی بناغەی لەشکری مەمولك، تەماشایەکی تاریخی خەلافەتی عەباسیەی بکردایەو عیبرەتی لێ وەربگرتایە.

حکوومەتی ئەیوبی حەڵەب:

٥٧٩ – ٦٨٥ھ

سوڵتان صەلاح ئەددین، ئەووەڵ جار ئەم وڵاتی حەڵەبەی دا بە مەلیك ظاهر غازی کوڕی، کە هێشتا یانزە ساڵە بوو. لەدوای چەند مانگێك ئیدارەی ئەم وڵاتەی دا بە مەلیك عادلی برای. لە ٥٨٢ھ دا سوڵتان سەرلەنوێ تەقسیماتی مولکی کرد و مەلیك عادلی کرد بە ئەتاپکی مەلیك عەزیزی کوڕی لە میصرو وڵاتی حەڵەبی دیسانەوەدا بە مەلیك ظاهری غازی. وە (ضعیفة خاتوون)ی کچی مەلیك عادلی لێ مارە کرد. مەلیك ظاهر، لە حاڵی حەیاتی باوکیا، وەکوو تابیعێکی صادق، لە هەموو شەڕی ئەهلی صەلیبدا کۆمەکی باوکی کرد و لە دوای وەفاتی باوکی تابیعی مەلیك عادلی مامی بوو.

غایەی ئەم ئەمیرە ئەوە بوو کە بە ئیتیفاق، موازەنەی قوەتی حکوماتی ئەیوبی، محافظة بکرێ. وە بۆ خاتری ئەمەی کە بتوانێ بەرامبەر بە هەموو تەعەروزێکی

مودافەعە بکا، قەڵای حەلەبی زۆر مەحکەم، تەعمیر و تەقویە کرد. مەلیك ظاهر لە ٦١٣هـ دا وەفاتی کرد، مەرحوم لە پێش وەفاتیدا، مەلیك عەزیز مەحموودی کوڕە بچوکی کە کچەزای مەلیك عادل بوو، کردبووی بە خەڵەفی خۆی و مەقصەدیشی لەمە ئیستیفادە کردن لە نفوزو معاوەنەتی مەلیك عادل بوو.

مەلیك ئەشرەف موسای کوڕی مەلیك عادل ئەمرو قوماندانی لەشکری حەلەبی گرتە دەس خۆی، وە بەرامبەر بە تەعەروزی سوڵتان کەیکاوسی سەلجوقی، مودافەعەیەکی باشی کرد. ئوموری ئیدارەی موڵکیەی وڵاتەکە، بەدەس ئەتابك (طغرل)ی نائیبی مەلیك ظاهر و مەشهوور قاچی بهائەددین ئیبن شدادەوە بوو.

مەلیك عادل و مەلیك کاملی خەڵەفی و کوڕی، تەصدیقی حکومەتی مەلیك عەزیزیان کرد. وە مەلیك عەزیز لە ساڵی ٦٢٨ هـ دا، ئیدارەی گرتە دەس خۆی و بۆ تەئمینی ئیدارەی خۆی، لە ئومەرای مەنسوبینی، مەئمورینی تازەی تەعین کرد و قوماندانی قەڵای حەلەبیشی دایە دەس ئەمیرێکی خۆی. بە یارمەتی مەلیك کاملی خاڵی، قەڵای شیرازی گرت. (ئەلبیرە) کە قەصەبەیەکی سەر فورات بوو، لەناو میراتی (ئەلزاهر) داودی میامیا، گەوتە دەسی چ باوکی و چ خۆی زۆر تەرەقییان بە شاری حەلەب کرد، عومران و تیجارەتی، زۆر پێشکەوت لە تەرەف جەزیرەو سوریە حدودی تەوەسوعی کرد.

مەلکی عەزیز لە ساڵی ٦٣٤هـ دا بە جوانەمەرگی مرد و مەقامی حکوومەتی بۆ مەلیك ناصر یوسفی دووەمی کوڕی بەجێ هێشت[١٨] کە هێشتا حەوت ساڵە بوو نەنکی یوسف (ضیفیة خاتوو) لە دەوری بوحرانێکی سیاسیدا بوو بە نائیبەی خەلیك ناصر یوسف، وە لە دوای عاجزییەکی لەگەڵ مەلیك کاملدا، لەگەڵ مەلیك ئەشرەفی حاکمی شام ئیتیفاقی کرد. لە وەقتێکدا کە لەشکری میصر هاتە سەری و وڵاتەکەی ئیستیلا کرد، زۆر باش توانی خۆی مودافەعە بکاو ئۆردوەکەی کە لە قوماندانی (المعظم) ی

کوری سوڵتان صلاح الدین دا بوو، لەشکری دوشمنی تووشی چایعاتێکی زۆر کردو گێڕایە دواوە.

(ضیفة خاتوون) بۆ زیادکردنی نفوزو قوەتی خۆی، بە ئاشکرا لەگەڵ سوڵتان کەیخەسرەوی سەلجوقی رۆمدا ئیتیفاقی کرد وئەوی بە مەتبوعی خۆی قبووڵ کرد، لە سکەو خوتبەدا ناوی ئەوی داناو خوشکی سوڵتان کەیخەسرەوی بۆ مەلیك ناصری کوڕەزای خواست لەم بەینەدا تەهلەکەیەکی گەورە رووی کردبووە سوریەو هەموو ئەهالی شەڕکەری خوارەزمی، لە تەرەف جدەنگیزخانەوە، لە خاکی خۆی دەرکرابوو، لە جنوب بەحری خەزەرەوە رووی کردبووە جەزیرەو مەملەکەتی مەلیك صالح ئەیوبی کوڕی مەلیك کاملی ئیستیلا کردبوو.

جێگەی ئەسەفە کە ئەو حسی حەسادەتە کە لە بەینی ئومەرای ئەیوبیەدا هەبوو، نەیهێشت بەرامبەر بەم تەهلەکەیە ئیتیحاد بکەن وە یا بەگوێرەی مەنفوعەتی خۆیان لەگەڵ خوارەزمی یەك بگرن. نیهایەت لە ساڵی ٦٣٨ ﻫ دا، لەشکری حەلەب بەرامبەر بە قوەتی زۆر غالبی خارزمی شکاو (المعظم)ی قوماندانی، ئەسیر بوو. هەموو بارگرانیان کەوتە دەس دوژمن. وە تا حەمما هەموو وڵاتەکە کەوتە ژێر ئیستیلای خوارزمیەوە.

لە پاشدا لەشکری حەلەب، لە تەرەف مەلیکی حمص و عاشایری بەدەوی، کە لە لەشکری خوارزمی رای کردبو، تەقویە کراو قودرەتێکی وای پەیا کرد کە بتوانێ سەرلەنوێ لەگەڵ لەشکری خوارزمی شەڕبکاو لە ئەووەڵ موصادەمەدا شکاندی و شوێنی خوارزمی کەوت و تا (رحبە) رادوی ناو لەوە زیاتر تەعقیبی نەکرد. خوارزمی شکاو بەسەر حەراندا تا عانە خۆی نەگرت و لەوێ داخڵی وڵاتی خەلیفەی عەباسی بوو. شارانی جەزیرە، کە لە تەرەف خوارزمیەوە زەوت کرابوو، هەمووی سێنرایەوە. ئەو ئەسیرانەی کەلە تەرەف خوارزمیەوە لە حەراندا حەبس کرابوون، هەمووی بەرەڵا بوون.

لە ٦٤٠دا لە شکری حەڵەب جارێکی تریش لەشـکری خـوارزمی شـکاند. وە لـە دوای ئەم غەلەبەیە بە چەند مانگێك، (ضفیة خاتوون) وەفاتی کرد. مەلیك ناصر یوسف ئـەم جـارە ئـموری حکوومـەتی گرتـە دەس خـۆی و بەسـەر بەشـی زۆری سـوریەدا لـە (العریش)ەوە تا فورات حاکمیەتی خۆی جاری کرد. لـە تـەرەف خەلیفـەی بەغـدادەوە عینوانی سوڵتانی درایە. زۆر حەیف کە طالعی ناسان، موصیبەتی تاتاری هێنایە پێش، واقیعەن هۆلاکۆ لە ٦٥٨ هـ دا رووی کردە حەلەب. سوڵتان ناصر، بێ فائیـدە ئیتیـزاری معاوەنەتی لە میصر کردو نیهایەت ناعیلاج ما. حەلـەبی بـەجێ هێـشت و چـووە شـام. بـەلام دیـسان نـەجاتی نـەبوو، وە کەوتـە دەس هۆلاکـوو لـەناو چـوو، وە حـکوومـەتی حەلەبی ئەیوبی بەم تەرحە دوایی هات.

حکوومەتی ئەیوبی شام:

سوڵتان صلاح الدین لە حاڵی حەیاتیدا، شام و سوریەی دابـوو بـە مەلیکولئـەفزەڵی کوڕە گەورەی لەدوای وەفاتی خۆی، زۆری پێ نەچـوو، بـەینی مەلیکئـەفزەڵ و مـەلیك عەزیزی حوکمداری میصر، تێك چوو. وە لە دواییدا مەلیك عادلیش خـۆی تێکـەڵی ئـەم هەرایە کـرد و مـودەتێکی زۆر ئـەم دەعوایـە تـووڵی کێـشا، وە لـەم بەینـەدا مەرکـەزی حکوومەتی مەلیك ئەفزەڵ، کە شام بوو، چەند جارێك کەوتە ژێر موحاصەرەوە.

ئینجا لە دوای وەفاتی مەلیك عەزیز و شکانی مەلیك ئەفزەڵ، شام و سوریە، لە ژێـر ئیدارەی مەلیك عادل دا، حەسایەوە. لەدوای وەفاتی مەلیك عادل، حکوومەتی سـوریە، کەوتە دەس (المعظم عیـسا)ی کـوڕی و لـە زەمـانی ئەمـدا، تەملەکـەی فـەرەنگ، ئـەو وڵاتەی نارەحەت کرد. لە دوای وەفاتی المعظم، مەلیك ناصـری کـوڕی بـوو بـە حـاکمی شام بەلام مەلیك کامل وازی لێ نەهێناو بە لەشکرەوە چووە سەری. مـەلیك (ئەشـرەف موسا)ی برای مەلیك کامل، ئەووەڵەن لای مەلیك ناصری گرت، بەلام لە دواییـدا لەگـەڵ

مەلیك كامل رێك كەوت و شامیان گرت و ئیدارەی ئەم شارە كەوتە دەس مەلیك ئەشرەف (٦٢٦ھ).

ئەوەندەی پێ نەچوو، مەلیك ئەشرەف، بۆ دەفعی تەهلەكەی جەلال الدین خوارزمشاه، لەگەڵ سوڵتانی رۆم (کیقباد)دا، ئیتیفاقی كردو لەشكرێكی لە قوماندی (ئەمیر عزالدین عمر)ی حەكاریدا، نارد و ئەم دوو موتەفیقەی جەلالەدینیان لە نزیك ئەرزنجان شكاند (٢٨ رەمەزان ٦٢٧ھ) لە دوای بەینێ، مەلیك ئەشرەف لەگەڵ مەلیك كاملی برایدا، لەگەڵ (علاوالدین کیقباد) تێك چوو. تەعەروزێكی كەیقوباد بۆ سەر جەزیرە، ئینجا لە دوای دوو ساڵ لە ٦٣٣ھ دا، دەفع كرا. مەلیك ئەشرەف لە ئەواخیری حەیاتیدا لەگەڵ مەلیك كاملیش تێك چوو، وە لەشكری میصر هاتەسەر شام و لەو بەینەدا مەلیك ئەشرەف وەفاتی كرد.

لە زەمانی مەلیك عادلی دووەمدا، شەڕو دەعوای بەینی ئومەرای ئەیوبی دەسی پێ كرد و مەلیك صالح ئیسماعیلی حاكمی شام، بەرامبەر بە مەلیك صالح ئەیوبی حاكمی میصر، لەگەڵ فەرنگدا، ئیتیفاقی كرد. مەلیك صالح ئەیوب، بە یارمەتی لەشكری خوارزمی، موتەفیقینی (غزە)ی شكاند (٦٣٤ ھ ، ١٢٤٤م)و سەرلەنوێ سوریەو میصری تەوحید كرد.

لە دوای وەفاتی (معظم تورانشاه)ی كوڕی مەلیك صالح ئەیوب، حاكمی حەلەب، مەلیك ناصر یوسف، شامی زەوت كرد. وە ئەم زاتە ئاخیر ئەمیری ئەیوبی شام بوو.

شاران و وڵاتانی سوریە، لە زەمانی ئەیوبیدا، زۆر تەعمیرات و ئیصلاحاتی دی. ئومەراو ئەمیراتی خانەدانی ئەیوبی و رونەسای ئەم دەورە، لە بیناكردنی سەراو قەصری جوان جوان، عادەتەن لەگەڵ یەك دەس پێشكەریان ئەكرد.با خصوص شام زۆر پێشكەوت و بەوە مەركەزی عیلم و مەجمەعی مەداریس. (ابن جبیر) كە لە زەمانی سوڵتان صلاح الدین دا، ئەم شارەی دیوە، ئەڵێ لە شامدا بیست مەدرەسەیەك هەبوو، ئەوەندەی پێ نەچوو دوو میسلی ئەم عەدەدە مەدرەسە كرا.

حکوومەتی شەیوبی حەمما:

لە دوای ئەمە کە لیوای حەمما کەوتە دەس ئەیوبی، سوڵتان صلاح الدین، دای بە (مەلیك المظفر)ی کوڕی (تقی الدین عمر)ی برای، وە نەتەوەی ئەم ئەمیرە لێرەدا حاکم بوون و دایمە چاویان لەوە بووە کە لەگەڵ حوکمدارە گەورەکانی ئەیوبی، باش رابوێرن. لە وەقتێکدا کە هۆلاکۆ، هاتە سەر سوریە، نەیانتوانی بەرامبەری راوێستن و لەدوای شکان و گەڕانەوەی هۆلاکۆ لە سوریە، بوونە تابیعی حکوومەتی مەملوکی حەمما، ئەم خانەدانە، لە تەئریخی ٦٩٨ھ دا لەناو چوو. برازای ئاخیر مەلیکی حەمما، موئەریخ و عالمی مەشهوور، ئەمیر ئەبو ئەلفدا ئیسماعیل بوو، وە لەگەڵ (سوڵتان محمد الناصر)دا، ئیشتراکی شەڕی کرد. ئەو سوڵتانە، زۆری خۆش ئەویست و حەممای دایە وعینوان و حقوقی سوڵتانیشی دایە. لە ئیدارەی (ئەبو ئەلفدا)، شاری حەمما زۆر تەرەقی کردو. قەبری ئەم ئەمیرە گەورەیە لەوێیە.

لەدوای سوڵتان ئەبو ئەلفدا، مەلیك ئەفزەڵ محمدی کوڕی، بە سەبەبی بێ ئیدارەیی خۆی، ئەمنیەتی سوڵتانی میصری ضایع کرد ونیهایەت گیراو لە شام دا قەلابەند کرا.وە بەم تەرحە دوایی حکوومەتی ئەیوبی حەمما هات.

ئەمارەتی ئەیوبی حمص:

ئەم وڵاتی (حمص)ە، لە ٥٧٠ھ کەوتە دەس سوڵتان صلاح الدین و لە دوای ئەم تاریخە بە چوار ساڵ، دای بە محمدی کوڕی شێرکۆهی مامی.

بەینێك ئەم وڵاتە لە تەرەف مەلیك ناصر یوسفی دووەمی حاکمی حەلەبەوە زەوت کرا (٦٤٦ھ)، بەڵام ئەوەندە بە دەسیەوە نەما وە لەگەڵ ئەم فاصیلە کورتەدا، دایمە بەدەس نەتەوەی شێرکۆهەوە بوو. وەحکوومەتی ئەم خانەدانە تا ٦٦١ ھ دەوامی کرد. وە لە هاتنی هۆلاکۆدا، بێ مقاوەمەت، قاپی حمصیان بۆ کردەوەو حکوومەتی خاندانی شێرکۆه لەناو چوو.

ئەمارەتی ئەیوبی یەمەن:

ئەیزانین کە یەمەن لە تەرەف مەلیك المعظم تورانشاهی برای سوڵتان صلاح الدینەوە و لە تاریخی ٥٦٩هـ فەتح کرا. وە مەلیك المعظم دوو ساڵێ لە یەمەندا، بە ناوی کاکیەوە حکوومەتی کرد. لە دواییدا وەکیلێکی بە سەرەوە داناو خۆی گەڕایەوە میصر. لەدوای وەفاتی، یەمەن درا بە مەلیك ٥٩٣). لەدوای ئەم (المعز ئیسماعیل)ی کوڕی، هاتە جێگەی، بەڵام لە ٥٩٨هـ دا کوژرا. (ناصر ئەیوب)ی برای، جێگەی گرتەوەو ئەمیش لە ١٢ محرم ٦١١ دا دەرمانخوار کرا.

لە دوای ئەمە، مەلیك مەسعود صلاح الدین یوسفی کوڕی مەلیك کامل، بۆتە حاکمی یەمەن و بە قوەتێکەوە رووی کردە یەمەن و لە ٢ محرم ٦١٢ دا گەیشتە مەرکەزی یەمەن کە (زبید) بوو. لە دوای گرتنی (تەعز) (سلێمان بن تەقی الدین عمر بن شهنشاه) بۆ میصر، لەگەڵ ئیمامدا کەوتە شەڕەوەو لە ٨ جماد الاخر ٥١٤ دا (صنعا)ی زەوت کرد.

لە ٦١٩ دا ئوموری حکوومەتی، تەودیعی کوڕانی (رەسولی) کرد و لە ٦٢٠ هـ دا گەڕایەوە میصر. لە ٦٢٤ لە رەجەب دا، هاتەوە یەمەن و کوڕانی رەسولی حەپس کردو لە عەینی رۆژدا بەری دان . لە عەینی ساڵدا گەڕایەوە میصر و ئیدارەی یەمەن دیسان درایە دەس نورالدین عمر ی کوڕی عەلی رەسولی. وە لە دوای مودەتێك ئەمیر نورالدین ئیعلانی سەربەخۆیی کرد و حکوومەتی (رەسولی)ی یەمەنی دامەزراند.

ئەمارەتی ئەیوبی جزیرە:

لە ئەساسدا تا ساڵی ٦٤٣هـ دەوامی کرد. مەرکەزی میافارقین بوو، وە لە زەمانی المظفر غازی دا بەدەس مەغۆلەوە لەناو چوو. بەڵام لە بەعزێ شارانی جەزیرەو کوردستاندا، بەقایای ئەیوبی هەر مابوو، وە حەتتا لەمانە ئەمارەتی حصن کیف تا عصری دەهەمی هجریش دەوامی کردوە.

موتالەعەیەکی عموومی:

سەڵتەنەتی ئەیوبی، کە لەسەر میراتی خولەفای فاطمی و ئەتابك دامەزرابوو، بە رەغمی هجومی یەك لە دوای یەکی ئەهلی صەلیب، لە دەوری سوڵتان صلاح الدین و مەلیك عادل و مەلیك کامل دا، شەوکەتێکی تەواوی بوو. لە دەوری مەلیك عادلی دووەمدا، بێ ئیدارەیی و سستی، بێ هێزی کرد. بەلام مەلیك صالح نجم الدین ئەیوب بە ئەزیەت و کوێرەوەرییەکی زۆر، نیهایەت غەلەبەی بەسەر بەعزێ ئومەرای بێ ئیدارەو تەمەعکارو موفسیددا کرد، وە بە دەرەجەیەك رەونەقی پێشووی دایەوە بە حکوومەتی تورانشاه ی کوڕی. ئەگەر بە سەبەبی شیددەتیەوە تووشی عوصیانی لەشکری مەملوك نەبووایە، مومکین بوو خزمەتێکی گەورەی ئەم حکوومەتە بکا، چونکە سەردارێکی مومتاز بوو.

فەعالیەتی سلاطینی ئەیوبی، تەنیا لە مەیدانی شەڕدا نەبوو، بەڵکو لە مەیدانی عیرفان و عومران و ئقتیصادیاتیشدا، ئاسارێکی گەورو بەناوبانگی بە جێهێشت. لەگەڵ ئوموری زراعەت و رێکخستنی ئوصوڵی ئەسقادا، زۆر خەریك بوون. لە زەمانی خۆیانا بۆ تەشویق و تەسهیلی ئیشوکاری تیجارەت، گەلێ موعاهەدەیان لەگەڵ حکووماتی ئەوروپادا کردوە.

ئۆردووی ئەیوبی دوو بەش بوو. لەشکری خاصە (مملوك)، لەشکری ئومەرای تابیعە، ئەم نەوعە تەشکیلاتە بە گوێرەی ئەو زەمانەوە. زۆر باش بوو، وە لەگەڵ واریداتی حکومەتدا، موتەناسیب بوو. لەشکری مەملوك، کە هەمووی عەبدی بە پارە کڕاو و تەربیە کراوبوو، بە فیکرێکی عەسکەری هێنرابوە وجود، لە ئیبتیدادا وەکوو لەشکری تورکی عەباسی و یەکیچری عوسمانی، زۆر باش بوو، وە گەلێ خزمەتی کرد، بەلام وەکو ئەمسالی، لە دەوری ضعفی حکوومەتدا بوو بە میقرۆبێکی موهلیك و نهایەت بونیەی حکوومەتی تووشی نەخۆشی إنقراض کرد.

دەوری سەڵتەنەتی ئەیوبی، بۆ عالەمی ئیسلام، بناغەیەکی بە قوەتی پێشکەوتنی دانا. لە هەموو لایەکەوە عولەماو موتەخەصیصینی مەشهوور، روویان کردە سەرای سلاطینی ئەیوبی و حورمەت و عیزەتێکی زۆریان دی. بۆ عیرفان و عومرانی مەملەکەت، زۆریان خزمەت کرد. ئوصولی ئیدارە، وە کرکردنەوەی رسومی حکومەت، هێنرایە ژێر قاعیدەیەکی مونتەزەمە. ئاداب و مەراسیمی سەرای حکومەت و عینوانی رەسمی، تەنزیم کرا. ئوصولی ئەمارەت (دەرەبەگی) لە مەملەکەتی ئەیوبی دا زۆر تەرەقی کرد. وە ئەم ئوصوڵە بە واسیتەی ئەهلی صەلیبەوە داخلی ئەوروپاش کرا. زۆر ئوصوڵ و مەراسیمی شوالیەی ئەوروپا لە ئەساسدا لە ئوصوڵی دەوری ئەیوبی، وەرگیراوە. مەسەلەن ئارمەی خانەدان لە A و B یەکانەوە ئیقتیباس کرابوو.

پەراوێزەکان

(١) ئەم مەسئەلەی (دوین)ە بەراستی موهیمە، لە داخلی مەنتیقەی هەولێریشدا شارێکی بەم ناوەوە هەبوو. بەینێك مەرکەزی حکومەتی سۆران بوو. قۆڵێکی گەورەی عێلی (ئەزبەنی)ش لە دەوری ئەتاپکاندا، لەو ناوەدا بووە. رەنگە لە بەینی ئەم (دوین)ەو ئەم قۆڵی ئەزبەنیەو خێڵی شادیدا، موناسەبەتێك هەبێت. ئەم جیهەتە پێویستی بە تەدقیقێکی باشە، لەفزی (دوین) رەنگە کوردی بێ و مەعناکەشی قسەکردن یا پرسینە.

(٢) ئەم ئەجدانکانە گوندێکی نزیکی دوین بووە (حیاە صلاح الدین الایوبی. ل ٥٧).

(٣)رەنگە شێخان بێ.

(٤) صاحێبی کتێبی (حیاة صلاح الدین الایوبي) ئەڵێ ٥٢٠هـ (ل٦١).

(٥)ئینسیقلوپەدیای ئیسلام ٥٦٠هـ ئەڵێ.

(٦) مەجموعەی (کل شیء) لە نوسخەی ٢٦٩، وە لە تاریخی ١١ ی یۆلیە ١٣١٩ لەژێر عینوانی (صلاح الدین والامیره الافرنجیە)دا، دەرحەق بەم موحاصەرەی کەرکە حیکایەتێکی نووسیوە و خولاصە ئەڵێ:

" لە تشرینی پانی ٥٧٩هـ دا، سوڵتان صەلاح ئەددین قەلای کەرکی تەچیق کرد. لەو بەینەدا هەمفروای چوارەم (کۆنت دی تۆرۆن) کچی (کۆنت رینۆدی شاتلیۆن) ی مارە کردبوو. وە لە بورجێکی قەلاکەدا خەریکی شایی بوون. دایکی زاوا پرنسس (ئیتانات) ئیلجییەکی لەگەڵ بەعزێ پیاو ماقوڵ و دیاری دا ، نارد بۆ لای سوڵتان و کاغەزێکی بۆ نووسی و رجای کرد کە لەشەوی مەعلومدا ئەو بورجە ناراحەت نەکەن و تەرەفی ئیسلامیششایی قبووڵ بکەن، پریسس لە کاغەزەکەیدا، خەتاب بە سوڵتان ئەڵێ (لە وەقتێکدا لە قەصری ئێمە ئەسیر بووی وە دایمە منت ئەگرت بە باوەشەوەو ئەتگێڕام، لەبەر خاتری دۆستایەتی ئەو رۆژەمان شایی کوڕەکەم مەشێوێنە) واقیعەن سوڵتان

صەلاح ئەددینئەمیردایو مۆقەتی وازی لە تەچیق هێناو سولتان بە ئیمزای خۆی کاغەزێکی دلنەوایی بۆ پرنسس نووسی و ناردی". بە گوێرەی ئەم مەعلوماتە وا حالی ئەبین کە سولتان لە وەقتی خۆیدا، ئەسیر بووەو مودەتێك بە دەس (هومفروا)وە ماوەتەوە.

(٧) مەرحوم ئیبراهیم ئەفەندی حەیدری، پێی گوتم کە قازی محێددین ئەم شیعرەی کرد بە موقەدیمەی خوتبەکەی:

الحمد لله الذي ذلت دولة الصليبي

وعز بالكردي دين مصطفى العربي

زۆر جێگەی ئەسەفە کە مەرحوم مەئخەزەکەی لە فیکر چووبووەوە، بەلام لە صیحەتی ئەمەدا هیچ شوبهەی نەبوو.

(٨) لە نەتیجەدا غەلەبە لە تەرەف سولتانەوە بوو، لە ئەهلی صەلیب ١٠,٠٠٠ کەسێك مەحوو بووە (تأريخ اسلام.ل ٣٨٢)

(٩) سەیید ئەمیر عەلی لە جەلدی دووەمینی (مصور تاريخ اسلام)یدا ئەلێ، بە سەبەبی تەعەفوونی جەنازەی مەفتولین، (وە با) کەوتە ناو لەشکرەوەو سولتانیش بیلزات تووشی ئەو نەخۆشیە بوو، وە لەسەر تەوصیەی حوکەما ئۆردووی کێشایە (خروبە).

(١٠) قەراڵی ئینگلیز و فرانسز، کە گەیشتە عەککا، تووشی نەخۆشی بوون. سولتان صەلاح ئەددین بۆ ئەم دوژمنە نەخۆشانەی، لە جەبەلی لوبنانەوە بەفرو میوەی ئەنارد (مصور تاريخ اسلام).

(١١) مەشهوور سیاح عبدالطيف، لە دوای موصالحە لە قودس بە خزمەت سولتان صەلاح ئەددین گەیشتوەو ئەلێ:

"ئەووەڵ شەو، کە چووە لای، لە ناو جەمعیەتێکی عولەمادا دیم و گوێی لە گفتوگۆی ئەوان ئەگرت و جارجارێکیشی ئیشتیراکی موناقەشەی ئەکرد. بۆ شورەی

قودس زۆر جار بەشانی خۆی بەردی ئەکێشا. هەموو رۆژێك لە رۆژهەڵاتەوە ئەهاتە سەر تەحکیمات و بە سەریانەوە ئەوێستا. بە شەویش لەگەڵ ئیشوکاری حکومەت خەریك بوو" (مصور تاریخ اسلام).

(١٢) مصور تاریخی اسلام، ئەڵێ حەڕان و رەها و رقە، دراوە بە مەلیك ناصر، بەڵام بە گوێرەی وقوعاتی دوایی ئەمە راست نییە.

(١٣) ئەم ملك عادل ئەبوبەکرە، تا ٦٤٥ هـ حەپس بوو، وە لەم تاریخەدا ئیعدام کرا.

(١٤) ئەم شازادەیە لە وەقتی چوونی مەلیك صالح نەجم ئەددین ئەیوب بۆ نابلس‌و ئەسیر بوونی، کەوتەوە دەس ئەمیر ئیسماعیل.

(١٥) قودسی شەریف لە دەوری بێهێزی خولەفای عەباسیدا دەس سەلجوقی کەوتبوو. خەلیفە موستەنصەری فاطیمی لە ٤٣٩ هـ دا لێی سەندۆتەوە، لە دواییدا لە ٤٩٢ دا کەوتە دەس فەرەنگ و حەوت رۆژ قەتڵ و عامیان تیا کرد و لە مسجد ئەلئەقصی دا ٩٠,٠٠٠ کەسێکیان کوشت. لە ٥٣٨ هـ دا کەوتە دەس سوڵتان صەلاح ئەددین.

(١٦) ئەم مەملوکانە، عەساکیری خاصەی سوڵتان نەجم ئەددین ئەیوب بوون و (مەملوکی بەحری)یان پێ ئەگوتن. هەموویان عەبدی بەپارە کڕاوی چەرکەس بوون. لە قەد نیلداو لە جەزیرەی رەوچەدا قشڵەیەکی مەخصوصیان بوو. لە زەمانی سوڵتان مەملوك (قلاون)دا صنفێکی تری لەمانە ئیجاد کراو ناویان نرا (برجی)، چونکە لە برجەکانی ئیچ قەڵای (قاهیرە)دا بوون.

بەشی ئەووەڵی حکوومەتی ئەیوبی، لە ناو (   ) لە (٦٤٨ هـ تا ٧٩٢ هـ) سەڵتەنەتی لە میصر سوریەدا کرد. صنفی دووەمیش سەڵتەنەتی (مەملوکی بەحری)ی لەناوبرد، تا دەوری یاوەز دەوامی کرد. (لە ٧٨٤ هـ تا ٩٢٢هـ).

(١٧) صاحێبی مصور تاریخی اسلام، سەید ئەمیر محەمەد عەلی لە باتی (ئیبیك) (ئاغابك) ئەڵێ.

(١٨) ئەم مەلیك ناصرە، لە فاطیمة خاتوونی کچی مەلیك کامل بوو.

بەشی سێیەم

صلاح الدینی ئەیوبی

لە دوو توێی (مێژووی کورد لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ)ی صالح قەفتان دا

حکومەتی ئەیوبی:

بنیاتی ئەم حکومەتە نەتەوەی (کورد) لە کیشوەری میسر داینـاوە، لەدواییدا وڵاتانی (یەمەن) و (سوریە) و (فەلەستین) و بەشی باشووری خۆرهەڵات لە کوردستانی ئەنادۆڵیشی خراوەتە سەرو بووەتە یەکەمین دەوڵەتی گەورەی ئەو کاتە. مایەوە جەوهەری دەوڵەتەکە ئیسلامەتی و پشتیوانیش کورد و عەرەب بووە، کە فەرتەنەی ئەهلی صەلیب لە ئەوروپا روویدا ئەمانە وەك هار روویان کردووەتە خۆرهەڵات، سوریەو فەلەستینیان پلیشاندەوە. وا رێکەوت لەو کاتەدا ئەم دوژمنە دڕندەیە وەستاون کەوتنە بزووتن، سەردارو ماقوڵانی کورد داوێنی مەردایەتیان کردووە بەلاداو ئیسلامەتیان زیندوو کردووەتەوە، ئەگینا لەلایەن ئەورووپاییەکانەوە هەر ئەو کاتە کەیانی ئیسلامییەت لەناو ئەبرا، چونکە (ئەهی صەلیب) کوتو پڕ کە دەستیان وەشاند خەلیفەی ئیسلامی (قاهیرە)ش و عەباسی بەغداش کە پشت و پەنای ئیسلامیەت بوون دەستەوسان دانیشتوبوون. هیچ زیندوویەتێکیان نەنواند. بەڵکو هەر ئەتابوکی زەنگیی موسڵ و کوردەکان بەرامبەر ئەم دەستدرێژیە خۆیان نەگرتووەو بازووی مەردانەیان لێهەڵمالیبوەو پڕیان داوەتە صەلیبیەکان تەفروتونایان کردوون و نەیانهێشتووە جێگیر ببن. جا ئەو سەردارە بێ هاوتایە کە بەرەنگاری ئەم رووداوە بووە، سوڵتان (صەلاحەدینی ئەیوبی)ی کوردە، کە بناغەی دەوڵەتی ئەیوبی داناوەو لە مێژووی میللەتانی خۆرهەڵات و خۆرئاوادا بە بزورگی ناوی نوسراوە.

سەرگوزشتەی پەیدابوونی ئەم دەوڵەتە:

باپیرەی صەلاحەدین (شادی) کوڕی (مروان)ی ناوە. یەکێك بووە لە ماقوڵانی خێڵی رەوادی کە لکێکی گەورەی ئێلی (هازبەنی)یە لە ناوچەی هەولێردا دانیشتووی شاری (دوێن) بووە. وادیارە پیاوماقوڵانی ئەو ناوە خەیاڵی گەورەیان لەسەرا هەبووە، چونکە ناوبانگی حکومەتی (شەدادی)ی کورد کە لەو ناوەدا پەیدا ببو، هێشتا لەبیر

نەچووبێوە، وا زانراوە کە (شادی) لە بنەڕەتا خەڵکی گوندی (ئەجدانکان) بووە، لەدواییدا لەگەڵ (أیوب) و (شێرکۆ) گوڕانیا هاتوونەتە شاری (دوێن)، لەوێ بووەتە دۆستی (بهرۆز)ی رۆمی ناو پیاوماقوڵێکی سەلجوقییان، لەدواییدا ئەم کابرایە چووەتە بەغدا لەوێ دەستەڵاتی پەیدا کردووە، ئەوسا (شادی)ی بانگ کردووەتە لای خۆیی و کردوویە بە سەردارو ناردوویەتە (تکریت) کە بۆی ئیدارە بکات. لەدوای ماوەیەك شادی لەوێ مردووە، ئەمجا (نجم الدین أیوب)ی کوڕی دانراوە لەجێی، لەم بەینەدا (عماد الدین زنگی) ئەتابەگی موسڵ چووە بەگژ پادشای سەلجووقیداو (نجم الدین أیوب) کە میوانداری عماد الدینی کردووە حکومەتی بەغدای لێ زویر بووە، لەسەر ئەمە بە خاوو خێزانەوە (تکریت)یان جێ هێشتووەو چوونەتە موسڵ، ئەڵێن (سەلاحەدین) لەم کاتەدا لەدایك بووە (٥٣٢ھ — ١١٣٧م). عماد الدین بەرامبەر ئەم دوو برایە وێڵی نواندووە لەلای خۆی دایمەزراندوون و فەرمانی گەورەی پێ سپاردوون. جا (جەنگی صەلیب) کاتێك لەمەپێش هەڵگیرساوە لە (١٠٩٥م)دا، هێرشی لەشکری ئەوروپی مەسیحی بەناو خوێن و وێرانەدا خۆی گەیاندبووە خۆرهەڵات. سوریەو فەلەستینی عەرەبی داگیر کردووە. لەوێ لەسەر لاشەی موسڵمانەکان چەند حکومەتێکی بچوکیان پێکەوە ناوە. ملوك و ئومەرای عەرەبی موسڵ کەوتبوونە تەقەلای تۆڵەکردنەوە لە ئەهلی صەلیب و دەرکردنیان لە وڵاتی ئیسلام. عماد الدینی زەنگی ئەتا بەگی موسڵ کە (لەلە)ی شاهزادەکانی سەلجووق و بەڕەگەز تورك بوو لە باکووری عێراقدا حکومەتێکی بەهێزی پێکەوە نابوو، بووە سەرداری ئەم بیرە بەڕێزە یەعنی صەلیبیەکان بخرێنە بەحرەوە. جا ئەم شاسواری بەنرخە بە پێ‌و شوێنی ئەم خەیاڵەدا بە لەشکری کورد و عەرەبەوە رووی کردووەتە سوریە، شاری بەعلەبەگی داگیرکردووە. نجم الدین أیوبی کردووە بە حاکمی ئەوێ (٥٣٤ھ)، بەڵام کە عماد الدین مرد پشێوی کەوتە ناو کوڕەکانیانەوە. ئەوسا (دیمەشق)ییەکان ویستیان بەعلەبەگ بسێننەوە، لەسەر ئەمە نجم الدین ئایوب لە سەلیقەی سیاسیی خۆی لەگەڵ دیمەشقییەکان رێکەوت و چووە شام، لەوێ بووەتە

سەرکردەی سوپاکەیان. شێرکۆی براشی کە لە موسڵدا مابووەوە بە سایەی زرنگیی و زیرەکیی خۆیەوە لەوێ ببوەتە سەرداری سوپای سوڵتان (نورالدین)ی کوڕی عماد الدین کە ببوە جێنشینی باوکی. جا ئەم سوڵتان (نورالدین)ە لە باوکییەوە بیری بە گژ ئەهلی صەلیبا چوونی بە میرات بۆ بە جێما بوو، لە شەڕی دووەمی ئەهلی صەلیبدا (نجم الدین ایوب) زۆر بە مەردی شاری شامی لە هەڵمەت ی لەشکری صەلیب پارستووە، ئەم سەردارە ماقووڵە ئەیزانی تا شام و موصلْ یەك نەگرن هێزێکی وەها پەیدا نابێت بتوانێت بەرامبەری لەشکری صەلیب بوەستێت. لەبەرئەوە لەگەڵ (سوڵتان نورالدین)دا بیریان یەکی گرتووە. تووڕەی شام خراوەتە سەر حیمایەی (نورالدین)ەوە. نجم الدین خۆیشی بووە بە حاکمی دیمەشق و (شێرکۆ)ی برایشی بووەتە سەرداری سوپای ئەوێ.

پێگەیشتنی میر سەلاحەدین:

سەلاحەدین بە منالّیی لە خزمەت باوکیا گەورەبووە. تەمەنی هەرزەکاری لە بەعلەبەك و لە شام بە خوێندن و سورایگەریی رابواردووە. باوکی مامۆستای تایبەتی بە زانایانی وەخت بۆ راگرتووە، قورئان، صەرف و نەحو، عیلمی حەدیس، مێژوو و وێژەو ئینشای پێ فێرکراوە. زانینی فەقێیەتیشی خوێندووە، هەرەتی جەهێڵێتی لە شاما رابواردووە. زیرەکیی و زرنگی و بڕشتی بیرو هۆشی هەر ئەودەمە دیاری داوە. سەلاحەدین ئەچووە بارەگای سوڵتان نورالدین، ناوبانگی زیرەکیی و ئەدەب و دینداریتیی بلاوبووبووەوە. جوانێکی هۆشیار بووە. زۆرجار سوڵتان نورالدین یاری (گۆیین)ی لەگەڵا ئەکرد. لە خزمەتی باوك و ماميا زۆرجار چووەتە جەنگ و شەڕ. سوارچاکێکی ئازاو لەبیر لە شکرگێرییدا سەر ئەفراز بووە. سوڵتان نورالدین حەیرانی زیرەکیی و بیرجوانیی ئەم قارەمانە بوو. لەم کاتەدا حکومەتی فاتیمی میسر ئێجگار کز ببوو. دووبەرەکیی و ناکۆکیی پیاوماقوڵانی حکوومەتەکەی خستبووە گێژو

لەناوچوون. سولْتان نورالدین ئاگاداری ئەم کارەساتانە بوو. نجم الدین ایوب وەزیری نورالدین، اسد الدین شێرکۆش سەرداری سوپاکەی بوو. ئەمانە لە (نورالدین)یان گەیاندبوو ئەگەر میسر بکەوێتە ژێر دەسەلاتیان و حکومەتێکی بەهێزی تیا دانێ، ئەوسا ئەتوانن حکومەتەکانی ئەهلی صەلیبی سوریە بپێچن و لەناویان بەرن. جا کە (شاور) وەزیری خەلیفەی میسر داوای کۆمەکی لە سولْتان نورالدین کرد، زانییان ئەو هەلەی کە ئەیانویست بۆیان هەلْکەوت. نورالدین خێرا شێرکۆی بە لەشکرەوە نارد بۆ میسر لە (٥٦٠ هـ – ١١٦٤م)دا، ئەمیر (سەلاحەدین)یش بە سەرکردەیی قۆلْە سوپایەك لەم لەشکرەدا لە خزمەت مامیا بووە، چونکە مامی لە تێبینیی و تەدبیرو رای برازاکەی زۆر ئەمین بوو، تومەز (شاور) ئەم کۆمەکەی بۆ ئەوە ئەویست کە (چەرغام)ی ناحەزی لەناوبەرێت. جا شێرکۆ گەیشتە میسر، لە شەڕا شەرغام کوژراو لەشکرەکەی شکاو قاهیرە زەوتکرا.

لە دوای ئەمانە ئینجا شاور بۆ لەناوبردنی (شێرکۆ) کەوتووەتە تەقەلاو موئامەرەکردن. ئەمیر (سەلاحەدین) لەسەر فەرموودەی مامی هەندێك شاری میسری گرت. لەسەر ئەمە بە رەزامەندی هەردوو وەها رێککەوتوون کە هیچ کامێکیان سوپا نەنێرن بۆ سەر میسر. لەسەر ئەم بڕیارە لەشکری شێرکۆ میسری بەجێهێشت و گەڕایەوە شام. کەچی شاوری فێلْباز لە ژێرەوە لەگەلْ قەڕالْی قودس دا رێکەوت کە بە دزییەوە سوپایەکی بچووك بنێرێت بۆ میسر.

ئەم سایەبانێتی (حمایە)ی سوپای صەلیبە لەسەر میصر بۆ حکومەتی شام زۆر خراپ بوو، لەبەرئەوە سولْتان نورالدین لەگەلْ شێرکۆ بڕیاریان دا کە میسر بگرن و رەزامەندی خەلیفەی عەبباسی بەغداشیان جێبەجێ کرد. ئەوسا شێرکۆو سەلاحەدین بە لەشکری تازەوە چوونە سەر میسر. لەگەلْ سوپای صەلیبی قەڕالْی قودس دا کەوتنە موبارەزەی جەنگ. لە سایەی ئیدارەو تەدبیرە جوانەکانی سەلاحەددین و ئازاییەکانییەوە لەشکری صەلیب زۆر خراپ شکا. لە دوای ئەم سەرکەوتنە لەشکری

شێرکۆ ئەمجارە (ئەسکەندەرییە)شی داگیر کرد.سەلاحەدینی کرد بە فەرمانڕەوای ئەم قەڵا گەورەیە. ئەمە سفتاحی حوکمڕانی سەلاحەدین بوو. لەشکری قودس بە یارمەتی شاور هێزی تازەی بۆ هات، ئەمجا چوونە سەر ئەسکەندەرییەو پێچایانەوەو لە دەریاشەوە ئەستۆلیان بۆ هات.

ئەمجا جەنگ قورس بوو، لەم شەڕانەدا ئەمیر سەلاحەدین قارەمانێتی نواندو ئەسکەندەرییەی پاراست. ئازایی و هۆشیارییەکی بێهاوتای نواند. شێرکۆ بە جیا تاوی داوەتە سەر قاهیرە. بەمانە ترس کەوتە دڵی دوژمنەوە، لە تاوانا داوای رێکەوتنیان کرد. ئەنجامی کار هەردوولا بە ئاشتیی لە میسر چوونە دەرەوە. کەچی ئەم ئاشتییەش درۆزنانە بوو. قەڕاڵی قودس لەگەڵ لەشکرا هاتەوە سەر میسرو شاری بەلبیسی گرت، کوشتارێکی زۆری لە خەڵکی شارەکە کرد. ئەمجا خەلیفەی فاتیمی پرچی ئافرەتی خۆی بە هاوار نامەیەکەوە نارد بۆ سوڵتا نورالدین، تکای یارمەتی لێکردووە. لەسەر ئەمە سێیەم جار لەشکری نورالدین بە سەرداری شێرکۆو سەلاحەدین هاتووەتە میسر، بڕیاری ئەمجارەیان بە تەواوی زەوتکردنی میسر بوو. قەڕاڵی قودس (ئەملەریك) کە ئەم هەڵمەتە کوتوپڕەی دی و زانی کە میسرییەکانیش دۆست و سوێند خواریانن، نەیتوانی بوەستێت بە سوپایەکەوە گەڕایەوە قودس (١١٦٩م — ٥٦٤هـ).

ئەوسا میسرییەکان لەگەڵ خەلیفەدا هاتن بە پیر لەشکری شامەوە شاوری دوودڵیشیان لەگەڵ بوو. کەچی لە دوای ئەمە شاور لە ژێرەوە خەریك بوو بە فێڵێکی ناپاکانە سەردارانی کورد لەناوبەرێت، هەموو کەس دڵپیسیی شاوری زانیبوو لەبەرئەوە بە فەرمانی (سەلاحەدین) لە کاتی ڕاوا گرتیان و ناردیان بۆ خەلیفەی (عاضد)، ئەویش فەرمانی دا کوشتیان. بەم تەرحە ئەم ناپاکە لەناوبرا کە لە پێناوی رقەبەریدا ئەیویست میسر بدات بە فەرەنگەکان. لە دوای ئەمە خەلیفە عاچد اسد الدین شێرکۆی کرد بە وەزیرو خەلاتی کرد و ناوی نا مەلیك مەنصور (ئەمیری سوپا)، کەچی زۆری پێنەچوو شێرکۆ ئەمری خوای کرد لە (٥٦٤هـ — ١١٦٨م).

وەزارەتی ئەمیر سەلاحەدین:

لە دوای مردنی مامی، ئەمیر سەلاحەدین لە جێی ئەو، کرا بە وەزیر، چونکە لەناو سەردارەکانا کەسی تر نەبوو ئەو شوێنە پڕبکاتەوە. خەلیفە ناوی (الملك الناصر المظفر صلاح الدين يوسف ابن ايوب). سوڵتان (نورالدين) یش کردی بە سوپا سالاری میسرو، مەلیك ناصر ئەوکاتە لە تەمەنی ٣٢ ساڵیدا بوو. لە دوای نواندنی کارامەیی و سیاسی و لەشکرگێڕی گەیشتووەتە ئەم پایە بەرزە. ئنیجا لە دوای ئەوە ناردی بەدوای باوك و کەسوکاریا بردنیە میسر. بە راستی سەلاحەددین لە سیاسەتا زۆر بالا بوو. لە ئیدارەی فەرمانی دەوڵەتا بە هەڵە نەئەچوو. پەلەی مەسڵەحەتی خۆی نەبوو. بۆ ئەوەی دڵی میسرییەکان خۆش بکات ئیشی چاکی بۆ ئەکردن. خۆی کە سوننی مەزهەب بوو دەسی لە فەرمانی مەزهەبی میسرییەکان نەدا کە شیعی مەزهەب بوون، تەنیا فەرمووی بە خوێندنەوەی ناوی (نورالدين) لە دوای ناوی خەلیفەی میسر لە خوتبەدا، ئەمەش سیاسەتێکی ماقووڵ و دڵسۆزانە بوو بەرامبەر گەورەی خۆی وەفای بەجێهێناو پاشەرۆژی خویندووەتەوە. لەم دەورەدا مەلیك ناصر لەشکری صەلیبی لە (دمياط) دەرکرد وشاری (عەقەبە)شی زەوت کرد کە سەرەرێگای حەجاج بوو بۆ میسر. بەمانە پایەی ونرخی سەلاحەدین لای میسرییەکان زۆر بەرزبووەوەو ناوبانگی رۆیشت. سەلاحەدین بە چاوێکی وریا ناحەزەکانی خۆی ئەدۆزییەوە، لەناوی ئەبردن. لەشکری (سودانی) کە یاخیی ببوون تەفرو توونای کرد. بەوە وڵاتی تۆبەی بۆ (میسر) ساغ کردەوەو ئەمیر (عادل)ی باری کرد بە حاکمی ئەوێ بێینەوە سەر رەفتاری ئەهلی صەلیب کە وازیان لە میسر نەئەهێنا. دووبارەهاتنەوە سەر (دمياط) بەلام هیچ خۆیان نەگرت شکان. ئەمجا مەلیك ناصر خۆی دەستی کرد بە پەلاماردانی فەلەستین، یەعنی جەنگی لە میسرەوە بردە ئەوێ. ئینجا گۆڕانی باری عەسکەری و سیاسی بەمجۆرە لای میسرییەکان شتێکی عاجباتی بوو، دەمێك بوو لە ترسی فەرەنگ خەڵکی میسر ئارامی نەبوو. بەلام دەستی پۆڵاین و بلیمەتیی سەرداری کورد ژیاندبوونیەوە. ئەوسا

میسرییەکان بەدڵ و بە گیان تەسلیمی سەلاحەدین بوون. لە دوای ئەم سەرکەوتنە جوانانە ئەمجا سەلاحەدین دەستیکرد بە تەدبیرو رای فەرمانی سەربەخۆیی بۆ خۆی. ویستی مەزهەبی سوننیەتی بخاتە میسرەوە بۆ ئەم مەبەرستە دوو (حوجرە) یەعنی دوو (مەدرەسە)ی گەورەی ئایینی کردەوە یەکێکیان (ناصریە)و ئەوی تریان (کاملیە)ی ناونا. لەمانەدا بەرنامەی مەزهەبی شافیع بەجێ ئەهێنرا.

هەرچی (قاضی) شیعە هەبوو لە میسرا نەیهێشت لە جێی ئەوانە قازی (شافیعی)ی دانا! لە دوای ئەمانە ئینجا کۆمەڵێکی شوورای لە پیاوماقووڵ کۆکردەوەو پرسی پێکردن کە پێویستە خوتبە بەناوی خەلیفەی عەبباسی بخوێنرێتەوەو بۆ ئەمەش بڕیاری پێدان. بە کورتی: سەلاحەدین بۆ ئەمجۆرە ئالوگۆڕی سیاسی و ئیداریە قورسانە لە میسردا بیری خەڵکەکەی خووساندبوو. لەم کاتانەدا خەلیفە عاچد نەخۆش بوو سەلاحەدین نەیهێشت ئەمانە بیبەنەوەو وا رێکەوت لە پاش چەند رۆژێك خەلیفەشی بەسەرا مرد لە (٥٦٧هـ)دا کەچی سەلاحەدین ئەم مردنەی لا خۆشبوو، چونکە مردنی خەلیفە عاچد لەم کاتەدا بۆ راگرتنی مابەینی سوڵتان نورالدین و سەلاحەدین قازانجی نەبوو، بەڵکو دوودڵیی هێنایە پێشەوە، چونکە لە لایەکەوە سەلاحەدین وەزیری خەلیفە عاضد بوو، کەچی لەولاوە سوپای سالاری نورالدین بوو. مەلیك ناصر بۆ دڵخۆشکردنی میسرییەکان هەرچی گەنج و سامانی سارایی خەلیفەکانی فاتیمی هەبوو بەسەر پیاوماقوولانی میسرا دابەشی کرد. نێرو مێ مرۆڤەکانی خانەدانی خەلیفەی لێك جیاکردەوە بۆ ئەوەی زاووزێیان تێکەڵ نەبێت (٥٦٧ هـ – ١١٧١م) لە دوای مردنی عاچد مەلیك ناصر بوو بە حوکمداری سەربەخۆی میسر. قاهیرەی بە قەڵا قایم کردو بە کۆشك و سەرا رازاندییەوە، بەڵام باری سیاسەتی لە خوتبەدا هیچ نەگۆڕی. ناوی سوڵتان نورالدین هەروەك جاران ئەخوێنرایەوەو سکەی پارەی میسر بەناوی ئەوەوە لێدرا، سەرەڕای ئەمانە دیارییەکی زۆر گرانبەهاشی بۆ نارد، سوڵتان سەلاحەدین ئەیویست تا نورالدین بمێنێت لانەدا لێی، بەڵام هیچ حەزیشی نەئەکرد بە

خزمەتی بگات لەبەر ئەوە هەمیشە خۆی لێ لائەدا. هەندێك سەردارو ماقوولانی کە حەزیان لە سەلاحەدین نەئەکرد. دڵی سولتان نورالدینیان لێ کرمێ کردبوو، وایان تێگیاندبوو کە سەلاحەدین لە سەودای سەربەخۆیی دایە، بەڵام سەلاحەدین قەت رێی نەداوە کە ناحەزیی لەوەوە داکەوێت. بەڵام هەرچی نورالدین بوو متمانەی نەمابوو، لە هەل ئەگەڕا کە بیکا بە بیانوو کە سەلاحەدین لە میسرا لابەرێت. ئەوەندە هەیە لە بێ تالیعی سولتان نورالدین لای (جزیرە)و هەمیشە ئاژاوەی بۆ پەیدا ئەبوو. لەبەرئەوە نەیپەرژاوە ئەم دوودڵییەی دەروونی خۆی لە تەك سەلاحەدینی بەوەفا ئاشكرا بكات. ئەوەندە هەیە کە سولتان نورالدین قاقەزی ئیتاعەت و تابیعیەتی لە سەلاحەدین وەرگرت. ئینجا فەرمانی دا کە بە لەشکری میسرەوە بچێت بۆ فەلەستین تا پێکەوە بچن (قودس) بگرن. بەڵام لە رێ سەلاحەدین باسی نەخۆشی باوکی بۆ هات، لەبەر ئەوە گەڕایەوە میسر. لەسەر ئەوە سولتان نورالدین زۆر زویر بوو، ویستی بە لەشکرەوە بچێتە سەر میسر داگیری بکاو سەلاحەدینیش عەزل بکات، بەڵام (ئەجەل) نەیهێشت لەو رۆژانەدا مرد (٥٦٩هـ — ١١٧٣م) لەم بەینەدا سولتان سەلاح ئەددین هیچ ئارامی نەبووە، خەریکی رێکخستنی میسر بوو، و تارەکاتی سوپایەکی گەورەی بەدستەوە بوو. هێشتا نورالدین نەمردبوو کە تا شاری (قابس) هەموو (تارابلوسی غەرب) و (تونس)ی داگیر کرد لە باکووری ئەفریقیا. تووران شای براشی ناردووە بۆ یەمەن، ئەوێشی خستووەتە ژێر دەستەڵاتی خۆیەوە. سەلاحەدین پشتی بە نەتەوەی (کورد) قایم بوو. تیپە سوپای قورسی لە (کورد)بوو. ئەوکاتەی وڵاتەکانی داگیر ئەکرد. قۆڵە لەشکری کورد لە سۆرانی و هەکاری و میرانی و حەمیدی و زەرراریيەکان پۆلی هەرە بە جەرنگ و بە کاری سوپای گەورەکەی بوون. سەرداری ئەم کۆمارانە وێنەی بەرزو بە شەوکەتی بارەگاکەی بوون. بە کورتی: سولتان سەلاحەدین دەوڵەتێکی بە دەستەڵاتی ئەو دەورەی پێکەوە نابوو، خۆشی پادشای بەکارو بە سامی ئەو دەوڵەتە بوو. لە دوای مردنی سولتان نورالدین هیچ قورتێك نەمابوو رێگای

سـەربەخۆیی لـە سـولّتان سـەلاحەدین بگرێـت. ڕێکـەوت وای هێنـابوو حاکمیـەتی خۆرهەلاّتو سەرداریّتیی سولّتان کەوتبووە عۆدەی سولّتان سـەلاحەددینەوە، چونکە منالّەکانی سولّتان نورالدین و سیف الدینی حاکمی موصلّ و پادشـای سـەجلووقی ڕۆم هیچیان لەوانە نەبوون کە بتوانن لە رووی سەلاحەدیندا وەرگەڕێنەوە. پێویستە ئەوەی بزانرێت کە سەلاحەدین نەیئەویست لەگەلّ ئەم حاکمە موسلّمانانەدا یەك بگرێت تـاکو حکومەتەکانی ئەهلی صەلیبی ئـەو نـاوە لەناوبـەرێت. جـا ئـەم بیروبـاوەڕی شـاهانەیە بنچینەی سیاسـەتی لەمـەودوای سـولّتان سـەلاحەدین بـووە هـەتا مـردن لەسـەر ئـەوە ڕۆیشتووە، مەلیك صالّح إسماعیل کوڕی سولّتان نورالـدین کـە چـووبووە سـەر تـەختی باوکی یانزە سـالاّن بـووە، لەبەرئـەوە سـەردارەکان و خزمـەکانی کەوتبوونـە سـەودای سەربەخۆیی بۆ خۆیان. (سیف الدین) ی ئامۆزای ناوچەی موسـلّ و جزیـرەی بـڕ دابـوو بۆخۆی سولّتان سـەلاحەدین لەسـەر ئـەم پاشـاگەردانیە قاقـەزی بـۆ نوسـین و لۆمـەی کردن. کەچی ئەمیرەکان لەجیاتی گوێگرتن لە بەرامبەر سولّتانی کورد، لەگـەلّ قـەڕالّی فەڕەنگی قودسا یەکیانگرت، بەلاّم سەلاحەدین ئەیزانی باری دنیا بۆخۆی باشە چونکە لەگەلّ پـشێوی ئیـدارەی مـەلیك صـالّح إسماعیلدا منالّکـاری قـەڕالّی قـودس تینـی لـە پەیمانەکەیانا نەهێشتبوو، جا سـەلاحەدین بـەبێ هەلّشـەکردن لەلایەکـەوە بـۆ جـەنگ تارەکانی ئەکردو لەولاشەوە قاقەزی ناکۆکی ماقولاّن و کارگێڕانی مەلیك صـالّح وایکـرد کە خـەلّکی شام پەنا ببەن بۆ سەلاحەدین. بەم جۆرە ئاواتی سەلاحەدین بەجێهات. بـۆ ئـەم مەبەسـتە ڕەزامەنـدی خەلیفـەی بەغدادیـشی وەرگـرت. لـەدوای ئەمانـە ئـەمجا سەلاحەدین بەسوپاوە بە چۆلّی تەیهو فەلەسـتیندا تێپـەڕیکرد گەیـشتە شـام (٥٧٠هـ). خەلّکی ئەم ولاّتە زۆر بە کەیفخۆشی بەپیریەوە چوون ، چـونکە هـەموو کـەس هیـوای بەو بوو کە ئیسلامیەت لەدەسـت فـەرەنگ ڕزگـار بکـات، کـە هاتـە شـام مـالّێکی زۆری دەستکەوت، گشتی دابەشکرد بەسەر خەلّکا. سەلاحەدین بەهەموو جۆرێك وای ئەنوانـد کە بۆ ڕزگاری مەلیك صالّح هاتوونە ئەو ناوە. جا بـەم تیـژی بـیرو زرنگیـە تـاق و تـەرا

ئومەرا نەبێ هەموو خەڵکەکەی کردبوو بەدۆستی خۆی. لەدوای ڕێکخستنی ئیش و کاری شام بە سوپاوە ڕووی کردووەتە حەڵەب و حومص و حەمای گرت و شاری حەڵەبی پێچاوە، قەلای حەڵەب زۆر قایم بوو، پێچانەکەی درێژەی کێشا، (کومەشتەکین)ی حاکمی حەڵەب کە مەلیك صالحی لەپەنادا بوو هەندێك فیدایی نارد کە سوڵتان سەلاحەدین بکوژن، بەلام فیداییەکان گیران و خۆیان کوژران. دیسان بە فێڵ و دەلەسەی ئەم کابرایە مەلیك صالح لەگەڵ حاکمی فەرەنگی تەرابولس (ریمۆند) ناوا یەکی گرت و کومەکی لە حاکمی موسڵ (سیف الدین)ی ئامۆزاشی کرد. سەلاحەدین بۆ تارەکاتی گەورەتر گەڕابووەوە (شام)، کە دەنگی هاتنی سوپای دوژمنی بیست بۆئەوەی خوێن لەبەینا نەڕژێت داوای ئاشتی لێ کردن، بەلام مەلیك صالح ڕێنەکەوت. لەسەر ئەوە لای شاری حەما شەڕێکی قورس قەوما. لەشکری سەلاحەدین سەرکەوت و دوژمن پەرێشان بوو تا حەڵەب ڕاوی نان. جا لەوێدا هەموویانی پێچا، قۆڵی سیف الدین بەرەو موسڵ ویستی خۆی دەرباز بکات، بەلام لەشکری سەرکەوتوو لەکۆڵی نەبووەوە، هەرچەند سیف الدین شەرێکی تریشی کرد کە دوژمن بوەستێنێت، بەلام خراپتر شکا. دیل و تالانێکی زۆر دەستی لەشکری موسڵ کەوت و ئەو ناوچەیە بۆ سوڵتان سەلاحەدین ساغ بووەوە، ئەمجا بۆ زەوت کردن حەڵەب سەغڵەت کرا. لەسەر ئەمە بەهەندێك شەرت ئاشتی دروست کرا، هەر شاری حەڵەب و چواردەوری شارەکە بۆ مەلیك صالح مایەوە، ئیتر هەموو سوریە بە سوڵتان سەلاحەدین بڕا (٥٧٠هـ – ١١٧٤م). لەدوای ئەم ئاشتی یە سوڵتان گەڕایەوە شام، لەوێ خەلاتی خەلیفەی عەباسی بۆهات. بەناوی خەلیفەدا ناوی مەلیك صالح هەڵگیراو بەناوی مەلیك (ناصر یوسف أیوب)ەوە ناوی سەلاحەدین لە جێیان دانرا. لەدوای ئەمانە هەرچی تالانێك هەبوو بەسەر سوپادا دابەش کرا.

دەوری سەڵتەنەتی سەلاحەدین:

سوڵتان سەلاحەدین ئیشوکاری سوریەی دامەزراندو (تورانشا)ی برای کردە وەکیلی خۆی و لەگەڵ سوپاکەیا گەڕایەوە میسر، لەوێ قەڵاو شورەی قاهیرەی تەواو کرد. ئەمجا ئاڵای سوڵتان سەلاحەدین کە (هەڵۆ)یەکی سورە لەسەر زەمینی زەرد هەڵکرا ئێستەش لەسەر دیوارێکی ئەو قەڵایە رەسمی (ئاڵا)کە ماوە. لە دوای ئەمانە ئەمجا بە جێهێنانی فەرمانە گرنگەکە هاتە پێشەوە، ئەویش نەهێشتنی ئەهلی صەلیبە کە بڕیاردرا لە وڵاتی ئیسلام دەرکێن.

حکومەتە وردەڵەکانی صەلیبی سوریەو فەلەستین لە کردەوەکانی سوڵتان سەلاحەدین زۆر ترسابوون، ئەیانزانی ئەم پادشاهە شاسوارە بیری وایە کە ئەوان دەرکا و لەناویان بەرێت. لەبەرئەوە خۆیان ویستیان دەستپێشکەیی بکەن نەیەڵن موسڵمانەکان بحەسێنەوە. بۆیە لە دوای گەڕانەوەی سوڵتان سەلاحەدین بۆ میسر هەڵمەتیان بردە سەر شام و بەعلەبەك و ئەو ناوەیان وێران کرد و تاڵانەکەیان برد و زۆریشیان لە خەڵك کوشت یا بەدیل گرت. بە بۆنەی ئەم هاوارەوە سوڵتان پەلە پەلی کرد و بە سوپایەکی بچووکەوە لە (٥٧٣هـ – ١١٧٧م)دا هات، ئەیویست بێ شەڕکردن بچێتە شام، بەلام فەرەنگەکان لای رەملە رێیان لێگرت و عامبازی بوون، لەم جەنگەدا لەشکری میسر شکا. تۆزێکی مابوو سوڵتان خۆشی لەناوبچێت و گەلێك دیلیشیان دابوو بە دەستەوە کە ئەمیر عیسای (هەکاریی)شیان لەناوا بوو، تەنانەت لە دواییدا سوڵتان بە پارە کڕییەوە لە فەرنەگەکان. ئەمجا فەرەنگەکان لە سوریە کەوتنە دەستوەشاندن. موسوڵمانەکانیان زۆر تەنگەتاو کرد. لەسەر ئەمە سوڵتان سەلاحەدین لەگەڵ سوپایەکی ئەستوورترا لە میسرەوە هات بۆ سوریە. فەرەنگەکان کە ئەمەیان بیست ترسیان کەوتە دڵەوە، دەستیان کرد بە قایمکردنی سنوورەکانیان. لە دوای ئەمە ئەمیر فەڕوخ شای برازای سوڵتان لەشکرێکی قەڕاڵی قودسی شکاند، نەختێکی مابوو قەڕاڵی قودس بە دیل بگیرێت. ئیتر هەرای سوریە چووبووە تەحری شەڕی

ئاییننییەوە. قەڕاڵی قودس بۆ تۆڵەسەندن بە لەشکرێکی زۆرەوە لە (برج العیون)دا جەنگێکی خوێنڕێژانە لەگەڵ سوپای سوڵتان سەلاحەدین کرد، بەڵام خۆیان پەرێشان بوون. گەلێك حاکمی ناودارو پیاوماقووڵیان لێرەدا بەدیل گیرا (٥٧٥هـ — ١١٧٩م) لە دوای ئەمە قەڵای بەناوبانگی (بیت یعقوب) یش گیراو تێکومەکان درا. لەسەر ئەمە فەرەنگەکان زۆر ترسان و داوای ئاشتییەکی دوو ساڵەیان کرد لە سوڵتان و ئەویش قبوڵی کرد. سوڵتان ئەیویست موسڵمانەکان هەموو رێك بکەون تاکو بەهێز بین، ئەوسا بە ئاسانی ئەتوانن فەرەنگەکان ئەهلی صەلیب لەو ناوە دەرپەڕێنن.

لەبەر ئەمە سوڵتان بۆ پێکهێنانی ئەم نیازە موبارەکە لەم کاتەدا زۆر هەوڵ و تەقەلای داوە تا بەشێکی نیازەکەی بەجێهێناوە. لە لایەکی تریشەوە ئەیویست ئیشوکاری کوردەکان رێکخا. فەرمانی (جزیرە) و (بۆتان) ساغ بکاتەوە، چونکە هیوای گەورەی بە بازووە قەوییەکانی ئێرە بوو. ئەیزانی بناغەی شەوکەتی دەوڵەتەکەی بەمان ئەستوور ئەبێت، لەبەرئەوەی کە ئەمان لە گیان و خوێنی خۆی بوون. بەرەکەتدا تەقەلای سوڵتان بە خۆڕایی نەچوو. گەلێك ئومەرای ئیسلام سەریان بۆ سوڵتان دانەواندو شوێن نییەتە بەرزەکەی کەوتن.دوو ساڵ پەیمانیان لەگەڵا کرد لە (٥٧٥ هـ — ١١٨٠م)دا. حاکمەکانی موسڵ و جزیرەو هەولێر و حسن کێف و ماردێن و سوڵتانی رۆم و قەڕاڵی ئەرمەن تێکەڵاوی ئەم پەیمانە بوون کە تا دوو ساڵ شەڕ لەگەڵ یەك نەکەن. بەمجۆرە لەناو موسڵمانەکاندا جەنگ بۆ دوو ساڵ وەستا. جا لە رووی ئەم سەرکەوتنانەوە ناوبانگی گەورەیی سوڵتان بەناو وڵاتانی گوێ (دەریای رەش)و (خەلیجی فارس) و (دەریای سپی)دا بلاوبووەوە. توانای بەکارهێنانی زۆربەی هێزی ئیسلامەتی بەرامبەر بە فەرەنگ پەیدا کرد. ئەوسا سوڵتان سەلاح الدین فەڕوخ شای برازای بەسەر شامەوە بەجێهێشت و لە (٥٧٦هـ)دا بە دڵێکی خۆشەوە گەڕایەوە میسر. لەم کاتەدا حاکمی فەرەنگی (کەرگ)بە پێچەوانەی مەرجی ئاشتی کاروانێکی ئیسلامەکانی رووت کردەوە. سوڵتان لەمە زۆر رقی هەڵسا. جگە لەمە سەرکردەکانی

سوریەو جزیرەش هەندێك ئالوگۆڕیان تێكەوتبوو شیرازەی ئیدارەكەیان تێكدابوو. سەرۆكە تازە قەلاكان و فەرەنگەكان خەریكی ناحەزیكردن بوون لە دژی سولتان لەسەر ئەمانە (شاهسواری) ئیسلامیش بە تارەكاتی لەشكرگەرییەو خۆی ئەخلافاندو چاوەڕوانی تەواوبوونی ماوەی ئاشتییەكەی ئەكرد. كە ماوەی ئاشتی تەواو بوو، بە سوپایەكی پڕ تارەكانی گرانەوە سولتان لە میسرەوە بەرەو سوریە كەوتووەتە ڕێ. (تاج الملوك بوری)برای بە بارگرانیی سوپاكەیەوە پێشەكی ناردی بۆ شام، خۆی و لەشكرەكەشی بەدەم تالانكردنی ولاتی فەرەنگەكانەوە لە (٥٧٨هـ – ١١٨٢م) گەیشتە شام.

لەگەڵ فەرەنگەكانا ڕێگای ئاشتی نەمابوو. كاتی بەجێهێنانی ئاواتی لەناوبردنی ئەم بێگانە ئایین دوژمنانە هاتبوو.لەبەر ئەوە وردە وردە دەستیكرد بە شپرزەكردنی فەرەنگەكان. شاری (بیسان)ی داگیر كرد. لەشكرێكی تری نارد، لە وشكانی و لە دەریاوە (بێرووت)یان پێچا خۆشی چوو بۆ سەمتی جەزیرە لەوێ سنجاری گرت. تیپە لەشكری كوردی ئەو ناوەی شوێن خۆی خست و چوو (دیاربەكر)یشی گرت و گەڕایەوە (حەلەب)یشی خستە ژێر دەستی خۆیەوە (٥٧٩هـ – ١١٨٢م). بە تەمای ئەوەی فەرەنگەكان لەناوبەرێت، ئیسلامی ئەوكاتە ئەمجۆرە كردەوانەی سەلاحەدینیان زۆر لە لا خۆش بوو كەس نەیئەتوانی سەرپێچی بكات. عالەمی ئیسلامی ئەو حەلە سەلاحەدینی بە سەرداری هەرە گەورەی خۆی دانابوو، تەنیا موسڵ نەبێ ئیتر گشت ولاتانی جەزیرەو سوریەو لەفەستینی ئیسلامی لەژێر فەرمانیا بوو. تەنیا هەر مەراقێكی مابوو ئەویش دەركردنی فەرەنگەكان بوو. فەرنگەكان چونكە ئەیانزانی سەلاحەدین خەریكی چییە, لە تاوا ئەوانیش ئارامیان نەمابوو. كەوتبوونە تەقەلای دوژمنایەتی لەگەڵ ئیسلامەكانا. بۆیە لە هەموو لایەكەوە ئاگری جەنگ بڵێسەی دابوو. پۆل پۆل بە لەشكرەوە ئەهاتنە سەر ولاتی ئیسلام، تالانیان ئەكرد و ئەیانسووتاند. تەنانەت جارێكیان حاكمی (كەرگ) تۆزێكی مابوو شاری (مەدینەی مونەوەرە) زەوت

بکا. سوڵتانیش لەشکری ئەنارده سەر گاورەکان زۆر شپرزەی ئەکردن. لەسەر ئەمانە فەرنگەکان داوای ئاشتییان کردو سوڵتانیش قەبووڵی کرد، چونکە لەو کاتەدا حاکمی موسڵ کە لە لای خۆی ئیسلام بوو لەباتی یارمەتیدان ئاژاوەی ئەنایەوەو هەرای ئەخستە کوردستانەوە. جا لەبەر ئەوە سوڵتان چارەی نەما ویستی جارێ ناوچەی کوردستان ساغ بکاتەوە، بۆیە داوای ئاشتی فەرەنگەکانی لە گوێ گرت. حاکمی موسڵ کە ئەمەی دی ترسا. ویستی رێك بکەوێ، بەڵام سیاسەتی سوڵتان بە جۆرێکی تر بوو، ئەیویست دەوڵەتێکی ئیسلامیی بەرزی بە چنگ پێکەوە بنێت. دەوری بڵند و بەرزی ئیسلامەتی جارانی بژێنێتەوە. لەبەر ئەوە بەمجۆرە رێکەوتنە سووکانە (بەڵێن) نەئەبوو. بۆیە بە سوپاوە چووە سەر موسڵ، دەورەی شارەکەی پێچاو لەشکری نارد (میافارقین)یشی داگیر کرد، کەچی لە بەخت چاکی حاکمی موسڵ لەم کاتەدا سوڵتان تووشی نەخۆشی بوو (١١٨٥م – ٥٨١هـ) سوڵتان چارەی نەما گەڕایەوە (حەڕان)، لەبەر ئەم تەگەرانە ئیتر سوڵتان لەسەر سزاکردنی حاکمی موسڵ نەرۆیشت، بە شەرتەکانی لای خواروو ڕازی بوو، دەستی لێهەلگرت، وەکو: کوردستانەکەی باکووری موسڵ و جەزیرە بۆ سوڵتان مایەوەو حاکمی موسڵ رازی بوو کە بەناوی سەلاحەدینەوە خوتبە بخوێنێ، هەر بەناوی ئەوەوە سکەی پارەش لێبدات. بەمجۆرە فەرمانی ئەو ناوە بڕایەوەو سەرداری ئیسلامیش گەڕایەوە شام (٥٨٢هـ – ١١٨٦م).

سوڵتان سەلاحەدین و ئەهلی صەلیب:

سوڵتان کە ئیشوکاری سوریەو جزیرەی بڕییەوەو ئاگری ناکۆکی ئومەراکانی کوژاندەوەو کردنی بە فەرمانبەری خۆی، بۆی گونجا کە هێزە پەرش و بڵاوەکەی ئیسلام بۆ ئاواتە بەرزەکەی بەکاربهێنێ، کە ئەمانە جاران لە بەربەرکانی ناوخۆدا خەرج ئەکار. سوڵتان ئیسلام ئەمجا بە تەواوی بڕیاری دا کە شاری قودس بگرێت و ئەهلی صەلیب لە فەلەستین دەرپەڕێنێت. ئەمجا بڕوای بەهێزی خۆی کرد کە دەتوانێ

ئـەم ئەرکـە قورســە هەرچـۆنێك بێـت بـە جێبێنــێ. لـەناو سـەردارەکانی فەرەنگـدا فەلەستینیان بەدەستەوە بوو. ئەوکاتـە نـاکۆکی و دووبـەرەکی ئەوەنـدە قـایم بـوو بۆ ئەوە ئەشیا کە موسڵمانەکان موترسییان لێ نەکەن. حاکمی تـەرابلوس کـە (ریمۆنـد)ی ناو بوو، ئەیویست حوکم بکا بەسەر قودسا و بۆ ئەم مەبەستە کابرا داوای کۆمـەکی لـە سـوڵتان کـرد. لەسـەر ئەمەشـا سـوڵتان نەیئەویـست لـە پـێش تـەواوبوونی مـاوەی پەیمانەکادا لەلای خۆیەوە ئاشتیی بـشکێنرێت. خـواو ڕاسـتان ئـەم کـردەوە ناشـیرینە فەرەنگـەکان خۆیـان کردیـان. ئـەمجارەش حـاکمی (کـەرك) کـە نـاوی (رنۆڵـە) بـوو کاروانێکی گەورەی ئیسلامی داماڵی، هەموو شتومەکەکانی بـردن و کاروانچییەکانیـشی بە دیـل گـرت و توخـونی ئاینیـشیان کـەوتن. سـوڵتان کـە ئـەم هـاوارەی بـۆ هـات زۆر سەغڵەت بوو، سوێندی خوارد کە ئەگەر رینۆڵدی دەستکەوێ بەدەستی خۆی بیکوژێ. جا لەسەر ئەمە بانگی (جیهاد)یدا بۆ سەر فەرەنگەکان.

سوڵتان لە ئاقار شاری (بوسرا) بارەکای هەڵدا، لە هەموو لایەکەوە لەشکر ئـەهات و کۆبووەوە فەرەنگەکان ئەمەیان دی هەموو ئاشـتبوونەوەو یـەککگیر بـوون. سـوڵتان لـە بارەگادا شـوورای جـەنگی بەسـت. لـە هـەموو لایـەوە پیاوماقووڵی ئیـسلام ئـەهاتن و مەجلیسیان ئەگرت. لێرەدا بڕیـاری شـەڕ درا لەسـەر فەرەنگـەکان کـە هـەتا هەناسـەی دوایـی بـە گژیانا بـچن. ئـەمجا لـە بـەردەمی سـوڵتاندا سـوپای ئیـسلام تیـپ تیـپ بـە ئیستیعراز ڕۆیشتن (٥٨٣هـ — ١١٨٧م).

بۆ بەیانی لەشکری سوڵتان بەرەو دوژمن دەستیکرد بە بزووتن، قەڵای (تەبریە)یـان پێچا لەولاوە فەرەنگەکانیش خۆیان ئامادە کردبوو لەشکرێکی زۆریان گرد کردبـووەوە ئەوسا لەگەڵ لەشکری سوڵتانا شەڕێکی مێژوویی دەسـتی پـێ کـرد لەبـەر (حطـین)دا. ئەو ڕۆژە دوژمن لە تینوانا پڕووکەی تێکەوت. ڕۆژی دوایی شەڕەکە دەستی پێکـردەوە لەشـکری سـوڵتان بـە هەڵمـەتی شـێرانە دوژمنــی شـکاند و تـەفروتووناى کـردن. جا شکستی (حطـین) بناغـەی ڕووخـانی حکومەتـەکانی لـەرەنگی فەلەستینە (دارعاسـای

پیرۆزی صەلیب) لەناو تالآنا دەست سوپای ئیسلام کەوتووەو ژمارەیەکی زۆر لە سەربازی صەلیب بە دیل گیراوە.

مەلیکی قودس و براکەی حاکمی کەرك و گەلێك لە ئەمیر و ماقوولآنی تر لەناو دیلەکانا بوون. سولْتان لە پاش ئەوەی لە رووی ئومەراکانی فەرەنگدا کردەوە ناشیرینەکانی حاکمی کەرکی هێنایە پێش چاوی، بە دەستی خۆی کوشتی، وە فەرمانی بە کوشتنی هەندێك خراپەکاری تریش دا لە گاورەکان.

لەدوای ئەوە دیلەکانی تری بە قەدرو بە شیرینی ناردەوە بۆ شام واتە (دیمەشق) لەمەولا لەشکری سولْتان پێی نایە فەلەستینەوە. فەرەنگەکان هێزیان تیا نەمابوو کە بەرامبەری بوەستن کردەوەی جوان دەریارەی ئەم لێقەوماوانە ئەکرا. زۆری پێ نەچوو (عەکا) کەوت و تالآنێکی زۆر دەست ئیسلام کەوت.

ئیتر وردە وردە شارەکانی قەراغ دەریا ئەگیران. بەلآم شاری (صور)کە لەسەر جزیرەیەك بوو نەگیرا. کە پێویست بوو داگیر بکرایە، چونکە ئەم نەگرتنە بۆ دوارۆژ خراپەی هێنا بەسەر ئیسلامەکانا، ئەوەبوو لە دواییدا کە جەنگی صەلیبی سێهەم پەیدابوو ئێرە بوو بە شوێنێکی (ستراتیجی) بۆ سوپای فەرەنگ، کردیان بە مەلْبەندی ئارامگرتن و بزووتنی لەشرکەکانیان.

سولْتان ئەمجارە رووی کردە (عەسقەلان) بە زۆر گرتی. ئیتر (غەززە، رەملە، خەلیل رەحمان، بەیت لەحم)و گەلێك جێگای تری گرت، ئەم هەموو داگیرکارییە لە دوو مانگدا تەواوبووە کە سەرکەوتنێکی وا بە نرخ بۆ هەموو پادشایەك نەلواوە. ئەمجا رێگای (قودس)بۆ لەشکری ئیسلام کرابووەوە.

سولْتان ئەیویست بەبێ زیان ئێرە بگرێت نەك شارەکە تووشی رووخان بێت. بە بیری ئینسانیەت کاریی دەستەیەك پیاوماقوولْی نارد بۆ شاری (قودس)عەرەب لە چەند رۆژێکا پلْنگ ئاسایی شورەی شارەکەیان دڕی، فەرەنگەکان کە تێگەیشتن بە کوشت ئەچن کەوتنە ئامان خواستن، ئەمجا تەسلیم بوون.

ئەو حەلە مەجلیس گیرا. لە دوای گفتوگۆ بەو مەرجەی لە ماوەی چل ڕۆژا فەرەنگەکان بە سەربەستی لە شارەکە بڕۆن و بۆ هەر پیاوە (١٠) دینارو بۆ ژن (٥) دینار و بۆ منالْ (٢) دینار سەرانەی ڕزگاری بدەن هەردوولا ڕێکەوتن و گفتیشیان دا کە جارێکی تر شەڕنەکەن. جا بەم قەول و بڕییە شاری قودس تەسلیمی سوڵتان بووە. ئەو ڕۆژەی سوپای ئیسلام چووەتە شاری قودسەوە قازی شام (محی الدین) کوڕی (زکی) ناو کە بە فەرموودەی سوڵتان هاتبووە ئەوێ خوتبەیەکی شادیی داوە بۆ ئەو عەشامە کە لەوێ ڕاوەستاوە لە سەرەتای خوتبەکەیا ئەم شیعرەی فەرمووە:

الحمد لله: ذلنا دولة الصلب　　وعز بالكرد دين مصطفى العرب

ئەم گاورانە لە شاری قودس دەرچوون و ئیتر لە وڵاتی ئیسلاما نەئەمان تیپ تیپ بە بەردەمی بارەگای سوڵتانا تێپەڕ ئەبوون. لەم دەرچوونەدا سوڵتان فەرموودەی ئەو سەردارە قەشەکان تا توانیویانە شتومەکی خۆیان ببەن. مێژوونووسی گاورکان لە نووسینەکانیاندا لەم ڕووەوە زۆر مەردانە ڕاستیان وتووە لە پیاوەتی سوڵتان سەلاح الدین زۆر قسەیان کردووەو لەناو ئەوانا ناوبانگی زیاتر ڕۆیشتووە کە چی بەرامبەر بەمە کرداری گاورەکان دەربارەی موسڵمانەکان هەمیشە خراپەکردن بووە. سوڵتان نزیک مانگێک لە قودسا ماوەتەوە ئیشوکاری ئەوێی ڕێکخستووە، مزگەوتەکانی ژیاندووەتەوەو قوتابخانەکانی دامەزراندووەتەوە. لە دوای ئەمانە سوڵتان بە لەشکرەوە چووەتە سرە صوور لە بەرو دەریاوە پێچاویەتی، بەلام چاری نەکرا وازی لێهێناوە. بەمجۆرە گاورەکان بۆیان لوا لە م قەڵایەدا گردببنەوەو بۆ شەڕێکی تازە خۆ کۆبکەنەوە. لەولاوە ناوبانگی سەندنەوەی قودس لە لایەن موسڵمانەکانەوە کە گەیشتە ئەورووپا ئاگری تەعەصبیان دووبارە بڵێسەی سەندەوە، هەموویان بە جارێک بۆ تۆڵە کردنەوە هەڵسانە سەرپێ، دراوێکی زۆریان کۆکردەوە ناویان نا (سەرانەی سەلاحەدین)و لەشکرێکی بێدادیان پێکەوە ناو لە هەموو لایەکەوە بەرەو خۆرهەڵات هاتن بۆ فەلەستین. ئەمجارە پادشاکانیان سەردار لەشکر بوون. ئیمپەراتۆری ئەڵمان و

مەلیکی ئینگلیز کە (ریچارد شێردڵ) یان پێ ئەگوت و مەلیکی فەرەنسا و گەلێك ئەمیری ناودار هاورێی هاتنی ئەمجارە بوون! سوڵتان گەڕایەوە شام، چونکە ئەیزانی گاورەکان دێنەوە سەری. لەوێ دەستی کرد بە تارەکانی سوپاگەری. لە (صوور) بەولاوە هەرچی قەڵای نەگیراوی فەلەستین مابوو گشتی زەوت کرد. لە دوای ئەمانە ئەمجا پێشایی لەشکری صەلیبی سێیەم دەستیکرد بە هاتن، لە (٥٨٥ھ)دا.

جۆری سوپاگەریی سوڵتان گۆڕابوو، لە پرکێشییەوە کەوتبووە قایمکاریی.

باری گەردوون وای ئەگەیاند کە فەرتەنەیەکی خوێنڕێژیی گەورە ئەبێت. ئەو فەرەنگانەی کە بەرەڵا ببون زۆربەیان لە صورو لە تەرابلوسدا بە پێچەوانەی قەول و پەیمانەکەیان چەکیان هەلگرتبووەوە. ئەمان هاتن دەوری قەڵای (عەکا)یان دا، سوڵتان بە لەشکرەوە هات بۆ یارمەتی قەڵاکە. ئەم پێچانە دوو ساڵ درێژ بووەوە. سوڵتان ئەیتوانی دوژمن بشکێنێ و عەکا رزگار بکات، لێرەشا دووبارە کەمتەرخەمی کرایەوە. لەبەر ئەمە کۆمەکەکانی دوژمن هەمیشە بە ئاسانی ئەهات و لە عەکادا شەڕی خوێنڕێژانە ئەکرا گەلێجار هێرشی لەشکری سوڵتان فەرەنگەکانی بە پاشا شکاندووەو کۆمەك چووەتە عەکاوە بۆ ئیسلامەکان، بەلام لەسەر ئەمەشا دوژمن نەبەزیوە، دووبارە شارەکەی پێچاوەتەوەو قەڵای تازەیان بە دەوریا ئەکردەوە. زاتیان وەها زۆر ببوو ئەمجا ئەوان پەلاماری لەشکری سوڵتانیان ئەدا باری ڕەزم ئارایی بلاوەی بە هێزی ئیسلام کردبوو. تیپێك لەشکر بەرامبەر (انتاکیە) وەستابوو، تیپێکی تریش لە تەرابلوسی شام بوو. لەشکرێکیش بۆ پاراستنی (دمیاگ) و (ئەسکەندەریە) لە میسر بوو. لەشکری گەورەی لە (حزروبە)دا دووراو دوور بۆ یارمەتی (عکا) زستانی رائەبوارد. سوڵتان لە نەبەزیی دوژمن و سستیی و خۆ لەشەڕ پاراستنی سەردارەکانی خۆی مەترسی دوارۆژی کەوتبووە دڵەوە. لە تاوا بۆ کۆمەك بە هەموو لایەکا نووسراوی ئەنارد. دوژمنیش لە دەوری عەککا زستانەکەی بە تارەکات کردین رابوارد. لە (٥٨٦ھ)دا جەنگ داگیرسایەوە. ئوستۆلی میسر ئوستۆلەکەی دوژمنی شکاند و

کۆمەکی گەیاندە عەککا. لەم کاتەدا بەرایی لەشکری ئەڵمان دەیشتە ئەدەنەو وا رێکەوت لەویٚ ئیمپراتۆرەکەیان لە ئاوا خنکا.

سوڵتان کە ئەمەی بیست بە هیوای کۆمەک ناردن قاقەزی بۆ پادشاکانی ئیسلام نارد. کەچی هیچیان بە دەنگییەوە نەهاتن. بەمجۆرە ئەم قارەمانی کورد و پشتیوانی ئیسلامە بەرامبەر بە لێشاوی ئەهلی صەلیب بە هیوای یارمەتی خواو بازووی مەردانەی خۆی مایەوە. لەم بەینەدا هەندێك لەشکری ئەڵمانی گەیشتبووە فەلەستین. ئەو حەلە دوژمن قۆڵێکی خەریکی پێچان بوو، قۆڵەکەی تری پەلاماری سوپای سوڵتانی دا (٥٨٦هـ - ١١٩٠م) لە هەڵمەتی سەرەتاییدا ئیسلامەکان شکاون و هەندێکیان تەرە بوون. بەلام ئەوی خۆی گرتبوو نەشکابوو، ئەمانە وەکو شێر خۆیان داوە بە دوژمناو شەق و پەقیان کردوون، مەیدانی جەنگ بە لاشەی کوژراو داپۆشرابوو، دوژمن بەمە چاوی شکا، لەولاوە لەشکری ناو عەککاش دەستی خۆی وەشاند و هەندێك قەلای دوژمنی سوتاند. دووبارە لەشکرێکی تازە لە دەریاوە گەیشت بە فریای فەرەنگەکاندا. ئەمانە ئینگلیز بوون لای عەککا دابەزین. سوڵتان کە ئەمەی دی گەڕایەوە (حزوربە) ئەو کاتە صەلیبەکان بە دلێکی قایم دەستیان کرد بە هێرشکردن بۆ سەر قەلاکانی عەککا. سوپای پێچراوی ناو قەلا مەردانە شەڕی ئەکرد. زات و زۆری میر (حسان الدین)ی سورداری، قەلای دوژمنی حەیرانی سەرسام کردبوو، سوپای ناو قەلاکە تەنگەتاو ئەبوون پەلاماری قولەکانی دوژمنیان ئەداو ئەیان سووتان. وە تاویان ئەدایە سەر دوژمن و ئەیانگەڕاندنەوە بە پاشدا. کۆمەکی ئەهلی صەلیب دوایی نەئەهات. لە دەریاوە وەك هەڵقوڵێت هەمیشە لە هاتندا بوو.

قەڕاڵی فەرەنسا (فیلیپ ئۆگۆست)یش لە (٥٨٧هـ) دا بە لەشکرێکی زۆرەوە گەیشتە بەردەمی عەککا زۆری پێنەچوو قەڕاڵی ئینگلیزیش لەگەڵ دوایی لەشکرەکەیدا گەیشتن و لە دەریا هاتنە دەرەوە ئەهلی صەلیب ئەوەندە زۆر بوو سامیان لێ ئەکرا. لەم بەینەدا هەندێك کۆمەکیش بۆ سوڵتان هاتبوو، لەسەر (ئەوەشا) نەیئەتوانی

یارمەتی (عەککا) بدات. دوژمن لەبەرو لە دەریاوە شارەکەی ئێجگار تەنگەتاو کردبوو، برسێتیو نەخۆشیی لە لایەکەوەو ئاگری مەنجەنیقی دوژمن لە لایەکی ترەوە هێزی خۆگرتنی لە شەرکەرەکانی ناو قەلادا نەهێشتبوو. ئەم قەلا پڕ شان و شەرەفی ئیسلامە دوو ساڵ بۆ خۆی لەبەر هەڵمەتی صەلیبەکاندا گرتبوو، بە هیچ جۆرێ و لە هیچ لەیەکەوە کۆمەکی نەئەگەیشتێ بە راستی کەڵکی خۆگرتن نەمابوو لە قەلاکەدا . لەبەر ئەوە بە ناچاری لە هاوینی ساڵی (٥٨٧ هـ – ١١٩١م) دا بە هەندێك شەرت و مەرج قەلاکە خۆیدا بە دەستەوە. یەکێك لەو مەرجانە ئەوەبوو کە دیل ناکوژرێت. بەلام لەولاوە لە فەرەنگەکاندا هیچ هۆشی ئینسانییەت نەمابوو، چەکدارو بێچەك وەك جانەوەر هەموو خەڵکی شارەکەیان کوشت. لەم خوێنخوارییەدا قەڕاڵەکانی ئینگلیز و فەرنسایش بەشداربوون لە مێژوودا دەنگ وا بلاوە لەم فەلاکەتەدا ٦٠ هەزار موسڵمان لە ناوچووە. هێشتا عەککا نەگیرابوو کە بەرەبەرەکانێ و ناکۆکی کەوتبووە ناو سەردارەکانی فەرەنگەوە.

قەڕاڵی فەرەنسە و قەڕاڵی ئینگلیز ناخۆشییان بوو. لەسەر قسەی رەقی مەلیکی ئینگلیز مەلیکی فەرەنسە تۆراو لە دوای کەوتنی عەککا فەلەستینی بەجێهێشت. بەکورتی ناکۆکیی و تێکچوونی ئەمانە هێزو پەرۆشی فەرەنگەکانی سست کردبوو کە ئەمە بە کەڵکی ئیسلام هات.

لەمەولا سوڵتان لەگەڵ دوژمندا کەوتە جەنگی چەتە گەرییەوە. دوورو نزیك کێشەی پێئەکردن. هەرچی لە سوپای صەلیب جیابووایەتەوە لەناوی ئەبردن. تەنانەت جارێکیان وەختبوو (ریچارد)ی مەلیکی ئینگلیز بە دیل بگرێت. مەبەستیش لەمە ئەوەبوو کە فەرەنگەکان بێزار ببن و فەلەستین بە جێهێڵن. جا (ریچارد شێردڵ) زۆر چاك تێگەیشتبوو کە سوڵتان سەلاح ئەددین لە تین ناکەوێت و بە درێژەی جەنگ بەیدەست ناکرێت. لەبەر ئەوە لەگەڵ ئەم دوژمنە گەورەیەی لەسەر جەنگ رۆیشتن کەڵکی نییە. جا چ ئەم پەروایەو چ ئارەزووی گەرانەوە بۆ بەریتانیا بە ئەنجام ریچاردی

هێنایە سەر ئەوە کە داوای ئاشتیخوازیی لە سوڵتان بکات! هەرچەند هیچ شتێك نەبوو کۆڵ بە سوڵتان بدان، بەڵام بۆ ئەوەی رێی خوێنڕشتن نەمێنێ و لەبەر دوورئەندێشیی تر، سوڵتان قبوڵکردنی داوای ئاشتیی بە باش زانی. ئینجا (مەلیك عادل)ی برای سوڵتان و (ریچارد) بۆ گفتوگۆی ئاشتیی یەکتریان بینی. لە دوای گەلێك هاتوو چۆ وەها رێکەوتن کە (ریچارد) خوشکی خۆی بدات بە مەلیك عادل و خاکی فەلەستینی فەرەنگیش بە ناوی جیازییەوە بدرێت بە خوشکەکەی و سوڵتانیش قودس بدات بە مەلیك عادل، بەڵام قەشەکان بەمجۆرە رێکەتنە رازی نەبوون. لەم بەینەدا سوڵتان خەریکی هەندێك فەرمان بوو کە ئەگەر هاتوو جەنگ گەڕایەوە، رێگای هەڵسووڕان لە دوژمن بگیرێت. لەبەر ئەوە ناردی (عەسقەلان) و (رەملە)و گەلێك جێگای تریان وێران کرد تاکو دوژمن لەو ناوەدا نەتوانێت بحەوێتەوە.

لەم کاتەدا هەندێك دەنگوباسی خراپی ناو بەریتانیا لە فەلەستین بلاوبووەوە، ئەمە لە لایەکەوە، لەو لاشەوە بەربەرەکانی سوڵتانیش لە فەلەستین هیچ هیوای لە فەرنەگەکاندا نەهێشتبوو. لەبەر ئەمانە مەلیکی ئینگلیز دووبارە تەنگەتاو بووەتەوە. مەترسیی شکان و نەگرتنەوەی قودس هیوای ریزاردی هیچ نەهێشت ولات هەمووی وێران بوو. ئەم رووداوانە ئومەراکانی صەلیبشی بە تەواوی بێزار کرد. لەبەر ئەمانە (کۆگایەکی حەربی) گیرا لەوێدا بڕیاریان دا کە واز لە قودس بێنن و بچنە سەر میسر. ئەمجا ریچارد بەناوی ئەهلی صەلیبەوە داوای ئاشتی لە سوڵتان کرد لەسەر ئەوە لە رەملە مەجلیس گیرا.

لە دوای گفتوگرکردن رێککەوتن لەسەر ئەوەی کە (یافە)ش بەدەست ئەهلی صەلیبەوە بمێنێت. جا بەوجۆرە هەردوو لا جاڕی ئاشتییان دا لە رەملە لە (١١٩٢م - ٥٨٨ھ)دا. ئەمە بوو ئەنجامی سێیەم سەفەری ئەهلی صەلیب. ئەم چەند صەد هەزار فیداییە کە بۆ گرتنی قودس هاتبووە فەلەستین و ئەیویست خوێنی هەموو ئیسلامی خۆرهەلات بڕژێنێت. کەچی بەرامبەر نەبەزیی و تێکۆشەری بە جەرگی وەك سوڵتان

سەلاح ئەددن هیچی پێنەکراوە. تەنیا دوای لەناوچوونی دووبەشی ئەم هۆردووە کینە لە دڵە، دوو شاری گویّ بەحریان بە دەستەوە ماوە، بەشی سێهەمیشی کە گیانی رزگاربووە بە سایەی (گەمیی)یەکانیانەوە خۆیان دەربازکردو گەڕانەوە ئەورووپا. جا قارەمانی کورد و ئیسلام لە دای جەنگ وەشاندنێکی پێنج ساڵە لەگەڵ لێشاوی دەمبەخوێنی ئەورووپاییان، بە شان و شەرەف گەڕاوەتەوە (قودس)و دەستی کردووە بە رێکخستنی فەرمانی وڵاتەکە. ئەوی رووخابوو تازەی کردەوە. مەکتەب و نەخۆشخانەی تازەشی دروستکردو، بە ناوچەکانی وڵاتدا گەڕاوە چووەتە بەیرووت و لەوێشەوە چووە شام. کەچی داخی گرانم ئیتر نەحەسایەوە دوای فەرمانداڵ بۆ ئاواکردنەوەی جێگا وێرانەکان نەخۆش کەوت.

مردنی سوڵتان:

سوڵتان پێنج شەش ساڵ لەگەڵ فەرنەگەکاندا بێئارام لە جەنگدا بووە. ئەم ئەرکە دووردرێژە شپرزەی کردبوو.لەسەر ئەوەشدا مشووری فەقیرو هەژاری ئەخوارد و مەشرووعی بۆ ئەدۆزینەوە کە لە برسییەتی رزگاریان بکات. جا بەم ئەرکە تازانە وەك لای سەرەوە وتمان نەخۆش کەوت. ئەمجارە زۆر نەژیا لە (٥٨٩هـ – ١١٩٣م)دا لە تەمەنی ٥٧ ساڵیدا ئەمری خوای بەجێهێنا.

مردنی سوڵتان سەلاحەدین بەبێ ریا عالەمی خستووەتە گریان. بە راستی زۆربەی ئەمجۆرە پیاوە بەرزانە لە ناکاوو بێوەخت لەناو ئەچن. بە مردنی کوتوپڕی سەلاحەدینو بە تایبەتی نەتەوەی کورد زیانێکی بێدادیان لێکەوتووە، هەموو کەسێك ئەیسەلمێنێ کە سەلاحەدین نەبوایە ئەهلی صەلیب، کەیانی ئیسلامەتی لەناوبردبوو. لە ئیسلامەکان زیاتر خەڵکی ئەورووپا کە دوژمنی ئەوون هونەرو خزمەتەکانی سەلاحەدین ئەژمێرن و پەسەندی ئەکەن. هەموویان بە یەك زمان ئەڵێن ئەم شاسوارە بلیمەتە بوو نەیهێشت هیوای فەرەنگەکان بێتە جێ. سەرەڕای ئازاییەکانی کە لە رۆژی

شەڕا ئەینواند. بە رەوشتیش نموونەی کەرەم و وێنەی خولقی جوان و سەرچاوەی مەرحەمەت و دڵسۆزیی بووە. لە دوای مردنی بە سێ ساڵ بە فەرمانی مەلیك ئەفزەڵی کوڕی نزیك مزگەوتی (ئەمەوی) گۆڕێکی تازە دروستکراوە ئەمجا ئێسکی (سوڵتانی نەمر) گواستراوەتەوە ئەوێ، لەوێ ناشتوویانە کەوا مەرقەدەکەی ئێستایەتی لە شاری شام (دیمەشق) سەلاحەدین ١٧ کوڕو کچی بووە.

ئەوصافی سەلاحەدین:

مەدح و سەنای جوانیی سەلاحەدین تەواو نابێت! بەکورتی یەکێکە لە پیاوە هەرە گەورەکانی مێژوو لە کاتی شەڕدا بەرامبەر دوژمن توند و بێئامان بوو، بەلام لە کاتی ئاشتییدا بۆ رەعیەت دڵسۆزو بۆ داماوو لێقەوماو بە مەرحەمەت، لە سیاسەتدا دووربینو کارئاشنا بووە. ناجەزی زۆردارو پیاوخراپ و خزمەتگوزاری بە دڵ و گیانی ئیسلامەتییەت بووە، بەڵکو لەتەك دوژمنیشدا لە چاکەکردن دوانەکەوتووە. کاتێك کە قەراڵەکانی ئینگلیز و فەرەنسا بە دوژمنایەتی هاتبوونە سەری، کە بیستی نەخۆشن دوختەرو دەرمانی بۆ ناردوون. لە لایەکی ترەوە پشتیوانی زانست و زانین و زانا بووە. لە ئیشوکاری دەوڵەتیدا بێ موشاوەرەکردن فەرمانی نەکردووە. ئەنجوومەنی زانستییو شوورای ناوخۆیی ئیدارەو کۆگای راو تەدبیو رەزم و جەنگی جیاجیا بووە، هیچ دەعیەی نەبووە. لەگەڵ فەقیرو هەژاردا بێپەرواو زۆر بە سەربەستی ئەدوا. حەزی لە دەبدەبەو دارا نەئەکرد. کە کۆچی دنیای کرد پارەو پوول و زەوی و زاری بەجێنەهێشت. قیبتیەکانی میسر نیگار (رەسم)ی سەلاحەدینیان لە تەنیشت کاسەی موقەددەسی دینی خۆیان داناوە لە کڵێسەدا لەسەرەمەرگدا فەرموویەتی، کە مردم بۆ ئەوەی لە رۆژی قیامەتدا شاهیدی غەزاکانم بێت، شمشێرەکەم لەگەڵ خۆمدا بنێژن.

خزمەتی بۆ ئاوەدانی: گەورەیی سوڵتان سەلاحەدین هەر ئەوە نییە کە لە شەڕدا قارەمانێکی نەبەزو ئازاو بەتین بووە. بەڵکو لە فەرمانڕەوایشدا زۆرزان و سیاسی

بووەو، لەگەڵ ئەمانەدا وڵاتەکەشی بە بینای جوان ئاواکردووەتەوە. لە هەموو لایەکی میسردا گەلێك بینای دروستکردووە بۆ قوتابخانە. لەوانە ئێستاش هەندێکیان ماوە بەناوی دیوانی ئوستۆڵەوە بینایەکی شاهانەی پێکهێناوەو هەر لە میسردا دوو بینای بەرزی بۆ نەخۆشخانە دروستکردووە بۆ میللەت. لە (شام)یشدا نەخۆشخانە کراوەتەوەو گەلێك مەدرەستەشی تیا کراوەتەوە. ئەوەندە هەیە لەبەر درێژەی جەنگو رەزمی دوابڕاوی ئەهلی صەلیب لەمانە زیاتر نەیپەرژاوە لەسەر ئاواکردنەوەی هەموو ناوچەکانی کیشوەرەگەورەکەی بڕوات.

لە دوای مردنی سوڵتان:

سوڵتان سەلاحەدین کە کۆچی دوایی کرد، کەسی نەکرد بە جێنشینی خۆی، کوڕو خزمەکانی هەریەکە فەرمانڕەوای شوێنێك بوون. (الملك الافضل)ی کوڕی، حاکمی فەلەستین و سوریە بوو. (الملك العزیز عثمان)ی کوڕیشی حاکمی میسر بوو. تورەی حەڵەبیش (الملك الظاهر)ی کوڕی لەسەر بوو (مەلیك عادل)ی برایشی بەشێکی جەزیرەی بە دەستەوە بوو. کوڕانی (شێکرۆ)ی مامیشی لە (حمص) جێگیر ببوون. وڵاتی یەمەنیش درابوو بە کوڕانی (سیف الاسلام تەفتەگین)ی برای. کە سوڵتان مرد، هەرکەس لە جێگەی خۆی مایەوە تا ساڵێك، فەرمانڕەوایی مەلیك ئەفزەڵیان بەجێهێنا.

تێکچوونی ئیدارە:

بە مێژوو ساغ بووەتەوە هەتا میللەتێك تێنەکەوێت، رژێمی ئەم میللەتە لە خۆیەوە ناگۆڕێت.

باری حکومەتانیش بەو پێیە بەبێ رووداو لە خۆیەوە تێکناچێت. جا حکومەتی ئەیوبییش ئەوسا (لەسەر) ئەو پێودانگە رۆیشتووە، چونکە ئەوکاتە لە خۆرهەڵات و خۆرئاوادا رژێمی (دەرەبەگێتی) باوبووە. هەر کە سەلاحەدین مرد، کوڕان و براو

برازاکانی تورەکانی لە خۆیانا کەوتوونە سەودای سەربەخۆیی و شیرازەی حکومەت گەورەکەیان تێکاوە کە خاوەنەکەی بەو هەموو تەقەلاو خوێنی جگەرە دروستی کردبوو. مەلیك ئەفزەڵی کورە گەورەی سوڵتان بەناو (مەتبوع) بوو لە لایەن هەموویانەوە، بەڵام چونکە ئیدارەکەی رێکوپێك نەبوو براکانی لێی زیز بوون. (مەلیك عەزیز) لە میسر بانگی سەربەخۆیی بۆ خۆی دا (٥٩٠هـ – ١١٩٣م) و بە لەشکرەوە هاتە سەر سوریە. (مەلیك عادل)ی مامیان کە تێفکریی لە رووی بێهونەریی لە رووی بێهونەریی برازاکانیەوە خەریکە رەنجی سوڵتان سەلاحەدینی برای بە باد بچێ و حکومەتی ئەیوبی نشوست بێنێت، ویستی ئیدارەی کیشوەرەکە بگرێتە دەستی خۆی. لەبەرئەوە کەوتە نێوانی برازاکانیەوە. جارجار ئەیکردن بە گژ یەکداو لە دواییدا ئاشتی ئەکردنەوە. بەینێك چووە (میسر)و بووە پشتیوانی مەلیك عەزیز و پێکەوە لە (٥٩٢هـ)دا سوریەیان زەوت کرد، بەناوی میسرەوە، ئەمجا مەلیك عادل خۆی فەرمانرەوایی سوریەی گرتە دەست. ئەگەر چی ئەمە بە پیشەی خزمایەتی شتێکی ناشیرین بوو، بەڵام لەو دەورە تووشەی ئەهلی صەلیبەدا پێویست بوو فەرمانرەوایەکی بە چنگ و سەردارێکی دنیادیدە لەسەر کیشوەری ئەیوبیی بێت. جا لەبەر ئەم قازانجی گشتییە کردەوەکانی مەلیك عادل بە دەستدرێژی نەژمێرراوە. وا رێکەوت لە مێژووی (٥٩٥هـ)دا مەلیك عەزیز مرد. کورێکی بچوکی هەبوو کرا بە مەلیکی میسر و مەلکی ئەفزەڵی مامیشی کرا بە نوێنەر (نائب)ی ئەم پادشاهە بچکۆلەیە. بەڵام مەلیك عادل کە ناکۆکی سەردارەکانی میسری بیست بە لەشکرەوە چووە سەریان، میسری گرت و خۆی بوو بە مەلیك و مەلیك ئەفچەلی دەرکرد و لە (٥٩٦هـ – ١٢٠٠م) دا ئیتر مەلیك عادل بە تەواوی حکومەتی ئەیوبی خستبووە ژێر دەستی خۆیەوە. مەلیك ظاهیر کە حاکمی حەڵەب بوو، مەلیك ئەفزەڵیش کە لەم دواییەدا قەڵای (سەرخەد)ی درابوویە لەو ناوچەیەدا بەشتێکی نرخداری ئەوتۆ نەئەژمێرران.

پادشایەتی مەلیك عادل:

لە دوای ئەم ئەنجامانە مەلیك عادل کوڕەکانی خۆی کردووەتە فەرمانڕەوا (حاکم)ی ناوچەکان و ئەوسا دەستیکردووە بە فەرمانڕەوایی گشتی کیشوەرەکە. ئیدارە مەلیك عادل لەسەر پێوانگی سوڵتان سەلاحەدین رۆیشتووە. لە دەوری فەرمانڕەوایی، واتە حوکمداری مەلیك عادل دا هەرای صەلیبەکان ئەوەندە بەهێز نەبووە، ئەگەرچی لەم چەرخەدا جەنگی چوارەمی صەلیبییان هەلگیرساندووە، بەڵام سوپای صەلیبییەکان ئەمجارە نەگەیشتووەتە سوریەن، بەڵکو لە رێگادا شاری (ئەستەمبوول)یان گرتووە، جارێ لەوێ نەترازاون. لەسەر ئەوەشدا لە دواییدا فەرەنگەکان لە سوریەدا (بێروت)یان هەر داگیر کردووە. مەلیك عادلیش (یافا)ی لێسەندوونەتەوە. ئەم پادشایە لە رواڵەتدا لەبەر خزمایەتی لە ژێرەوە، لەبەر سیاسەت دەستی نەبردووە بۆ مافی مەلیك ظاهیری برازای، بەڵام لە (٦١٣هـ)دا کە ئەم برازایەی مرد ناوچەی حەلەب کە موڵکی ئەو بوو داگیرکراو ئەوەندەی پێنەچوو

(مەلیك ئەفزەڵی)یش بە کلۆڵی مرد. بەمجۆرە کوڕەکانی قارەمانی گەورەی ئیسلام دوایی بە فەرمانڕەواییان هات، ئیتر لە رووی ئیدارەی مەلیك عادلدا هیچ قۆرتێك نەما.

لەم دواییەدا شەڕی پێنجەم و شەشەمی صەلیب یەك لە دوای یەك دەستی پێکردووەو ئەوروپاییەکان هاتوونەتە ئەو ناوەو کەناری دەریای (عەکا)یان وەك بەلا وێرانکردووە لەوێوە چوونەتە سەر میسر شاری (دمیاط)یان پێچاوە.

مەلیك عادل ئەم کاتانە لە سوریە بوو، بە تاڵووکە سوپایەکی پێکەوەنا ، کە بگا بە فریای میسردا، بەڵام مردن مۆڵەتی نەدا نزیك شاری شام لە شوێنێکدا مرد لە (٦١٥هـ - ١٢١٨م)دا. مەلیك عادل فەرمانڕەوایەکی گەورە بوو، نەیهێشت فەرمانڕەوایی ئەیوبییەکان لەناو بچێت، خۆی لە بەردەستی کاکیدا گەورە ببوو. لە شەڕدا بە جەرگو لە سیاسەتدا زۆر دووربین و وریا بووە، لەگەڵ مەلیکی ئینگلیز (ریچارد شێردڵ) دا

هەمیشە نووسراویان ئەنارد بۆ یەك. لە سکەی پارەدا ناوی (عینوان) (ابو الفداو)ی بۆ خۆی دانابوو.

دەوری فەرمانڕەوایی مەلیك کامل:

لەدوای مردنی مەلیك عادل مەلیك کاملی کوڕی بووەتە فەرمانڕەوای میسر، ئەوسا مەلیك (معظم عیسی)ی برای فەرمانڕەوایی سوریەو مەلیك ئەشرەفی براشی حوکمداری ناوچەی حەڵەب بوو. ئەهلی صەلیب وازیان لە میسر نەئەهێنا. چونکە زانیبوویان تتاکو میسر نەگرن فەلەستینیان بۆ ساغ نابێتەوە. بەو هۆیەوە لەشکرەکانیان کە تاوی دابووە سەر میسر شاری (دمیاط)یان ساڵ و نیوێك زۆر بە تەندی پێچاوەو لە دوای کوشتارێکی زۆر گرتوویانەو خوێنخۆرانە شەڕکەور شەڕنەکەر گشت خەڵکەکەیان کوشتووە. هەرچەندە لە براکانیەوە کۆمەك هاتووە بۆ مەلیك کامل دیسان لەشکری ئیسلام بەربەستی دوژمنیان پێنەکراوە، تا گەیشتوونەتە بەردەم قاهیرە. مەلیك کامل ئەیویست بە شەرتێك ئەهلی صەلیب لە میسر دەرچن، فەلەستینیان بداتیێ. کەچی ئەوان رازی نەئەبوون. خواوڕاستان وا رێکەوت لەو کاتەدا رووباری (نیل) زۆر هەڵسا جا بە فەرموودەی مەلیك کامیل بەندو بناوانی نیلیان سەرەپا تێك شکاندووە لەسەر ئەوە لافاو زەوی و زاری دەلتای داگیر کردووە. ئاو پشتی سوپای صەلیبییەکانی گرت. ئیتر خواردەمەنییان نەئەگەیشتیێ ولە لایەکی تریشەوە سوپای ئیسلام کەوتە چەتەگەری لێیان. لەسەر ئەوە فەرەگەکان تەنگەتاو بوون و بە ئاشتی رازیبوون و لە میسر دەرچوون.

لە دوای بڕانەوەی ئەم جەنگانەی ئەهلی صەلیب و کوڕەکانی مەلیك عادل ئەمجا بەگژیەکداچوون. بەڵام لەم کاتەدا مەلیك عیسا بەسەریا مرد. لەسەر ئەوە دوو براکەی تر رێکەوتن و کیشوەرەکەیان بەشکرد. ناوچەی سوریەو شام بەر مەلیك ئەشرەف کەوت و میسریش بۆ مەلیك کامل مایەوە لە (٦٢٦هـ – ١٢٢٨م)دا مەلیك کامل هەرێمی

جزیرەو بۆتانیشی بۆ خۆی هێنابووەوە بۆ پاشە رۆژ. لەم کاتەدا بوو کە کیشوەری ئیسلام تووشی فەرتەنەی (مەغۆل) بوو، پێویستە لێرەدا پێشڕەوێك بۆ ئەم رووداوە بنووسین. لەو کاتەدا خوارەزم شاهەکان دەوڵەتێکی ئیسلامیی زۆر بەهێزیان پێکەوە نابوو لە تورکمانستان بە لەشکرو سوپای خۆیانەوە ئەنازین و هەر لە مکاتەشدا لە خۆرهەلاتی خوارەزمدا جەنگیزخان پەیدابووەو دەوڵەتێکی عالەمی زۆر بەشەوکەتی هێناوەتە کایەوە.

خوارەزمییەکان بێئەوەی لە هێز و توانای جەنگیزخان بگەن بەبێ حیساب چوون بە گژ مەغۆلەکاندا. لەسەر ئەوە سوپای مەغۆل وەك لافاو رووی کردووەتە وڵاتی ئیسلام. خوارەزم هە زوو لەناوچوون. ئەمجا هەموو کیشوەری ئیسلام بوو بە پێخوست لەژێر پێی لەشکری مەغۆلدا. جا بۆ بەربەستکردنی هێرشی سوپاکانی مەغۆل و خوارەزم مەلیك کامل چووەتە (جزیرە - میزۆپۆتامیا) کاروباری ئەو ناوەی بە پەلەپەل رێکخستووەو مەلیك (نجم الدین)ی کوڕە گەورەی کردووەتە حاکمی ئەو ناوە. ئەمیشی لە دواییدا کە لەشکری خوارەزمیان بێخاوەن مانەوەو هاتنە ئەو ناوە بووە سەرکردەیان و ئەمجا بۆ بەربەستی لافاوی مەغۆل هەموو لایەك کەوتوونە هەوڵ و تەقەلا. بە راستی ئەو رۆژانە رۆژی رەشی ئیسلام بووە.

لە لایەکەوە مەغۆلەکان کیشوەرە جوانەکەی ئیسلامیان ژێرەوزەبەر ئەکرد و لەم لاشەوە فەردریك ئیمپراتووری ئەڵمانی لەم کاتە قەڵبەدا بە لەشکری صەلیبی شەشەوە روی کردبووە میسرو سوریە و سەرزەمینەکانی ئەشیلاو وڵاتی وێران ئەکرد. مەلیك کامیل دەمێك بوو لەگەڵیدا خەریکی گفتوگۆی ئاشتی بوو. بەرەکەتدا لە (٦٢٦هـ — ١٢٢٩م)دا هەردوولا رێکەوتن. بەپێی پەیمانی تازە ناوچەی قودس و لە (عەکا)وە تا (یافا) پارچەیەك لە کەناری دەریا درا بە فەردریك بەو مەرجەی هەتا ١٠ساڵی تر شەڕ نەکرێت، پەیمانیان کرد. بە کورتی ئیمپەراتوور ئەیویست بگەڕێتەوە بۆ ئەورووپا، بۆیە بە هەموو مەرجێك رازی ئەبوو.

جا لە دوای ئەمە سەلجووقی و رۆم و ئەیوبییەکان بە بێسوود سەردەمێك شەڕیان کرد، زۆری پێنەچوو مەلیك کامل و مەلیك ئەشرەفیش بەگژ یەکداهاتن، بەلام لە کاتێکدا کە سوپای مەلیك کامل هاتو سوریەوە، مەلیك ئەشرەف مرد. ئەوسا بەبێ شەڕ شام کەوتە دەست مەلیك کامل لە دوای ئەمە زۆری پێنەچوو مەلیك کاملیش لە چاری شام (دیمەشق) کۆچی دوایی کرد لە (٦٢٥هـ – ١٢٣٨م)دا. مردنی ئەم پادشایە سەرەتای نوشستی دەوڵەتی ئەیوبییە بوو. مەلیك کامل پادشایەکی زۆردارو لە سیاسەتدا وریا بووە. بۆ پێشخستنی فەرمانی کشتوکاڵ لە میسردا زۆر خەریك بووە، لەمەولا وڵات رووی کردووەتە ئاوابوونەوە، قەڵای قاهیرە ئەم تەواوی کردووە. جا نالەباری زەمانە بوو، قودسی پێدا بە ئیمپەراتووری ئەڵەمانی. ئەگینا مەلیك کامل پادشایەکی ئەوەندە بێکارەو بێکەڵك نەبووە. کاتەکە زۆر کاتێکی بە ئاشووب و پڕ فەلاکەتیی بوو، لەبەر هەراو لێشاوی فیتنەی (مەغۆل)ەکان و چەتوونیی براو کەسەکانی خۆی بوو کەهەمیشە ئەیانویست ئاژاوە بنێنەوە.

مەلیك عادل دووەم:

لە دوای مردنی مەلیك عادل، مەجلیسی ماقووڵان بەڵێنی دا کە شازادە عادل لە جێگای باوکی مەلیك عادلی دووەمەوە ببێتە مەلیکی دەوڵەتی ئەیوبی. ماقووڵان ئەم هەڵبژاردنەیان بۆ قازانجی خۆیان کردبوو، چونکە مەلیك کامل بێکارە بوو، پادشایەتی هی (نجم الدین)ی بار گەورەی بوو کەلەو کاتدا حاکمی جەزیرە بوو، خەریکی جەنگ بوو لەگەڵ حاکمی موسڵ دوتای ئاشتبوونەوەی خوارەزمییەکان کە ئەو حاکمی موسڵە هانی دابوون. ئازادە نجم الدین حاکمەکەی شکاندو چووە سەر دیاربەکرو لەوێ سوڵتانی رۆمیشی شکاند. ئەمجا شازادەی ئازا کەوتە بیری سەندنەوەی تەخت و تاجی باوکی کە بەهی خۆی ئەزانی. لە ساڵی (٦٣٦هـ)دا شازادە (توووران شاه)ی کوڕی بەسەر جەزیرەوە بەجێهێشت و خۆی بە لەشکرەوە رووی کردە سوریەو (شام)ی گرت.

لـە دوای ئـەوە لەگـەڵ (مـیرداود)ی ئامۆزایـا کـە حـاکمی (کـەرەك)بـوو کەوتنـە دووبەرەکیی. ئەوەندە هەیە سەردارەکانی مەلیك نجم الدین لـەم کـەین و بەینـەدا لێـی یاخی بوون. ئەمیر داود لەم هەلەدا هەڵی کوتایە سەر (نابولس) کە مـەلیك نجم الـدینی لێبوو، شارەکەی داگیر کرد و مەلیك (نجم الدین) ی بە دیل گرت.

لە دوای ئەم رووداوە ئەستێرەی میرداود رووی کردووەتە درەوشـانەوە، دوای ئەمـە ئەنجا میر داود لەشکری هەلگرت و چووە شـاری قودسـی لـە فەرەنگـەکان سـەندەوە، بەلام بەختی مەلیك نجم الدین چاکی هێنا، مـیرداود لەگـەڵ مـەلیك عـادلو ئومـەراکانی تردا رێك نەکەوت. لەسەر ئەوە میرداود مەلیك نجم الدینی هێناو لەگەڵیدا رێکـەوت. بـە پێـی پـەیمانێك کـە کردیـان میـسر درا بـە مـەلیك نجـم الـدین و ناوچـەکانی سـوریەو فەلەستینیش بەر میرداود کەوت. کە مەلیك عادل ئەمەی بیست بە لەشکرەوە لە میسر هەڵسا ویـستی بێـت ئـەم یەکگرتووانـە لـە ناوبـەرێت. کەچـی دەسـتەی لەشـکری مەملووکەکانی خۆی لێ یاخی بوون و لە پادشایەتییان خست و لـە بەندیخانەشـان قـایم کرد. جا پادشایەتی مەلیك (عادل)ی دووەم بەمجۆرە کۆتایی هات (٦٣٧هـ – ١٢٤٠م).

مەلیك ساڵح نەجمەدین ئەیوب:

وەکو لای سەرەوە وتمان لەشکری یاخیی کە مەلیك عادلی لە پادشـایەتی خـستبوو، لە جێی ئەو مەلیك نەجمەدینیان هەڵبژاردو بانگیان کردە میسر و کردیانە حوکمدار.

ئەم پادشایە لە شاهزادیدا وەك لە سەرەوە دیمـا زۆرئـازارو ناسـۆری دیـوە .لـەکاتی باوکیدا تووشی بوختانی باوەژنی بووەو لەسەر ئەوە دوورخراوەتەوە لـە میـسر. بـەلام لەم دواییـەدا بـەخت باشـی بـۆ هێنـاو بووبـە حوکمـدار. خەلیفـەی بەغـدایش فـەرمانی پادشایی بۆ ناردو چووە سەر تەختی میسر. بەمجۆرە کیشوەری میسر لـە ئاسـانی بـۆ مـەلیك نەجمـەدین سـاغ بـووەوە (تـووران شـاه) ی کوڕیـشی وڵاتـەکانی جزیـرە ی بـۆ خستبووە ژێر ئیدارەی خۆی. هەر سوریە بەدەست سەردارانی ئەییوبیەوە لە شۆڕشـدا

مابووەوە.مەلیك سالّح نەجمەدین پەیمانەکەی قودس لەمەڕ میر داودی بە شتێکی راستەقینە دائەنا. بۆیە هەر کە بووە فەرمانڕەوا خێرا ئەو پەیمانەی بەتالّ کردەوە. لەسەر ئەوەشدا جارێك توخنی میرداود نەکەوتووە لە میسردا خۆی بە ئیشوکاری دەولّەتەکەیەوە خەریك کردووە. بەلاّم لەملاوە ئەمیرەکانی سوریە لە ترسی تارەکانی مەلیك سالّح نەجمەدین کەوتبوونە کۆکردنەوەی خۆیان، تەنانەت لەگەلّ فەرەنگەکانیشدا یەکیان گرتووە، هەندێك شاری ئیسلامیشیان پێشەکی داوە بەو فەرەنگە ناحەزانە. بەمجۆرە رقەرەبییەوە ئەم سەرداره بێمێشکانە سەلامەتیی کیشوەری ئیسلامیان خستە بەختی فەرەنگەکانەوە. لەولاوە (بدرالدین لؤلؤ)ی حاکمی موسلّیش چووە بەگژ تووران شاه دا، گەلێك شوێنی لێسەندووە.

ئەم هەموو فیتنەبازییەش ئەمیر ئیسماعیل مامی مەلیك سالّح نەجمەدین ئەیگێڕا. لە دوای تەدارەکات (لەشکری) میسر هات بۆ فەلەستین لەشکری ئومەرای ناپاك و فەرنەگەکانیش پێکەوە بەرنگارییان بوون لای غەززە، جەنگێکی زۆر قورسیان کرد. لە گەرمەی شەڕدا تاقمێك لە موسلّمانەکان لایانداوەتە لای مەلیکی میسر. بەوە دوژمنەکان زۆر خراپ شکان. بەلاّم ئەم شکستە جەنگەکەی نەبردەوە، ئەمجارەش لەگەلّ قوسدا هەندێك جێگای تریشیان داوە بە فەرەنگەکان، بەوە سوپایەکی ئەستووریان کۆکردەوە. مەلیك نەجمەدین ئەیوبیش بەمە لەگەلّ خوارەزمییەکاندا رێکەوتووەو لە میسریشەوە لەشکری تری هێناوە. ئەمجارەیش هەردوو لەشکرەکە لەبەر غەززەدا شەڕێکی زۆر خوێنڕێژانەیان کردووە. بەخت یاریدەی مەلیکی میسری دا، دوژمنەکانی تارومارو بوون، تالاّنێکی بێشوماریشیان دا بە دەستەوە، لەسەر ئەمە لەگەلّ قودسدا فەلەستینیش گیرایەوە (٦٤٢هـ) ئەم سەرکەوتنە هیوای لسیبیەکانی لە رەگ دەرهێنا، لەو ساوە تا دوایی شەڕی گەورەی جیهان کە (١٩٨)ی زانییە جارێکی تر ئەم ولاّتانە لە دەست ئیسلام نەچووەتە دەرەوە. لە دوای ئەم ئەنجامە بە میر ئیسماعیل و میرداورد هەر بۆ ئەوەی داسەکنێن، هەندێك جێگایان دراوەتێ، بەلاّن

چونکە ئەم بەدبەختانە خولقی سەلامەتییان لە گیاندا نەبووە ئەمجارەش فەسادێکی تازەیان ناوەتەوە. خوارەزمییەکانیان کردووە بە ئالەتی شەڕو ئاژاوەیان خستووەتە ئەو ناوە، بەم هۆیەوە گەلێك شەڕی تازە روویان داوەتەوەو زۆر خوێنی تازە رژاوە هەتا خوارەزمییەکان تەفروتوونا کراون، سەردارە نارەحەتەکان شکاون و بۆ لای حەلەب رادوویان ناون، کەچی ئەمجارە حاکمی حەلەب میر یوسفی دووەم لەسەر ئەمانە هاتووەتە کایەوە، مەلیك نجم الدین ئەیوبیش بۆ بڕاندنەوەی ئەم نارەحەتیانە لە مسرەوە بە سوپایەکی زۆرەوە هاتووەتە شام ٦٤٦هـ. بەلام هەرلەم کاتەدا سەلیبییەکان جەنگی حەوتەمیان پەیداکردووە. ئەمجارە قەرالی فەرەنسا (لویسی حەوتەم) بە لەشکرێکی زۆرەوە رووی کردووەتە میسر. لەسەر ئەمە مەلیکی میسر بە ناچاریی لەگەلٚ ئومەرا یاخییەکاندا رێکەوتووەو بە نەخۆشی گیانەوە لەگەلٚ سوپاکەیدا گەڕاوەتەوە بۆ میسر. تا ئەم کەین و بەینە کراوە، لەشکری فەرەنگ چووەتە میسرەوە (دمیاط) یشیان گرتووە. قەڕالی فەرەنسا (دێوانە)یەکی ئاییینی عیسا بوو، خۆی ئەخستە هەموو ئاگرێکەوە لە رێگای مەسیحدا.

بۆیە هاتبوو کە تۆلەی ئەهلی صەلیبی رابردوو لە ئیسلامەکان بکاتەوە. داخی گرانە مەلیك نەجم الدین ئەمجارە بەخت یاریدەی نەدا کە دوارۆژی ئەم قەڕالە دێوانەیە ببینێت. چونکە لە مۆردووگاکەی خۆیدا کۆچی دوایی کردووە لە (٦٤٧ هـ – ١٢٤٩ زاینی)دا. ئەم پادشا بزورگەوارە ئەیویست حکومەتەکی سوڵتان سەلاح الدین دروست بکاتەوەو دەولەتی ئەیوبی بگەیەنێتەوە پلەکەی جارانی. ئەگەر هەرای فەرەنگ تازە نەبوایەتەوە حەلەب و بەلکو موسلیشی ئەگرت و مەرامی شاهانەی بەجێ ئەهات. بەلام مردن هیچی لەگەلدا ناکرێت. مەلیك نەجم الدین بەو ناسۆرانەوە چووە ژێر خاکەوە. لەم دواییەدا تیپێك لەشکری لە (کۆلەمەن) پێکهێنابوو پڕ تەعلیم و پڕ چەکی کردبوون. مەلیك پشت و پەنای بەمانە بەستبوو. بە راستی ئەم لەشکرە جوانە هەتا خۆی ماوە بە کەلکی هاتووە.

تۆران شاه:

کوڕی مەلیك سالّح نەجمەدین ئەیوبە. کە باوکی مرد حاکمی جزیرەو کوردستان بوو. شارەزای ئەو ناوە بوو، سەرداری سوپاکەی ئەویش بۆ ئەم پادشایە لە سەنعەتی شەڕدا ناوبانگی رۆییبوو. هەتا ئەم گەیشتووەتە میسر (شجرة الدر)ی باوەژنی نەیهێشتووە کەس بە مردنی باوکی بزانێت لەم هەنگامەدا بوو کە لەشکری صەلیب دەمی ژەندبووە میسر، خەریك بوون (منصورە)بگرن، تورانشا کە گەیشتە ئەوێ دەستیکرد بە تارەکاتی لەشکرو خێرا کەوتە خۆی. پەیتا پەیتا کۆمەك بۆ دوژمن ئەهات. لەسەر ئەوەشدا تووران شاه بە دەستوبردتر بوو، لەشکری فەرەنگ هەر خەیکی مەنسوورە بوو، بەرەکەتدا رووباری (نیل) ئەوکاتە هەڵسابوو. ئەمە پیلانی قەڕاڵی فەرەنسای تێکداوە. جا بەم بۆنەیەوە لافاو لە هەموو لایەکەوە دەوری سوپای سەلیبی گرتبوو، سوپاکەی تووران شاه شارەزابوون لە هەموو لایەکەوە تەنگیان بە دوژمن هەڵچنی و رێگەی (دمیاط)یان لێ برین. زۆری پێنەچوو دوژمن تووشی برسیەت و نەخۆشیی بوو. لەم کاتەدا تووران شاه بە تەدبیرێکی سەردارانە هەندێك (گەمیی)ی بە پارەچەپارچەکراوی بە پشتی وشتر گەیاندووەتە سەر دەریا. لەوێ گەمێکان دووبارە سەریەك خراونەتەوە. بەو جۆرە ئەستۆلێك دروستکرا. ئەم گەمیانە لە پڕێکدا گەیشتە سەر (دمیاط) و رێگای دەریایان لە دوژمن گرت. بە کورتی فەرەنگەکان لە سێ لاوە دەوریان گیرابوو: لایەك لەشکری میسر ، لاکەی تر لافاوی (نیل). سێهەم لا برسییەتیو نەخۆشی، ئەم سێ هێزە فەرەنگەکانی شپرزە کرد، هیچ چارەیان نەما بەرەو پاش دەستیان کرد بە گەڕانەوە. ئەوسا سوپای میسر ئێلجارییان لێ کردن و گەلێکیان لێ کوشتن و هەرچ مابووەوە بە دیل گیران. جا لە دوای ئەم ئەنجامە فەرەنسا گیانی خۆیو لەشکرە پەرێشانەکەی بە ٨٠٠ هەزار ئالتوون کڕییەوەو لە میسر چووە دەرەوە. لە دوای ئەم رووداوە، تووران شاه کە لە سوپاکەی خۆی وردبووەوەو هەستی کرد کە تیپە سوپای کۆڵەمەنەکان خەریکی سەرکەشی کردنن. ویستی بە

گورجی و توندوتیژی عەسکەریەتی بیانخاتەوە ژێر رژێمی عەسکەری چونکە بۆ ئەم فەرمانە بە ترسە پشتی بە لەشکری کوردی جزیرە ئەستوور بوو کە هێنابوونی لەگەڵ خۆیدا. بەلام کۆڵەمەنەکان هەستیان بەمە کرد. ویستیان دەستپێشکەری بکەن، لەبەرئەوە لەناکاو توورانشایان کوشت (٦٤٨هـ)– ١٢٥٠م) شۆرەت وایە لەم جینایەتەدا دەستی (شجرة الدر)ی باوەژنی توورانشا هەیە، چونکە ئەم ئافرەتە چاوی لە فەرمانڕەوایی ببوو، خۆی بە ئاشکرا دۆستی جانییەکانیش بوو، تەنانەت لە پاشدا شووی کرد بە (عیزەدین ئیپەك) کە سەرداری کۆڵەمەنەکان بوو، جا بەماندا دیارە کە (شجره الدر) حەزی لە توورانشای هەنەزای نەکردووەو بە کوشتنی داوە. بەکورتی کیشوەرە بەدبەختەکەی ئەیوبی فەرمانڕەوایەکی بە سام و سەردارێکی بە کارو ناوبانگی لە کیس چوو، فەرمانڕەوایەکی بە دەسەڵات و سەردارێکی مومتازی ئەیوبییانە، ئەگونجا توران شاه دەوڵەتی ئەیوبی بژیاندایەتەوە. بە پشتی حوشتر گەمیی گەیاندن بۆ سەر دەریا کاری هەموو جۆرە پادشایەك نەبووە. بێجگە لەمە لەناوبردنی لەشکری سەلیب و بە دیلگرتنی قەڕاڵی فەرەنساش خاترەیەکی پڕشان و هەمیشە ژیاوی ئەم فەرمانڕەوایەیە.

دوایی حکومەتی ئەیوبی میسر:

سوپاکەی کۆڵەمەنی یاخی، لە دوای کوشتنی توورانشا (شجرة الدر)یان کرد بە (مەلیکە)ی میسر بەناوی (المستعصمة ملكة المسلمين)، سەردارەکەشیان (عزالدين ايبك)ی ناو بوو. ئیپەك واتە (ئاغا بەگ) کرا بە سەرداری لەشکری میسر. بەڵام سەردارەکان ئەیانویست ئەمیرێکی ئەیوبی بێت بە فەرمانڕەوا (حوکمدار) لەسەر ئەمە (ملك اشرف موسى)ی کچەزای مەلیك کامل لە جیاتی (شجره الدر) بەینێك کرا بە مەلیکی میسر. ئەوەندە هەیە دیسان حوکم بە دەستی عیزەدین ئایبەکەوە بوو کە دواجار هەر ئەم ئەمیرە لە (٦٥٣هـ – ١٢٥٥م) دا سەربەخۆ فەرمانڕەوایەتی خۆی لە

میسر بڵاوکردوەوەو مەلیك ئەشرەف موسای عەزل کرد و ناردییەوە یەمەن. جا حکومەتی ئەیوبی میسر بەمجۆرە لەناوچووەو فەرمانڕەوایی ئەو کیشوەرە کەوتووەتە دەست کۆڵەمەنەکان کە پادشاکانی ئەیوبی لەوەپێش بە پارە ئەمانەیان کڕیبوو.

جا ئەم هەڵە سیاسی و عەسکەرایەتییە کە عەباسییەکان و ئەمەوییەکانی ئەندەلوس کردبوویان و تووشی فەلاکەتی لەناوچوون بووبوون بە دەستیانەوە، ئەمانیش دووبارەیان کردووەتەوە کە پێویست وابوو پێش ئەوەی ئەمجۆرە لەشکرە بێگانەیە دروست بکرێت ئەبوو پادشاکانی ئەیوبی تەماشای مێژووی رابوردوویان بکردایەو پەندیان لێوەرگرتایە، کەچی داخم ناچێت ئەمانیش لە مێژوو پەندیان وەرنەگرتووە.

ئەمارەتی ئەیوبی:

لەناو خاکی حکومەتی ئەیوبیدا هەندێك وردە ئومەرا هەبوون هەتا بۆیان لواوە سەربەخۆ بوون. ئەمان وەك برین وابوون بە لەشی حکومەتەکەوە، هەمیشە جێگای ئازار بوون و لە هێزیان خستوون. بە راستی ئەمانە بۆ ئەوە ناشێن کە حکومەتیان پێ بڵێن، بەڵکو وەها ئەگونجێت هەر بە ئەمارەتیان دانێین، لەبەر ئەوە وا لێرەدا زۆر بە کورتی ناویان ئەبەین.

ئەمارەتی حەلەب:

لە ٥٧٩ی هیجرییەوە تا ٦٥٨ی هیجری پایەدار بوو. بناغەی ئەم ئەمارەتە مەلیك زاهیری کوڕی سەلاحەدینی ئەیوبی دایناوە لە حەلەب، واتە باوکی لەوێ دایناوە. ئەم ئەمارەتە لە ژوو خۆیەوە هاوسنووری دەوڵەتی سەلجووقی رۆم بووەو زۆر شەڕو داوایان لە بەیندا پەیدا بووە، لە ٦٣٨ هیجری بەدواوە لەگەڵ حکومەتی ئەیوبی میسردا کەوتووەتە رقەبەریی و دوژمنایەتی و لەم بەینەدا دووچاری هێرشی

خوارزمییان بووە کە ئەمانەش مەغۆلەکان رادوویان نابوون. دوایی جار (هۆلاکۆ) ئێرەی داگیر کردو ئەمارەتەکەی لەناوبرد.

ئەمارەتی شام:

ئەم ئەمارەتە هەمیشە دەستاودەست ئومەرای ئەیوبی کەوتووەو گەلێك شەڕو هەرای دیوە. لە دواییدا بەینێکیش چووەتە ژێر فەرمانڕەوایی ئەمارەتی حەڵەب تاکو هۆلاکۆ هەردوو ئەمارەتەکەی لەناو بردووە.

ئەمارەتی حەما:

ئەم ئەمارەتە زۆر بچووکە بەدەست برازاکانی سوڵتان سەلاحەدین، واتە کوڕانی مەلیك مزەفەرەوە بوو. بە پێچەوانەی ئەوانی تر، سەردارەکانی ئەم ئەمارەتە هەمیشە ویستوویانە لە میسر لانەدەن و ئاسوودە بژین. لە دوای هۆلاکۆ بە جارێك بووتە ژێر دەستەی حکومەتی کۆڵەمەنی میسر، ئەوسا خانەدانەکەش لەناو چووە.

ئەمارەتی حومس:

ئەم ئەمارەتە بەدەست نەتەوەی (شێرکۆ)ی مامی سەلاحەدین بووەو بە هاتنی هۆلاکۆ لە (٦٦١ ی ە) لەناوچووە.

ئەمارەتی یەمەن:

لە (٥٦٩ە)دا یەمەن دەست سوڵتان سەلاحەدین کەوتووە هەتا (٦١٩ە) بە دەست ئومەرای ئەیوبییەوە ماوە. لەوەدوا دەست خانەدانی (رەسوولی) کەوتووە کە تورکمان بوون. گەلێك هۆزی کورد، واتە خانەدان، بەهۆی ئیدارەی ئەیوبییەکانەوە لە یەمەندا جێگیربووە.

ئەمارەتی جزیرە:

ولاتی جزیرە سولتان سەلاحەدین داگیری کردووە، تاکو (٦٤٣ھ)، بە دەست ئومەرای ئەیوبییەوە ماوەو بە میسرەوە بەستراوە. شاری میافارقین جێنشینی ئەمیرەکانی بووە. ئەمیش مەغۆلەکان لەناویان بردووە. بەڵام لە هەندێك شاری جزیرەو کوردستاندا وردە ئومەرای ئەیوبی تا سەدەی دەیەمی هیجری (کۆچی) ماوە.

خزمەتەکانی دەوڵەتی ئەیوبی:

لەرمانڕەوایی دەوڵەتی ئەیوبی کە جڵەوەکەی بەدەست خانەدانێکی کردەوە بووەو لە سەر میراتی خولەفای (فاتمی)و ئەتابەکەکان دامەزراوە. لەگەڵ ئەو هەموو هێرشە قورسانەی ئەهلی سەلیبیشدا بە شەوکەتێکی تەواوەوە ٨٤ساڵ پەیەدار بووە. ئەمانە لەو کاتە تەنگوچەڵەمەیەدا کەیانی عالەمی ئیسلامییان پاراستووە. لەو دەورەدا هەموو حکومەتەکانی سەرزەمین بەدەست رژێمی بۆگەنی دەرەبەگییەوە شپرزە بوون. هێزی فەرمانڕەوایی لە ناوەرۆکی حکومەتدا نەمابوو. بەگەکان دەسەڵاتی پادشاکانیان نەهێشتبوو. لەسەر ئەمانەشدا توانای حکومەتی کورد ئەوەندە بە بڕشت بوو لەگەڵ ئەو هەموو شەڕ وهەرا ئەهلی سەلیب و یاخیگەری ناو خۆیەدا تا ٦٤٨ھ ئەم دەوڵەتە گەورەیی و دەسەڵاتی ناوخۆیی راگرتووە. ئەگەر تەبیات توندی تورانشا نەبوایە کە بووتە هۆی یاخیگەری لەشکرەکەی و بە ئەنجام لەناوچوونی خۆی و دەوڵەتەکەی، بێگومان ئەم حکومەتە گەلێك کاتی تریش پایەدار ئەبوو. پاشاکانی ئەیوبی تەنیا بۆ سەرکەوتن لە مەیدانی شەڕدا هەوڵیان نەداوە، بەڵکو لە مەیدانی زانستی و ئاوەدانی و ئابووریشدا بۆ بەرزکرنەوەی بارستی ژیانی ئەهالی تەقەلای زۆریان داوە. کشتوکاڵیان پێشخستووە. جۆگای گەورەیان هەڵبەستووە، برەویان داوە بە فەرمانی تەندروستی، لەگەڵ دەوڵەتەکانی ئەروپادا پەیمانی بازرگانییان بەستووە. سوپای دەوڵەتی ئەیوبی دوویەش بووە: یەکێکیان لەشکری تایبەتی دەوڵەتەکە بوو کە لە (کۆڵەمەن)ەکان

دروست کرابوون. ئەویتر تیپە لەشکری ئومەرای دەرەبەگ بوو. لەو دەورەدا ئەمجۆرە چەکهەلگرتن و چەشنە سوپای ڕێکخستنە باو بوە. لەشکری کۆلەمەن لە تاقمە جەهێلی تورك و چەرکەزو میللەتە بێگانەکانی تر کە بە پارە لەناو بازاڕ ئەکڕان دروست ئەکرا کە کۆلەمەنی تورك یا بەحرییان ناونابوون لە منالییەوە لەسەر تەربییەی عەسکەری پێئەگەیەنران. جا ئەمانە لە پێشدا وەکو لەشکری تورکی عەباسی و (بەنی چەری) عوسمانی و (صقالبە)کانی ئەندەلوسی، زۆرباش و بەکەڵك بوون خزمەتی دەوڵەتەکەی خۆیان کرد، بەڵام لە دواییدا کە حکومەت کزبوو، ئەمانیش خولقیان گۆڕاو بوون بە میقرۆبی کوشندەی ئەوتۆ کە بونیەی حکومەتەکەیان تووشی نەخۆشی لەناوبردن کرد.

دەوری فەرمانڕەوایی (سەڵتەنەت)ی ئەیوبییەکان بناغەیەکی بەهێزی پێشکەوتنی بەخشیوە بە عالەمی ئیسلام. لە هەموو لایەکەوە زاناو مرۆڤی بە هونەری ئەوکاتە ڕووی کردووەتە کۆش و سەرای پادشاکانی ئەیوبی. ئەمانە قەدریان گیراوەو مووچەیان بۆ دانراوەو کردوویانن بە مامۆستای زانیاری و ئاوەدانی کیشوەرەکە. لە لایەکی تریشەوە لە شارەکاندا ئاوەدانییان خستووەتەوە، کۆشك و سەراو قەلای گەورەیان دروستکردووە، وەستای بە هونەریان لەم فەرمانە گەورانەدا بەکارهێناوە. جۆری ئیدارەو کۆکردنەوەی باج و خەراجی حکومەتییان هێناوەتە ژێر قاعیدەوە، هەڵسان و دانیشتنی کۆشك و تەلاری پادشاکانی ئەیوبی هەمیشە حوکمەتەکەیان خستووەتە ژێر ڕژێمەوە. بارەگای پادشاکانی ئەیوبی هەمیشە پڕبووە لە ئومەرای ئەهلی سەلیب ئەمانە ڕەوشتی ئیسلامەکانی ئەوکاتە فێربون کە چوونەتەوە بۆ ئەورووپا لەوێ بڵاویان کردووەتەوە. تەنانەت وێنەی دروشمی خانەدانی ئەیوبییەکانیان وەرگرتووەو بردوویانەتەوە ئەورووپا لەگەڵ خۆیاندا.

بەشی چوارەم

صلاح الدینی ئەیوبی

لە دووتوێی (مێژووی کورد و کوردستان)ی

شوکرواللە ی بابان دا

زنجیرە پادشایانی میسر شام ئەیوبی

بی پێ نوسراوی مێژوونووسەکان لە یەکێ لە گوندەکانی ئازەربایجانی ئێرانا بە ناوی "دوین" هۆزێکی کورد لە کوردانی (روادی) لە نزیکی ئەراندا ئەژیان کە سەرەك و سەرداری ئەم هۆزە ناوی "شادی" بوو، زۆرتری مێژوونووسەکان شادیان بە کوڕی "مەروان" ناوبردووە، بەلام (ستانلی لین پول) لە پێرەسی خۆیا شادی کوڕی "ئەیوب" ئەنوسێ و ئەڵێ ناونانی بنەماڵەش هەر بەم بۆنەوە بوە.

لە ئەنسکلوپیدی ئیسلامیا نوسراوە کە ئەم بنەماڵە لە هۆزی هازینی بو ئەڕۆنەوە سەر پادشایانی شەدادی کورد لە دوێندا.

شادی دوو کوڕی بوە بە ناوی "ئەیوب نەجم الدین" وە "ئەسەدالدین شێرکۆ" کوڕی ئەیوب نەجم الدین ناوی (یوسف سەلاح الدین)ە کە دەوڵەتی خۆی بە ناوی باوکیەوە ناوناوە.

ئەیوب نەجم الدین باوکی سەلاح الدین لە ئاوایی (ئیحدانقان) یا (ئیخوانقاە) لە بەرامبەری دوینەوە هاتوە دونیا، بەلام قازی بەهاالدین (ئێبن شەداد) ئەوی بەخەڵکی دوین داناوە، بەپێ نوسراوەیێکی تر لە (شێخەتانا) هاتوەتە دونیاوە شادی لەگەڵ (موجاهیدین بهروز) دا دۆست و هاوەڵ بون کە بەهرۆز لەلەی کوڕانی پادشای سەلجوقی بوە، پادشای سەلجوقی (بهروز) ئە کاتا حوکمڕانی بەغداو شارو قەڵای (تکریت) بەناوی زیادە بەش ئەدا بەئەو.

بێهروز شادی بانگ ئەکا بۆ لای خۆی و فەرمانڕەوایی تکریتی پێئەدا، شادی و کوڕەکان و خێزانیان ئەڕۆنە تەکریت و لەوێ دائەمەزرێن، بەلام زۆری پێ ناچێ شادی کۆچی دوایی ئەکات و لەوێ ئەنێژرێ کەئێستاش قەبرو مەرقەدەکەی هە ماوە.

پاش مردنی شادی ئەیوب نەجم الدین کوڕی نیشتەجێگەی وەبو بە فەرمانڕەوای تەکریت (٥٢٦)ی کۆچی.

بەینێ بەشوێن ئەمەدا (عمادالدین زەنگی) ئەتابەکی موسڵ لەشەڕدا کە لەگەڵ لەشکری خەلیفەو (قەراجا) کردی تێکشکاو بە تێشکاوی هاتە تەکریت ئەیوب نەجم الدین ئەوی بەڕێز گرت و یارمەتی داو گەلێ گەمی و پاپۆڕی پێدا تا خۆی و لەشکرەکەی لە چۆمی دەجلە تێپەڕین و گەڕانەوە ئەم کارە بوە هۆی ئاڵۆزی بێهرۆز، چەندێ بەشوێن ئەمەدا یەکێ لە پایەبەرزەکانی دەزگای بێهروز لە لایەن ئەسەدالدین شێرکۆوە کوژراو نێوان بە تەواوی تێکچوو موجاهید الدین بێهروز ناردیە سەریان کەئەبێ بڕۆن ئەوانیش خۆیان کۆکردەوەو کەوتنەرێ بۆ لای عیماد الدین و ئەتابەك هەر ئەو شەوە کە کۆچ و بار ئەکەوتەڕێ سەلاح الدین لە دایك بو (عیمادالدین زەنگی بە چەشنێکی زۆر باش قوبولی کردن و بەعلەبەکی پێدا کە شۆڕشیان کردبوو دایمرکێنن و ببنە فەرمانڕەوا.

بەم جۆرە فەرمانڕەوایی ئەیوب نەجم الدین لەتەکریتەوە گوێزرایەوە بەعلەبەك (٥٢٤)کۆچی وە تا ساڵی (٥٤١) تا کاتێ عمادالدین زیندوو بو لەوێ حکومەتی کرد.

کاتێ عمادالدین کۆچی داویی کرد کوڕی گەورەی نورالدین بوە فەرمانڕەواو ئەتابەکو هەر ئەو بەڕێز گیری لە نەجم الدینەی بەلاوە بو، تا لەساڵی ٥٤٩ی کۆچی ١١٥٤ زاینی کردی بە حاکمی (دیمەشق) و هاودەنگی تایبەتی خۆی وە تا رۆژێ کە ئەیوب نەجم الدین رۆیشتە میسر بۆ لای سەلاح الدین هەر لەم پلەدا مایەوەو فەرمانڕەوای دیمەشق بۆ سەلاح الدینی ئەیوبی: (مەلیك ناسرالدین ئەبو الموزەفەر یوسو سەلاح الدین) کورشی ئەیوب نەجم الدین کوڕی شادی دامەزرێنەرو یەکەم پادشای فەرمانڕەوایانی دەوڵەتەکانی ئەیوبی مێسرو لقەکانی بەهاودەنگی مێژوونووسەکان لەساڵی ٥٣٢ی کۆچی ١١٣٨ ی زاینی لە شاری تەکریتا هاتووە دونیاو ناوی یوسو سەلاح الدین بو خەلیفەی فاتمی (العازدین الله) رۆژێ کە کردی بەوەزیر نازناوی (ئەلمەلیك الناسر ئەبو الموزەفەر سەلاح الدینی و دونیا)ی پێداوە، وە لە ساڵی ٥٧٠ی کۆچیدا لە لایەن خەلیفەی عەباسی (المستفی بامر الله) نازناوی (سوڵتان الاسلام

والمسلمین)ی پێدراوە، لە ساڵی ٥٧٤ کۆچیدا دووبارە هەر ئەم خەلیفە نازناوی (الموعێز ئەمیر المومنین) ناوەکانی تری زیادە پێداوە، سەلاح الدین دەورەی منداڵی وەکو شازادەکانی تر خراوەتە بە خوێندن و فێربوونی سواری و کاروباری شەڕو وەڵاتداری (ئێستانلی) ئەڵێ باشترین و چاکترین مامۆستایان سەلاح الدینیان بارهێناوە.

خاوەنی کتێبی (حیاة صلاح الدین الایوبی) ئەڵێ، چونکو کورد بوە سوارچاك و لە ئازایی و نەترسیدا سەربەرزبوە.

قازی بەهائەدین شەداد لە کتێبی (النوادر السلطانیة) دا ئەنوسێ سەلاح الدین لە خزمەتی باوکیا لە خەرمانی مرۆڤایەتی گوڵەوچنی ئەکرد تا بەناوبانگ بێ.

مێژوونووسەکان و لێکۆڵەران بڕوایان وایە کە لەناو پێشهاتەکانی ئیسلام و قەوماوەکانی گرنگی مێژوودا، پەیدابوونی سەلاح الدین و خزمەتە بەنرخەکانی ئەو لە رێگەی سەرکەوتوو پەرەسەندنی تەوانایی ئیسلام و بەرزی و سەرکەوتی وەڵاتە ئیسلامییەکان و ئەو شەڕانە کە لەگەڵ ئەهلی سەلیبدا بە پێچەوانەی دەسدرێژیەکانیان‌و ئەو خەباتە کە بۆ هەڵکردنەوەی ئاڵای ئیسلام و پێشڕەوتی وەڵاتە ئیسلامیەکانا کردویە، یەکێ لەو پێشهاتە گەورەو گرنگانەیە کە ئەبێ هەتا هەتایە لەهەموو مێژووەکانا بە درێژایی باسی بکرێ.

بەناوبانگە کە لە تەواوخۆو خدەکانا وێنەیێکی تەواو دیاری لە خەلیفەی دووەمی ئیسلامە.

سەفەری یەکەم بۆ میسر ٥٥٩ی کۆچی ١١٦٤ زایینی:

بەرلەوەی مەبەستی رۆیشتنی بۆ میسر بنوسین پێویستە کورتەیێ لە کاروباری ئەوکاتەی میسر باس بکەین.

لە ساڵی ٣٥٨ ی کۆچیدا سەردار جەوهەر ناوێ بەیارمەتی چەن هۆزێکی عەرەب و بەربەڕ هێرشی کردە سەر میسرو زنجیرەی (ئەخشیدی) هەڵپێچاو زنجیرەی

خەلیفەکانی فاتمی میسری دامەزراند ((پاش ئەو دە کەسی دیکە لە میسرا بون بە خەلیفە کەدوا خەلیفە ئەم رەگەزە (العازیدلدین الله) (ئەبو عەبدولڵا موحەمەد کوڕی فاین)ە کە لە ساڵی ٥٥٢ تا ٥٦٧ی کۆچی فەرمانڕەوایی و خەلافەتی کرد)) ئیتر لە کاتی خەلافەتی ئەلعازێدا خولی ناتەوانی و پیری و لەناوچوونی ئەم زنجیرە گەیشت.

زۆرجار لە نێوانی گەورەکان و ئەمیرەکانی میسردا، لەسەر پلەی وەزارەت شەڕو هەرا پەیدا ئەبو، وە ئەم ناحەزی و شڵەژاویە پێ بێگانەی ئەکێشا ناو کاروباری میسر.

لە ساڵی ٥٥٨ی کۆچیا پیاوێ بەناوی (شاور) بەرهەڵستی ئەلعادێل وەزیری خەلیفە وەستاو ئەوی لەکارخست و خۆی بوبە وەزیرو دەسەڵاتی بەسەر میسرا بەناوی (زەرغم) کوڕی عامێر بە پێوانەی شاور هەستاو شاور هەڵات و رۆیشت بۆ شام وەلە (نورەدین مەحمود) کوڕی ئەتابەك زەنگی داوای یارمەتی کرد، لەبەرانبەرەوە بەڵێنی دا کەسێ یەکی داهاتی میسر پێکەش کا.

(نورالدین) "ئەسەدالدین شێرکۆ" و "یوسو سەلاح الدین" لەگەڵ تاقمێ لە پێشمەرگەکانی خۆیا بۆ یارمەتی نارد.

شاور لە ناو رێگەدا بەڵێنی بە ئەسەدالدین دا.

(ابن خلکان) ئەنوسێ ناردنی سوپا لە لایەن نورالدینەوە بۆ میسر لەبەر دوو شت بو یەکێ بریتی بوو لە پەنادانی شاور وە ئەویتر ئەوەبو کە لە کاروباری میسر تێبگات، بەم چەشنە لەبەرواری ٥٥٩دا رۆیشتن بۆ میسر.

ئەمین زەکی بەگ خاوەن مێژووی کورد و کوردستان ئەم بەروارەی ساڵی ٥٦٢ی نوسیوە.

ئەنسکلوپیدی ئیسلام ٥٦٠ی نوسیوە.

(ئیبن شەداد) ئەنوسێ جومادی الاخری ٥٥٨ی کۆچی، بەلام چونکو زۆرتر مێژوونووسەکان کوژرانی زەرغامیان ٥٥٩ نوسیوە ئەم بەروارە راستە" پاش گرتن و کوشتنی زەرغام شاور بەیارمەتی ئەسەدالدین شێرکۆو سەلاح الدین نیشتەوە

سەرکەتی وەزارەت، بەلام لە دواییا هیچکام لەوادەو بەڵێنەکانی بەجێ نەهێنا، لەسەر ئەمە ئەسەدالدین شێرکۆ سەلاح الدین برازای خۆی ناردە سەر بیلیبیس بۆ کۆکردنەوەی خەرج و باج، وە بۆ خۆیشی مەڵبەندەکانی رۆژهەلاتی داگیر کرد و شاور پەنای بردە (ئاموری) پادشای بەیت المقدس ئەویش هاتە هاوار شاورەوەو شاری بیلیبیس و لەشرکی سەلاح الدینی گەمارەدا، بەلام بە هۆی قارمانی سەلاح الدینەوە هیچی پێ نەکرا لە لایەکی ترەوە نورالدین کە ئەترسا میسر کەوێتە دەس ئەهلی سەلیب لەشکرێکی ناردە یارمەتیان.

شاور لە تاوا پێشنیاری ئاشتی بە ئەسەدالدین شێرکۆدا ئەویش قبوڵی کرد و گەمارە دوایی هات " پاش دامرکاندنی شڵەژاویەکی ئەسەدالدین و سەلاح الدین گەڕانەوە شام.

سەفەری دووەمی سەلاح الدین بۆ میسر ٥٦٢کۆچی:

پاش ئەوەی کە شێرکۆو سەلاح الدین ئەو ئاژاوەشیان کوژاندەوە گەڕانەوە بۆ شام، بەلام بە چاکی لە کاروباری نالەبارو شڵەژاوی میسر ئاگاداربوبون و چاوی تەمایان تێ بڕیبو.

لە لایەکی ترەوە شاور تێ گەیشتبو کە ئەمانە سوك و ئاسان دەستی لە کۆڵ ناکەنەوە لەبەر ئەم مەترسیە نامەی نارد بۆ ئاموری و داوای یارمەتی لێکردو بڕیارێکیان پێکەوە بەست "ئەم هەواڵ گەیشتە نورالدین و لەوە ترسا کە میسر دیسان بکەوێتە داوێنی گاور.

لەبەر ئەمە ئیزنی لە خەلفەی عەباسی وەرگرت و جارێکی تر لەشکرێکی هەر بەسەرۆکایەتی ئەسەدالدین شێرکۆ خستەڕێ بۆ میسر" ئەسەدالدین پێی داگرت کە ئەبێ سەلاح الدین لە گەڵیا بڕوا" هەم سەلاح الدین دڵی پێوە نەبو، هەم نورالدین

حەزی نەئەکرد سەلاح الدین بڕواو، بەلاّم پێداگرتنی ئەسەدالدین هەردوکیانی ناچار کرد ڕەزا بدەن.

سوپای شێرکۆ گەیشتە میسر و لە جیزەدا ئوردو بەزی "لەشکری ئاموریش هاتە ئەلفەستات و لەوێ خێوەتی لێدا ئاموری لەگەلّ خەلیفەی فاتمی دا بڕیاریان دابو لە دووقۆلّەوە هێرش بکەنە سەر سوپای ئەسەالدین، سوپای ئەمان لە پڕا توشی ئەم هێرشە بون کەسەرەتا شلّەژان، بەلام بە هۆی ژیری و ڕاسپێری سەلاح الدینەوە لەشکریان کردە دوو بەشەوەو لەبەر وپشتەوە دایانە مل سوپای میسرو ئامووریاو بە چەشنێکی خراپ تیانیان شکاند، شێرکۆ کەوتە شوێن لەشکری تێکشکاوی میسر تاکو تەفرو تونایان کرد، ئەسکەندەریەیان داگیر کرد شێرکۆ سەلاح الدین لە ئەسکەندەرەیە داناو کردیە فەرمانڕەوای ئەوێ، ئەمە یەکەم حکومەتی سەربەخۆی سەلاح الدین بوو.

لەم بەینا ئاموری بە لەشکرەیەوە هاتە قاهیرەو هێزی خەلیفەشی تەیار کردو هێزی دەریایی سەلیبی خستەرێ و ڕۆیشتن دەوری ئەسکەندەرییەیان گەمارە دا، سەلاح الدین ماوەی حەفتا ڕۆژ شەڕی کرد و بەرگری لەشکری ئاموری و میسری کرد لەم بەینا ئەسەد الدین شێرکۆ هێرشی کردە سەر قاهیرە ئەم کارە مەترسێکی زۆری خستە دلّی ئاموری و خەلیفە ناچاربون گەمارەی ئەسکەندەریەیان شکاند و ئاشتیان ڕاگەیاند.

بڕیاری ئاشتی بەسرا کەلەوەدا پەنجا هەزار دینار زیادە لەوەی کە لە دەستیانا بۆ بیاندەنێ و فەرانساوییەکان سوپای خۆیان لە میسر ببنەوەو تەنانەت تەنیا گوندێ لە دەستیانا نەبێ بۆ بەستنی ئەم پەیمانە لە لایەن ئەسەدالدین شێرکۆوە سەلاح الدین دیاری کراو ڕۆیشتە ناو لەشکری فەرانساوییەکان و چەن ڕۆژ لەوێ مایەوە تا بۆ خۆی بەوردی لە کاروباری عەسکەری ئەوان تێبگاو برێ نوسراوەی بۆ خۆی نوسی.

پاش دامەزرانی هێمنی و بەستنی بڕیاری ئاشتی بەو چەشنە ڕۆژی ١٨ی زی قەعیدە سالّی ٥٦٢ی کۆچی گەڕانەوە بۆ شام.

سەفەری سێیەمی سەلاح الدین بۆ میسر ٥٦٤ی کۆچی ١١٦٩ی زاینی:

چونکو شاور بێ ئاگایی خەلیفە "ئەلعازێد" لەگەڵ فەرانساوییەکانی ئاموریدا بڕیارێکی نهێنی بەستبو وە داڕۆغەییێکی لەوان لە قاهیرە دانابو، وە فەرانساوییەکان لە کاروباری میسردا دەستیان کردبوە خۆ تێکەیاندن، وە سەلیبییەکان ئاموریان هەڵئەخزاند بۆ داگیر کردنی میسر خەڵکی زۆر ئالۆز بون و خەلیفەش لەم کارەساتە زۆر پەشێوو لەژێر گێرو گازابو نامەییێکی بۆ لای نورالدین کورشی عێمادالدین زەنگی کە لە جێگای باوکیا فەرمانڕەوای شام بو نارد وە لەو نامەدا کەبڕێ قژی سەری یەکێ لە ژنەکانی خۆی تێدابو دەرخوازی یارمەتی کردبو "ئەم جارەش ئەسەدالدین شێرکۆو سەلاح الدین بۆ کەڕەتی سێیەم لەگەڵ لەشکرێکا کەوتنەڕێ بۆ میسر ئەڵبەت ئەمەش ئەبێ بزانین کە دیسان سەلاح الدین قەت دڵی بەڕۆیشتنەوە نەبو، ئەسەدالدین بە زۆرو پێ داگرتن لەگەڵ خۆیا بردی.

(قازی بەهائەدین) ئەڵێ سوڵتان سەلاح الدین بەمنی وت لەو کاتا بۆ ئەم کارە من لە هەموو نەبەدڵتر بووم وحەزم نەئەکرد، یەکەمی رەبیع الثانی ٥٦٤ی کۆچی ٣ ژانویە ١١٦٩ی زاینی گەیشتە میسر".

ئەسەد الدین شێرکۆو سەلاح الدین برازای لە میسردا مانەوە" چونکە بۆیان دەرکەوت هەموو پیلانەکان لەژێر سەر شاورایەو لەگەڵ خەلیفەو خەڵك و ئیسلاما فڕوفێڵ ئەکا گرتیان و کوشتیان (٢٧ ربیع الاخر ٥٦٤ی کۆچی، ئەنجا سەرەکەیان کردە نوکی رمەوەو هێنایانە لای خەلیفە.

خەلیفە "ئەلعازێد" کاتی خۆی لە شەڕی شاور رزگاری دی بە کەیف و خۆشییەوە شێرکۆی بانگ کردە کۆشکی خۆی و پێشوازی لێکردو خەڵاتی وەزارەتی پێ بەخشی و نازناوی (ئەلمەلیك المەنسوری ئەمیر الجیوش)ی پێدا.

بەم چەشنە ئەسەدالدین شێرکۆ لە حکومەتی "حوس"ەوە گەیشتە پلەی وەزارەتی میسر، ئەڵبەت لە هەموو کاروبارەکانا لە بیروڕاو زانایی و لێهاتوویی سەلاح الدین

کەڵکی وەرنەگرت، بەڵام دەوری وەزارەتی شێرکۆ ئەوەندەی نەخایاند پاش دوو مانگو پێنج رۆژ کۆچی داویی کرد، بە تەواوی رێگای سەرکەوتنی سەلاح الدین ئاوەڵا بوو. (دووەمی مانگی جیمادی یەکەمی ٥٦٤ی کۆچی)، "قازی ئەلفازێل" لە کتێبی "وەفەیات الاعیان" دا ئەڵێ پاش چەن ساڵ تر تەرمی شێرکۆ لەگەڵ تەرمی ئەیوب نەجم الدینا گوێزرایەوە بۆ "مەدینە".

وەزارەتی سەلاح الدین لە ٥٦٤ی کۆچی تا ٥٦٧:

پاش لە دونیا دەرچوونی ئەسەدالدین شێرکۆ خەلیفە ئەلعازێد برازاکەی ئەو سەلاح الدین کرد بە وەزیر، باوەکو ئەمیرەکانی سوڵتان نورالدین، وەکو قوتبەدین خەسرەو کوڕی بەلیل، ئەمیر عەین الدولە یاروقی، سەیف الدین کوڕی ئەحمەدی هەکاری، شەهابەدین مەحمود حارمی خاڵۆی سەلاح الدین لەم کاتا لە میسرا بوون و هەرکامە بە جۆرێ داوا کاری پلەی وەزارەت بوون، بەڵام خەلیفە هیوای هەموویانی بەتاڵ کردەوە، لە ٢٥ی جیمادی الاخری ٥٦٤ی کۆچی ٢٠ ی مارسی ١١٦٩ی زاینی فەرمانی وەزارەتی وەرگرت.

لە سەرەتای کرا سەلاح الدین خۆی بەنایبی (ئەلمەلیك العادی نورالدین)دائەنا، تاکو بە تەواوی هێزی گرت.

قوڵەرەشەکان بەهۆی هەڵخزاندنی ئەمیرەکانی میسرەوە شۆڕشیان کرد، سەلاح الدین فەرمانی دا شەمس الدەولە تورانشا برای شۆڕەشەکە دامرکێنی کە ئەویش بە دڵو گیان ئەم کارەی کرد ئەم شۆڕشە لە مێژوودا بەناوی قەوماوەی (ئەلسودان)ناوبراوە لەم کاتا سەلیبییەکن هێریشان کردە سەر "دمیاک" و داگیریان کرد سەلاح الدین الشکرێکی بۆیان نارد ئەوانی تێکشاندو شاری لێیان ساندەوەو شاری (عەقەبەشی) داگیر کرد کە لەسەر رێگەی حاجیە میسرییەکانەوە بو زۆر گرنگ بو.

لە لایەکی ترەوە نورالدین هێرشی کردە سەر (الکەرك)، بەلاَم لەم کاتا بومەلەرزەیەکی سەخت لە هاوینی ٥٦٥ی کۆچیا قەوماو گەلێ شاری روخاند.
هەموویان ناچار چەکیان داناو خەریکی ئاوەدان کردنەوەی مەلّبەندە رووخاوەکان بوون.

هێرش بۆ فەلەستین ٥٦٦ی کۆچی:

سەلاح الدین لەساڵی ٥٦٦ی کۆچیا پاش دامەزرانی کاروباری ناخۆیی میسرو سپاردنی کارە گرنگەکان بە خزم و کەس و کارەکانی خۆی و بەتینکردنەوەی سوپاو لەشکر لە میسر هاتە دەرەوەو رووی کردە فەلەستین وە تانێزیکی (رەمە عەسقەلان) رۆیشتە پێشەوە شاری (غەزە)ی داگیر کرد.

پادشای فەرانساوی بەیتولموقەدەس بە لەشکرێکەوە هات بۆ بەرگری سەلاح الدین، بەلام بەچەشنێکی خراپ تێ شکا ئەنجا سەلاح الدین گەڕایەوە بۆ میسر پاشان بۆ دامەزراندنی هێمنی تەواو لە نێوانی رێگای میسرو فەلەستینا هەم لە لایەن دەریاوە، هەم لە رێگای زەویەوە هێرشی کردەسەر بەندەری "ئیلە"و ئەوێی گرت.

ئەمی زەکی بەگ لە مێژوەکەیا ئەنوسێ گۆڕینی کارەساتی سوپایی و سیاسی میسر لەبەرگرییەوە بەرەو هێرشی بەلای گەلی مێسرەوە پێشهاتێکی چاوەڕوان نەکراوو گرنگ بو وەئەمە بوە هۆی زورەوەچوونی پلەو پایەو خۆشەویستی سەلاح الدین و ئەوی بەرەو ویست و ئاواتی خۆی ئەبردە پێشەوە ئەنسکلوپیدی ئیسلام ئەلێ ئەو هێزانە بە چەشنێ بوون، کارەساتی لەگەلّ ئەوا سازگار کردبو، ئەوی مرۆڤێکی بەتەواوی بەر خوردار پیشان ئەدا کە ئەتوانێ ئەو هێزانە بەکارببا.

دوایی هاتنی خەلافەتی فاتمی و پادشایی سەلاح الدینی ئەیوبی؛

وەکو لەمەوپێش نوسیم و دەرکەوت سەلاح الدین رۆژ بۆ رۆژ بەهێزتر ئەبو وەهەموو کاروباری وەلاتی گرتە دەس لەناوچەکەدا فەرمانڕەوای راستەقینە ئەوبوو، ئیتر بۆ خەلیفە جگە لەناوێکی بێناو کە شتێ نەمایەوە.

خەلیفە پاش نەخۆشییێکی سەخت لەبەرواری ٥٦٧ی کۆچیا مرد بۆ جێگەنشینی دیسان لێرەدا بیروڕای هەموو مێژوونوسەکان وەکو یەك نیە بڕێکیان وتویانە چەندرۆژ بەر لە مردنی ئەلعازێد بەپێی فەرمانی سەلاح الدین خوتبەو وتار بەناوی خەلیفەی عەباسییەوە خوێنرا عەباس اقبال ئەنوسێ کاتێ ئەلعازید مرد لە نێوانی خەڵکیا لەسەر هەڵبژاردنی خەلیفە چەن بەرەکێ بەدی هات تا لە رۆژی هەینیدا.

کاتی خوێندنی نوێژی جومعە مرۆڤێکی ئێرانی لە لایەنگیرانی سەلاح الدین لەسەر کەوتەوە بەناوی موستەزیی خەلیفەی عەباسی وتاری خوێندەوەو سەلاح الدینی بەناو سوڵتان ناوبرد، وە رێکەوت وابو لە لایەن هیچ کەسەوە رەخنە نەگیراو دەنگی ناحەزی هەڵنەبڕا.

جۆرجی زەیدان چیرۆکێکی گێراندوەتەوەو ئەڵێ: سەلاح الدین بە پێی هەڵبژاردنی ئەلعازێد وە دەنگی تەواو سەردارەکانەوە بوەتە سوڵتانی میسر.

بە هەر جۆر بێ یوسو سەلاح الدین کوڕی ئەیوب نەجم الدین لە بەرواری ٥٦٧ی کۆچیا بوبە پادشای میسرو زەنجیرەی خولەفای فاتمی کەماوەی دوو سەدە بەسەر میسرا فەرمانڕەواییان کردبوو دوایی هات و هەڵپچڕا.

ئەنسکلوپیدی ئیسلام ئەنوسێ سەلاح الدین لە کاتی مردنی خەلیفە ئەلعازێد ئەو هەلەی دەس کەوتبو وە ئەیتوانی ماڵو داراییێکی زۆر بەدەس بێنێ و خەزنەو گەنجینەێکی زۆر پێکەوە بنێ.

بەڵام هەموو خەزنەکانی خەلیفەی وەکو (بەتولماڵ) لە نێوانی لەشکرا دابەشکردو خۆی هیچی دانەنا.

لە کتێبی (حسن المحازره) لاپەڕە ٢٥ دانوسراوە پاش هەڵپچڕانی خەلافەتی فاتمییەکانی میسر سەلاح الدین لە ڕۆژی هەینی، سێیەمی مانگی سەفەری ئەوساڵا یانێ مانگی پاش خوێندنی خوتبە بە ناوی خەلیفەکانی عەباسی و پادشایی سەلاح الدین گەلی میسری لەدانی سورسات و ماڵیات تەرخان کرد، وە ئەم کارە لە دڵی خەڵکیا زۆ شوێنی گرت.

"نورەدین زەنگی" تەمادار بو کە سەلاح الدین خۆی بەژێر دەستەی ئەو دانێ و وەلاتی میسر بکاتە بەشێ لە مەڵبەندی حکومەتی ئەو، بەلام ماوەیێ بوردو لەم مەبەستە هەواڵی نەبون لەسەر ئەمە نێوانی نورەدین و سەلاح الدین تێکچوو، تا لە دواییا بەهۆی ناوجیگەری شەمس الدولە و پێداگرتنی نەجم الدینەوە تۆزێ نێوان خۆشبو، بەلام لە ناکادا هەر نێوان قوڕئاوی و لێڵ بو.

سەلاح الدین بۆ بەرگری پەرەسەندنی مەترسی "نورەدین" پێویستی زانی وەلاتی خۆی پەرە پێبداو لە ساڵی ٥٦٨دا شەمس الدولە و تورانشا برا گەورەی خۆی نارد بۆ (ئاسوان)وە لەوێوە ڕۆیشت بو (نەوبە)و قەلاێکی قایم بەناوی (ئەبزیم)و ئەو جێگایانەی داگیر کرد.

کۆچی دوایی ئەیوب نەجم الدین ٥٦٨ی کۆچی:

لەم بەینا کەتۆزێ نێوانی سەلاح الدین لەگەڵ نورەدینا باش بوبوەوەو ئاشتی بەهۆی ناجێگیری نەجم الدینا بەدی هاتبو، نورەدین لە سەلاح الدینی ویست کە لەگەڵ لەشکرێکا بەرەو فەلەستین بکەوێتە رێ و بۆ خۆیشی لەولاوە بێت بۆ شەڕی پادشای بەتولاموقدیس، سەلاح الدین قوبوڵی کرد و ڕۆیشت، بەلام هەرکاتێ ئەوەڵ کەچاوی بەنورالدین کەوت زانی کە لەدڵەوە لەگەڵیا پاك و یەك ڕەنگ نیە، سەلاح الدین نەخۆشی باوکی کردە بیانوو گەڕاوە بۆ میسر، چونکو لەم کاتا ڕێك کەوت وابو "ئەیوب نەجم

الدین" لە ئەسپ گلابوو وەتوشی دەردێکی گران بو، هەرچەندە تیمار کراو دەرمانیان کرد قازانجی نەبو، ئەیوب نەجم الدین کۆچی دوایی کرد.

برێ لە مێژوونووسەکان بەرواری مردنی ئەویان رۆژی ١٨ی زیحەجەی ٥٦٨ی کۆچی نوسیوە.

حەوزو مزگەوتێکی جوان لە قاهیرە و هەروەها خانەقایێ بەنوی نەجمیە لە بەعلەبەکا بە دەستی ئەیوب نەجم الدین دروس کراوە، شوێنی ئەوە.

کاتی سەلاح الدین لە (ئەلکەرك)ئەوە ئەگەڕایەوە هەواڵی لەدونیا دەرچوونی بابی پێدرا زۆرپێی ناخۆش بوو بەتایەبت بۆ ئەوە دلگران بوو کەلە دواهەناسەدا لەسەریەوە نەبوو.

سەلاح الدین جارێکی تر تورانشا براگەورەی خۆی خستەڕێ بۆ یەمەن بەویستی پەرەپێدانی وەڵات و بەدەسهێنانی ناوچەکانی ترو کۆکردنەوەی سوپا بۆ بەتین کردنەوەی کاروباری خۆی.

تورانشا لە ساڵی ٥٦٨دا کەوتەڕێ و لە یەمەندا مرۆڤێ بەناوی عەلی کوڕی مەهدی خارجی فەرمانڕەوایی کردبوو کە لەساڵی ٥٥٤ دا ئەوێ داگیر کردبو ئێستا کوڕی ئەو (عەبدو نەبی) حکومەتی ئەکرد لەگەڵ تورانشا شەڕی کرد، بەلام تێکشاو تورانشا یەمەنی داگیر کردو مرۆڤێکی بەناوی (موبارەك) لە لایەن خۆیەوە کردە حاکم، بۆ خۆی رۆیشت بۆ عەدەن لەوێشدا (یاسیر کوڕی بیلال) کە لە لایەن عەبدونەبیەوە حکومەتی ئەکرد خۆی بۆ شەڕ ئامادە کرد، بەڵام ئەویش تێکشاو عەدەنیش داگیر کراو (عیزالدولە عوسمانی) کردە فەرمانڕەوا کە ئەم عیزالدین و بەرەی ئەو تادوایی هەر لەوێ فەرمانڕەوا بون.

نورالدین لەم کارانەی سەلاح الدین و لە گەڕانەوە بە ڕەنگیا زۆر ئاڵۆز وتورەبو، ویستی بڕواتە سەر مێسرو ئەوێ داگیر بکا، بەلام مردن هەلو دەرفەتی پێنەداو لە رۆژی چوار شەموی ٢١ی شەوالی ساڵی ٥٦٩ی کۆچی، کۆچی دوایی کرد پاش مردنی

ئەتابەك نورالدین کوڕی ئەو بەناوی سالّح ئێسماییل نیشتە جێگەی لە کاتێکا منداڵێکی یانزە ساڵەبوون بەلام خزم و کەسو کاری هەر کام لە لاییکەوە سەریان هەڵبڕی جێگاێکیان داگیر کرد، بەلام سوڵتان سەلاح الدین ئەوی بەرەسمی ناسی وە نامەییکی نوسی و هەڕەشەی ناردەسەر ئەوانی تر بڕێکیان ملیان نەدا، وە سوڵتان سەلاح الدین ئەمەی کردە بیانو بڕی جێگەی دورەدەستی داگیر کرد، پاش ئەوە کە سەلاح الدین هەموو جێگاکانی گرت ئەیویست بڕوا بۆ دیمەشق و ئەوێش بگرێ، بەڵام لەم کاتا ئاموری پادشای بەیتولموقەدەس مردبو کوڕێکی منداڵی بەناوی "بودوین"ی چوارەم نیشتبوە جێگەی و (ریمون) ناوێ چاودێری کەری ئەوبو.

سەلاح الدین ئەم لای بەجێهێشت و بەلەشکریەوە هێرشی کردەسەر (حومس) ٧ی رەجەبی ٥٧٠ی کۆچی شەڕ لەوێ دەستی پێکرد تا لە دواییا پاش شەڕێکی یەك مانگە ئەوێی گرت.

لەم لاوە (سیف الدین غازی) ئامۆزای مەلیك سالّح کە فەرمانڕەوای موسڵ بو بەناوی لایەنگریی سالّح ئیسماییل قۆشەنێکی رازاندەوە هات بۆ شەڕ لەگەڵ سەلاح الدین" شەڕ هەلگیرسا، بەلام لەدواییا لەشکری شام تێکشاو گەلێ کەسیان دەسگیر بون سەلاح الدین دەردەس کراوانی بەرەڵا کرد، شارەکانی "ئەلمەغەرە" "کفرتاب" "مارگین"یش کەوتە سەر مێسرو ژێر دەستی سەلاح الدین.

(سەیفوالدین غازی) دانەمرکاو جارێکی تر لەشکرێکی نایەکەوەو هات بۆ شەڕ لەگەڵ سەلاح الدین و ئەم جارە مەلێك سالّحیشی لەگەڵ خۆی هێناو کردیە هاودەس، ئەم جارەش بە سەختی تێشکان و هەموو باوربنەو خێوەت و شتومەکیان کەوتە دەس سەلاح الدین.

بەشوێن ئەم شەڕەدا خەڵکی شام لە سوڵتان سەلاح الدین داوایان کرد کە بڕواتە ئەوێ و گەلێ لەسەر کردەو گەورەکانیش لەم لانگکردنەدا بەشداریان کردبو، ناسر لەم لانگ گەیشتە پێشوازی کرد وبێ ماتڵی رۆیشتە ئەوێ، ئەڵبەت ئەمەشی بە خەلیفەی

بەغدا هەوڵ دابو کەپێویستە سوریەشی بەدەستەوەبێ تا باشتر بتوانێ بەرهەڵستی سەلیبییەکان بوەستێ و لەرێ گەورەیی ئیسلاما خەبات بکا، بەم جۆرە مەلیك ناسر سەلاح الدین لە ئاخر و ئۆخری رەبیع الاولی ٥٧٠ی کۆچیا رۆیشتە ناو شاری شام، لە پێشا رۆیشتە خانوەکەی خۆیان تا لە دواییا قەڵاو کۆشکی ئەتابەکیان پێشکەشی کرد، لەوێش تەواو ماڵی و دارایی و خەزنەی بەسەر لەشکرو خەڵکا دابەش کردو شامیش بوە یەکێ لەوەڵاتانی ژێردەستی، ئەنجا (سەیفوالاسلام تەفتەکین)برای خۆی کردە حاکمی ئەوێ و بۆ خۆی روی کردە (حومس) ئەوێشی لە دوژمن پاك کردەوەو رۆیشتە (حەما) حاکمی ئەم شارە ئەمیر عێزالدین جوردیك بوو کە لە سەرفەری سێیەمی میسرا هاوڕێی شێرکۆو سەلاح الدین بوو، حاکم لە سوڵتان پێشوازی کرد و لەئەنجاما سەلاح الادین ئەوی هەر لەوێ داناوە.

ئەنجا روی کردە حەلەب وە لە رۆژی سێیەمی جیمادی الاخری ٥٧٠ی کۆچی شاری گەرمارەدا.

(کوموشتەکین) و چەن کەس تر لە ملەپێچیکەران لەوێ بون دەسیان کردە پیلان گێڕان و نامە ناردن بۆ رێمون حاکمی تەرابلوس و شێخ راشدالدین سنان سەرەکی ئیسمایلیەکان رێمون حاکمی فەرەنگ لەشکری کردەسەر خوس ئەم هەواڵە گەیشتە سەلاح الدین گەمارەی حەلەبی واز لێهێناو روی کردە لەشکری قودس، رێمون گەڕایەوەو بێ شەڕ ئەم کارەساتە دوایی هات، بەلام سەلاح الدین دەستی هەڵنەگرت و بەلەشکرەییەوە هێرشی بردەسەر عەسقەلان و دەورووبەری و ماڵێکی زۆری لە خاچ پەرستەکان وەرگرت.

وە لەدوایيا ساڵی ٥٧٣ی کۆچی بەرانبەری ١١٧٧ی زاینی قەڵای حەلەب کەوتە دەست سەلاح الدین ئەویش فەرمانڕەوایی حەلەبی سپاردە مەلیك زاهێر کوڕی خۆی.

لە ساڵی ٥٧٤دا گاورەکان هێرشیان کردە سەر شام کەلەو کاتەدا فەروخشا برازای سەلاح الدین لەوێ بۆ بەلەشکرییەوە رووی کردە قۆشەنی سەلیب پاش شەڕێکی توند و

سەخت بەچەشنێکی خراپ ئەوانی تێشکاندو لەم شەڕا سەرەکی قۆشەنی سەلیب کوژرا.

لەساڵی ٥٧٣دا جارێکی تر شەڕێ لە نێوانی ئەهلی سەلیب و سولتان سەلاح الدینا قەوما کەپاش ماوەیەکی درێژ سەلیبییەکان تێشکان بەشوێنیا شارەکانی (نابلوس) (حەیفا) (ناسرە) (عەسقەلان)و (قیساریە)و چەن جێگەی تر کەوتە دەس لەشکری سەلاح الدین.

سوڵتان پاش ئەم پیرۆزییە هاتەسەر قەڵای یاقۆ ئەوێی گرت، ئەم کارە بوە هۆی ترسانی گاورەکان و داوای ئاشتیان کرد، قوبوڵ کراو بۆ ماوەی دوو ساڵ بڕیاردرا.

سەلاح الدین کە لەشەڕی ئەهلی سەلیب تۆزێ رزگاربو ویستی لەم فرسەتە کەڵك وەرگرێ و کاری جزیرەش ساغ کاتەوە هەڵی کوتایە سەر ئەرمەنییەی بچوك و ئەویشی ناچار کرد ئاشتی بکا بە شوێن ئەوەدا گەلێ لە وەڵاتە بچکۆلەکان ملدانی خۆیانیان ڕاگەیاند، وەکو موسڵ، جەزیرە، هەولێر، حسن کێف، ماردین.

لە ساڵی ٥٧٦دا مەلیك ناسر سەلاح الدین گەڕایەوە بۆ میسر تا بەتەواوی خۆی لەشکری تەیار بکا بۆ شەڕی هەرە گەورە لەگەڵ فەرەنگدا.

بەڵام لە پێشان برێ جێگای موسوڵمان نشین بە تایبەت ناوچە کوردنشینەکان مابو کە بگیرێ یا ببنە هاوقەوڵ بۆ ئەمە لەشکری خستەڕێ و هات بەرەو ژوور، سەرەتا گەیشتە شام، لەناو ڕێگەدا قەڵای (بیسان)گیرا، ئەنجا لە ڕۆژی ٢ی رەمەزانی ٥٧٨دا سنجاری گرت، لە دوای سنجار ڕوی کردە قەڵای (ئامێد) دیاربەکرو ئەمانەشی داگیر کرد لەو بەینەدا هەواڵی پێگەیشت کە عیمادالدین حاکمی حەلەب لەگەڵ ئەهلی سەلیبا ڕێك کەوتووە سولتان گەڕایەوە بۆ ئەوێ لەناو ڕێگەدا (غیتانی) گرت موحەرەمی ٥٧٩ی کۆچی ئەنجا حەلەبی گەمارەدا عیمادالدین کەزانی چار ناکا داوای لێبوردنی کرد، وتی سنجار بە من بدە لەبەرانبەرەوە ئەملا هەمووی بۆ سولتان ئەم ئاڵوگۆڕە

کراو حەلەب بوە هی سوڵتان کە یەکێ لە هۆنەرانی ئەو کاتە هۆنراوەیێکی بۆ ئەم پیرۆزییە داناوە.

کورتەیێ لەبارەی شەڕەکانی سەلیبیەوە:

لەسەدەی پێنجەمی کۆچیدا دوو کۆلاراوی گەورە لە عالەمی ئیسلاما قەوما، یەکێکیان هێرشی تورکەکان بو، ئەوی دیکە هەنگامەی گەورەی شەڕەکانی سەلیبیە.

عەرەبەکان کاتێ تورکستانیان داگیر کردو بەسەر تورکا زاڵبون گەلێکی زۆر لە تورکە دیلکراوەکانیان لەگەڵ خۆیانا بەیەخسیری برد تابونە پارێزەری کۆشك و قەلای خەلافەت و خزمەتکاری نێزیك ئەنجا وردە وردە هێزیان گرت تا جێگایێ کەدەسە جڵەوی کاروباری حکومەتیان بەدەس هێنا.

خولی خەلافەتی فاتمییەکان کە یازدە خەلیفە ماوەی ٢٩٠ ساڵ، لە ساڵی (٣٥٨ تا ٥٦٧ی کۆچی) خەلافەتیان کردووە ئەم خولە بەسێ دەورە دابەش ئەکرێ " دەورەی یەکەم خولی دەسرۆیشتن و دەسداری تورك و بەربەر لەدەزگای خەلافەتا، دەورەی دووەم خولی دەسەڵاتی تورك و رەشپێسەکان، دەورەی سێیەم خولی دەسەڵاتی تورك‌و گاور" تورکەکان زۆر دەستیان پەیدا کرد بە تایبەت لەماوەی خەلافەتی "زاهێر لاغرازی لدین الله" بە جۆرێ کە ئیتر دەسەڵاتی بەربەرەکان لەناوچوو تەنیا تورکەکان بون ئەم کارەساتە لە خولی خەلافەتی "موستنەسەرو بالله"ش دا درێژەی بوو، لەگەڵ ئەوەشدا، چونکو دایکی ئەم خەلیفە ژنێکی رەشپێستی بەپارە کڕاوبوو، گەلێکی زۆر لە قوڵە رەش پێس تەنیا لەناو لەشکرا بوو" باوەکو خەلیفە بەدەسەڵات بو، بەلام هەر هاتن و بونی ئەم رەشپێسانە لەگەڵ تورکەکان دوو هۆیی بەدیهێناو بوە هۆی ملەملێ و شەڕی ناوخۆیی تانەو جێگا، خەلیفە ناچار بو لەحوکمڕانی شام کە گاورێك بو بەناوی "بەدر الجمالی" داوای یارمەتی کرد ئەویش بە لەشکرێکی مەسیحیەوە هاتە میسر گەلێ

لەسەرۆکانی ئەرتەشی کوشت و زۆربەی لەشکری گاوری لەوێ دانا، لێرەدا زۆرتری سوپا تورك و مەسیحی بوو.

تورکەکان دەسەڵاتی زۆرتریان بو دەسیان کردە ئازارو چەرمەسەرێ هەمووان لەدەروەبەرا حکومەتێکیان دانا کەهەموو لێ ئالۆزبون و بە تایبەت زیارەتکەرانی مەسیحی ئەوروپا کە لەرێگای زیارەتی بەیتولمەقدەسا توشی جەزرەوە ئەبون، بەهۆی ئەم کاروبارەوە خەڵکی وەلاتانی ئەوروپایی کەوتنە جوڵەجوڵ و لە دوایيا بەهۆی هەڵخزاندنی "پیرئرمیت" کە یەکێ لە قەشەکانی گەورەی فەرانسە بو لە ساڵی ١٠٩٥ی زاینیدا ئامادەی شەر بون" هەر ئەم قەشە فەرمانی شەڕی لە "ئوروین" پایی ئەو کاتە وەرگرت.

لەم بەروارەدا ئەم قەشە لەگەڵ قۆشەنی گاورەکان هێرشی کردە سەر فەلەستین و ئەوی داگیر کردو "گود فروادو بویون" ی کردە حوکمڕانی ئەوێ.

لەسەدەی شەشەمی کۆچیدا بەهۆی پیرۆزییێکەوە کە ئەهلی سەلیب لە رۆژهەلاتا بەدەستی هێنا شێرگیر بوون و لەساڵی ١١٤٧ی زاینیدا شەڕی دووەمیان دەس پێکرد، بەلام ئەمجارە خولی پادشایی کوڕی شیر سەلاح الدینی کورد بۆ کە ئەوانی تێکشاندنو فەلەستینی گرتەوەو مەسیحییەکانی لەوێ دەرکردو بەیتولموقەدەسی کردەوە هی ئیسلام.

پاش ئەوە شەڕی سێیەمی سەلیبی کەسەخت ترین و گرنگترین شەڕەکان دەستپێکرا کە ئەویش هەر بە تێکشکانی ئەهلی سەلیب دوایی هات.

جارێکی تر ئەمپراتۆری بەناوبانگی فەرانسە "سەن لویی" لەگەڵ لەشکرێکی زۆرا هێرشی کردە سەر فەلەستین و تاپێ دیواری شار هات، بەلام تێشکا و خۆی دەردەس کراو سوپاکەشی تەفرو تونا بو ئەم شەرانە بەینابەین هەر درێژەی بو، ئەم ئیمپراتۆرە هەموو جارێ خەڵکی ئەوروپای تەیارکردو ئەیانهێنا بۆ گرتنەوەی فەلەستین تاکو لە

شەڕی هەشتەما لە پێ دیواری (تونسا) تاعونی گرت و لەشەڕی هەشتەما ئاواتی بردە قەبرەوە.

ئەڵبەت ئەم مەبەستە کارێکی سوك و ئاسان نەبوە، دەها کەس لە پادشایان و دەسەڵاتدارەکانی ئەوروپا لەگەڵ لەشکرو سوپاو قۆشەنی زۆرا ئەم هەشت جارە بەتەواو هێزو دلێری و لەگیان بوردوییەوە، بۆ دەس پەیداکردن بەسەر مەزنترین و گەورەترین و خۆشەویسترین جێگا تێکۆشاون و برێ جار تاپشتی دیواری ئەورشەلیم چونەتە پێشەوەو بەدەستی خاڵی گەڕاونەتەوە، بەچەشنێ کە یەکێ وەکو "ریشارد" شێردڵ ئەمپراتۆری ناوداری انگلیز بە چاوی پڕ لە فرمێسکەوە تەماشای "بەیتولمەقدەسی" کردو وتی ئەی عیسای مەسیح بۆ خۆت ئەزانی تائەو جێگا واپێویست بو تێکۆشام، بەڵام نەمتوانی کارێ بکەم و ئەوا دەس بەتاڵ گەڕامەوە.

گرنگی فەلەستین: فەلەستین بەتایبەتی ناوەندی ئەوێ "بەیتولموقەدەس"زۆر لە مێژەوە گرنگی ئایینی زۆرێکی بووە لەوانەیە کە بڕوا ناڕوات هیچ جێگایێ لە دونیادا ئەوەندە گرنگ بۆبێ شوێن کەوتووانی ئاینی "موسا" ئەوێ بە مەڵبەندی وادەردراو "ئەرزە موعود" وە شوێنکەوتوانی ئاینی مەسیح لە تەواو دونیادا ئەوێ بە خاکی پاکی "عیسا"و "توربەتی عیسا"و جێگای پەیدابوون و نەمانی ئەزانن، وە بۆ موسوڵمانەکان‌و شوێنکەوتوانی ئاینی "موحەمەد" قیبلەی یەکەم و جێگەی ئاسمان چونی پێغەمبەری خۆیان ئەزانن و شوێنەکەوتوانی هەر سێ ئایین بۆ گرتن و راگرتن و پاراستنی ئەوێ لە هیچ چەشنە خەبات و لێبوردوویێ کۆتاییان نەکردووەو ناکەن، بەڵام گەرموگوڕی ئەم ویستە لەسەدەکانی نێوەراستا زۆرتر لە هەموو کاتێ بوە.

ئەزانین موسڵمانەکان لە ساڵی ١٥ی کۆچی ٦٣٧ی زاینی لە خولی خەلافەتی خەلیفەی ئیسلاما داگیران کرد "وە ئەم خەلیفە بۆ خۆی هاتە ئەوێ و بەڵێنی پاراستنی گیان و ماڵ وئازادی دینی بەمەسیحییەکانداو لە پاشا چاودێری ئەکراو ئەم بڕیارە زۆرو کەم بەرێوە ئەبرا.

بەڵام خەلیفەکانی فاتمی لەم ڕەوشتە کۆتییان کرد بەتایبەت خەلیفەی سێەمی ئەم زەنجیرە "ئەلحاکم بامر الله" لەبەرواری (٣٨٠ – ٤١١)ی کۆچیا فەرمانی یاساخ کردنی زیارەتی مەسیحییەکانی دەرکرد.

جارێکی تر لە بەرواری ٤٧١ی کۆچیا (مەلیك شای سەلجوقی) کەبەسەر ئەوێدا دەسەلاتی پەیدا کردو (تەکێش) برای خۆی لەوێ کردە حاکم سەبارەت بە مەسیحییەکانی فەلەستین زۆر سەختیان بۆ پێشهێنان و سەبارەت بە ئازاری زیارەت کەران قەت دەسیان نەئەگێڕاوە، تاکو هەروەها کە وتمان لەساڵی ١٠٩٥ی زاینیدا (ئوروبن)ی دووەم پاپ فەرمانی شەڕی دەرکرد بە جۆرێ کە تەنانەت هەموو قەشەکانو سەرۆکانی ئاینی تەواو دانیشتوانی کلێسا و نوێژخانەکان بۆ شەڕ نەبێ بڕوا تەواو قەرزدارەکان لە دانەوەی وام و بەندیخانەو کوژراوان ئازادکران بەو مەرجەی لە شەڕا بەشداری بکەن، بەم چەشنە تەواو ئەوروپا کەوتەڕێ تاکو لە (ژوەنی ١٠٩٩ی زاینی)دا شوێنکەوتوانی عیسا مەسیح چاویان بەدیاری فەلەستین کەوت و لە ٢٣ی شەعبانی ٤٩٢ی کۆچی شاری ئەورشەلیمیان لەدەس تورکەکان دەرهێناو بە شوێنیا گود فروادو بویون بوە حاکمی ئەوێ، لە پاشا بەرەی ئەو تاساڵی ١١٧٣ی زاینی ٥٧٠ی کۆچی ئاموری مردو کورشی ئەو "بودوینی چوارەم" جێگەنشینی ئەو بڕیاری دەس لە شەڕکێشانی چوار ساڵەی لەگەڵ سەلاح الدینا بەست ئەم حکومەتە هەر درێژەی بو تاکو لە ساڵی ٥٨٢دا بڕیارەکە بەتاڵ بوەوە ئەوەش بەهۆی دەسدرێژی حاکمێکی فەرانساوی ئەلکەرك دابو کە هەڵمەتی دایە سەر کاروانێکی موسوڵمان و تالانی کرد وژنانی هاوڕێ کاروانەکەی بەدیلی برد کە (زمروت خاتون) خوشکی سەلاح الدین لەناو ئەوانا بوو.

ئەوەبو کە سەلاح الدین لەشکری کێشا بۆ ئەلکەرك و ئەوێ داگیر کردو دیلەکانی ئازادکردو ئەنجا "سەفوریە" "تەبەریە" و قەڵاکانی دەوروبەری داگیر کرد.

لەیەکێ لەو قەڵایانە سەلیبی خاوێن کەپێیان ئەوت (سەلیب السەلبوت) کەوتە دەس ئیسلام.

لەم شەڕا سەرەکی دەستەی هەیکەل کە یەکێ لە پێشەواکانی گەورەی ئاینی عیسا بو لە بورجی (عویون) لەگەڵ چەن قەشەو بڕێ لە گەورەکانی وەڵات وەکو (یوحانا عەمەدان) خاوەنی تەبەریە براکەی (جبیل)و چەن کەسێکی تر لە گەورەکانی (قودس- عەکا) دەردەس کرابون، سەرەك مردو لاشەکەی لەبەرانبەر پارەیێکی زۆرەوە درایە گاورەکان هەر لەم شەڕا، عەکا، عەسقەڵان، ئەرەمەڵ، ئەدارم غەزە، ئەلخەلیل، بەتولەحم، بەیت جیبرەییل-سڕۆ چەن قەڵای تر کەوتە دەس لەشکری سوڵتان سەلاح الدین و تەواو ئەم سەرکەوتانە لەماوەی سێ مانگ و نیوا بەدەس هات ئیتر تەنیا فەلەستین یا شاری پیرۆزی "قودس" مابوەوە.

گرتنی فەلەستین یا گەورەترین پیرۆزی:

پاش پیرۆزییەکان و گرتنی شارەکانی دەوروبەری شاری "قودس" دواپلەی پیرۆزیو دوائامانج کەئەبوا بەدەس بێ گرتنی (بەیت الموقەدەس)بو کە وادەی گرتنی گەیشتبو، دیارە ئەم شەڕەو بەرگری سەلیبییەکان لەم شارە خاوێنە چەن گرنگ و چەندە ئەبێ توندوتیژ بێ وەرگرتنی ئەوێ لە دواپلەی سەختی دا بوە.

سوپای سوڵتان بەدوا پلەی لێبوردویی و تێکۆشان خۆیانیان گەیاندە پای دیواری شارو ئەویان بەتەواوی گەمارەداو زۆریان بۆ خەڵکی شار هێنا، لەم کاتا گەورەکانی شارو ئاینی مەسیح پێشنیاری ئاشتیان داو ئامادەبون شار بدەنە دەستەوە پێشنیار قوبوڵ کراو بڕیار بەسرا کە یەکێ لەبەشەکانی بڕیارنامە ئەوەبو تا چل رۆژ پاش مۆرکردنی بڕیارنامە هەر پیاوێ ١٠دینارو هەر ژنێ پێنج دینارو هەر منداڵێ دوو دینار بدا ئەتوانێ لەشار دەرچێ بێ ئەوەی لەگەڵ مەترسیدا رووبەڕو بێ ئەگینا دیلەو ئەبێ بەبەردە.

هێشتا مانگێ نەبوردبو کەشار چۆڵ بو هەربڕێ کەم دەسی تێدا مایەوە، کە حەوت هەزار کەس لەسەر تکای (مەلیك عادل) برای سوڵتان بەخشران و بەم جۆرە پارەیێکی زۆر بو (بەیتولمال) کۆبوەوەو شارەکە لە گاور خاوێن کرایەوە (٥٨٥-١١٨٨).

سەلاح الدین پاش دامەزراندنی کاروباری شاری پیرۆزی (قودس) بە لەشکرییەوە لەوێ کەوتەڕێ و دەستی کردە گرتنی شارو قەلاکانی تری دەوروبەر کە لەماوەی سێ مانگا (حەبەلە - ئانتروس - لازقیە - سەهیون - بکاس - ئەشەقەر - بەرزیە - دەرباك - ئەنتاکیە - سەفەد - ئەشوبەك) و چەند جێگەی تر گیراو بە وەڵاتانی ئیسلام زیاد کرا.

شەڕەکانی سێیەمی سەلیبی بەشویچن گرتنی قودسا کرا کەئەوەش بەسەرکەوت و پیرۆزی سەلاح الدین ئەیوبی دوایی هات و بەپێی پێشنیاری ریشاردی شێردڵ ئاشتی کراو بڕیارنامەیێ بەسرا (رۆژی چوارشەممەی ٢٢ی شەعبانی ٥٨٨ی کۆچی یەکەمی نوامبری ١١٩٢ی زاینی)و شەڕی سێیەمی سەلیبییەکان دوایی هات.

ساڵی دوایی لەبەرواری ٢٧ی سەفەری ساڵی ٥٨٩ی کۆچی پادشای دادگەرو قارەمانی تێکۆشەری کوردو بەخێوکەری گەل و موسوڵمانان لەتەمەنی ٥٧ ساڵیدا کۆچی دوایی کرد و لە دیمەشق لەلای قەبری ئەتابەك نێژراو شمشێرەکەشی لە لا دانرا.

کوڕەکانی سوڵتان سەلاح الدین ئەیوبی:

سوڵتان سەلاح الدین لەکاتی ژیانا حکومەتی فەلەستین و سوریەی دابوە مەلیك ئەفزەڵ عەلی (ئەبوالحەسەن نورەدین) وە میسری سپاردبوە دەستی مەلیك عەزیز عوسمان (ئەبوالفەتح عیمادالدین) مەلیك عادێل برای بەشێکی جزیرەی لە دەستابو، کوڕانی شێرکۆ مامی لە (حومس)دا جێگیر بوبون، یەمەن هەر بەلای کوڕانی سەیفوالاسلام (تەغتەکین) برایەوە بو".

لەکاتی مردنا کەسی بۆ جێگاداری خۆی دیاری نەکردبو، بەلام پاش ماوەیێ وەکو زۆر بنەماڵەکانی تر ناحەزی کەوتە نێوان کوڕەکان و جارجار بەرهەڵستی یەکتر وەستان پاش دوایی هاتنی یاسای تەعزیەی سوڵتان سەلاح الدین ئەبولفەتح کوڕی کەفەرمانڕەوای میسر بو لەگەڵ مەلیك عادل ماميا هێرشان كرده سەر مەلیك ئەفزەڵ کوڕی تری سوڵتان کە فەرمانڕەوای شام بو، پاش سێ جار شەڕ لە بەرواری ٥٩٢ی کۆچی ١١٩٦ زایینی لەوێ دەریان پەڕاند و دیمەشق خرایە سەر بەشی حکومەتی مەلیك عادل.

ساڵی ٥٩٣ی کۆچی سەفوالاسلام تەغتەکین کوڕی ئەیوب نجم الدين کە پادشای یەمەن بو کۆچی دوایی کرد و کوڕی ئەو بە ناوی فەتح الدين ئیسماعیل بە ناوی مەلیك موعێز نیشتەجێگای.

لە ساڵی ٥٩٥ ی کۆچیا مەلیك عەزیز کوڕی سەلاح الدين کە پادشای میسر بو پاش شەش ساڵ پادشایی کۆچی دوایی کردو بە شوێن ئەوا دوو هۆیی کەوتە نێوان جێگارەکان بونە دوو دەستەوە بڕێ لایەنگیری ئەبو مەنسور کوڕی عەزیز بون و بڕێك لایەنگیری مەلیك ئەفزەڵ کوڕی سوڵتان سەلاح الدين کە لەپێشا لە دیمەشق دەرکرا لە ئاکاما ئەم دەستە بردیانەوەو مەلیك ئەفزەڵ بوە پادشای میسر" بەلام بۆ ماوەییێکی کەم چونکا دیسان بەهۆی هێرشی مەلیك عادلەوە لەوێ دەرکراو قەلای شەیشاتی پێدرا کە هەر لەوێ بو تامرد (٦٢٢ی کۆچی)، "ئیبن ئەسیر" نەسروللا کوڕی ئەبولکەرەم شەیبانی جزیری زانای بەناوبانگ لەگەڵ دووبرای ناودارایا وەزیری مەلیك ئەفزەڵ بون ئەم (ئیبن ئەسیر)ە لەپێشدا نوسەرێکی زۆر باش بووەو زانایانی بەرێز گرتووە سەلاح الدين ئەم زانابیەی بە ئەودا.

فەرمانڕەوایی مەلیك عادل كوڕی ئەیوب نەجم الدین:

مەلیك عادل كە لەكاتی پادشایی سەلاح الدینا جزیرەو چەن ناوچەیەكی تر بەدەسیەوە بو لە كاتی پادشایی مەلیك عەزیزا شامی خستە سەر وەلاتی خۆی و پاش مردنی مەلیك عەزیز بەرهەڵستی مەلیك ئەفزەڵ وەستاو میسری لە دەستی ساندو كوڕی خۆی مەلیك كامیل موحەمەدی كردە حاكمی ئەوێ.

كوڕی تری خۆی مەلیك موعەزەمی كردە حاكمی دیمەشق و مەلیك ئەشرەف كوڕی دیكەی خۆی ناردە سەر جەزیرە وە چوارەمین كوڕی مەلیك ئەوحەد بوە فەرمانڕەوای ئەخلات و بۆ خۆی، ئەنجا لە میسرا پاڵی ئاسایش و رەحەتی لێداوە.

بەلام زۆری پێ نەچوو مەلیك ئەوحەد ئەیوب مرد وبەشەكەی درایە مەلیك ئەشرەف (٦٠٩ كۆچی لەساڵی ٦١٣)شدا مەلیك عادل كوڕەزایەكی خۆی بەناوی مەسعود ناردە یەمەن و كردیە حكومەتی ئەوێ بە جێگای مەلیك ناسری كوڕی موعیز كە زۆر منداڵ بو كرابوە جێگەداری باوكی.

لەبەرواری ٦١٥ی كۆچی ١٢١٨ی زایینی مەلیك عادل كۆچی دوایی كرد و لەم دونیا دەرچوو.

پادشایی مەلیك ئەشرەف موسا كوڕی مەلیك عادل:

مەلیك ئەشرەف لە كاتی بونی باوكیا حوكمداری روها – ئوفەو حەڕان و ئەخلات بو.

مەلیك موعەزەم كورشی مەلیك عادل كە پادشای دشمەشق بو لەساڵی ٦٢٥دا كۆچی دوایی كرد و كوڕی ئەو بەناوی مەلیك ناسر بوبو بە جێگەداری، مەلیك كامل كوڕی مەلیك عادل كە پادشای میسر بو لەشكری هێنا سەر دیمەشق مەلیك ئەشرەفیش لەولاوە بو یارمەتی برای هات و لە ئاكاما برازایان لە دیمەشق دەرپەڕاند" لە بەرانبەرە قەلای (شوبەك – نابلوس – كەرەك) یان پێدا تاكو پێی بژی.

لەم لاوە، دوو برا وەلاتـی ئـەویان دابەشـکردو دیمەشـق کەوتـە سـەر بەشـی مـەلیك ئەشرەف" ئەڵبەت ئەم مرۆڤە زۆر زاناو لێهـاتوو لـە لای سـەردارەکان و سـوپایەوە زۆر خۆشەویست بو.

مەلیك ئەشرەف لە ساڵی ٦٣٥ی کۆچی ١٢٣٧ی زاینی کۆچی دوایی کرد.

پادشایی مەلیك کامل موحەمەد کوڕی مەلیك عادل:

مەلیك کامیل کوڕی مـەلیك عـادل کـە بـەنازناوی ئەبولمـەعالی ناسرالدین موحەمـەد ناوداربو، یەکێ لە پادشایانی پایەبەرزی زەنجیرە پادشایانی بنەماڵەی ئەیوبیـە کـە لـە هەموو کاتێکا لێهاتوویی و ژیری وزانایی خـۆی پیـشان ئـەدا، ئـەم پادشـا کـە لەسـاڵی ٦٢٥دا جێگەی گرتەوە، بەرەبەرە وەلاتـی خـۆی پـەرەپێداو تەنانـەت تـوانی حیجـاز و یەمەن و شامیش بخاتە ژێر دەستی خۆی.

لە دواییا مەلیك کامیل رۆژی چوار شەممەی ٢١ی رەجەبی ساڵی ٦٣٥ی کۆچـی ٨ی مارسی ١٢٣٨ی زاینی لە کاتێکا جەوان بو وەتەنیا چل ساڵ تەمەنی بـو کۆچـی دوایـی کرد.

یافعی لـە مێژووەکـەیا نوسـیویە مـەلیك مەسـعود کـوڕی مـەلیك کامـل کـە کردبویـە پادشای یەمەن لەکاتی گەنجی و جەحێلیدا لە مەکە کۆچی دوایی کرد، کە مردنـی ئـەم کوڕە زۆر لە دڵی مەلیکدا شوێنی کرد وهەر ئەم پەژارە بوە هۆی مردنی ناوەختی.

وەکـو ئـەوەی دەردی گرانـی برانـەوەی بنەماڵـە کەوتبێتـە نـاو زنجـیرە پادشـایانی رەگەزی ئـەیوبی، وەرە وەرەو بەینابـەین تـەنیا لـەماوەی چـەن سـاڵا زۆریـان مـردن و کەمبونەوە.

لە ساڵی ٦٣٢دا سەرداری ناوداری ئەم بنەماڵە بەناوی سـەواب خـادم کـە مرۆڤێکـی ئازاد و هەڵکەوتوو بوو مرد لە ساڵی ٦٣٢ی کۆچـی ١٢٣٤ی زاینـی مـەلیك زاهـیر کـوڕی

سوڵتان سەلاح الدین کۆچی دوایی کرد . لە ساڵی ٦٣٣ی کۆچیا مەلیك موحسین کوڕی سوڵتان سەلاح الدین لە دونیا دەرچوو.

لە ساڵی ٦٣٤ی کۆچی ١٢٣٧ی زاینی مەلیك ئەشرەف پادشای شام لە دونیا دەرچوو.

بە شوێن ئەم مەرگ و میرا لە میسر مەلیك عادلی دووەم کرایە پادشاو لە لایەن ئەوەوە مەلیك جەواد بوە فەرمانڕەوای دیمەشق" بەڵام پاش ماوەیێکی کەم مەلیك ساڵح ئەیوب کرایە پادشای میسرو مەلیك عادل خرایە بەندیخانەوە.

مەلیك ساڵح هێرشی کردە سەر دیمەشق و ئەویشی داگیر کرد مەلیك ساڵح بە شوێن گرتنی دیمەشقا هەڕەشەی ناردە سەر مامی خۆی مەلیك ئیسماییل مامی لەم هەڕەشە توڕەبو بەرهەڵستی وەستاو کارێکی کرد کە سەردارانی دیمەشق لەگەڕانەوەدا مەلیك ساڵح ئەیوبیان گرت و دایانە دەست مەلیك ساڵح ئیسماییلەوە، بەڵام ئەم مەلیك ساڵحە لە بەرواری ٦٣٨دا قەڵای شەقیقی دا بە دەستی گاورەکانەوە.

ساڵی ٦٤١ی کۆچی مەلیك جەواد لە دونیا دەرچوو ساڵی ٦٤٥ی کۆچی بەرانبەری ١٢٤٧ی زاینی مەلیك عادل دووەم کوڕی مەلیك کامیل کۆچی دوایی کرد.

لە ساڵی ٦٤٧ی کۆچی دا مەلیك ساڵحی ئەیوبی پادشای میسر لە دونیا دەرچوو" کوڕی ئەو مەلیك موعەزەم بوبە جێگەداری، لە کاتی پادشای ئەم مەلیك موعەزەمەدا شەڕێك لە نێوانی ئەو گاورەکانا قەوما کەبەسەر کەوتنی ئەم پادشا دوایی هات و پادشای گاورەکان بەدیل گیرا.

بەشوێن ئەم شەڕەدا رەویشتی مەلیك مەعەزەم گۆڕا بە جۆرێ کەخەڵکی لێ هەڵگەڕایەوەو گرتاین و کوشتیان و یەکێ لە خۆیان بەناوی "عیزالدین تورکەمان" یان کردە سەرداروگەورەی خۆیان و پادشای گاورە دیلەکەیان فرۆشت بە خاچ پەرەستەکان.

لەم بەینا مەلیك ناسر فەرمانڕەوای کەرەك لەشکری کردە سەر شام و دیمەشقی گرت و لەویەوە روی کردە قاهیرە ئەویشی داگیر کرد، عیزالدین تورکەمان و سێ سەد کەس لەهاوڵەکانی هەڵاتن و بەرەو دیمەشق کەوتنەڕێ لەناو رێگادا توشیان لە کاروانی بارومەتای مەلیك ناسر هات هەموویان تاڵان کرد وپیاوەکانیان کوشت ئەنجا هێرشیان بەردەسەر غەزەو ئەویان داگیر کرد بەشوێنیا لەشکرێکیان پێکهێناو یەکەیەکە چەن کەس لە فەرمانڕەوایانی بنەماڵەی ئەیوبیان کوشت.

بەشوێن ئەمەدا مەلیك ناسر مێسری بەجێ هێشت و رۆی، ساڵی ٦٥١ی کۆچی ١٢٥٣ی زاینی مەلیك سەلاح الدین کوڕی مەلیك زاهێر لە دونیاوە دەرچوو.

ساڵی ٦٥٢ی کۆچی بەرانبەری ١٢٥٤ی زاینی پایەبەرزەکانی میسر جارێکی تر (عیزالدین تورکەمان)یان کردە پادشای خۆیان و دەستی بنەماڵەی ئەیوبی بە تەواوی کۆتابو.

ساڵی ٦٥٦ی کۆچی مەلیك ناسر داود کوڕی مەعەزەم لەدەربەدەریا کۆچی دوایی کرد.

لە بنەماڵەی ئەیوبی موغیس کوڕی عادل مابوەوە کە لە کەرەك فەرمانڕەوا بو ئەویش لە بەرواری ٦٢٢ی کۆچی ١٢٦٥ی زاینی بەدەس تورکەمان لەناوچوو بەمجۆرە زەنجیرەی پادشایانی ئەیوبیە لە سەرانسەری ناوچەکانا دوایی هات و بنەبڕ بو، وە پادشایی رەگەزێکی تر لە پادشا ناودارەکانی کورد هەڵپێچرا.

بەلام ناوو شۆرەت و ناوبانگی یەکەیەکەیان بە تایبەت پادشای ناودارو هەرە گەورەی ئەم بنەماڵە یوسف سەلاح الدین، هەروەها شوێنەوارە دیارییەکانیان لە هەموو ناوچەکانا ماوەتەوە، جگە لەمانە ناوی سەلاح الدین ئەیوبی لەباری ئازایی، زانایی، هەڵکەوتوویی، لێبوردەیی، دروستکردنی شوێنەوارە بەرچاوی و گرنگەکان هەتا هەتایەو هەتا مێژوو هەیەو خوێنەوار هەیە سەرنجی بدا ئەمێنێتەوە و ون نابێ.

بەشی پێنجەم

پــاشکۆ

دەوری کوردەکان لەسوپای سەلاحەدین دا

د. موحسین محەمەد حوسێن
بەشی مێژوو – کۆلێجی پەروەردە
زانستگای بەغدا

گومان لەوەدا نیە کە کوردەکان دەوری سەرەکی یان هەبووە لە دامەزراندنی سوپای ئەمارەتەکانی کوردی ، کە لەقۆناغە جیاوازەکانی مێژووی ئیسلامیدا دەرکەوتوون[١]. هەروەها بەشدارییان کردووە لە دامەزراندنی گەلێك سوپای ئیسلامیدا، کە لە دەوروبەری ناوچە کوردی یەکان سەریان هەڵداوە.

دەوری کوردەکان بەئاشکرایی دەرکەوتووە لە دامەزراندنی دەوڵەتی سەلجوقی و ئەمارەتەکانی ئەتابەگی دا، بەجۆرێك مێژوو نووس ((دواداری)) وای راگەیاندووە کە لە ساڵی ٤٦٣ ك ١٠٧١ زایینی دا سوڵتانی سەلجوقی ی بەناوبانگ ((ئەلب ئەرسەلان)) دەهەزار (١٠/٠٠٠) شەڕکەری کوردی لە دەوروبەری خۆی کۆ کردوەتەوە [(٢)].

لێرە دەبی باسی لایەنێکی گرنگ لە مێژووی کوردیی ئیسلامی بکەین، ئەویش ئەوەیە کە کوردەکان بەشداری یان نەکردووە لە سپای ئیسلامی دا بەسیفەتی (ممالیك) بەڵکو وەك سەربازی (ئیعتیادی) بەشداری یان کردووە [(٣)].

بەشداربوونی کوردەکان لە دامەزراندنی سپا ئیسلامیەکاندا شتێکی (اعتباطی)نەبووە، بەڵکو هۆی ئەوە بوو کە شەڕکەری چاك بوون، وەك مێژوونوسی ناوبراو (دواداری) باسیان دەکاو دەڵێ:

((کوردەکان نیشانچی و سوارچاکی باش بوون)) [(٤)].

هەروەها مێژوونووس (حەسەن کوردی عەبدوڵلای عەبباسی) باسی ئازایەتی و پیاوەتی و غیرەتیان دەکاو دەڵێ:

((ان الكرد فيهم الشجاعة والنجدة والحمية، فرسانهم ورجالتهم. وهم يتعصبون لبعضهم...وليس فيهم حيل ولا مكر)) هەروا دەڵێ: ((ان الكرد ينقادون للديانات والامانات))[٥].

ئەو رەوشتە گەلێك هۆی تر هاندەری سەرەکیی (دافعی أساسی) بوون بۆ بەشداربوونی کوردەکان لە شەڕی خاچ پەرستەکان ((صەلیبی یەکان)) لە هەموو قۆناغەکانیدا. دەرکەوتنی بنەماڵەی ئەییوب و شێرکۆ یەکێکە لە لاپەڕە گەشەکانی مێژووی جیهادی (خەباتی) کوردی و ، دەوری ئەو بنەماڵەیە گەیشتە لوتکەی لەگەڵ دەرکەوتنی سەلاحەددین یوسف کوڕی ئەییوب.

وەنەبی بنەماڵەی ئەییوب تاکە نمونەییێك بی لەو مێژووە گەشە، بەڵکو چەندەها کاروانی دیکە لە رۆڵەکانی ئەو گەلە، تارادەییێکی زۆر بەشداری یان کردووە لە پێناوی بیروباوەڕیان و دژی داگیرکەران. چ بە (دافعی) ئایینی ئەوەیە کە کوردەکان بە خۆیان مێژووی خۆیان نەنووسیوە، بۆیێ ناوی زۆربەی زۆری ئەو قارەمانانە بزربوون یا پێمان نەگەیشتوون.

ئاسان نی یە لە هەلێکی وادا هەموو ئەو مێژووە دووروودرێژە ئاڵۆزە باس بکرێ. ئەوەی دەمانەوێ باسی بکەین تەنها لایەنێکی بەشداربوونی کوردەکانە لە سپای سەلاحەددین دا.

باسەکەمان پێویست بەوە دەکا هەندێك بگەڕێینەوە دوواوە تا بزانین چۆن سەربازێك لە سپای شێرکۆ توانی ئەو جێگایە بەرزو گرنگە لە مێژوودا بگرێ. لێرەدا باسی ئەوە ناکەین چۆن بنەماڵەی سەلاحەددین وولاتی عێراقی بە جێ بهێڵن لەو شەوە کە سەلاحەددین لە دایك بوو و بچنە شام، لە پاشان بچنە وولاتی میسر.

تێك چوونی کاروباری ناوخۆی میسری فاتمی گەیشتە ئەوپەڕی خەتەری سەلیبی. (نورالدين محمود)ی ئەتابەگی خاوەن ولاتی شامی ناچار کرد هێزی خۆی بنێرێ بۆ

بەرگری کردن لە میسر و راگرتنی دوژمنی سەلیبی لە پێکەوتن [٦]. (واتە بەسەر میسرا زاڵ بوون)

(نورالدین محمود) سەرکردەیەکی لەشێرکۆ باشتری بۆ نەدۆزرایەوە کە بتوانێ ئەو ئەرکە گرنگە بەجێ بێنێ [٧]. ئەو وەختە شێرکۆ سەرەك سپای شام بوو و لە پایەکەشی دا دوەم کەس بوو پاش نورالدین.

(ابن الاثیر) کە مێژوونووسی هاوچەرخ بوو، و لەو رووداوانەی دا نووسیتی، دەڵێ: کە (نورالدین محمود) دیتی شێرکۆ کابرایێکی شوێنێکی بەتووانایە، (تعیینی) کرد بە سەرەك سپای خۆی. بەوجۆرە شوێنێکی بەرزی وەرگرت لە هەڵسوراندن و بەڕێوەبردنی دەوڵەتی (نورالدین محمود) و کەس نەتووانی بیگاتێ لەو مەسەلەیە، بەجۆرێك وەك شەریکێکی (نورالدینی) لێ هات لە حوکمدا [٨] ئەوەی شایانی باسە کە بەیارمەتی شێرکۆ بوو (نورالدین محمود) تووانی شاری حەلەب و دیمەشق بێنێتە ژێر ئالای خۆیەوەو ئێستاش ئەرکی کردنەوەی میسر دەخاتە سەرشانی.

لەهەر سێ هێرش بردنە سەر میسرا شێرکۆ سوارەکانی خۆی لە سەربازەکانی سپای نورالدین هەڵبژاردو ژمارەی شەڕکەرەکانی شێرکۆ لە زۆربوونا بوون.

لە هێرشی ساڵی ٥٥٩ك/١١٦٤ زایینیدا ژمارەیان هەزار سواربوو [٩]، ولە هێرشی ساڵی ٥٦٢ك/١١٦٧ زاینیدا بوون بە دەهەزار سوار [١٠] و لە دووا هێرشدا ژمارەیان گەیشتە هەشت هەزار سوار [١١]، جگە لە ژمارەی پیادەکان. هەچەندە سەرچاوەکانی مێژوویی ژمارەی ئەو کوردانەی کە بەشداریان کردبو لەو هێرشانە دەست نیشان ناکەن، بەڵام بەوپەڕی بڕواوە دەتوانین ئەوە دەرخەین کە بەناوبانگترین سەرکردەکانی هێرشەکان کورد بوون، جگە لە تورکمانەکان کە پشتیوانی دەوڵەتی (نورالدین محمود) بوون [١٢]، هەروا عەرەبەکانی ناوچەی شامیش بەشداریان کردبوو [١٣].

ئەوەی ئەو راستیەش دەسەلمێنێ ئەو گفتوگۆیەی نێوان قازی ی بەناوبانگ عیسای هەکاری و سەرکردەکانی سپای شێرکۆیە، کە لە ئەنجامدا رازی بوون بەوەی سەلاحەددین شوێنی مامی خۆی بگرێ و ببێت بە وەزیری خەلیفەی فاتمی.

مێژوو نووسان دەڵێن خەلیفەی فاتمی کە سەلاحەدینی بە وەزیر دامەزراند، هەندێ لە سەرکردەکانی سپا رێزیان نەگرت، لەبەر بچووکی تەمەنی کە ئەو وەختە (٣٢) سیو دوو ساڵی تێنەپەڕیبوو وە دەیانویست خۆیان ببن بە وەزیر.

فەقێ عیسای هەکاری لەم گفتوگۆیەدا ئامادە بوو، و زۆر هەوڵی دا، وا لە سەرکردەکانی سپای شێرکۆ بکات لایەنگیری سەلاحەددین بکەن.

فەقێ عیسا لە سەرەتادا چووە لای (سيف الدين علي مشطوبي هەكاري) کە یەکێك لە گرنگترین سەرکردەکانی سپا بوو و لە هەوڵدانەکەی توانی پێی بسەلمێنێ و (مشطوبي هەكاري) وازی لەو خەیاڵە هێنا کە ببێتە وەزیری میسر.

لە پاشان فەقێ عیسا توانی (شهاب الدين محمود) خاڵی سەلاحەددینیش (اقناع) بکاو پێ ی گوت: سەلاحەددین خۆشکەزاتە و سەربەرزی و پێش کەوتنی ئەو سەربەرزی و پێشکەوتنی تۆیە و رێگای بوون بەوەزیری بۆ پاك بۆتەوە، مەبە بە کۆسپ لەرێگایدا.

ئینجا فەقێ عیسا چووە لای خەسرەوی کوڕی تەلیلی هەزبانی، ئەویشی ئیقناع کردو پێی وت: سەلاحەددین خەڵکەکە پێی رازین، تۆو یارۆقی نەبێو، کوردێك ببێت بە وەزیر باشترە لەوەی تورکمانەکان (ئیستیغلال) ی ئەو زروفە بکەن و، خۆیان ئەو مەرکەزە داگیر بکەن.

یارۆقی سەرکردەی تورکمانەکان، کە خەڵکێکی زۆری لەدواوەبوو، نەتوانرا ئیقناع بکرێ. یارۆقی گەڕایەوە شام و زۆربەی سەرکردە تورکمانەکانی تریشی لەگەڵ خۆی بردوو وەڵامەکەی ئەوەبوو کە گوتی: من خزمەتی سەلاحەددین ناکەم [١٤].

ئەو گفتوگۆیە بۆمان دەردەخات کە سەرکردەو سەرەك عەشیرەتە کوردەکان هەموویان پشتی سەلاحەدینیان گرت، هەرچەندەش هەندێکیان وایان دەزانی خۆیان زیاتر مافی ئەوەیان هەبوو ئەو شوێنە گرنگەن بگرن، واتە ببن بە وەزیر، چونکە بەتەمەن گەورەتر بوون و (خیبرەی عەسکەرییان) لە سەلاحەددین زیاتر بوو لەگەڵ ئەوەشدا وازیان لە (مونافەسە) کردنی سەلاحەددین هێنا.

لە دیارترین کوردەکان کە چوونە ژێر ئاڵای سەلاحەددینەوە: هەزبانیەکان بوون، کە هەندێك لە ناوچە کوردەکانیان حوکم کردبوو لەسەردەمەکانی پێشوودا، وەك وڵاتی هەولێر پێش سەردەمی ئەتا بەگی یەکان [١٥].

ئەوەی شایەنی باسە بنەماڵەی ئەیوب دەگەڕێتەوە سەر عەشیرەتی هەزبانی و [١٦] لەو سەرکردە بەناوبانگانەی کە سەر بەو عەشیرەتە بوون: میر (موسك) و میر (خەسرەو) و میر (أبو الهجا)ن [١٧]. هەروەها هەکارییەکانیش [١٨] کە ژمارەیەك قەڵاو گوندیان بەدەستەوە بوو لەناوچەی موسڵ و ئاکرێو (جەزیری إبن عومەر)دا چوونە ژێر ئاڵای سەلاحەددینەوەو سەرکردەی ئەو هەکاریانە (سیف الدین علی مشطوبی) ناوبراوبوو (إبن شداد) — مێژوونووسی سیرەتی سەلاحەددین — ئەو سەرکردەیەی بە (کبیر ملوك الأكراد) [١٩] لەقەڵەم داوە.

عەشیرەتی (حەمیدی) و (زرزاری) و (حەکەمی) و گەلێك عەشیرەتی کوردیی دیکە بەشداریان کردبوو لە سوپای سەلاحەدینداو دەوریان گێڕاوە لە رێکخستنی سوپای ئەو سەرۆکەدا.

پشت بەستنی سەلاحەدین بە کوردەکان

لە لەناوبردنی سوپای فاتمی لە میسردا:

هەر لەسەرەتاوە سەلاحەدین پشتی بە کوردەکان بەست بەتایبەتی لە نەهێشتنی سوپای میسری فاتمی دا. قولە ڕەشەکان — کە کۆڵەکەو بڕبڕەی سوپای فاتمی بوون، بە سەرکردەیی (جەوهەر) لەساڵی ٥٦٤ك دا کە دەکاتە ساڵی ١١٦٨ز ، ڕاپەڕین دژی ئەو وەزیرە لاوە کە هێزەکانی شامی هێنا بۆ داگیرکردنی میسر. (جەوهەر) توانی هەموو ئەوانەی دژی سەلاحەدین بوون کۆ بکاتەوە، ژمارەیان گەیشتە دەورووبەری (٥٠) هەزار شەڕکەر[٢٠]. بەڵام سەلاحەدین توان هێزێکی وا پێکبهێنێت بەسەرکردایەتی (أبو الهجا)ی کوردی هەزبانی، کە قولەکان و هەموو ئەوانەی کە لەگەڵیانا بوون ببەزێنێ لەگەڕەکی (بین القصرین) لە شاری قاهیرەو ئاگریان لەماڵیان بەرداو گەڕەکی (مەنسوورە)ی کە تێدا دەژیان سوتاند و ئەوانەی مانەوە لە قولە ڕەشەکان (توران شاه) برای سەلاحەدین ڕاوی نان بۆ ناوچەی (جیزە) تا گەیشتنە ناوچەی (صەعید) لەخوارووی میسر[٢١].

قولە ڕەشەکان بەردەوام بوون لە یاخی بوونیان لەئەنجامدا ئەو یاخیەتیانە هەموو دامرکێنران و قولە ڕەشەکان بەتەواوی لەناو بران، بەسەرۆکایەتی (أبو بكر سيف الدين‌و موسك کوڕی چكو) کە براو کوڕی خاڵی سەلاحەدین بوون و سەرۆکی قولە ڕەشەکانیان کوشت[٢٢].

ئەوە بەڵگەیە بۆئەوەی کە سەلاحەدین هەمیشە پشتی بە کوردەکان بەستبوو لە چارەسەرکردنی گیروگرفتی وادا گرنگ پەیوەندی بە ئاسایشی ناوخۆی وڵاتەوە هەبوو لەدامرکاندنی ئەو بزووتنەوانەی دژی حوکم و دەوڵەتەکەی بەرپا دەبوون.

کە بەربەرەکانێی لەگەڵ خاچپەرستەکان گەیشتە لوتکە، کوردەکان بەسەرکردەو شەڕەکەرەوە بوون بە بڕبڕەی سوپای سەلاحەدین.

لەو شەڕە گەورەیەی کە پێی دەڵێن (الوقعة العظمی) کە لە مێرگی عەکا لەساڵی ٥٨٥ك / ١١٨٩ز دا رووی دا، خاچ پەرستەکان هەموو هێزی خۆیان تەرخان کرد بۆئەوەی تۆڵەی بەزینیان لە شەڕی (حطین) و (شاری قودس) بکەنەوە، سەلاحەدین هێزەکانی خۆی بەسەرۆکایەتی خۆیی و براو کوڕە گەورەکانی بەم جۆرە ئامادەکرد: لای راستی سوپاکەی کە کوڕەکانی تێدابوون بەسەرۆکایەتی میر (سیف الدین علی مشطوب) بوو، هەروا میر (مەجەلی کوڕی مروان) و کۆمەڵێك لە کوردەکانی مارانی و هەکاریان لەگەڵ بوون و لای دواوەی سوپاکەش لەلایەن سەرۆکەکانی (تیپی ئەسەدی)[٢٣] بەڕێوە دەبرا.

سەرکردایەتی لای چەپی سوپاکە درابووە دەست (تقی الدین عمر)ی برازای سەلاحەدین و (لاشین)ی خوشکەزایی و گەلێك سەرۆکی کوردو غەیری کوردیشی تێدابوو[٢٤].

ئەنجوومەنی سەرکردایەتی سوپای سەلاحەدین

لەبەرئەوەی زۆریەی زۆری شەرکەرەکانی سوپای سەلاحەدین کورد بوون ئەوە کاری لە ئەنجومەنی سەرکردایەتی سوپاکەی کردو وای کرد کە ژمارەی کوردەکان لەم ئەنجوومەنەدا زۆر بن شتێکی ئاشکراشە کە ئەندامانی ئەم ئەنجوومەنە لەو سەرکردانە پێك هاتبێ کە خزمەتی گەورەیان پێشکەش بەم دەوڵەتە عەسکەریە کردبێ.

ئەم ئەنجوومەنە لە کاروباری گرنگی وڵاتی دەکۆڵیەوەو، بڕیاری دەداو جێبەجێ یانی دەکرد بەپێی پێویستی، سەلاحەدین کەخۆی سەرۆکی ئەم ئەنجوومەنە بوو براو کوڕە گەورەکانیشی ئەندام بوون تیایدا بەتایبەتی براکەی (سیف الدین أبو بکر) کە (موستەشاری ئەساسی) سەلاحەدین بوو هەروا (تقی الدین عمری) برازای و (شهاب الدین محمود)ی خاڵی هەروا گەلێك سەرکردەی تری کوردی وەك (سیف الدین) علی

کوڕی أحمدی مشطوبی هەکاری، و (أبو الهجا)ی هەزبانی و (فقی عیسا)ی هەکاری لەم ئەنجومەنەدا ئەندام بوون [٢٥].

بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە هەموو ئەندامەکانی ئەو ئەنجوومەنە کورد بوون بەڵکو گەلێك غەیری کوردیشی تێدا بوون، بۆنموونە موستەشارەکەی (القاضی الفاضی) عبدارحیم بیسانی و قازی ئوردو مێژوونوسی ئیبن شەداد و (عمادالدین الکاتب الاصفهانی) نوێنەری حەربی و مێژوونوسی شەڕەکانی سەلاحەدین و میر (علم الدین سلیمان جندر) و (مظفرالدین گۆکبوری)و گەلێکی تر هەبوون کورد نەبوون.

بوونی ئەم ژمارە زۆرە کوردە لە سوپاو ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شەڕی سەلاحەدین وای لە هەندێ مێژوونوسی هاوچەرخ کردووە کە دەوڵەتی سەلاحەدین بەدەوڵەتی کوردی لەقەڵەم بدەن. بەڵگەی ئەم مێژوونوسانەش لەمەدا ئەوەیە، وەك دکتۆر (نظیر حسان سعداوی) دەڵێ: کە سەلاحەدین هەموو پلەوپایە گرنگەکانی سوپاو بەڕێوە بردنی دەوڵەتەکەی بە کوردەکان سپاردبوو [٢٦] سەلاحەدین پشتی بەتەواوی بەکەسو کاری خۆی و بەکوردەکان بوو چونکە بەدڵ پشتیوانی بوون و لێیان نەدەترسا.

پەراوێزەکان

١- بڕوانە: محمد أمين زكى، تأريخ الدول والامارات الكردية في العهد الاسلامي.

حسام الدين النقشبندي، الكرد فى الدينور وشهرزور.

٢- الدواداري، الدرة المضيئة في اخبار الدولة الفاطمية، ل، ٣٩٣.

٣- د.محسن محمد، الجيش الايوبي في عهد صلاح الدين، ل: ١٣٢.

٤- الدواداري، الدرة المضيئة، ص: ١٦٦.

٥- الحسن بن عبدالله، أثار الاول، ل: ١٤٧.

٦- الكامل: ١١ / ٢٩٨.

ابن العديم، زبدة الحلب: ٢ / ٣١٦.

٧- أبن الاثير، الباهر، ل ١٢٠.

٨- هەمان سەرچاوە، ل ١٦٨

٩- المقريزي، الخطط، چاپی (المعهد الفرنسي) جزمی ٢، بەشی ١ ل ١٥.

١٠- الكامل ١١ / ٣٢٤. الباهر ١٣٣.

أبو شامة، الروضتين جزمی ١ بەشی ٢ ل ٢٦٤.

أبن الوردي: ٢ / ١٠٢.

أبن خلكان، وفيات الاعيان ٧ / ١٤٨.

١١- الكامل: ١١ / ٣٣٨.

أبن واصل، مفرج الكروب، ١ / ١٥٨.

أبن الفرات جزمی ١، جلدی ٤ ص ٢٦.

السيوطي، حسن المحاضرة: ٢ / ١٨.

١٢- الكامل: ١١ / ٣٥١ الباهر، ل: ١٤٣.

النكت العصرية ل ٧٨ - ٨١

أبن الفرات جزمی ١، جلدی ٤ ل ٢٦.

المقريزي، الخطط، چاپی أوفسيت جزمی ١ ل ٣٥٨.

و (أتعاظ الحنفا) چاپی ١٩٤٨ جزمی ١ ل ٢٩.

١٣– بڕوانە: نامەی دوکتۆر أمان (الجيش الايوبي) ل: ٨٧ – ٩٠.

١٤– الكامل ١١ / ٣٤٤ الباهر ١٤٢.

الروضتين جزمی ١، بەشی ٢ ل ٤٠٧.

وفيات الاعيان ٧ / ١٥٥.

١٥– الكامل: ١٠ / ٦٣٨. الباهر: ٣٠.

بڕوانە: (أربيل في العهد الاتابكي) ل ٣٧ ، ٣٢١.

١٦– الكامل: ١١ / ٣٤١.

وفيات الاعيان: ٧ / ١٣٩.

الروضتين: جزمی ١، بەشی ٢، ل: ٣٢٩.

١٧– الروضتين: هەمان بەش، ل :٤٠٦.

١٨– هەکاریەکان: مەبەست لێی خێڵی هەکاریی کوردە کە کۆمەڵە قەڵاو گوندێکی بتەویان لە رۆژهەڵاتی موسڵ هەبوو (وفيات الاعيان ٣/٣٤٥).

هەروا مەبەست ناوچەی هەکاریە کە کەوتۆتە رۆژهەڵاتی وڵاتی (ئەنادۆڵ) واتە (کوردستانی تورکیا) سەیری کتێبی (الاكراد) بکە، دانەری ((مینۆرسکی)) ل: ١١٠.

١٩– النوادر السلطانية، ل: ١٧.

سبط ابن الجوزي، مرآة الزمان ٨/٢٧٨، ٤٢٠.

وفيات الاعيان: ١/١٨٣.

اليونيني، ذيل مرآة الزمان: ٢/٢٢٤.

ابن تغرى بردى، النجوم الزاهرة: ٥/٣٥٤.

٢٠- سنا البرق الشامي، ل ٨٣.

الكامل: ١١/٣٦٥.

الروضتين جزمی ١ ل: ٤٥٣.

مفرج الكروب: ١/١٧٦.

الكواكب الدريه، ل:١٨٤.

٢١- الروضتين: ١/٤٥١-٤٥٢.

أبن خلدون: جلدی ٥ بەشی٣، ل:٦٢٤.

أبن الفرات، جزمی ١، جزمی ١، جلدی ٤، ل:٧١.

شفاء القلوب، ل:٧٢.

الكواكب الدرية، ل:١٨٥.

٢٢- سنا البرق: ١/١٧٥ - ١٧٦.

النوادر، ل: ٤٧ - ٤٨.

الكامل: ١١/٤١٤.

مفرج الكروب: ٢/١٦ - ١٧.

المقريزي، السلوك: ١/٥٧ - ٥٨

المقريزي، البيان والاعراب ل:٤٦.

٢٣- تیپی ئەسەدی: مەبەست ئەو تیپەیە کە (أسد الدين شيركۆ) مامی سەلاحەددین دایمەزراندبوو.

٢٤- النوادر، ل:١١٠.

٢٥- بڕوانە (الجيش الايوبي) ل١٧٨.

٢٦- د.سعداوي، جيش، ل:٣٤.

سەرچاوەکان

١ـ شەرەفنامە، نوسینی شەرەفخانی بەدلیسی، وەرگێڕانی هەژار– دەزگای ئاراس.

٢ـ خولاصەیەکی تأریخی کوردو کوردستان، نوسینی محمدأمین زکی، ئامادەکردنی صدیق صالح– بنکەی ژین.

٣ـ مێژوی کورد لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ، نوسینی صالح قەفتان– سلێمانی ١٩٦٠.

٤ـ مێژوی کوردو کوردستان، شوکرولڵا بابان– بەڕێوەبەرایەتی گشتی ڕۆشنبیری سلێمانی.

٥ـ سوپای ئەیوبیان لە سەرودەمی صەلاحەددینی ئەیوبیدا، نوسینی: دکتۆر محسن محمد حسین، وەرگێڕانی عثمان سید قادر– پرۆژەی تیشك.

ناوەڕۆک

بابەت	لاپەڕە
پێشەکی	٥
بەشی یەکەم	١٣
صلاح الدینی ئەیوبی لە دووتوێی (شەرەفنامە)ی شەرەفخانی بەدلیسی دا	١٣
پادشایی میسر و شام کە بە بنەماڵەی ئەییوبی بەناوبانگن	١٤
تەرابلوس و یەمەن:	٢٢
شەڕی رەملە:	٢٤
هێرشی سەر شام:	٢٦
شەڕی تەبەریا (طبرية)، کە بە شەڕی حوتتین بەناوبانگە:	٢٧
گرتنی قودس:	٢٩
قەڵای سەور:	٣٠
قەڵای بەرزیە:	٣١
قەڵای شقیف:	٣٢
کۆچی یەکجاری:	٣٦
ئاکارەکانی:	٣٧
ئەوبولفەتح عوسمان کوڕی سەلاحەدین:	٣٨
مەلیك ئەفزەڵ کوڕی سەلاحەدین:	٣٩
مەلیك عادل کوڕی نەجمەدین ئەییوب:	٤٢
بەکوشت چوونی موعیز:	٤٣
مردنی ئەییوب:	٤٤
مەلیك ئەشرەف مووسا کوڕی مەلیك عادل:	٤٤
مەلیك کامیل محەمەد کوڕی مەلیك عادل:	٤٦
باسێك دەربارەی مەرگ و نەمانی پادشایانی میسر و شام:	٤٧
پادشاکانی دیکەی ئەو خانەدانەو باسی بڕانەوەیان:	٤٩
پەراوێزەکان	٥٧
بەشی دووەم	٧٥
صلاح الدینی ئەیوبی لە دووتوێی (خولاصەی تاریخی کوردو کوردستان)ی محمد أمین زەکی دا	٧٥
حکومەتی ئەیوبی تا دامەزراندنی	٧٦
باپیر و باوکی مونەسیسەکەی کێن و لەکوێوە هاتوون:	٧٦

بەشی سێیەم ١٦٢
صلاح الدینی ئەیوبی لە دوو توێی (مێژووی کورد لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ)ی صالح قەفتان دا ١٦٢
حکومەتی ئەیوبی: ١٦٤
سەرگوزشتەی پەیدابوونی ئەم دەوڵەتە: ١٦٤
پیگەیشتنی میر سەلاحەدین: ١٦٦
وەزارەتی ئەمیر سەلاحەدین: ١٦٩
دەوری سەڵتەنەتی سەلاحەدین: ١٧٤
سوڵتان سەلاحەدین و ئەهلی صەلیب: ١٧٧
مردنی سوڵتان: ١٨٥
ئەوصافی سەلاحەدین: ١٨٦
لە دوای مردنی سوڵتان: ١٨٧
تیکچوونی ئیدارە: ١٨٧
پادشایەتی مەلیك عادل: ١٨٩
دەوری فەرمانڕەوایی مەلیك کامل: ١٩٠
مەلیك عادل دووەم: ١٩٢
مەلیك سالح نەجمەدین ئەیوب: ١٩٣
تۆران شاە: ١٩٦
دوایی حکومەتی ئەیوبی میسر: ١٩٧
ئەمارەتی ئەیوبی: ١٩٨
ئەمارەتی حەلەب: ١٩٨
ئەمارەتی شام: ١٩٩
ئەمارەتی حەما: ١٩٩
ئەمارەتی حومس: ١٩٩
ئەمارەتی یەمەن: ١٩٩
ئەمارەتی جزیرە: ٢٠٠
خزمەتەکانی دەوڵەتی ئەیوبی: ٢٠٠
بەشی چوارەم ٢٠٢
صلاح الدینی ئەیوبی لە دووتوێی (مێژووی کورد و کوردستان)ی شوکروالله ی بابان دا ٢٠٢
زنجیرە پادشایانی میسر شام ئەیوبی ٢٠٤
سەفەری یەکەم بۆ میسر ٥٥٩ی کۆچی ١١٦٤ زایینی: ٢٠٦
سەفەری دووەمی سەلاح الدین بۆ میسر ٥٦٢کۆچی: ٢٠٨

سەفەری سێیەمی سەلاح الدین بۆ میسر ٥٦٤ی کۆچی ١١٦٩ای زاینی: ٢١٠
وەزارەتی سەلاح الدین لە ٥٦٤ی کۆچی تا ٥٦٧: ٢١١
هێرش بۆ فەلەستین ٥٦٦ی کۆچی: ٢١٢
دوایی هاتنی خەلافەتی فاتمی و پادشایی سەلاح الدینی ئەیوبی: ٢١٣
کۆچی دوایی ئەیوب نەجم الدین ٥٦٨ی کۆچی: ٢١٤
کورتەیێ لەبارەی شەڕەکانی سەلیبیەوە: ٢١٩
گرتنی فەلەستین یا گەورەترین پیرۆزی: ٢٢٣
کوڕەکانی سوڵتان سەلاح الدین ئەیوبی: ٢٢٤
فەرمانڕەوایی مەلیک عادل کوڕی ئەیوب نەجم الدین: ٢٢٦
پادشایی مەلیک ئەشرەف موسا کوڕی مەلیک عادل: ٢٢٦
پادشایی مەلیک کامل موحەمەد کوڕی مەلیک عادل: ٢٢٧
بەشی پێنجەم ٢٣١
پـاشکـۆ ٢٣١
دەوری کوردەکان لەسوپای سەلاحەدین دا ٢٣٢
پشت بەستنی سەلاحەدین بە کوردەکان ٢٣٧
لە لەناوبردنی سوپای فاتمی لە میسردا: ٢٣٧
ئەنجوومەنی سەرکردایەتی سوپای سەلاحەدین ٢٣٨
پەراوێزەکان ٢٤١
سەرچاوەکان ٢٤٤
ناوەرۆک ٢٤٥